

κ

THE LIBRARY
OF THE

Periodical Collection

CLASS

BOOK

KYRKOHISTORISK ÅRSSKRIFT

UTGIFVEN AF

HERMAN LUNDSTRÖM †

SJUTTONDE ÅRGÅNGEN

1916

UPPSALA & STOCKHOLM
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
(I DISTRIBUTION)

UPPSALA 1917
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.
Printed in U. S. A.

Innehållsförteckning.

	Sid.
HJALMAR HOLMQUIST. † Herman Lundström (med porträtt)	v
ERNST VON DÖBELN. Förteckning öfver framlidne förste teologie professoren och domprosten A. H. Lundströms af trycket utgifna skrifter	XXV
Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1916	XXXI

Uppsatser och undersökningar.

EMIL LIEDGREN. Wallins läroår som psalmdiktare 1806—12 (forts.)	I
HERMAN LUNDSTRÖM. Bidrag till tolkningen af biskop Bruns bref år 1008 till kejsar Henrik II	84
PEKKA WÄINÖ. Till belysande af tillståndet i vår nordligaste församling vid tiden för Lars Levi Læstadii uppträdande såsom de nordiska lapparnas och finnarnas andlige och sedlige reformator	88
G. WESTLING. Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende på Linköpings stift	115
F. WESTLING. Genmäle	238

Meddelanden och aktstycken.

Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628 (forts.). Medd. af B. RUD. HALL	247
---	-----

Litteraturofversikter, anmälningar och granskningar.

Luther-litteratur från år 1916. Af HJ. HOLMQUIST	3
Nya kyrkohistoriska handböcker. Af HJ. HOLMQUIST	19
Augustinus-litteratur. (W. THIMME, Augustins geistige Entwicklung in den ersten Jahren nach seiner »Bekehrung», 386—391. Berlin 1908. — H. SCHOLZ, Glaube und Unglaube in der Weltgeschichte. Leipzig 1911. — E. TROELTSCH, Augustin, die christliche Antike und das Mittelalter. München und Berlin 1915.) Anm. af K. B. WESTMAN	27
Ett bidrag till den svenska predikans historia. (J. DELLNER, Sven Baelter. Uppsala 1916.) Anm. af OTTO S. HOLM-DAHL	44
HJ. HOLMQUIST, Engelsk högkyrka, lågkyrka, frikyrka (anglikanism, puritanism, kongregationalism) i deras historiska tillkomst. Uppsala 1916. Anm. af D. FEHRMAN	53
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen	70

100793

Björck

A. H. Lundström

HERMAN LUNDSTRÖM.

Domprosten, professor Herman Lundström, skaparen af och bäraren af Kyrkohistorisk Årsskrift allt från dess tillkomst, har kallats hädan. Så må i denna årsskrift ock några minnesblad ägnas den bortgångne och hans verk. Det torde tillåtas den, som skrifver dem, att börja med några personliga minnen. De kanske ge oss en bild af Herman Lundström, sådan han stod i sin krafts dagar midt uppe i olika verksamhetsområden.

Mitt första minne af Lundström knyter sig till inträdet vid Uppsala universitet hösten 1891. För att inskrifvas i Värmlands nation infann jag mig en septemberdag i hörnhuset mellan Skolgatan och Kyrkogårdsgatan, där dåvarande filosofie och teologie kandidaten och komministern Herman Lundström hade sitt hem. L. var nämligen då Värmlands nations förste kurator, ett förtroende, som tvenne skilda gånger kom honom till del och som väl visar, huru högt uppskattad han var som student. Den nykomne möttes ock genast af det personliga intresse för hvarje Värmlandsson, som kännetecknade kuratorn; och framför allt mötte han den omedelbara, hjärtliga välvilja, som hela lifvet var en af Lundströms mest framträdande egenskaper. En härtemänniska var han från ungdomen till dödsbädden. Då vi recentiorer sedan på landskapsfesten af kuratorn hälsades välkomna, så fingo vi ock ett starkt intryck af den ungdomliga entusiasm, som de lyckligaste studenterna på 1890-talet ännu fingo äga, och som Lundström förstod att bevara, äfven när håret grånade. Temat för hans hälsningstal — non scolæ sed

vitæ discimus — blef ock liksom en öfverskrift öfver hans egen forskaregärning.

För mer än en af de nykomna studenterna blef det väl ett annat möte med L., som också kom att lefva i minnet. Vi voro nog ej få, som om söndagarna den tiden helst togo vägen till den gamla Trefaldighetskyrkan, ej blott till de sparsamt förekommande eldpredikningarna af domprosten Torén eller de egenartade homilierna af professor Myrberg, utan gärna och träget till den enkla, hjärtevarma och centralt kristliga predikan af komministern i församlingen, Lundström. Till oss talade där det personligt kändas och upplefdas vittnesbörd. Jag undrar, om L. ej gjorde sin viktigaste insats som predikant just den tiden; den som med en senare tids kritiska sinne hörde den under arbetsbördan och ohälsan sviktande domprostens predikningar, fick kanske ej alltid rätt föreställning om, huru mycket han från predikstolen en gång kunde ge oss unga studenter för det inre livets växt.

Till studenten Lundström och prästen Lundström sällade sig snart vetenskapsmannen. De utanförstående i början af 1890-talet anade knappast, hvilket oerhördt energiskt och påfrestande arbete komminister L. sedan åtskilliga år bedref bredvid sina nations- och prästerliga uppgifter. Det kom emellertid till synes, då han i maj 1893 publicerade och försvarade en akademisk afhandling, omfattande de två första delarna af en biografi öfver biskop Laurentius Paulinus Gothus. Måhända var det något visst andebesläktadt, som hade lockat L. att ägna denne store biskop sina grundliga forskningar. Visst är, att L. med denna afhandling satte ett landmärke i den svenska kyrkohistorieskrifningens historia. Främst låg dess betydelse däri, att L., inspirerad främst af professor Hjärne, till den kyrkohistoriska forskningen öfverflyttade det moderna krafvet på uttömmande och kritisk källforskning och på undersökningens inställande i det stora historiska utvecklingssammanhanget. Men ej blott metoden betydde ett framsteg utöfver hvad man förut var van att finna i kyrkohistoriska afhandlingar; äfven innehållet bragte ny kännedom eller ny belysning på en mångfald punkter

och gaf med förut knappast känd fullständighet en bild från den behandlade tidens hela kyrkliga lif. Stilen var redan i detta förslingsverk fullt utformad; den utmärktes alltid af enkel klarhet och lättlästhet; L. var en god historisk stilist. En viss oförståelse inför arbetet under dess fortgång hade af författaren kännits som ett hämmande band och hindrat honom från att våga djärfvare kombinationer, men nödgat honom att liksom till försvar taga med en stundom tyngande detaljmängd af underordnad vikt; så kände han det själf, och man märker nog spåren däraf i afhandlingen. Ej ens när den ventilerades, framträdde fullt insikten om dess verkliga värde. En viss begränsning i erkännandet tog sig nog uttryck däri, att L. fick docentur blott i svensk kyrkohistoria. L. var, som så ofta är fallet med härtemänniskor, mycket känslig för vänlighet eller kyla, uppskattande eller underskattande, framgång eller motgång. Han led nog i sitt inre af det sätt, hvarpå resultatet af hans mångåriga hårda arbete mottogs. Men han lät sig ej nedslås utan arbetade desto intensivare vidare på den begynta banan, under ytterligare skärpande och utbildande af den begåfning för källforskning och kritisk dokumentanalys, som i säregen grad var hans. Troligen pressade han härunder sin arbetsförmåga ut öfver dess gränser och lade grund till den öfveransträngning, som senare skulle bidra att i förtid fälla honom.

Mitt fjärde hufvudminne af Lundström gäller universitetsläraren. Som t. f. professor i kyrkohistoria var han min tentator och examinerator i dimissionsexamen; och sedan blef han som ordinarie professor min hufvudlärare vid teologie licentiatstudiet. Det faller utanför det offentligas område att nu närmare ingå på de yttringar af personlig välvilja och hjälpsamt stöd, hvilka kommo så många af hans lärjungar, mig kanske mer än de flesta, till del. Detta lefvande personliga intresse för lärjungarna, hvilket bl. a. så ofta öppnade hans gästfria hem till angenäma samkväm eller lockade till vandringar ut till prebendeprästgården, utgjorde emellertid en sida af hans lärarepersonlighet, som icke skall glömmas. Af hans verksamhet från föreläsningsskatedern minnes jag särskildt

tvenne föreläsningsserier: de tre första århundradenas kyrkohistoria, och: kyrkohistoriens metod och hjälpvetenskaper. Hans styrka som akademisk lärare sammanhänge särskildt med den senare serien; han ville nödga studenterna att ordentligt börja från grunden, lära dem prolegomena, historisk metod och noggrannhet i detaljforskning. Men därför trädde ock föreläsningarna — till hvilkas preparerande nog stundom tillräcklig tid fattades, och hvilka under de senare åren kanske mattades — tillbaka för andra former af hans lärareverksamhet. En sådan var hans bedömande af kyrkohistoriska prestanda. Här upprätthöll han obönhörligt, trots de personliga obehag han därigenom stundom måste draga på sig, krafvet på dessa prestandas fullgiltighet efter moderna historiska kraf. Detta spordes på sätt och vis redan i tentamina, hvilka därför också gällde för att ej vara lätta. Men särskildt kom krafvet till synes i fråga om författarskap. Den Lundströmska kritikens skärseld blef en renande faktor i den svenska kyrkohistoriska forskningen och bidrog ej litet att tvinga denna till ökad vetenskaplig stringens. Kritiken utöfvades ej blott vid disputationer, sakkunnigutlåtanden och recensioner utan ock vid handledningar af lärjungar till begynnande författareskap. Härmed beröra vi en form af L:s lärarverksamhet, som fick särskild betydelse. Det var seminarieundervisningen. Här rörde sig L. på sitt rätta område, när han fick skola lärjungar till själfständigt källstudium. Härifrån har jag ock ett af de intressantaste minnena från studenttiden. Vi voro hösten 1899 ett seminarium af, om jag ej minns orätt, nio deltagare, bl. dessa den tyvärr tidigt bortgångne d:r Josef Helander, n. v. lektor Viotti, professor Aurelius, rektor Gunnar Norrby etc. Vi sysslade med valda stycken ur den tidigaste svenska kyrkohistorien, och seminariet gick med lif och lust. Då sammankallade oss professor Lundström en dag och meddelade, att han tänkt sig få till stånd en Kyrkohistorisk förening för Sverige, med en årlig vetenskaplig facktidskrift. Vi kände oss stolta öfver att få diskutera och ordna saken med professorn; och det var vårt seminarium som under Lundströms presidium beslöt att starta företaget. Ur dess krets togos de första

funktionärerna; en af seminarieuppsatserna kom till och med in i Årsskriftens första årgång (Aurelius'). Om stiftandet kan f. ö. läsas i denna första årgång. Naturligen blef L. den, hvilken så godt som helt fick draga lasset. Ända till hans död förblef så fallet. Ännu mera än genom sin docentafhandling (hvilken han fullbordade med tredje delen som specimen för professur, hvarvid han ock begagnade tillfället att teckna den allmänna historiska bakgrunden bredare, än han vågat göra i docentafhandlingen) har Lundström genom Kyrkohistorisk Årsskrifts startande och redigerande skapat ett nytt skede i svensk kyrkohistorisk forskning. Någon motivering för detta omdöme behöfves ej inför Årsskriftens läsekrets; den har talat för sig själf nu i 16 år. Med sina lätt påvisbara brister står den dock som ett monumentum ære perennius öfver domprosten Herman Lundström och hans insats i den svenska vetenskapens värld. Den bästa minnesgård, som Kyrkohistoriska föreningen kan ägna den bortgångne, är att här söka fullfölja hans verk.

Lundströms bild skulle emellertid feltecknas, om man stannade vid honom som universitetsläraren och vetenskapsmannen. Han hade börjat med praktisk prästerlig gärning; åt sin svenska kyrka och hennes uppgifter gaf han alltid sin själs brinnande kärlek. Egentligen betraktade han hela sin gärning, äfven den rent vetenskapliga, som ett arbete i Guds rikes och svenska kyrkans tjänst. En af hans sentenser var »Pectus facit theologum». Han kände klart och starkt, att evangelisk kristendom är bästa värnet om verklig andlig frihet. Han blef själf till ett vittnesbörd om, att äfven en kyrkligt och teologiskt konservativ grundåskådning väl låter sig förena med vetenskaplig forskning efter de mest moderna metoder. Om han efter sitt hufvudarbete om Paulinus Gothus hade svårt att samla sig till någon sammanhängande större undersökning utan oftast lät sin vetenskapliga produktion taga formen af smärre detaljstudier och urkundspublikationer, så sammanhängde detta med hans hopade uppgifter och vetenskapliga läggning, liksom därmed att det praktiskt kyrkliga intresset under professorsåren ställde allt större anspråk på honom. Men det var just i detta intresses tjänst,

som de mera omfattande historiska framställningarna från hans sista tid tillkommo: den vackra biografien öfver ärkebiskop Ekman och de båda grundliga undersökningarna för katekeskommitténs räkning om Luthers katekes i dess äldsta form och dess första öfverförande till svenska — den ena af dessa ej ens färdigtryckt, när döden afbröt arbetet. Och arbeta ville han till det yttersta. Han var nästan öfverdrifvet noga att ej lämna ifrån sig något af det, som lagts på honom, både af plikttrohet och af intresse för saken. Instinktivt kände han väl ock fruktan för att på något vis skada arbetsifverns lifsnerv.

Om något teologiskt ämne öfverstiger en mans förmåga, så är det kyrkohistorien, i synnerhet så länge vid våra universitet både den svenska och den allmänna kyrkohistorien med dess oerhördt omfattande litteratur blott representeras af en professur. Och då Lundström därjämte sökte verka prästens kall som domprost och som prebendarie, då han oupphörligt anlidades som en omtänksam och praktisk kraft vid domkapitlets många svårlösta frågor och en längre tid under den senaste sedisvakansen ledde det stora ärkestiftet på ett sådant sätt, att han af dess prästerskap uppfördes på förslag vid ärkebiskopsvalet, då han ställde sin tjänstvillighet till disposition för visitationer och andra kräfvande kyrkliga uppgifter, lika väl som för offentliga utredningar, då han icke undandrog sig att med både organisationsarbete och föredrag medverka vid kyrkliga möten och konferenser af olika slag inom och utom Sverige, då han vid flere kyrkomöten var en af Uppsala teologiska fakultets representanter, och då han äfven som professor lefde med i studentvärlden och där erhöll det vackra förtroendet att efterträda domprosten Berggren äfven som inspektor för Västgöta nation (genom sin hustru var han knuten vid Västergötland) — då förstår man, att arbetsbördan blef för stor äfven för en stark man. Om domprosten Lundström kan med sanning sägas, att han i glödande nitälskan för både sin vetenskap och sin kyrka förbrände sin kraft och arbetade sig till döds. Men därför stå nu både kyrka och vetenskap med sorgens tacksamhet inför hans minne. Äfven två studentnationers hyllning följde honom till

grafven. Denna ligger ock helt nära Västgöta nations vackra vård med det hvilande lejonet; och ej långt ifrån blickar Värmlandsörnen mot hans sista hvilostad, medan grafkapellet på andra sidan med korset pekar mot höjden.

* * *

Några biografiska data från Anders Herman Lundströms lif må här anges. Han föddes den 28 nov. 1858 i Filipstad. Föräldrarna voro bergmästaren d:r Carl Herman Lundström och hans hustru Gustava Elisabet Planting-Gyllenbåga. Efter att hafva genomgått Filipstads lägre och Karlstads högre allmänna läroverk aflade han studentexamen i Karlstad den 2 juni 1877. Samma års höst begynte han studierna vid Uppsala uinversitet, där han aflade filosofie kandidatexamen 28 maj 1881. S. å. gjorde han en resa till England, Frankrike och Tyskland. Under 1880-talet bedref han därpå studier för gamla teologie kandidatexamen och vikarierade samtidigt flere gånger som lärare vid Uppsala h. a. läroverk. Den 27 sept. 1888 aflade han teol. kand. examen och prästvigdes den 7 okt. Läsåret 1888—1889 tjänstgjorde han som lärare vid Lindska flickskolan i Uppsala och efter prästvigningen tillika som vice pastor i Helga Trefaldighets församling och hela vårterminen 1889 äfven som t. f. domkyrkoadjunkt. Den 20 juli 1889 utnämndes han till komminister i Helga Trefaldighetsförsamlingen. I Värmlands nation valdes han från hösten 1889 till förste kurator och skötte denna befattning i två omgångar t. o. m. höstterminen 1892. Den 18 mars 1890 ingick han äktenskap med fröken Gertrud Elisabet Herdis von Essen, dotter till friherre Gustaf von Essen och friherrinnan Blenda Rappe, ett äktenskap som för honom blef en källa till rik lycka och glädje. Den 31 maj 1893 disputerade Lundström för docentur och utnämndes den 6 juni till docent i svensk kyrkohistoria. Jämte sin prästerliga tjänst och sitt vetenskapliga arbete verkade han nu från höstterm. 1893 som biträdande lärare på den teol. fakultetens praktiska linje och från juni 1895 till professorsutnämningen som fakultetens notarie. Från den 5 maj 1896 fick han ock förordnande att förestå den

genom domprosten Sundelins oväntade bortgång lediga professuren i kyrkohistoria. Han specimerade nu för denna professur och eröfrade den; den 30 sept. 1898 utnämndes han till professor i kyrkohistoria. Till en början var han utan prebende men erhöll 1900 Gamla Uppsala, som han efter ett år utbytte mot Danmark. Från början blef han en verksam medlem af Uppsala domkapitel, där han som adjungerad medlem tagit säte redan 1896. Han fick åtskilliga fakultetsuppdrag; bl. a. var han allt ifrån 1899 fakultetens skattmästare. För den teologiska seminarieinstitutionens utbildning verkade han med ifver och var drifvande kraft i utgestaltningen af seminariets bibliotek. Åren 1898 och 1899 idkade han som innehafvare af ett större Guthermuths resestipendium universitets- och arkivstudier i Tyskland och Italien. 1899 kom som ofvan skildrats stiftandet af den svenska Kyrkohistoriska föreningen, hvars stadgar Lundström med stor omsorg författade; allt sedan föreningens första årsmöte 1900 var han dess ordförande och redaktör för årsskriften. Nu började utmärkelser nå honom, ledamot af lärda sällskap etc. En högtidsdag för honom var det väl, när han vid den stora Linnéfesten i Uppsala 24 maj 1907 under domkyrkans hvalf i konungens närvaro af ärkebiskop Ekman promoverades till teologie doktor. Han höll alltid fordringarna för svensk teologie doktorsvärdighet mycket höga. Säkerligen medförde det för honom ökad arbetsglädje liksom nya uppgifter, när han af sin fakultet enhälligt föreslogs till och den 18 sept. 1909 utnämndes till förste teologie professor och domprost i Uppsala, varmed följde Vaksala som prebende. Han valdes samma höst till ledamot i kyrkomötet och omvaldes sedan till de följande kyrkomötena, 1910 och 1915. 1909 valdes han ock till inspektor för Västgöta nation. 1908 hade han deltagit i Allg. evang. luther. Konferenz' och Engere Konferenz' sammanträden i Tyskland och där bl. a. hållit föredrag om Sverige som protestantismens skyddsmakt; 1911 fick han organisera konferensens stora möte i Uppsala, därvid han också höll föredrag om »Die Eigenart des schwedischen Kirche». Han var ledamot av Nordstjärneorden och innehade även flera utländska ordnar. Bland de lärda

sällskap, som hedrade honom med ledamotskap, må nämnas Humanistiska Vetenskapssamfundet, Videnskabs Selskabet i Kristiania och Svenska litteratursällskapet i Finland.

En avsevärd minskning i hans förut i det väsentliga obrutna arbetskrafter kom från och med ett allvarligt anfall av hjärtlidande på nyåret 1916. Under vårterminens tjänstledighet repade han sig igen, genomgick på sommaren en kur i Ramlösa och kunde vid höstterminens början återupptaga den akademiska undervisningen. Det blev dock endast för kort tid; i okt. insjuknade han åter. Vid höstterminens slut var han åter uppe och kunde deltaga i examinationen i december. Men detta blev hans sista tjänstgöring på universitetet; i januari insjuknade han åter, och ehuru hans tillstånd i början icke ingav omedelbara farhågor, förvärrades det dock snart. Från akademiska sjukhuset återfördes han till sitt hem och avled där vid 2-tiden på morgonen den 17 febr. 1917, 58 år gammal.

* * *

Om vi nu till sist söka ge en antydning om Lundströms vetenskapliga författarskap, så kan naturligen fullständighet ej ifrågakomma; ej heller skall hans produktion följas kronologiskt. Den intresserade hänvisas i dessa afseenden till den fullständiga, kronologiskt ordnade förteckning på L:s tryckta skrifter, hvilken återfinnes på annat ställe i denna Årsskrift. I stället må ett försök göras att systematiskt sammanställa några af de viktigaste områden eller punkter, där hans forskaregärning satt in.

Domprosten Lundström var underkastad det tvång, inför hvilket hvarje kyrkohistorisk professor i Sverige måste börja sig, om han ej fått det säregna geniets gåfva. Antingen söker man efter förmåga följa med forskningen inom den allmänna kyrkohistorien på dess många olika språkområden; och då blir föga tid öfrig till konsekvent källforskning i svenska arkiv öfver svensk kyrkohistoria. Eller ock tager man detta senare som sin hufvuduppgift, och då räcker ingen arbetskraft till att följa med den allmänna kyrkohistorieforskningen. Uppsalas lärostol är genom närheten till de centrala

svenska arkiven liksom förutbestämd för den ena hufvuduppgiften, Lunds lärostol genom närheten till kontinenten och saknaden af svenskt kyrkohistoriskt arkivmaterial af större omfång hänvisad till den andra.

Om Lundströms hufvudgärning också kom att tillhöra den svenska kyrkohistorien, så fattades honom hvarken intresse för eller själfständigt arbete inom den allmännas område. Vi ha redan nämnt om hans föreläsningar öfver de tre första århundradena. Denna period var nog den, som mest fängslade hans intresse. Åt den ägnade han redan sin installationsföreläsning; inom den föllo flere af hans uppsatser af allmänkyrkligt innehåll. Här må erinras om hans editioner på svenska med inledningar af några af de äldsta äkta martyrakterna i KÅ 1908 och 1911 (särskildt intressant är Carpus', Papyrus' och Agathonikes martyrium från 160-talet, ett af de äldsta bevarade), hans »Ett öfverskattadt kyrkohistoriskt fynd» i Bibelforskaren 1900 (där han framlade skälen för, att den då i sin fullständiga text nyfunna Testamentum Domini Nostri Jesu Christi visar författningsordningen under rikskyrkans och ej under urkristendomens tid), och den lilla skissen i KÅ 1901, huruledes genom en gammal felskrifning traditionen uppkom om den i verkligheten ej existerande Nilön Tabennæ. Till 1400-talet fördes han genom det egendomliga fyndet af en handskrift till en aldrig af trycket utgifven skrift af Joh. Huss: Historia gestorum Christi. L. utgaf den af trycket med inledning 1898. Han fick därvid tillfälle att lämna bidrag till de gamla bibelöfversättningarnas historia. Samma år tryckte L. i Kyrklig Tidskrift det utmärkta föredrag, som han då hållit vid 400-årsminnet af Girolamo Savanrolas dystra slut. Det visade, att L. som högtidstalare i sin krafts dagar kunde ge sina föredrag en förening af vetenskaplig soliditet och medryckande vältaligt patos. Här mötte ock uttalanden, hvilka liksom programmatiskt angåfvo hans egen historiskt-teologiska uppfattning. — Bredvid de första kristna århundradena behandlade L. med förkärlek i sina föreläsningar reformationen. Här kom han med en skarpsinnig och djärf hypotes i uppsatsen »Betydelsen af

Luthers ord om ett svar utan horn eller tänder» i KÅ 1907: Eck hade använt uttrycket »non cornute» i den allmänna meningen af ett enkelt svar utan sofisteri; men för Luthers lifliga fantasi hade genast tett sig det månghornade vidundret från studentdepositionen, och då utlöste sig hans oerhörda själspänning i den humoristiska omkastningen af Ecks »non cornute» genom tillägget »neque dentatum», alltså »utan horn och tänder». Lundströms viktigaste undersökning på den allmänna kyrkohistorien knöt också till Luther, när han, som redan har nämnts, åt K. Katekesnämnden utarbetade en »Historisk-kritisk utredning angående Luthers lilla katekes, med särskild hänsyn till frågan om en svensk normaltexts fastställande», hvilken ännu ej fördigtryckts, när författaren för alltid måste nedlägga pennan. Det är en vacker afslutning på hans forskarebana. — Till studiet af pedagogen Ramus och ramismen, liksom till ingående studium af 1600-talets allmänna religiösa karaktär fördes L. i samband med sina docent- och professors-specimina om »Laurentius Paulinus Gothus». Eduard Meyers märkliga arbete om mormonismen lockade på sistone L. till studier på detta gebiet, äfven med det praktiskt-kyrkliga intresset att belysa mormonismens propaganda i Sverige. De resulterade bl. a. i en folkuppsats om mormonerna för 1914 års almanacka.

Af vida större omfång och betydelse blef emellertid Lundströms litterära insatser inom den svenska kyrkohistorien, äfven om vi bortse från hans redan omnämnda hufvudarbete »Laurentius Paulinus Gothus». Ända tillbaka till kristendomens gryningstid i Sverige sträckte sig hans källkritiska studier och forskningar. Den engelska kyrkokommissionens besök i Sverige hösten 1909 aktualiserade både frågan om successio apostolica i Sverige och om förbindelserna mellan Englands kyrka och Sveriges allt ifrån missionstiden. Om äktheten af den svenska successio hade L. redan förut lämnat bevis i KÅ 1900 och i ett officiellt utlåtande, intaget i KÅ 1906. Nu upptog han äfven den omstridda frågan, huruvida Sigfrid den helige var engelsman eller tysk, i uppsatsen: »Hvem har döpt Sveriges förste kristnade konung?» i »Fynd och Forskningar», hft 1

1912. L. ställde sig, liksom biskopen af Salisbury, helt på den »engelska» ståndpunkten och kom med en djärf tolkning af hufvudstället, hvarpå den »tyska» teorien stöder sig: Bruno af Querfurts uppgift, att kejsar Henrik II sändt en biskop »på andra sidan hafvet», där han omvändt höfdingen för »Suigii». Enligt L:s lärda utredning skola dessa Suigii ej sökas i Sverige utan i Cirkassien på andra sidan Svarta hafvet. I hft 2 af »Fynd och Forskningar» 1914 (och Hist. Tidskrift s. å.) utvecklar han sin teori med ännu större grundlighet och med en viss personlig skärpa i stilen gent emot en temperamentsfull kritik af lektor N. Höjer i Historisk Tidskrift 1913. Uppsatsen här visar, att L:s betydande skarpsinne som detaljforskare icke försvagats med åren; de flesta fackmän, som yttrat sig, ha anslutit sig till hans analys af källmaterialet. Till denna fråga återkommer han i den sista lilla uppsats, som finns av hans hand, och som är intagen i detta band; den har framgått ur de sista seminarieöfningar han ledde, hösten 1916. — Från den egentliga medeltiden ha vi icke mycket af L:s hand. Ett typiskt exempel på nyssnämnda skarpsinne var emellertid den undersökning, hvilken en fakultetsdisputation föranledde honom att göra angående ett i Diplomatarium Suecanum till år 1215 dateradt dokument, i hvilket Linköpings domkapitel omnämndes. I uppsatsen »Hvilka äro våra äldsta domkapitel» i KÅ 1900 ledde L. fullständigt i bevis, att urkunden måste vara af långt senare datum, och att Linköpings domkapitel därför ej, som forskningen antagit, kunde göra anspråk på att vara det äldsta i det dåtida Sverige. L. hade turen, eller oturen, att före uppsatsens tryckning finna, att diplomatiets utgifvare själf i en annan del upplyst, att dateringen 1215 berodde på felläsning och att originalet hade årtalet 1291. — Till medeltidens (liksom till reformationens) historia hör ock L:s edition och kommentar af det nyupptäckta, äldsta tryckta svenska synodalcirkuläret från 1513, i Nordisk tidskrift för bok- och bibl. väsen våren 1914 (äfven i andra publikationer, se bibliografien). Det ger i sin korthet bl. a. nya bidrag till herdaminnena. De i samma uppsats aftryckta och kommenterade äldsta synodalcirkulären från den protestantiska tiden (1526

och 1535) visa enl. påpekande af docenten Westman, att den latinska mässan i Sverige afskaffades åtskilligt senare än man menat.

Härmed äro vi inne på de rikt flödande bidragen från Lundströms hand till den svenska reformationshistorien. Dit höra kanske hans flesta och viktigaste specialundersökningar, särskildt från hans första forskaredecennium. Det är ej möjligt att här beröra alla. Som det klassiska exemplet på Lundströms historisk-kritiska metod plägar angifvas den i Kyrklig Tidskrift 1896 publicerade undersökningen »Om det s. k. vederdöpareofoget i Stockholm under Gustaf I:s regering», något omarbetad i förf:s två samlingsböcker för sina uppsatser: »Undersökningar och aktstycken» 1898 och »Skisser och kritiker» 1903. Förf:s metod visade här ock ett förut i svensk kyrkohistorisk forskning föga känt skarpsinne både i källkritik och kombinationsförmåga. Resultatet blef ock, att L. helt och hållet afskaffade en traditionell beståndsdel i skildringarna af reformationens första år i Sverige. — Alldeles utan sakligt underlag torde dock ej den gamla traditionen om ofoget 1524 vara, äfven om L. till full evidens uppvisat, hvilka moment som skapat den nuvarande felaktiga formen. Vi fästa oss vid, att legaten Joh. Magnus i ett bref till biskop Brask af 28 aug. 1524 talar om en »fatuus germanus mercator», hvilken här och där utbredde sådana heresier, »quod nusquam Judæus nec Lutherus prædicaverit»; efter att ha förhört denne »satis acriter» i Stockholms slott hade Magnus afskedat honom under tillräcklig bevakning. En radikal protestantism af de tyska »svärmeandarnas» typ har väl sålunda ändock yppat sig i Stockholm 1524, fast den ej förmått mycket mot den ännu maktägande legaten.

Om professor Schück dragit fram Olavus Petri från hans förut skäligen undanskymda plats i historien, så har L. med förkärlek ägnat sina undersökningar åt att kasta nytt ljus öfver Olavus' broder, den likaledes i sin historiska betydelse underskattade ärkebiskopen Laurentius Petri. Bl. a. har L. utredt, huru det förhöll sig med Laurentius' utrikes studier (hans nya rön härom ur kammararkivet 1898 ha vunnit full bekräftelse genom B. Carlssons un-

dersökning i KÅ 1915) och med hans ställning till Gustaf I:s för-
mälning med Katarina Stenbock, hans bisittarskap i 1539—40 års
blodsdomstol öfver brodern, hans medgifvande till konung Johan
att förkorta den fångne broderns lif etc. (den viktiga uppsatsen
»Om Laur. Petris förmenta karaktärssvaghet» i KÅ 1905). L. har för
första gången utgifvit Laur. Petris »Oeconomia christiana» med in-
ledning (Skrifter utgifna af Sv. litt. sällskapet 1897) och hans »Quæ-
stiones aliquot circa magistratum» (d:o 1898). Intressant är i den
förra bl. a. hänvisningen till Justus Menius' författarskap, i den
senare analysen af ärkebiskopens ställning till öfverhets-problemet;
den ledde till polemik med d:r Karl Nordlund. Äfvenledes utgaf
L. för första gången i fullständig edition Handlingarna från rätte-
gången med Olavus Petri och Laur. Andreæ 1539—40, i KÅ 1909.
— Ett spörsmål, till hvilket hans intresse drogs både i början och
slutet af hans författarebana, var »När utkom Luthers lilla katekes
första gången på svenska?» I Samlaren 1897 publicerade han under
denna rubrik en undersökning, hvori han i anslutning till den norske
biskop Bang och under polemik mot professor O. Quensel häfdade,
att katekesen i fråga måste ha funnits på svenska en afsevärd tid
före det äldsta kända trycket af 1572. Det nyligen gjorda fyndet i
Finland af ett äldre katekestryck har nu gifvit full bekräftelse på
riktigheten af hans analys. Så kunde han ock ytterligare utvidga
sina forskningar och deras resultat i den sista större undersökning,
som han under lifvet hann framlägga: »Doktor Martin Luthers
Enchiridion i dess tidigaste kända dräkt» (promotionsskrift vid teo-
logie doktorspromotionen i Uppsala 1915). — Bland L:s mera upp-
märksammade bidrag till vår reformationshistoria är ock uppsatsen
»Om äktheten af Johan III:s berömda tal till Smålands och Ölands
prästerskap på Borgholms slott den 28 april 1588», i Fynd och Forsk-
ningars första häfte 1912. Detta förut som obestriddt äkta gällande
tal förvandlas under L:s kritik till en uppenbar förfalskning, hvilken
ej osannolikt gjorts af den för dylika ting äfven eljest kände Hede-
moraprosten Nils Rabenius i början af 1700-talet. Då talet tjänat
som bevis på, huru starkt Johan III varit beroende af Georg Cassan-

der, hvilken i talet anføres, så öppnar L:s resultat möjlighet till en något annan syn på hela innebörden af Johan III:s kyrkopolitik (ej så mycket Cassandersk som dess mera Melanchtonsk). — Till reformationstidens afslutning höra L:s båda första publicerade undersökningar: »Om de sannolika förklaringsgrunderna därtill, att konkordieformeln icke förekommer i Uppsala mötes förhandlingar 1593» i Tidskrift för kristl. tro och bildning 1893, och »Bidrag till kännedomen om Olaus Martinis episkopala verksamhet» i Samlaren 1893. De vittna om, hvilket mognadt historiskt omdöme och säker metod L. nått, innan han öfverhufvud framträdde som forskare inför offentligheten. Det för vår konfessionella historia så viktiga faktum, att konkordieboken icke gjordes till vår lutherska kyrkas bekännelsebok, förklarar L. mycket plausibelt så, att den dåtida svenska teologgenerationen i stor utsträckning fostrats hos Rostock-professorn David Chyträus, hvilken ehuru medarbetare dock ej var öfvertygad om konkordieformelns ändamålsenlighet som symbolisk skrift. Måhända ha dock äfven andra faktorer medverkat.

När vi följa Lundström vid öfvergången från reformationstiden till storhetstiden, vilja vi först stanna vid en af de viktigaste insatserna i L:s hela forskaregärning. Vi mena hans företag att samla och utgifva svenska synodalakter efter 1500-talets ingång (för medeltiden funnos redan ett par editioner). Själf fick han glädjen att ej allenast fullborda det mödosamma verket för Uppsala ärkestift (Synoder 1526—1800) utan ock hinna ganska långt på serien Strängnäs' stift (synoder 1582—1671); och i manuskript torde åtskilligt mera af största värde föreligga. Endast forskaren på de områden, som synoderna omspanna, kan fullt uppskatta, hvilken rikedom af förstklassigt källmaterial för den kyrkliga och religiösa historien, som L. genom dessa publikationer gjort lättillgängliga. De äro utgifna af Kyrkohist. föreningen 1908—1911. Redan långt förut hade L. själf gett ett exempel på, hvad som kunde afvinnas dessa källurkunder, i föredraget vid prästmötet i Uppsala 1902: »Ur våra äldre prästmötens historia» (intaget äfven i »Skisser och kritiker»). — Till Lundströms värdefullaste källpublikationer hör ock editionen af

biskop J. Rudbeckius' Kyrkostadgar för Västerås' stift, likaså utgifven af Kyrkohist. föreningen 1900.

I medelpunkten för Lundströms forskningar till 1600-talet står naturligen det meromnämnda arbetet om Laurentius Paulinus Gothus. Omkring detta gruppera sig en hel rad smärre undersökningar och editioner af bref (bl. a. a. ett kärnfullt från Paulinus till Gustaf Adolfs änka), dagboksanteckningar (Paulinus' 1608—1613), visitationsordningar (Laurelius'), handlingar angående Karl IX:s räfst med professorerna i Uppsala 1598 etc., mestadels publicerade i KÅ under 1900-talets första årtionde. En populär motsvarighet för svenska förhållanden till den allmänna kyrkliga tidskarakteristiken i del III af Paulinus blef L:s skrift »Kyrkan och Sveriges folk under storhetstidehvarfvet 1912» (ingår i Sveriges kristl. studentrörelses skriftserie). Intressanta äro de nya uppslag till kännedomen om konfirmationens begynnelse i Sverige, som L. gaf i festskriften till domprosten C. A. Torén 1903 och som fullföljdes i KÅ 1907 och i »Fynd och Forskningar» andra häfte 1914. Han kunde föra det första initiativet så långt tillbaka som till Olaus Martini 1607; däremot rubbade han trovärdigheten af den vanliga uppgiften, att Joh. Rudbeckius utfärdat den första uttryckliga föreskriften om offentligt förhör som afslutning af nattvardsundervisningen. Han påvisar dock, att sådant förhör förekommit i Västerås' stift under Rudbeckius' efterträdare Laurelius och sannolikt anknutit sig till äldre praxis. Däremot har Laurelius ej i sitt officiella kyrkolagsförslag framställt ett fullständigt konfirmationsförslag för hela riket; den passus, som man så tolkat, tillhör ej lagförslaget utan ett extrakt ur detta för Västerås' stift. Laurelius ville liksom Joh. Matthiæ på engelskt vis förbehålla konfirmationsaktens utförande åt biskopen eller dennes official. För den allmänna konfirmationens införande gjordes de första ansatserna af Erik Benzeliuss d. ä. och Jesper Svedberg. L. bringar äfven nya upplysningar om, huru Serenius blef den svenska konfirmationens egentlige utbildare. — Om Kristina Drakenhielms märkliga öfvergång till katolicismen på 1660-talet och återgång till svenska kyrkan meddelade L. intressanta aktstycken ur Strängnäs' domkapitels arkiv, i KÅ 1911. —

Den både kyrko- och kulturhistoriskt intressanta och följdrika brytningen mellan den härskande aristotelismen och den framträngande kartesianismen behandlade L. i ett föredrag i Finska kyrkohistoriska samfundet i Helsingfors 1908, tryckt i dess publikation 1908—09. Vid sidan af Annerstedts universitetshistoria är det grundläggande för vår kännedom om denna epokgörande akademiska fejd. — Jag vet ej, af hvilken anledning L. kom att särskildt intressera sig för Erik Dahlbergh; helt visst kan dennes personlighet fångla en hvar, som gör närmre bekantskap med den. L:s största editionsföretag blef i hvarje fall att utge Dahlberghs berömda »Dagbok» för första gången i fullständig form, med inledning, i en ståtlig praktupplaga 1912. För denna skördade han det vackraste erkännande från flera olika håll, men led ock af en recension från Lund, hvilken emellertid till stor del gick ut öfver det af L. själf icke utarbetade registret. I Tidskrift för det svenska folkbildningsarbetet 1914 lämnade L. en kortfattad populär teckning af Dahlbergh. — Till de omfångsrikaste af L:s skisser hör »Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering» i KÅ 1900. Särskildt ställer den striden om den Swedbergiska psalmbokens renlärighet i ny dager. Ytterligare dokument angående dessa kyrkliga böcker publicerade L. i KÅ 1906.

Med Lundströms fosterländska glöd var det ej underligt, att Karl XII:s gestalt utöfvade sin dragning på honom. Sveriges gärning under Karl XII gent mot den katolska motreformationen i Mellaneuropa belyste han i »Sverige — protestantismens skyddsvakt i Europa» i KÅ 1906, i folkskriften »Tvåhundraårsminnet af fördraget i Altranstädt» 1907 och i det ofvannämnda föredraget »Schweden und die evangelische Diaspora in Europa» vid evangel. luth. konferensen i Tyskland 1908, tryckt bl. a. i Allg. evang. luth. Kirchenzeitung s. å. — Få af L:s skisser ha tilldragit sig större intresse än »Karl XII—Messias», i KÅ 1902. Det belyser ju ock skarpt hjältekonungens och protestantförsvararens ställning i folksjälen, att en verklig sektbildning kunde uppstå i Tyskland, hvilken i honom såg Messias. — Ett vemodigt men vackert blad i vår gångna historia

beröres i uppsatsen »Ett och annat om svenskarna i ryska fångenskapen 1709—21», i Kyrklig Tidskrift 1895.

Vid ingången till frihetstiden står det förslag om närmare förbindelse mellan Englands och Sveriges kyrkor, som greve Carl Gyllenborg 1718 framlade i ett cirkulär till Sveriges biskopar 1718. Gyllenborg hade fått idén utbildad under långvarig vistelse i England och samvaro med bl. a. biskop Robinson af London, hvilken förut under lång tid varit e. o. envoyé vid den engelska beskickningen i Sverige. Det drifvande intresset äfven hos engelsmännen var fruktan för papsismens framträngande. L. har i KÅ 1912, väl i samband med de nyss förut aktuella engelska kyrkoförhandlingarna, behandlat denna intressanta episod och framdragit i ljuset ett par svenska biskopars svarsbref till Gyllenborg, af hvilka särsk. biskop J. Gezelius i Åbo ådagalägger en ingående kännedom om den engelska kyrkans egenart. — L:s kanske viktigaste bidrag till de andliga rörelsernas historia under 1700-talet var publicerandet i KÅ 1903 af de i Sicklamålet anklagade pietisternas skriftligt uppsatta förklaring öfver några frågor, som Kgl. Kommissionen framställt vid förhöret 25 och 26 nov. 1723. Denna förklaring har i själfva verket sådant värde, att L. ansett sig kunna beteckna den som den äldre svenska pietismens dogmatik. — Från biskop Rydélius meddelar L. ett par värdefulla dokument (bref och det omtvistade memorialet vid 1738 års riksdag) i KÅ 1900. Dokument äro ock i skilda årgångar publicerade om eller af Zinzendorf, Erik Molin, Erik Benzeliuſ d. y. och O. A. Rhyzelius (om biskopsutnämningen 1731), om Linné, Swedenborg (om ett påtänkt giftermål), etc. I KÅ. 1914 lämnas ett bidrag till kännedom om den liturgiska ordningen vid svenska biskopsvigningar under 1700-talet; och i KÅ 1902 skildras rätt egendomliga intriger vid kanslersvalet i Uppsala 1747. — Allt mera framträder Sven Baelter som en af frihetstidens allra främsta kyrkomän; i »Kult och konst» 1906 har L. lämnat en läsvärd teckning »Sven Baelter, vår förste svenske kulthistoriker». En predikant och vetenskapsman af helt annat kynne, en verkligt originell och belysande typ från 1700-talet, har

L. framdragit i ljuset i sin uppsats »Anteckningar om . . Sakarias Westbeck» i KÅ 1907.

Till början af 1800-talet för oss ett nog så karakteristiskt dokument, biskop E. A. Almquists dagboksartade »själfbekännelser». Ett urval härur, med bl. a. rätt drastiska äktenskapsinteriörer, lämnar L. i KÅ 1909 och 1910. De andliga rörelsernas historia får bidrag genom publicerandet af tvenne bref från 1815 angående det s. k. Norrlandsläseriet (KÅ 1908) och dokument om hedbergianismen i Sverige (KÅ 1914). Slutligen har L. lämnat minnestal eller minnesrunor öfver konung Oskar II och flere af våra bortgångna kyrkomän: E. J. Keijser 1905, C. A. Torén 1908 och J. A. Ekman 1914. Den sistnämnda vidgades till den ofvannämnda biografien 1915, hvilken i sina två upplagor gjort L:s författarskap kanske mest känt vid slutet af hans bana.

* * *

Lutheråret 1917 kallades Lundström bort. Om en central punkt i Luthers gärning hade hans sista vetenskapliga arbete rört sig. Och hela hans livsverk stod i vårt evangelisk-lutherska arfs tjänst. Frid öfver hans minne och välsignelse öfver hans gärning!

Hjalmar Holmquist.

**Förteckning öfver framlidne förste teologie professoren och
domprosten ANDERS HERMAN LUNDSTRÖMS
af trycket utgifna skrifter.**

Upprättad af **Ernst von Döbeln.**

1893.

1. Bidrag till kännedomen om Olaus Martini's episkopala verksamhet. I: *Samlaren*. 14, 1893: extra häfte. S. 115—143.
2. Några intryck från fjärde nordisk-lutherska missionsmötet i Köpenhamn 22—25 aug. 1893. Föredrag... I: *Meddel. fr. Stud.-miss.-fören. i Ups.* 5, 1893, s. 233—244.
3. Om de sannolika förklaringsgrunderna därtill, att konkordieformeln icke förekommer i Upsala mötes förhandlingar af år 1593. I: *Tidskr. f. kristl. tro o. bildn.* 11, 1893, s. 92—106. Äfven i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.
- 4—5. Laurentius Paulinus Gothus. Hans lif och verksamhet <1565—1646>. 1—3. Ups. 1893—98. viii, 333, 22 + iv, 170, 55 s. (1—2 akad. afh. f. doc.)

1894.

6. Carl Carlsson Gylldenhielm och »Schola captivitatis». I: *Samlaren*. 15, 1894, s. 151—156.
7. En svensk lappmissionär från 1600-talet [Johannes Jonae Tornaëus] och en svensk missionsvän från 1700-talet [Daniel Diurberg]. I: *Meddel. fr. Stud.-miss.-fören. i Ups.* 6, 1894, s. 167—190.
8. Bidrag till svenska kyrkans historia ur inrikes arkiv. I: *Hist. tidskr.* 14, 1894, s. 356—360; 17, 1897, s. 61—64, 259—264; 21, 1901, s. 77—81. Delvis äfven i förf:s »Undersökningar och aktstycken» samt »Skisser och kritiker». Se n:r 19, 44.

1895.

9. Några ord om Kalvins förhållande till Gustaf I och hans äldste son. I: *Kyrkl. tidskr.* 1, 1895, s. 271—276. Äfven i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.
10. Ett och annat om svenskarne i ryska fångenskapen 1709—21. *Ib.*, s. 383—404. Äfven i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.

1896.

11. Hvad kan och bör göras till befrämjande af prästernas fortsatta studier? (Föredrag.) I: *Förhandl. vid den 6:e allm. sv.-luth. prästkongressen... 1896* Sthm 1896. S. 165—176.
12. Om det s. k. vederdöpareofoget i Stockholm under Gustaf I:s regering. I: *Kyrkl. tidskr.* 2, 1896, s. 375—401. Något omarb. i förf:s »Undersökningar och aktstycken» samt »Skisser och kritiker». Se n:r 19, 44.

1897.

13. Laurentius Petris Oeconomia christiana för första gången utgifven. Med inledning. Ups. 1897. xiii, 84 s. (Skrifter från reformationstiden. 5; Skrifter utg. af Sv. lit.-sällsk. 11: 5.)
14. När utkom Luthers lilla katekes första gången på svenska? I: *Sammlaren*. 18, 1897, s. 172—182. Äfven i förf:s »Undersökningar och aktstycken» samt »Skisser och kritiker». Se n:r 19, 44.
15. En prästelig (!) rapport af år 1711 rörande danska krigsfångars innanläsnings- och kristendomskunskap. I: *Kirkehist. Saml.* (4) 5, 1897—99, s. 799—800.

1898.

16. Girolamo Savonarola — ett sekularminne. I: *Kyrkl. tidskr.* 4, 1898, s. 275—276. Äfven i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.
17. Laurentius Petris Quaestiones aliquot circa magistratum eller Någre spörsmål om werdzlig öffuerheett för första gången utgifna. Ups. 1898. xii, 29 s. (Skrifter från reformationstiden. 6; Skrifter utg. af Sv. lit.-sällsk. 11: 6.)
18. Magister de Hussinetz' Historia gestorum Christi för första gången utgifven. Med inledning. Upps. 1898. 50 s.
19. Undersökningar och aktstycken. Bidrag till svenska kyrkans historia. Upps. 1898. vi, 142 s.

1899.

- 20—21. C. A. Cornelius, Lärobok i kyrkohistorien för de allmänna läroverken. 14:e uppl. öfversedd och utgifven. Upps. 1899. 15:e uppl. Gefle 1903. vii, 126 s.

1900.

22. Biskop J. Rudbeckius' Kyrkiostadgar för Västerås stift utgifna. Upps. 1900. vi, 62 s. (Skrifter utg. af Kyrkohist. fören. 2: 1.)
23. Hvilka äro våra äldsta domkapitel? I: *Kyrkohist. årsskr.* 1, 1900, s. 79—86. Äfven i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.
24. Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. *Ib.*, s. 140—174. Äfven i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.
25. Biskop Rydelius' omtvistade memorial till 1738 års riksdag. *Ib.*, s. 225—252.
26. Till frågan om den s. k. successio apostolica inom svenska kyrkan. *Ib.*, s. 269—271. Äfven i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.
27. Bref från Andreas Rydelius. *Ib.*, s. 290—301.
28. Ett bref från Zinzendorf till »vänner» i Malmö. *Ib.*, s. 302—308.
29. Ett öfverskattadt kyrkohistoriskt fynd. I: *Bibelforskaren*. 17, 1900, s. 88—92. Äfven i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.
30. Om Petrus Jonae Angermannus' förmenta deltagande i 1600 års bibelkomité m. m. I: *Sammlaren*. 21, 1900, s. 102—104.

1901.

31. Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia <3:dje uppl. Upsala 1892> och samme författares Svenska kyrkans historia efter reformationen <ibdm 1886, 87>. I: *Kyrkohist. årsskr.* 2, 1901, s. 173—216.
32. Ett bref från biskop Paulinus till Gustaf Adolfs enka. *Ib.*, s. 217—221.
33. Bref från Jesper Swedberg. *Ib.*, s. 236—243.
34. En egendomlig ämbetsskrivelse från Strängnäs domkapitel år 1623. *Ib.*, s. 243—245.
35. Bidrag till prästedens historia i Sverige. *Ib.*, s. 245—257. Äfven i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.
36. Grundades verkligen det första klostret på Nil-ön Tabennae? *Ib.*, s. 266—268. Äfven i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.

1902.

37. Karl XII—Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiljastiska rörelsernas historia. I: *Kyrkohist. årsskr.* 3, 1902, s. 1—18. Äfven i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.
38. Ett bidrag till vidskepelsens historia. (Anon.) *Ib.*, Meddel. o. aktstycken, s. 1—2.
39. Intriger vid kanslersvalet i Upsala 1747. *Ib.*, s. 47—57. Äfven i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.
40. Ur våra äldre prästmötens historia, med särskild hänsyn till Uppsala ärkestift. Föredrag... I: *Prot. o. handl. rör. prästmötet i Uppsala 1902*. Upps. 1903. S. 62—87. Äfven i: *Kyrkohist. årsskr.* 3, 1902, s. 89—117, samt i förf:s »Skisser och kritiker». Se n:r 44.
41. Ett bref från Magnus Stenbock till Haqvin Spegel. I: *Personhist. tidskr.* 4, 1902, s. 64—66.

1903.

42. Bidrag till konfirmationens historia i Sverige. I: *Skrifter i teol. o. kyrkl. ämnen tillägn. C. A. Torén*. Upps. 1903. S. 93—109. Något omarb. i förf:s »Fynd och forskningar». H. 2. Se n:r 98.
43. De tidigare svenska pietisternas läroäskådning enligt deras egen framställning. I: *Kyrkohist. årsskr.* 4, 1903, Meddel. o. aktstycken, s. 1—75.
44. Skisser och kritiker. En samling kyrkohistoriska uppsatser och föredrag. Sthm 1903. 335 s.

1904.

45. P. Melartopaeus' herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595. I: *Kyrkohist. årsskr.* 5, 1904, s. 185—203.

1905.

46. E. J. Keijser, I kyrkliga frågor [utg.]. Sthm 1905. 84 s.
47. Om Laurentius Petri's förmänta karaktärssvaghet. I: *Kyrkohist. årsskr.* 6, 1905, s. 197—214.
48. Västerås biskopen Ol. Stephani Bellinus' böneskrift till Karl IX. *Ib.*, s. 255—259.
49. Prästerskapets postulater i Örebro den 8 jan. 1611. *Ib.*, s. 259—260.

1906.

50. Sverige — protestantismens skyddsvakt i Europa. Föredrag... I: *Kyrkohist. årsskr.* 7, 1906, s. 113—129.
51. Skara domkapitel till Axel Oxenstierna den 8 sept. 1651. *Ib.*, s. 171—172.
52. Vittnesbörd om Erik Molin. *Ib.*, s. 173—179.
53. Olof Swebilius till Erik Benzeliuss d. ä. och Haqvin Spegel angående bibelöfversättning och psalmbok. *Ib.*, s. 179—186.
54. Laurentius Paulinus Gothus' dagboksanteckningar 1608—1613. *Ib.*, s. 186—226.
55. E. J. Almquists »curriculum vitae». *Ib.*, s. 255—261.
56. Martin Aschaneus' på 1640-talet till riksarkivet öfverlämnade samling böcker och handskrifter. *Ib.*, s. 261—266.
57. Ett officiellt utlåtande om svenska kyrkans s. k. successio apostolica. *Ib.*, s. 266—268.
58. Sven Baelter, vår förste svenske kulthistoriker. I: *Kult och konst*. 1906, s. 81—90.

1907.

59. Betydelsen af Luthers ord om ett svar »utan horn eller tänder». I: *Kyrkohist. årsskr.* 8, 1907, s. 181—192.
60. Anteckningar om en märklig folkpredikant och »vetenskapsman» från Linnés dagar. [Sakarias Westbeck.] *Ib.*, s. 229—270.

61. Några egenhändiga intyg af Carl Linnaeus. *Ib.*, s. 271—273.
62. Vota vid biskopsvalet till Linköpings stift 1636. *Ib.*, s. 274—276.
63. Laurelius' visitationsordning. *Ib.*, s. 277—279.
64. Ett nytt bidrag till konfirmationens historia i Sverige. *Ib.*, s. 279—282.
65. Ett C. A. Agardhs uttalande från år 1842 om prästbildningen. *Ib.*, s. 282—284.
66. Ord med anledning af H. Maj:t Konung Oscar II:s död. Vid K.F.U.M:s minneshögtid... Upps. 1907. 16 s.
67. Tvåhundraårsminnet af fördraget i Altranstädt. Sthm 1907. 16 s. (Relig. folkskr. 1.)

1908.

68. Tvänne i våra dagar upptäckta, äkta martyrakter från 100-talet af den kristna tideräkningen. I: *Kyrkohist. årsskr.* 9, 1908, s. 1—11.
69. Ett märkligt sockenstämmobeslut i Filipstad år 1663. *Ib.*, s. 284—285.
70. Tvänne bref från år 1815 angående det s. k. Norrlandsläseriet. *Ib.*, s. 297—304.
71. Några ord om Uppsala Domkapitels arkiv. *Ib.*, s. 305—312.
72. Schweden und die evangelische Diaspora in Europa. (Vortrag.) I: *Die XII. allg. evang.-luth. Konferenz...* Lpz. 1909. Äfven i: *Allg. evang.-luth. Kirchenzeitung.* 41, 1908, sp. 1228—1230, 1254—1257.
73. En epokgörande kyrklig och akademisk fejd under 1600-talet. Föredrag... I: *Finska kyrkohist. samf. prot. o. meddel.* 9, 1908/09, s. 37—63.
- 74—75. Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång samlade och utgifna. Ser. 1. Synodalakter från Uppsala ärkestift 1526—1800. Ser. 2. Strängnäs stift. H. 1—3. Upps. 1908—11. vii, 680+240 s. (Skrifter utg. af Kyrkohist. fören. 2: 3—4.)

1909.

76. Handlingar från rättegången med Olaus Petri och Laurentius Andreae i Örebro 1539—40. I: *Kyrkohist. årsskr.* 10, 1909, Meddel. o. aktstycken, s. 54—84.
77. Handlingar angående Karl IX:s räfst med professorerna i Uppsala med anledning af deras bref till konung Sigismund år 1598 m.m. *Ib.*, s. 85—120.
78. Biskop Kenicius i Skara supplik af år 1603 hos hertig Karl att erhålla transport till kyrkoherde-embetet i Gefle. *Ib.*, s. 121—122.
79. En drastisk supplik från år 1624 af en sacellan från Strängnäs stift till änkedrottning Kristina d. ä. *Ib.*, s. 123—126.
80. Minnesord öfver domprosten m. m. dr Carl Axel Torén... I: *Prot. o. handl. rör. prästmötet i Upps. 1908.* Upps. 1909. S. 109—142.
81. Ur [E. A. Almquists] »själfbekännelser» från början af förra århundradet. I: *Kyrkohist. årsskr.* 10, 1909, s. 208—216; 11, 1910, s. 172—213.

1910.

82. Instruktion från år 1670 för tillsyningsmannen öfver de fattiga i Upsala. I: *Kyrkohist. årsskr.* 11, 1910, Meddel. o. aktstycken, s. 167—169.
83. Ett förfalskadt »kollations-bref» från år 1631. *Ib.*, s. 170—171.
84. Lär känna din kyrka! Ord vid öppnandet af en föreläsningsserie... I: *Vår lösen.* 1, 1910, s. 290—291.
85. Ord vid aftäckningen af Swedenborgs sarkofag i Uppsala domkyrka... Upps. 1910. 8. s.

1911.

86. Äkta martyrakter från de första århundradenas kristendomsförföljelser. I: *Kyrkohist. årsskr.* 12, 1911, s. 52—59.
87. Ett svenskt bannlysningsformulär från 1600-talets första decennium. *Ib.*, Meddel och aktstycken, s. 121—122.
88. Handlingar angående Kristina Drakenhielms öfvergång till katolicismen under 1600-talet och om hennes återinträdande i svenska kyrkan. *Ib.*, s. 1231—39.

89. Bevis från år 1613, att socknarne på Wester-Rekarne och i östra Nerke af ålder hafva tillhört Strengnäs stift. *Ib.*, s. 140—141.
90. Die Eigenart der schwedischen Kirche. (Vortrag.) I: *Die XIII. allg. evang.-luth. Konferenz...* Ups. 1911. S. 147—157. På svenska i smndr. i den svenska uppl. Ups. 1911. S. 125—133.
91. Förhandlingar och predikningar vid den XIII:de allmänna evangelisk-lutherska konferensen i Upsala den 28—31 aug. 1911 enligt uppdrag af »Die engere Konferenz» utgifna. Ups. 1911. 211 s. Äfven en tysk uppl. Ups. 1911. 255 s.
92. Vittnesbörd ur vår kyrkas historia om splittring och samling. Föredrag... I: *Kyrkl. tidskr.* 17, 1911, s. 397—412.

1912.

93. Ett förslag från 1700-talets början [grefve Carl Gyllenborgs] om närmare förbindelse mellan Englands och Sveriges kyrkor. I: *Kyrkohist. årsskr.* 13, 1912, s. 139—150.
94. Bref till Erik Benzeliuss d. y. från Andreas Rydelius och O. A. Rhyzelius med anledning af biskopsutnämningen 1731. *Ib.*, Meddel. o. aktstycken, s. 155—159.
95. Märkligt förslag år 1858 om ett diakon-ämbetes återupprättande inom svenska kyrkan. *Ib.*, s. 160—162.
96. Erik Dahlberghs Dagbok <1625—1699> för första gången fullständigt efter de i Upsala och Stockholm bevarade originalmanuskripten utgifven. Med inledning. Upps. 1912. 4:o. xxiv, 286, xxxvii s.
97. Kyrkan och Sveriges folk under storhetstidehvarfvet. Upps. 1912. 35 s. (Sveriges kristl. stud.-rör. skriftserie. 22.)
98. Fynd och forskningar. Kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område. H. 1—2. Upps. 1912—14. 100 s.

1913.

99. Biskopsvigningen i Upsala domkyrka år 1575. I: *Kyrkohist. årsskr.* 14, 1913, Meddel. o. aktstycken, s. 3—5.
100. Constitutiones in Nycopensibus comitiis a clero sancitae svetice. Nycopiae 1611. *Ib.*, s. 14—15.
101. Ur vårt stifts historia. Några bilder och minnen. I: *Julhälsn. t. församl. i Upps. stift 1913.* Upps. 1913. S. 19—29.

1914.

102. Det äldsta tryckta svenska synodalcirkuläret. Ett nyupptäckt Upsala-tryck från 1513. I: *Nord. tidskr. f. bok- o. bibl.-väsen.* 1, 1914, s. 170—181. Äfven i: *Bibliograf. undersökn. tillägn. Cl. Annerstedt.* Ups. 1914. S. 215—225. Äfven i förf:s »Fynd och forskningar». Se n:r 98.
103. Erik Dahlbergh. <1625—1703.> I: *Tidskr. f. d. sv. folkbildn.-arb.* 3, 1914, s. 65—78.
104. Liturgisk ordning vid svenska biskopsvigningar under 1700-talet. I: *Kyrkohist. årsskr.* 15, 1914, s. 451—455.
105. Prästerskapets underdåniga anhållan vid 1647 års riksdag om konkordiebokens konfirmerande och antagande såsom symbolisk bok. *Ib.*, s. 456—458.
106. Kungl. Maj:ts instruktion af år 1650 för pastor primarius i Stockholm. *Ib.*, s. 459—463.
107. Ett litet bidrag till hedbergianismens historia i Sverige. *Ib.*, s. 464—467.
108. Genmäle (m. anl. af N. Höjers uppsats »Olof Skottkonungs dop»). I: *Hist. tidskr.* 34, 1914. 7 s. Äfven i förf:s »Fynd och forskningar». Se n:r 98.
109. Något om mormonerna eller »de siste dagars helige». (Anon.) I: *Alman.* 1914. S. 23—30.
110. Ärkebiskop J. A. Ekman †. Minnesteckning... I: *Kyrka och hem.* En julhälsn. t. Upps. församl. 1914 från dess präster. Upps. 1914. S. 9—26.

1915.

- 111. Efterskrift [till G. Carlssons uppsats »Vår förste lutherske ärkebiskops Wittenbergsstudier»]. I: *Kyrkohist. årsskr.* 16, 1915, s. 47—49.
- 112. Biskop Laurelius' visitationsordning. *Ib.*, s. 325—330.
- 113. Är den gamla uppgiften riktig, att Swedenborg efter sitt misslyckade frieri till Polhems dotter »svurit en dyr ed», att han aldrig skulle tänka på att ingå äktenskap? *Ib.*, s. 276—278.
- 114. Doktor Martin Luthers Enchiridion i dess tidigaste kända svenska dräkt. I: *Inbjudning* (till promotion). Ups. 1915. S. 1—116. Äfven i: *Upps. univ. årsskr.* 1915.
- 115. Ärkebiskopen doktor Johan August Ekman. Några minnesblad. Sthm 1915. 2:a uppl. 1916. 227 s.

1916.

- 116. Bidrag till tolkningen af Biskop Bruns bref år 1008 till kejsar Henrik II. I: *Kyrkohist. årsskr.* 17, 1916, s. 84—87.
- 117. Hvilka kraf ställer vårt offentliga lifs fortgående »sekularisering» och särskildt kristendomsämnets förändrade ställning inom vårt undervisningsväsende på oss präster? (Inledningsföredrag.) I: *Förhandl. vid den 12:e allm. sv.-luth. prästkongressen*... 1915. Sthm 1916. S. 44—59.

Under tryckning:

- 118. Historisk-kritisk utredning angående Luthers lilla katekes, med särskild hänsyn till frågan om en svensk normaltexts fastställande. (Meddel. fr. K. Katekesnämnden.)

Artiklar i Realencyklopädie f. prot. Theol. u. Kirche, F. Nielsen's Kirkeleksikon for Norden samt Meusel's Kirchl. Handlexikon. Predikningar, religiösa betraktelser och griftetal dels särsk. utg., dels i tidningar och tidskrifter. Tal vid minnesfester, skolafslutningar och andra högtidliga tillfällen. Artiklar och inlägg i dagens frågor i de ecklesiastika tidningarna och i dagspressen. Inlägg och anföranden i kyrkomötet samt vid prästkongresser. Smärre uppsatser, granskningar och anmälningar i Bibelforskaren, Sv. kyrkotidn., Läsn. f. hemmet, Sv. kyrkans missionstidning, Hist. tidskr., Kyrkl. tidskr., Sv. tidskr. och Kyrkohist. årsskr. — På uppdrag af teol. fak. i Uppsala redigerat Skrifter i teol. o. kyrkl. ämnen tillägn. C. A. Torén. Upps. 1903. Utgifvit Kyrkohist. årsskr. 1, 1900—16, 1915, samt redigerat öfriga Skrifter utg. af Kyrkohist. fören. fr. 1900. — (Sign.: A. H. L., H. L., H. Ldm, Ldm.)

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1916.

Onsdagen den 19 april 1916 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen å Teologiska Fakultetens sessionsrum i Uppsala till sitt sjuttonde årsmöte.

Mötet öppnades af ordföranden, domprosten A. H. Lundström. Sekreteraren föredrog följande

»Årsberättelse för arbetsåret april 1915—april 1916.

Kyrkohistoriska Föreningens verksamhet har fortgått under samma former som förut.

Under kalenderåret 1915 utgjorde minskningen bland Föreningens medlemmar genom dödsfall 6, genom anmältdt utträde 7, tillsammans 13. 21 nya medlemmar inträdde. Medlemsantalet, som vid årets början var 525, ökades sålunda under året med 8 och var vid dess slut 533.

Årsskriften för 1915 föreligger färdig till detta årsmöte. Bidrag till densamma ha lämnats af domprosten H. Lundström, professorerna Hj. Holmquist och K. V. Zetterstéen, docenterna G. Carlsson och K. B. Westman, lektorerna E. Haller, F. Westling och G. Westling, läroverksadjunkten E. Liedgren, seminarieadjunkten B. R. Hall, kyrkoherden C. G. Wahrenberg, pastorerna Herder Block, H. D. Hallbäck och Ernst Lundström, andre bibliotekarien K. Setterwall, fil. d:r O. W. Hippel samt fil. lic. Y. Brilioth och H. E. Sommarström.

Uppsala den 19 april 1916.

Knut B. Westman.»

Därpå upplästes följande

Revisionsberättelse,

afgifven den 19 april 1916.

Undertecknade af Kyrkohistoriska Föreningen utsedda revisorer hafva denna dag granskat Föreningens räkenskaper för år 1915 och därvid funnit ställningen vara som följer:

Grundfonden:

Behållning från 1914	kr. 2,147: 73
Räntor under året	» 64: 38
	<hr/> Summa kr. 2,212: 11

Utgifter under året:

K. B. Westman, Svenska kyrkan	kr. 800: —
Behållning till 1916: Kapital	» 1,175: —
Besparade räntor	» 237: 11
	<hr/> Summa kr. 2,212: 11

Kassakonto:

Behållning från år 1914	kr. 1,199: 53
-------------------------------	---------------

Inkomster under året:

488 medlemsavgifter	kr. 2,440: —
Postavgifter	» 221: —
Försålda publikationer	» 44: 40
Räntor	» 14: 42
Statsanslag	» 1,200: —
300 ex. af K. B. Westman, Svenska kyrkan	» 900: —
Af K. B. Westman	» 75: — » 4,894: 82
	<hr/> Summa kr. 6,894: 35

Utgifter under året:

Författarearvoden	kr. 1,434: 19
Tryckningskostnader	» 3,295: 84
Postverket	» 356: 34
K. B. Westman, Svenska kyrkan	» 981: 67
Diverse	» 111: 97
Behållning till 1916	» 714: 34
Summa kr. 6,894: 35	

Räkenskaperna hafva af oss befunnits noggrant och riktigt förda samt med erforderliga specifikationer försedda, hvarför vi tillstyrka, att full och tacksam ansvarsfrihet beviljas skattmästaren, Herr Regementspastorn m. m. Erik Meurling.

Uppsala den 19 april 1916.

Em. Linderholm.

Fr. Nath. Sandberg.»

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades skattmästaren, regementspastor E. Meurling, full och tacksam ansvarsfrihet för den tid revisionen omfattade.

Vid jämlikt § 4 af Föreningens stadgar verkställd utlottning af tvenne medlemmar i arbetsutskottet föll lotten på statsrådet K. G. Westman och regementspastor E. Meurling. Vid därpå företaget val omvaldes begge.

Till kassarevisorer valdes pastorerna F. N. Sandberg och H. Jonson och till dessas suppleanter docenterna J. Lindblom och E. Linderholm.

Till justeringsmän för protokollet valdes professor E. Rodhe och regementspastor E. Meurling.

Föredrag hölls af fil. kand. P. A. Wäinö öfver ämnet: »Några synpunkter till belysande af L. L. Læstadii verksamhet såsom de nordliga finnarnas och lapparnas religiöse och sedlige reformator».

I anslutning till föredraget uppstod en diskussion, hvori deltog domprosten H. Lundström, professor E. Rodhe, docenten K. B. Westman, regementspastor E. Meurling samt föredragshållaren.

Arbetsutskottet består f. n. af följande medlemmar:
ordförande och redaktör för Kyrkohistorisk Årsskrift:
vakant,
vice ordförande: f. domprosten J. E. Berggren,
sekreterare: docenten K. B. Westman,
skattmästare: regementspastor E. Meurling,
femte ledamot: professor K. G. Westman.

Till föreliggande band af Årsskriften befunnos vid domprosten Lundströms död (17 febr. 1917) förberedelserna vara så långt framskridna, att det kunde tämligen omedelbart utgifvas. Det har därför ansetts riktigast att äfven på detta band — det sjuttonde — sätta hans namn på titelbladet. Till afdelningen »Underrättelser», som alltid brukade affattas af honom själf, förelåg emellertid intet manuskript, och det har då befunnits lämpligast att för denna gång utelämna denna afdelning, hellre än att den skulle skrivas af någon annan. Någon förteckning öfver till redaktionen insända skrifter har med anledning af dödsfallet icke kunnat upprättas. En teckning af den bortgångne har tillfogats såsom inledning.

Arbetsutskottet hoppas att, sedan det genom nu förestående årsmötes val blifvit kompletteradt, kunna utgifva årgången 1917 redan i höst. En del af det förhandenvarande materialet, som här icke kunnat medtagas, kommer att där inflyta.

Sekreteraren.

Wallins läroår som psalmdiktare 1806—1812.

(Forts. från årg. XVI.)

ANDRA KAPITLET.

Wallin som teologie adjunkt vid Karlbergs krigsakademi (1806—1809). — Hans första psalmer.

Då man vet, att Wallin alltifrån sin tidigaste ungdom ämnade bli präst, kan det förefalla ganska besynnerligt, att han efter afslutningen af sina akademiska studier dröjde så pass länge med prästexamen och prästvigningen. I december 1804 speciminerade han för docentur i estetik, men misslyckandet föranledde honom ej att, såsom rimligt varit, genast ingå i prästämbetet. Förmodligen fann han utsikten att någon tid skjutsas omkring på landsbygden från socken till socken som adjunkt föga lockande, helst som hans vittra intressen under sådana omständigheter antagligen skulle blifvit ganska illa tillgodosedda. Gynnsammare var då att tillsvidare behålla konditionen hos baron C. D. Hamilton på Närkes Boo, som gaf honom tillfälle att under vintrarna vistas i hufvudstaden.¹ Bernhard von Beskows uppgift, att det varit Nils von Rosenstein, som förmått Wallin att ändtligen mottaga prästvigning i juni 1806, får sin förklaring genom jämförelse med hvad vi veta om Choræus inträde på samma bana.

Denne hade, liksom senare Wallin genom sina vittra förtjänster tilldragit sig den välvillige Rosensteins uppmärksamhet och i förlitan därpå begärt hans bistånd för erhållande af en plats i Stockholm eller dess omedelbara närhet. Då den nyinrättade teologiska adjunkturen vid Karlbergs krigsakademi skulle tillsättas, var det lämpliga ögonblicket inne för Choræus, och under-

¹ Historiskt Memoirebibliothek, 1. årg. (1854), innehåller under rubriken: »Anteckningar af en gammal gustavian» en del bidrag till tidehvarfvets historia af Wallins ofvannämnde principal på Boo, som sid. 109 skrifer: »Under tiden [nämligen efter 1800] lefde jag lycklig och säll på landet, till hösten 1804, då vi flyttade till Stockholm, der vi sedan uppehöll oss under vintrarne». Min gissning KÅ 1910, sid. 70, att familjen H. vintertiden uppehöll sig i Stockholm, var således riktig.

Kyrkohist. Årsskrift 1916.

stödd af flere mäktiga medhjälpare lyckades Rosenstein genomdrifva hans utnämning i maj 1802.¹ Såsom själf medlem af krigsakademiens direktion hade Rosenstein äfven omedelbart bidragit till utgången. Hans stora välvilja för Wallin ingaf honom förmodligen fyra år efteråt att söka verka för dennes utnämning till den då genom Choræus' död den 3 juni 1806 lediga platsen. Det är då antagligen kort efter vännens frånfälle, som Wallin får en vink om att söka befattningen, hvarigenom han skulle kunna undgå alla förödmjukande och besvärliga missiveringar och varaktigt fästas vid landets centrum. Redan den 17—18 juni består han prästexamen i Västerås, och den därvid företedda huspredikantskallelsen till baron Hamilton får väl betraktas blott som en formalitet, hvars iakttagande medförde den fördelen, att Wallin i sin ansökan till platsen kunde åberopa, att han redan var prästvigd. Förmodligen har ryktet, att han skulle söka adjunkturen efter Choræus, spridit sig ganska hastigt, ty i Krigskollegiets skrifvelse till Kungl. Maj:t den 8 juli 1806 omtalas blott en enda ansökan till denna beställning, nämligen af »Prästwigde Philosophiæ Magistern Johan Wallin.»² Den af sökanden bifogade meritförteckningen upptar — utom hänvisning till examensbetyg och vitsord öfver i Uppsala inför filosofiska fakulteten aflagdt disputationsprof — äfven uppgifter om vunna större och smärre akademiska pris samt namnet på det kort förut utgifna lilla häftet Öfversättningar från latinska skalder.³ (Västerås domkapitel uttalade i sitt betyg öfver Wallins prästexamen, att han aflagt »vackra och berömliga prof af en grundlig och vitter insikt äfven i de till Studium Theologicum hörande Lärdomsdelar». Betyget blef också Laudatur.)

Den 19 augusti 1806 blef Wallin utnämnd till teologie adjunkt vid Krigsakademien⁴, men hade väl då redan någon tid tjänstgjort som predikant där. Åtminstone tycks han redan i juli stått i rapport till guvernören på Karlberg grefve Nils Cronstedt, som han den 25 juli tillägnar sina Öfversättningar med ett litet poem Till en Välgörare (grefve Cronstedt var bisittare i Krigskollegium och

¹ Se härom E. Lagus: M. Choræus, Valda dikter, sid. CXXII, och Bref tal och skrifter af M. Choræus, sid. 97—98.

² Krigskollegium till Kungl. Maj:t 1806 maj—juli (i RA). — Choræus hade högt meriterade medsökande, se KA 1910: sid. 90.

³ Enligt Stockholms Posten n:r 98 (1 maj) 1806 utkom boken strax före 1 maj s. å.

⁴ Protokoll för Krigsärenden 1806 juli—sept. (i RA).

hade väl som sådan af Rosenstein vunnits för Wallin).¹ Dagen förut, Kristinadagen, uppvaktade han fru Choræus med verser i hennes lille sons namn.²

Den tjänst, Wallin nu i augusti 1806 tillträdde, var i ekonomiskt hänseende ingalunda lysande. Choræus hade åtnjutit i lön 75 riksdaler jämte vivre och bostad i slottets stora västra flygel, där äfven guvernören med familj residerade. Wallins lön uppges af v. Beskow ha varit 155 Rd. Men liksom professorer och lektorer vid Krigsakademien hade äfven adjunkterna rätt att räkna dubbla tjänsteår.³ — Själfva arbetet var kräfvande men tacksamt. Choræus skref strax efter sin ditkomst: »Folket är utmärkt hyggligt, lärarne förståndige och ädelmodige».⁴ Och något senare: »Det är ett nöje att vara präst här. Alla människor gå i kyrkan och ungdomen har en viss vändning åt den religiösa sidan, som gör det till en belöning att predika».⁵

Själff har ju Wallin kallat karlbergstiden sin »gladaste tid». Han synes därvid i synnerhet haft i tankarna den sympatiska värme, som då kom honom till mötes från skilda håll: »Jag var sökt och gärna sedd af alla». Äfven Wallin hörde till de människor, som behöfva bäras af andras förtroende och beundran för att trifvas och utveckla sina bästa sidor. Ännu var han för litet känd för att vara och förnimma sig vara afundad och motarbetad, som så ofta sedan. Ännu njöt han lyckan att i sin krets betraktas som ett ungt, uppåtgående snille, som man gärna täflade om att skämma bort, ju mer modest och anspråkslös han tedde sig. »Jag skref verser och predikningar med stigande framgång», heter det i den citerade själfbiografiska anteckningen. »Stigande» — det är glädjens hemlighet.

En personlighet i hans omgifning på Karlberg har framför andra bidragit till att låta honom känna det deltagande och den milda fläkt af förtrolig vänskap, som han törstade efter. Det var

¹ Linköpings Bladet 1806 n:r 50 (25 juni) innehåller en dikt till grefve Cronstedt i kadetternas namn, som erinrar om liknande tillfällighetsverser af Wallin och väl får antagas vara insänd af honom. Om Wallins förhållande till Linköpings Bladet se KÅ 1910, sid. 70 ff.

² Nu i KB. (Vitterh. Sv.: Wallin). Jfr Malla Montgomery-Silfverstolpes Memoarer I: 103.

³ Öhrströmer, Ecklesiastika samlingar, häft. 1: sid. 82. — E. Lagus, M. Choræus, Valda dikter, sid. CXX.

⁴ E. Lagus, Bref m. m. af M. Choræus, sid. 112.

⁵ E. Lagus, Bref etc., sid. 119.

guvernörens maka, den af alla högt vördade och aktade grefvinnan Hedvig Margareta Cronstedt, född Alströmer.¹ Med en fin bildning förenade hon en vinnande hjärtegodhet och en försynt men just därför så mycket mer pålitlig religiositet. Sjuklig men förädlad af lidandet hade hon vant sig att lefva mer för andras glädje än för sin egen. Hennes fromhet tillhörde tydligtvis en äldre typ än hennes samtids vanliga. Så länge hennes bräckliga hälsa tillät henne att besöka gudstjänsten, stod aldrig hennes plats i kyrkan tom, och i motsats till många både högre och lägre församlingsmedlemmar gick hon årligen till skrift med sin make. Att denna yttre kyrklighet var ett äkta uttryck för hennes inre väsen, därpå tydde hennes hela uppträdande i öfrigt. »Samma själ i alla skiften, alltid klok och alltid god», har redan Choræus funnit hos henne, och liknande erfarenhet ha Wallin och hans efterträdare Torbern Morén gjort. »Hennes blotta närvaro», yttrar den sistnämnde i sitt liktal öfver henne, »skulle hafva varit tillräcklig att, bland de råaste, skydda det heliga och det passande». Och Wallin skrifver:

Anspraak, misstro och förtret
Glömde bort sig, eller flydde:
Hennes helgonblick betydde
Glädje, frid, förtrolighet.

Fint och taktfullt, som hennes väsen var, kunde hon våga ett tröstens eller förmaningens ord utan att verka påträngande eller själfbelåten. »Stränga seder», men »lena råd» utmärkte henne enligt Choræus. Ling, som 1813 blef anställd som fäktmästare vid Karlberg, skrifver i sin minnesdikt öfver henne:

Hit jag kom, den trötte seglarn lik,
som tar hamn uti en fjärran, okänd vik;
ack! mång storm jag rönt också på dessa kuster.
Men så mild Du mötte Främlingen,

¹ För den följande framställningen ha, utom nedan citerad litteratur, användts: Kyrkobok för Carlberg 1802—1808, 1809—1811 (Upsala Landsarkiv Lit. B 16), Minne af Grevinnan Margareta Hedvig Cronstedt, född friherrinna Alströmer (Sthm 1816) samt dikter af Wallin (Epitre till grefvinnan C*, Prolog till ett silfverbröllop — bägge i Polymnia 1807 — samt Till en sörjande make i vitterhetsförsök 1821). I Hans Järtas recension af Wallins Vitterhetsförsök i Odalmannen 1823 förekommer äfven ett kort uttalande (sid. 139) om grefvinnan Cronstedt, som visar, hur högt Järta aktade henne.

visade mig Hemmet upp i Himmelen,
när jag klagade vid jordiska förluster.¹

Ett i sin enkelhet gripande vittnesbörd om hennes fromhet äro de »Tankar öfver döden», som grefvinnan efterlämnat till tröst för den efterlevande maken, och som bifogats lektor Moréns liktal öfver henne. I »en glad och lugn sinnesförfattning» hade hon en dag i januari 1794 uppsatt denna skrifvelse, i förkänsla af att hennes bräckliga hälsa icke skulle låta henne öfverleva den älskade. Bl. a. uttrycker hon sin tillfredsställelse öfver att grefven blifvit mer allvarligt sinnad under årens lopp: »Med ousäglig glädje har jag sett Dig dessa senare åren mera rörd af vår lycksaliga Religions Gudomliga sanningar än förr; min själ skall aldrig upphöra att därför tacka och lofva den Allsmäktige. — — — Min oro öfver Dig är väl stundom på väg att göra mig vacklande [hon plågas af föreställningen om makens öfvergifvenhet, om hon måste gå bort före honom²], men då är bönen min tillflykt; i den finner jag förvisning, att den gudomlige Tröstaren äfven skall trösta Dig; kom då ihåg vår dyre Frälsares egna ord: *Åkalla mig i nöden, så vill jag hjälpa dig och du skall prisa mig.*» Hon vet, att hvad både hon och han behöfva lära inför årens ökade börda och dödens annalkande är tålamod, och därom beder hon till sist: »Ack! Tålamod, du stora rikedom, kom hit, blif boende i mitt hjerta. Har jag dig, så är jag nöjd i lif och död, ty min Gud han säger: *Salig är den tåligt lider, ty då han bepröfvad är, skall han få lifsens krona.* Du tålmodige Jesus, lär mig denna dygden, och begåfva mig med den nåden för Din egen barmhärtighets skull. Amen.»

Det kan knappast ha varit utan sin betydelse för andan vid den läroanstalt, där Wallin fått sin verksamhet, att en sådan kvinna stod vid guvernörens sida, och för den unge religionsläraren själf har det säkerligen varit en hjälp ej blott för hans litterära bildning utan äfven för hans prästerliga och rent personliga utveckling. I en efterlämnad anteckning kallar han henne sin »andra mor» och säger sig evigt välsigna hennes minne.

¹ Minne af Högwälborna Fru Grefvinnan Hedvig Margaretha Cronstedt, född Friherrinna Ahlströmer, undertecknad Ling, i Stockholms Posten 1816 n:r 61. Det olyckliga sätt, hvarpå Ling här använde bilder ur den nordiska mytologien, föranledde en parodi af Clas Livijn, som väckte en tvetydig uppmärksamhet. Se Mortensen, Clas Livijn sid. 197.

² Härpå syfta väl äfven de ord Wallin i silfverbröllopsdikten lägger på makarnas läppar: »Hvart går jag — går jag utan min maka?»

Liksom Choræus bodde äfven Wallin i stora västra flygeln af Karlbergs slott och deltog ofta i aftonkretsarna hos guvernörens. Där musicerades på harpa och pianoforte, där sjöngs och lästes högt: Tasso och Milton, Voltaire och Schiller voro lika välbekanta för husets härskarinna. Robert von Kræmer (sedermera landshöfdingen i Uppsala) hörde vid sina besök som ung kadett i guvernörens hus Wallins tillfällighetsverser sjungas af grefvinnans systerdotter och fosterbarn, den vackra Hedvig Lewenhaupt (född 1792), som därvid ackompanjerades på harpa af mademoiselle Maria Callander.¹ Wallin skildrar dessa aftonsamkväm i sin Prolog vid grefvens och grefvinnans silfverbröllop (Polymnia 1807):

Der stämmer harpan upp den gälla silfverklängen,
Der ljuder skaldens sång från flickans rosenmun.
Förvist till flärdens hem är högheten och rangen:
Men dygden, vänskapen och glädjen och talangen
Bli qvar och famnas om i broderligt förbund.

En så villig och rask tillfällighetsskald som magister Wallin var en ovärderlig skatt i en tid och i en krets som den ifrågavarande. I den nyssnämnda silfverbröllopsprologen utvecklar han ett af resignationsårens älsklingsämnen: huslig sällhet och låter oss ännu skymta de festliga anordningarna vid familjehögtiden: blomsterguirlander och myrtenkransar, dans och lek och hyllningsång af unga damer och herrar, allt i empirens antikiserande stil. En annan gång gäller firningen lilla Hedda, »hela nejdens glädje», som Morén kallar henne. Det är väl för hennes femtonde födelsedag, den 2 december 1806, som Wallin diktat den i en af Choræus strofformer skrifna visan »En mor till sin 14-åriga Dotter» (Polymnia 1807), där han ger oss en bild af tidens estetiska uppfostningsideal:

Höje oskulden och friden
Sången från din purpurläpp!
Rodnande som kastaliden,
Stäm klaveret, harpan knäpp!
Lek på duken med din pensel,
Men blyg men vettig och fri,
Att englarna än draga känsel
På system, när Maj är förbi.

¹ R. v. Kræmer, Mina lefnadsminnen, sid. 28. Till fröken Lewenhaupt (sedan gift Wrangel) har Wallin skrifvit »Lilla Hedda och hennes Canariefogel» (Polymnia 1807). Maria Callander, sedermera gift Winblad, har jag ej kunnat finna bland Karlbergsborna i kyrkoboken. (Möjligen är hon identisk med den dam, som åsyftas med blyersanteckningen »Sällskapsfrunt.»)

Spådomen i Lilla Hedda och hennes kanariefågel, att »en vingad pilt» skulle komma och »ta Petit och ta dess Vakt» gick omsider i fullbordan, då baron Henning Wrangel fick hemföra Hedvig Lewenhaupt som sin brud.

En särskildt högtidlig familjefest firades den 17 augusti 1809, årsdagen af bataljen vid Alavo, som guvernörens broder general-löjtnant J. A. Cronstedt tillbragte på Karlberg. För tillfället af Wallin författade verser reciterades, berättar den sistnämnde i bref till vännen Wallmark dagen därpå, »bland mycken pomp och ståt» af generalens svägerska, grefvinnan Margareta. I näst sista strofen förekomma dessa för tiden ytterst karakteristiska rader:

Lägg, Hjelte! bort din hjälm. För nöjets blomsterkransar,
För hjertats mirt i dag en dyrköpt lager glöm,
Njut våra lekars ro, tag del i våra dansar!
Minutens fröjd är mer än tidehvarfs beröm.¹

Tidigare på året — den 2 februari — medan ännu kriget pågick, hyllades Adlercreutz, den »store man, som kom och såg och vann», efter återkomsten från Finland med en af Wallin i kadetternas namn skrifven sång på melodien »Bevare Gud vår kung», där i förbigående »vår Schwerin» (Wilhelm von S., som var kadett vid Karlberg, då finska kriget utbröt 1808) med stolthet omtalas, när Oravais namn nämnes. En strof uteslöts senare af lätt insedd anledning vid tryckningen i Vitterhetsförsök (1821):

Wi sjunga hwarje stund
Hur kämparnes förbund
Af Klingspor swärjs;
Hur Cronstedts lof och Ditt
Och Döbelns lika widt
Med Sandels lof sig spridt
Och Gripenbergs.²

Till sina medlärare vid krigsakademien tycks Wallin ha stått i ett godt förhållande. Därpå tyder åtminstone hans Sång till min vän M*** (lektorn, professor Moberg) i Polymnia 1807. I sin afskedspredikan vid flyttningen från Karlberg 1813 antyder dock Wallin, att det understundom förekommit vissa slitningar: »de grundsatser jag fattat och följer ha ej varit allas», heter det

¹ Journ. f. litt. o. th. 1809, n:r 17 (31 aug.). Jämför Wallins bref till Wallmark dat. 18 aug. u. å. (KB. Wallmarkska brefsamlingen).

² Stockh. Posten 1809 n:r 29 (4 febr.): Sång till Generalmajoren m. m. Frih. Adlercreutz. Jfr angående Klingspors hjälterykte Ljunggren, Sv. Vitt. Häfder III, sid. 485, noten.

här.¹ Hvarom meningsskiljaktigheterna då yppat sig, känna vi ej. I umgänget torde Wallin väl ej varit sina kolleger så synnerligen olik — karlbergstiden är ju hans sällskapsvisors affattningstid.² Men sitt egentliga kamratlif lefde han förmodligen mindre på Karlberg än i Stockholm i den krets af unga akademiska pristagare och ämnessvenner, som samlades kring grosshandlaren Björck Svenssons goda bålar. Det är väl där, som han känt och prisat lyckan att fri ur tvångets band få, bäst man gitter, prata eller sjunga och inte så noga behöfva väga orden. Äfven i det flere år senare tillkomna *Canticum Corybanticum* klagar han öfver att, när gillet är slut, den barska ämbetsminen åter måste anläggas och rösten sänkas — *vultus trux, demissa vox* — han får ej längre sjunga, glamma och »tosta» så, som den bullersamma svenska kalasglädjen vill.³ Senare var det blott vid festliga tillfällen, helst i en trängre krets, som det kunde hända, att genom »den bruna skugga, som höljde Wallins väsen, en liten leende ljusblick stal sig fram» — (Sturzenbecker). Han kunde då »aflägga sitt lynnes eljest stränga, nästan folkskrämmande dräkt och visa sig 'densamme som förr', med en viss torr dalkarlshumor och den älskvärdaste fallenhet för ett förtroligt skämt.» Eller som Tegnér skildrar det i sin minnessång öfver Wallin:

Hur älskvärd var han ej, när aftonstunden
Sitt samkväm öppnat, och i slutna runden
Den stilla glädjen sitt piano stämt:
Af intet tvång, af ingen storhet bunden,
Han spratt af qvickhet, gnistrade af skämt,
I ständig vexling lik sig sjelf alltjemt.

I yngre år framträdde Wallins smak för det burleska och burshikosa på ett mera okontrolleradt vis. Hans ledamotskap af Par

¹ Religionstal I, sid. 119.

² »Ingen lager må kransa min hjessa» har jag tidigast funnit i Linköpings Bladet 1809 n:r 63 (9 augusti) under rubriken Drufwan och Kärleken. Sällskapssång. År 1811 förekommer den omtryckt i Journ. f. litt. o. th. n:r 180. S. å. förekommer i samma tidning n:r 1 under rubriken Sällskapssång »Jag vill rusa, ryter Hjälden». — »Lycksalig den, som, stödd på eget stop» finnes likaledes under rubriken Sällskapssång tryckt i Journ. f. litt. o. th. 1809 n:r 27 (15 sept.). Jfr Ljunggren, Sv. Vitt. Häfder III: sid. 521, där visorna sägas vara tryckta första gången i Valerii Visor och sångstycken, häft. 2 [1811].

³ Enl. Rietz' Ordbok öfver sv. allmogespråket betyder tosta: 1) hosta, stöna (Närke); 2) gnistra, kasta gnistor (Jämtland). I den senare betydelsen användes väl ordet i »Jag vill rusa» (sista strofen).

Bricole föll sig då helt naturligt¹, men något vittnesbörd om att han senare ändrat sin personliga ståndpunkt i dylika ting äga vi veterligen ej.² Sturzenbecker nämner med tydligt välbehag, att man tillskrifvit Wallin »flera otryckta — af mycket goda skäl icke ens tryckbara — småstycken, sprittande qvicka ehuru i en mycket vågad genre».

I Wallins Samlade Vitterhetsarbeten (1878 års upplaga) följer omedelbart efter de ofvannämnda ystra sällsapsvisorna från 1809—1810 poemet Enslingen, som först trycktes i Polymnia 1807. Sådan är ju lifvets egen dialektik: ofvanpå den uppsluppna sällsapsglädjen smakar ensamheten ibland ganska godt. Det är en helt naturlig förvandlingens lag, att just sällsapsmänniskan ibland finner det anslående att bjuda de yra nöjena farväl och kalla dem tomma. Ju mindre jämvikt en människa äger i sig själf, desto mer benägen är hon att ömsom öfver-, ömsom underskatta världsliga förströelser och sällsapsligt umgänge. Wallins elegiska enslingsdikter (utom Enslingen äfven Försakelsen) från karlbergs-tiden ha möjligen något sammanhang med hans planer på huslig sällhet t. ex. vid fru Choræus' sida.³ Dock får man vara försiktig med att fästa Wallins dikter vid några bestämda situationer och personer: så föga omedelbar är i allmänhet hans poesi, att man ofta nog kan betrakta den som framgången ur litterära intryck och afsedd att prestera ett vackert prof i den ena eller andra genren.

Om Wallins verksamhet som lärare för kadetterna föreligger åtminstone ett vittnesbörd af en f. d. lärjunge. Det är af R. F. von Krämer, som kom till Karlberg samtidigt med Wallin (aug. 1806). Han är i kyrkoboken antecknad för nattvardsgång den 27 mars 1807 och hörde alltså till Wallins första skriftebarn. Han

¹ Wallin orerade på svensk vers i detta sällskap i december 1809 enligt bref från Hammarsköld till Livijn 11 dec. s. å. (Hjärne, Dagen före drabbningen, sid. 390). Hammarskölds Entrüstung öfver Wallins brist på prästerligt decorum förefaller, särskildt i betraktande af brefvets adress, något ansträngd.

² Att Wallin ogillade Wallmarks tilltag att i Svensk Antologi aftrycka »Lycksalig den, som stödd på eget stop» med utsatt författarnamn, behöfver ju ej tyda på en ändrad personlig uppfattning af sällsapsglädjen vid glasen. T. Ekelund, Vittra Skuggbilder, sid. 165.

³ Se min uppsats Till belysning af krisen i Wallins lif i Samlaren 1914.

skrifver i Mina lefnadsminnen: »Dåvarande kyrkoherden i Solna, J. O. Wallin (sedermera Erkebiskop), beredde mig till min första nattvardsgång med den honom egna värme, hvilken i mitt ynglingasinne gjorde ett djupt och lyckligtvis varaktigt intryck».¹ Såsom vi hört, gladdes Choræus på sin tid åt den framträdande religiösa stämningen hos ungdomen, och i senare skildringar från lifvet på Karlberg vid 1800-talets början tecknas äfven med sympati religionslärarnas arbete bland kadetterna. Särskildt dröjer gärna hågkomsten vid nattvardsberedelsen, hvars makt att väcka allvarliga tankar och öfva ett förädlande intryck på de eljes nog så råbarkade gossarnas känslolif vackert vitsordas t. ex. af Wilhelm von Braun (i hans novell Napoleon).² Wallins anseende som ungdomslärare bör väl ha varit ganska stort, då han redan i september 1811 kallades att meddela prins Oscar undervisning i kristendom.

Mest vann och tjusade han väl dock både yngre och äldre med sina predikningar i Karlbergs slottskapell. Malla Montgomery-Silfverstolpe, som med sin familj umgicks i Cronstedtska huset, hade redan under Choræus tid brukat besöka gudstjänsten där och fortsatte därmed under hans efterträdares. Den sista augusti 1806 hörde hon Wallin predika öfver ämnet: »Gack du och gör sammaledes!» Hennes omdöme är kort och godt: »Det var härligt».³ Men en hennes väninna Charlotte Posse, som af Malla tyckes ha fått låna några af Wallins predikningar i afskrift, är ej så belåten. Hon skrifver samma år till Malla: »Tack för predikningarna! Ack! Choræus har väl fått en efterträdare, men hans rum är dock icke fyllt. Wallins predikningar äro vackra, fulla af starka bilder — poetiska — men jag saknar deri denna varma öfvertygelse, denna upplyftande känsla, som ger mod till pligters uppfyllande och svårigheters öfvervinnande, denna djupa människokänedom, som icke lemnar någon svaghet ovidrörd och som lär att besegra den».⁴

¹ R. von Kræmer a. a. sid. 28. Som synes föreligger ett minnesfel med afseende på Wallins ämbetsställning, förklarligt nog, då teol. lektorn vid krigsakademien alltid brukade vara kyrkoherde i Solna. Dessa befattningar innehades nu af hofpredikanten Joh. Lundström, som efterträddes af Wallin 1810.

² Jämför ock Kadetten, eller Karlberg för nära trettio år sedan, af en f. d. kadett [E. G. Oxenstierna] 1843, sid. 82 f. — Brauns ofvannämnda skildring gäller lektor Een.

³ Malla Montgomery-Silfverstolpes Memoarer, del II, sid. 109.

⁴ Anf. arb., del II, sid. 111.

Kanske beror hennes bristande uppskattning på, att hon ännu ej hört Wallin själf deklamera sina religionstal. Ty få synas de ha varit, som förmått motstå den nästan animala tjusning, denna stämma ägde. För Wallins inverkan på sina lärjungar var hans utförsgåfva en säkerligen ej oväsentlig faktor. Erik Gustaf Geijers svåger, Henrik Lilljebjörn, som i september 1810 kom till krigsakademien, talar i sina Hågkomster om Wallins »vackra afskedspredikan i Karlbergs slottskapell», hvilken han åhörde. »Redan då grep mig den rena, djupa basstämman, som hade så rörande sköna ord att frambringa, och jag tänkte ovillkorligen på min far. Något ditåt skulle han ha predikat, om han varit präst. Jag har aldrig varit rätt nöjd med någons deklamation mer än min fars och Wallins».¹

I den nämnda afskedspredikan, som hölls påskdagen 1813, gör Wallin en återblick på hela sin verksamhet som religionslärare vid krigsakademien. Såsom alltid, då en högtidlig yttre situation föreligger, inspireras här hans konstfulla retorik af en mäktig känsla. Afskedet manar fram tanken på förgängelsens makt, som också väl lämpar sig såsom bakgrund för teckningen af uppståndelsens hopp. Det samtida världshistoriska läget med sina sönderfallna herradömen och ramlade lärobyggnader var ock ägnadt att inskräpa människoverks ovaraktighet. Sina unga åhörare kunde han särskildt erinra om bortgångna kamrater, som nu sofvo »hjeltesömnen på de tappres bädd». Han ville hos de kvarlevande inskräpa, »att den, som kämpar för frihet och sanning och fädernes jord, har odödlighetens medborgarrätt». Hans sista minnesord till dem är det enkla men i sin väldiga tyngd imponerande: »Frukter Gud och älsker fäderneslandet»!²

I den ofvannämnda Tillegnan till grefve Nils Cronstedt (juli 1806) hade Wallin yppat sin afsikt att nu vända sig till psalmdiktningen och säga farväl till Horatii lyra. Hur nära till hands en dylik förändring af poetiskt föremål låg för en ung skald med Wallins moralisk-pedagogiska och religiösa intressen torde ha framgått af det föregående. Hvad som närmast föranledde honom att just nu

¹ Hågkomster af Knut och Henrik Lilljebjörn. 2 uppl., sid. 108 f.

² Religionstal I, sid. 104 f. Bland Wallins i KB. förvarade predikomanuskript (Strödda Predikningar B. V.) förekomma en nyårspredikan 1807 och en predikan på 25. Sönd. e. Tref. s. å., bägge hållna på Karlberg. De äro de tidigaste homiletiska försök af Wallins hand, som jag haft tillfälle att se.

gripa efter Davidsharpan är väl ej heller så svårt att gissa. Hans vän Choræus hade under sin sista tid begynt ägna sig åt förbättrande af gamla, allmänt brukade, men efter tidens uppfattning genom sitt åldriga språkskick för andakten störande psalmer. P. Wieselgren uppger, att Choræus skall ha varit den, »som förde Wallin till Psalmsångens Sionshöjd från Pindens lägre afsatser».¹ Samma uppgift möter redan i en recension i Stockholms Posten 1807 (n:r 133) af Choræus-Wallins första psalmhäfte: Choræus, döende, räckte lutan åt sin vän.² Hvarifrån Choræus i sin tur fått impulsen att skriva psalmer veta vi ej med visshet, men antagligt torde vara, att såväl hans släktskap med den förut omtalade professor Erik Fant som hans beröring med den för psalmboksarbetet lifligt intresserade Jakob Tengström kan ha verkat väckande i nämnd riktning. Tengström hade senast 1803 i sitt organ Åbo Litteraturtidning tagit till orda för psalmboksreformens genomförande i en recension af den nya tyska stockholmspsalmboken.³

I religiöst hänseende var Choræus icke så litet påverkad af neologien. Hans studier i Uppsala och Åbo hade fört honom in i Kants och väl äfven Fichtes filosofi, och han hade tillägnat sig en stor teologisk fördomsfrihet. I de Satser för religions-öfvertygelsen, som Ernst Lagus meddelat ur hans efterlämnade papper, möter man ungefär samma tankar, som Åström utvecklat i Läsning i Blandade Ämnen.⁴ Man bör söka moraliskt rena de kyrkliga dogmerna men därvid iakttaga den största försiktighet: »Det är nämligen ett nidingsverk att förstöra någon människas religionsöfvertygelse, helst om hon därigenom är dygdig och lycklig, i hvilket fall hon alltid har den sanna religionen». Hela religionens väsen kan uttryckas så: »Tröst för hjärtat då det lider, styrka för hjärtat då det känner sig svagt till det goda». Värdet af olika trostankar beror af deras användbarhet för dessa bägge uppgifter. Äfven här kommer allt an på »Besserung und Beruhigung». Angående föreställningen om Jesu gudom anmärker t. ex. Choræus, att den med frimodighet kan och bör begagnas, »såvida religionen därigenom vinner ny styrka och såvida dygden aldrig förlorar därpå att religionen vinner». Så har ock Choræus i dikten En tanke på min

¹ Sv. k. sk. litt.⁸, sid. 441.

² Själf säger Wallin i förordet till sitt första psalmhäfte 1807, att han »vågat fortsätta» Choræus arbete.

³ Allmän Litteratur-Tidning (Åbo 1803) n:r 19, sid. 145 f (särsk. sid. 149).

⁴ E. Lagus, Bref etc. sid. 253 f.

egen graf (1801) sammanfattat grunderna för tron på ett lif efter detta i orden:

Ljuf är den tron, förträfflig är den trösten,
Och därför är hon sann.

Personligen med åren alltmer religiöst gripen gjorde han sig i Stockholm bemärkt som god predikant i Lehnbergs stil.¹ Tegnér satte honom t. o. m. öfver denne mästare men anmärker på hans »kanske väl moderna dogmer».² Som lärare var han mycket omtyckt. Både hans diktning och hans teologiska författarskap röja en tydlig utveckling hän mot positiv kristendom, fastän naturligt nog alltjämt präglad af tidehvarfvvet.³

Choræus' psalmförsök höra för vår uppfattning ej till hans mera lyckade arbeten. Råbergh anmärker med all rätt, att de gamla psalmerna under hans hand »förlora sin ursprungliga kraft och antaga en nästan platt karaktär». Men samtiden dömde annorlunda. Och såsom mönster för Wallins egna tidigaste omdiktningar af gamla psalmer äga de för oss ett alldeles särskildt intresse.

Hvad de bägge skaldebröderna afsågo med sitt samarbete, framgår af företalet till det i slutet af april 1807 utgifna första häftet *Omarbetning af Swenska Psalmer*, försökt af Michael Choræus och Joh. Ol Wallin.⁴

I en tid, då det ej mera är fåfänglig mennisko-wisdom, att åt vår Heliga Läras sanningar läna smakens föreställningssätt — och de röster, som med wärdighet, värma och behag till deras förkunnande allmänne börja höjas, aldrig ljuda i tomma Tempel, borde mer än någonsin behofvet af förbättrade Kyrko-psalmer blifwa kännbart och dess afhjälpande önskeligt för alla Religionens upplystare wänner.

¹ Att Lehnberg åtminstone i början var hans ideal ses af E. Lagus, *Bref från M. Choræus*, sid. 100.

² Ljunggren, *Sv. Vitt. Häfder III*, sid. 609 f. (Ändringar och tillägg: not till sid. 288).

³ H. Råbergh, *Åbo Universitets lärdomshistoria, Teologien II* (Sv. Litt. Sällsk:s i Finland Skrifter. Tom L), sid. 220 f. I samma arbete sid. 177 placerar Råbergh rentaf Choræus bland den konfessionella supranaturalismens representanter, detta väl isynnerhet på grund af hans afhandling *De vera... notione virtutis christianæ* (1805). Se därom sid. 222 f. ibidem.

⁴ Detta är hufvudtiteln. Å första bladet står *Omarbetade Kyrko-Psalmer af Choræus och Wallin*. — Enligt *Stockholms Posten* n:r 97 utkom första häftet den 29 april 1807 det andra, enligt samma tidning n:r 286, den 9 dec. 1807. — Om censureringen i Stockholms konsistorium se dess *Protocoll* för den 3 mars 1807, § 12, och den 27 oktober s. å., § 4.

Så begynner företalet, och dess författare, som naturligtvis är Wallin, erinrar sedan om huru »våra utländska Trosförwanter» lyckats få sånger antagna, »lämpade både efter hjertats fordringar och tidehwarfwets odling». Då äfven vårt land ingalunda saknar »skickliga Författare i denna väg», vill utgifvaren hoppas, att ecklesiastikkommittén »ej länge skall låta uteblifwa fullbordandet af ett werk, som i så många hänseenden förtjenar att behjertas». Om de nu offentliggjorda psalmerna yttrar författaren:

De försök som... härmed till ompröfning framgifwas, äro ej annat än omarbetning af våra wanliga psalmer, och framträda utan andra anspråk än dem af ett rent språk och en ledig tankegång: — fordringar, dem man i mer eller mindre mån bör tilltro sig att kunna uppfylla.

Som synes är detta väsentligen ingenting annat än den estetiskt motiverade psalmboksreformens tankegång. »Smakens föreställningssätt» betyder: ett framställningssätt i öfverensstämmelse med den förfinade vittra smaken och har ingenting med hvad vi nu kalla det religiösa föreställningssättet att göra.¹ Om någon nödvändighet att modernisera själfva innehållet talas ej. »Hjertats fordringar och tidehwarfwets odling», som skola normera omarbetningen af de gamla psalmerna, äro väl ock i hufvudsak estetiskt bestämda, om än i det första af dessa uttryck kan ligga en tanke på, att en elier annan gammal psalm kan behöfva »retrancheras i afseende på några mindre humana idéer», som Wallin ännu 1812 i sitt då afgifna Betänkande rörande Nya Psalmboken uttryckte sig.² Detta kraf blir då en motsvarighet till Isaac Watts och Klopstocks liknande fordringar på psalmernas kristlighet.

I vårt land hade Leopold beträffande predikan yrkat en re-

¹ Jfr t. ex. Tengströms ord (Nikander a. arb., sid. 63): »Vår religions dyra sanningar äro och förblifva alltid desamma; men sättet att föreställa och uttrycka dem har alltid undergått och undergår ännu betydliga förändringar». På samma sätt i Åbo Litt. Tidn. 1803 sid. 605: »bevisa och föreställa en religion», sid. 619: »Derpå föreställes vår Lutherska församlings lära...» C. P. Hagberg erkänner i förordet till sina 1814 utgifna predikningar »bristerna i sitt fordna föreställningssätt» och hoppas, att hans bok skall vittna om bemödandet att använda »ett Bibliskt föreställningssätt». Tydiligen motsvara termerna »föreställa» och »föreställning» de latinska *proponere* och *propositio*. Jfr ock Lehnbergs Predikningar⁸ I, sid. 193: »en af den gamla Christenhetens fäder... föreställde detta såsom det hufvudsakliga skälet...» Ibid. sid. 159: »den lycksalighetsväg jag föreställt», sid. 23: »den föreställda läran».

² Hildebrand a. a., sid. 167.

form af framställningssättet, men väntat sig invändningar med citat från 1 Kor. 2:4. I sin afhandling om Predikotal skref han: »Hör t. ex. en predikan, full af förståndets kraft, full af hjertats varma, och författad med hela språkets värdiga renhet. Det är, skola de säga er, blott *konstelig ord efter menniskovisdом*.»¹ Wallin anmärker nu, att ett smakfullt framställningssätt på predikstolen, (som Lehnbergs, Lillienwalldhs eller C. P. Hagbergs) ej längre betraktas som »fåfänglig menniskovisdом», väl en anspelning på Leopolds för ett årtionde tillbaka fällda yttrande.² Har nu en reform till större estetisk fullkomning kunnat genomföras i kyrkovältaligheten, bör den väl äfven kunna genomföras i kyrkosången. Förhoppningar därom ha väckts genom »flera lyckliga prof på vårt eget språk» — det är väl Ödmanns, Dahls, Gyllenborgs och Adlerbeths psalmer Wallin här företrädesvis har i tankarna.

Tydligen hoppas Wallin på en snar lösning af psalmboksfrågan, men han antyder ock i företalet sin egen afsikt att vidare fortsätta det begynta psalmverket, hvarom äfven titelbladets beteckning »Första samlingen» inger förväntan. Åt sin bortgångne vän och medarbetare ägnar han till sist några ord af beundran och saknad: »Det blefwe en ära för den efterlefwande», heter det till sist, »om Läsaren någon gång kunde misstaga sig om Författaren». Någon tveksamhet om de olika bearbetningarnas härkomst behöfver dock i själfva verket ej äga rum: Wallin har nämligen signerat Choræus' psalmer med Ch., medan han lämnat sina egna försök osignerade.

Choræus är som psalmist en af de mest neologiserande bland sina samtida i Sverige och betydligt modernare än de i regel mycket pietetsfulla bearbetarna i 1793 års profpsalmbok. Icke utan skäl anmärker Franzén i företalet till sin edition af Choræus' samlade skaldestycken (1815), att »den rätta konsten» vid de gamla psalmernas förbättring, »då [nämligen på Choræus' tid] ännu icke var funnen». Men han erinrar ock — och därvid tänker han kanske lika mycket på sig själf som på Wallin och andra — om att Choræus »ej är den ende, som i detta svåra och grannlaga skaldeslag behöft tidens hjälp genom öfning och prof». Denna hjälp undandrogs

¹ Leopolds Saml. Skr.² III, sid. 340.

² Änkhuspredikanten C. Chr. Lillienwalldh ansågs enligt Clas Liwijn på sina håll för Stockholms förnämste predikant näst Lehnberg (Hjärne, Dagen före drabbningen, sid. 45). Wallin nämner honom ock bland de »namnkunnige» talarna i en tidningsartikel 1809, hvarom mera i det följande.

honom genom en alltför tidig död, och så blef hans verk som psalmist icke af något förblifvande värde. Men att han är den förste ur den samtida yngre akademiska sångarkretsen, som utbyter den horatianska lyran mot davidsharpan, och att han därigenom väckt Wallin till att försöka sig på samma bana, det är hans oförgätliga förtjänst.

Själfva det traditionella bibliskt stiliserade hymnspråket undergår i hans bearbetningar en stark omdaning i öfverensstämmelse med den konstlade smak, som Leopold karakteriserat och fördömt i sitt *Bref om Poetisk Stil*: »Begäret att kläda allt i bild, att ofta förvåna med stora tilltagsna ord, att . . . alltid brodera en grann sinnlig fras på hvar tanke som skall uttryckas . . .» (Leopold anser »detta beständigt samma liknelsespråk» vara af tysk härkomst — han kunde kanske ha tillagt »engelsk», ty de exempel, han anför, ha väl äfven med det starka inflytandet från Young att göra.) När Choræus skall skildra syndens fruktansvärda makt, kan han begagna sig af en 'målning' som denna (G. Ps. 255 v. 2, jfr N. Ps. 188 v. 2):

Hon trycker mig i stoftet ned
Som en odräglig börda,
Dess arm är sträckt, dess uppsyn wred
Och hotar mig att mörda;
Hon syftar säkert, blodigt slår
Och wrider om i djupa sår
Den dolk, hwarmed hon stungit.

En annan gång, det är i bearbetningen af Selneccers gamla allvarstunga bönepsalm om den rena lärans bevarande: »Ack, blif hos oss, o Jesu Christ» (G. Ps. 229), erinrar en strof om tidens allegoriska stålstick med sentimentala kvinnofigurer, symboliserande Religionen, Upplysningen, Hoppet o. s. v.:

Wid Korsets fot står Sanningen
Och ser med tårar på sin wän,
Hon mins att du i fordna dar
Bland bödlar hennes fackla bar.

Man göre försöket att sjunga denna strof efter psalmens af ålder brukade koral, och kontrasten mellan ord och melodi blir monumental! Och äfven där ej en från psalmstilen så afvikande målning förekommer, får man ibland anledning att häpna öfver bild- och ordvalets profanitet, t. ex. i denna strof ur M. G. de la Gardies

dödspsalm »O Jesu, när jag hädan skall» (G. Ps. 387, v. 5). För jämförelsens skull aftryckes gamla psalmbokens text:

G. Ps.:	Choræus:
Ty detta lif är idel död,	Ty detta lif blef dödens del,
Man må det lif ej nämna,	Och bör ej lif få nämnas:
Behäftadt med stor ångst och nöd,	Blott ett bedrägligt sorgespel,
Och tar i grafwen ända.	Hwars prakt i grafwen lemnas,
Ju längre jag här lefwa får,	Ju längre du här lefwa får,
Ju närmar jag till grafwen går:	Dess flera saknader och sår —
Min dödsstund ändtlig nalkas.	Men döden ger det sista. ¹

Det biblisk-orientaliska språket ansågs ej blott af neologer som Lindblom och Tengström, utan äfven af ortodoxer som Wallquist vara onjutbart och obegripligt för den stora mängden, som ej kunde sätta sig in i den asiatiska smakens egenart och känna med österlänningens affekter.² Därför borde det åtminstone i sina mera påfallande uttryck aflägsnas ur det kyrkliga andaktsspråket.³ Choræus omarbetar därför Arrhenius' gamla davidiska psalm »Jag lyfter mina händer» (G. Ps. 95) så, att allt österländskt aflägsnas: »Guds berg och hus» blir »Skaparns ljusa borg», »min utgång» och »min ingång» utbytas mot »min barndomsstig» och »mitt ungdomswärn», de absoluta, patetiskt hyperboliska uttrycken för psalmistens förtröstan få ge rum för ett nyktrare och mera öfvertänkt språk: »Han låter mina fötter ej slinta» blir hypotetiskt: »Om någon gång du låter mig slinta . . .» och »Alt ondt han från mig wänder» förvandlas till »Det onda sjelft du wänder Till winning för min själ». Man erinras också om upplysningstidens naturliga teologi, särskildt om titeln på en i Åbo 1747 ventilerad dissertation *De usu cognitionis insectorum*, som redogör för insekternas »teologiska nytta»⁴, då man läser i slutet af psalmens första strof:

¹ Frasen »ett bedrägligt sorgespel» om lifvet är väl närmast en reminiscens från Lidners poem *Glömskan* (Saml. Skr., Sanders ed., sid. 370).

² Märk, att alltså Lowths, Herders och Tingstadius' häfdande af skönhetsvärdet i Bibelns språk ej nödvändigt medför detta språks användande i psalmdiktningen utan tvärtom kan inge den föreställningen hos intellektualistiskt anlagda teologer, att den bibliska poesien är för fin och exotisk för populasen. Den alltförhärjande pedagogiken spelar ju också starkt in, såsom i det föregående framhållits (t. ex. hos Eschenburg).

³ Rodhe, Lindblom, sid. 218 f. — Nikander, Tengström, sid. 74. Sundblad, *Bland kräklor och mitror*, sid. 98 f. (märkliga exempel på Wallquists parafraserande bibelöfversättning, bl. a. af Fader vår; äfven Tengström hade enligt citatet från Nikander bjudit till med en sådan, »fri från hebraismer», i *Läseöfning för mina barn* 1795).

⁴ H. Råbergh, *Teologien* II, (SLSF, I.) sid. 13.

— — Hans Fadersöga
 Är lika nådigt sträckt
 Till ringa som till höga,
 Till Ängel och Insekt.

I en annan af Arrhenius psalmer »Hela werlden frögdens HErran» (G. Ps. 84) är det lokalt och temporärt bestämda i det ursprungliga bild- och ordvalet lika omsorgsfullt aflägsnadt. Det är ej där en skymt af den Israels gamle förbundsgud, som Psaltarens 100. psalm lofsjunger, han, som gjort israeliterna »till sitt folk och till sin fosterfår» och som bor i Jerusalems tempel,¹ så att man där vet sig vara i »hans portar» och i »hans gårdar». Choræus bearbetning talar blott om »warelsernas Gud», Skaparn, som »med sitt warde wäckte oss utur intets djupa natt». Och slutstrofen får följande dråpliga lydelse:

Tacken Honom i hans tempell
 Fäder! Mödrar! skynden dit,
 Gifwen edra barn exempel
 Af ett warmt och wärdigt nit!
 Sjungen med förenta ljud
 Nådens och Naturens Gud!

Äfven här förbinder sig med den nyare smaken en »upplyst» tendens: den bl. a. af Choræus själf företrädde meningen, att iakttagande af de yttre religionsbruken är en oeftergiflig plikt mot fäderneslandet och mänskligheten: »Den upplyste bör föregå de enfaldiga med sitt exempel i kyrkogång, i nattvardens nyttjande med mera, om ej för sin egen skull, så för samhällets, hvars lagar han bör iakttaga.»¹

Såsom ytterligare exempel på Choræus modernisering af psalm-språket må anföras bilder och uttryck som följande: Anden är »blygsam som en dufva», Döden »ger åt blygsamheten mod», det talas om Jesu »ädelmod» och »stränga dygd», om »mod att hjertats

¹ E. Lagus, Bref etc. af M. Choræus, sid. 255 (mom. 8). Jfr Neikters ofvan citerade diss. *De necessitate cultus publici* (Uppsala 1796), där precis samma tankegång utvecklas: »*Etiam sapiens iste, qui... externis signis carere se posse crediderit, reminiscatur fas est, quod aliorum in religionem & pietatem suscitare & perfectiorem reddere debet observantiam; cui officio satisfaciendi optimam ei sine dubio cultus publicus subministrat occasionem.*» — Lustigt nog möter tankegången i psalmstil redan hos J.-B. Rousseau i slutstrofen af hans i inledningen citerade parafras öfver Jes. 38: »J'irai Seigneur dans vos temples Rechauffer par mes exemples Les mortels les plus glacés».

känsla mörda»¹, »wansklighetens lag», »wansklighetens lott», »odödlighetens höjd», »Dygdens jemna stig», »Dygdens bana», »ett dygdigt hjertas trängtan», men också om »stormbegären», som anfalla människan med »mordgewären». Medan Choræus stundom insätter nya hyperboliska uttryck (i G. Ps. 255, v. 4, blir t. ex. en sten till en hel klippa), synes han vid andra tillfällen vara ytterligt rädd för superlativer och starka ord. Så ändrar han t. ex. i G. Ps. 231, v. 2, de sköna orden »Fullkomlig glädje hos dig är» (jfr Psalt. 16: 11) sålunda:

Fullkomlig ingen glädje är,
Men om hon finns, så bor hon här,
Der Du dig uppenbarar.

Såsom redan af anförda exempel framgått, är det ej blott formen utan äfven känslo- och tankeinnehållet i de gamla psalmerna som förändras. Påverkad af tidens känslosamhet har Choræus i sina psalmer ej sällan ledt församlingens uppmärksamhet till att reflektera öfver och njuta af sin religiösa stämning: »Hur innerlig vår wördnad!» heter det t. ex. i bearbetningen af G. Ps. 231, v. 1. Denna känslosamhet yttrar sig i synnerhet som ett svärmeri för Dygden, ej blott hos andra utan äfven hos det religiösa subjektet själf.² »Blott lycklig af hwad godt han gjort» står den till himlens dörr framkomne och »klappar på och hoppas», och barnet i Swedbergs »O Gud som ej de spädas röst föraktar» (G. Ps. 330) får uttala den förväntan, att det vid lifvets gräns ej måtte behöfva önska något steg ogjordt.

Höjdpunkten af neologiserande omdiktning utgör nog Choræus behandling af G. Ps. 241, hvars från Rom. 8 hämtade lofsång öfver den rättfärdiggjordes frid genom Kristus fått lämna rum för en frälsningsvisshet, som är uteslutande psykologiskt orienterad, lösgjord från allt samband med historiska fakta:

Wäl mig i ewighet! nu känner jag först trösten,
Nu först jag wärdet ser utaf den inre rösten;
Mitt samwete är rent, min framtids rymd är klar,
Jag lyfter lugn min blick till mensklighetens Far.

Andra strofen berör ej »de andliga fiendernas» angrepp mot själens frid, endast jordens elaka tungor:

¹ Jfr KÅ 1910, sid. 81, och där angifna exempel på liknande fraser hos Kellgren och Lidner.

² Ljunggren, Sv. V. H. III, sid. 289 (cit. efter J. J. V. Lagus).

Bort hän, bort hän från mig, du wrånghet som fördömmar,
 Som granskar andras fel och egna brister glömmar!
 Du må beröfwa mig det goda namnets tröst
 Jag wädjar ifrån dig till domarn i mitt bröst.

Det vore emellertid orättvist, att ej i detta sammanhang framhålla, att åtskilliga af Choræus bearbetningar vittna om en djupare och med kristen erfarenhet mera förtrogen uppfattning än de hittills citerade ställena ge vid handen. En rätt lyckad omarbetning är t. ex. den af G. Ps. 291 (Herre, Du min tröst och fromma): »Herre, du som sänder trösten», hvilken också intogs i 1819 års psalmbok — med obetydliga ändringar — under n:r 246. I hans sista större dikt, ett Andaktspoem publicerad i Åbo Tidningar icke fullt två veckor före hans död, möta varmare toner än i många af hans psalmer¹, men den betoning, som försoningen och Jesu person här får, kan äfven i en del psalmer påvisas.² Så t. ex. i de f. ö. visserligen ej lyckade bearbetningarna af G. Ps. 245 Jesus är min vän den bäste och G. Ps 274 Jesus allt mitt goda är. Också denna strof ur G. Ps. 396 (Min jämmer nu en ände tar) är anmärkningsvärd:

På korset Du min skuld betalt
 Att mig med Gud försona;
 Du mig till arfwinge ock valt
 Af herrlighetens krona;
 Mig, äfwen mig, Du inneslöt
 Uti den sista bön Du göt:
 »O Fader! dem förskona!»³

Icke utan personlig innerlighet äro väl äfven rader som dessa (ur G. Ps. 274: Jesus allt mitt goda är):

¹ Ljunggren, Sv. Vitterh. Häfder, III, sid. 288, framhåller också detta.

² Det bör väl observeras, att häfdandet af försoningen i den form, som vi se det hos Choræus, knappast utgör något ovanligt i den svenska neologiens läroförkunnelse. Se t. ex. Nikander, Tengström, sid. 14 f., 56 f. — Lehnberg nämner (Predikningar³ I, sid. 24) syndaförsoning som en af kristendomens hufvudläror. Se ock Wieselgrens omdöme (Sv. K. Sk. Litt.³ sid. 381) om Lehnbergs långfredagspredikan, som verkligen klingar personligt uppbygglig och bibliskt ortodox. Märk särskildt i nämnda predikan de bägge synpunkterna: Jesu död uppenbarar Guds kärlek och Guds dom öfver syndens ondska (Predikningar² II: sid. 178 och 182). Man erinre sig också den senast af Nikander som kryptoneolog betecknade Sam. Ödmanns ortodoxi på denna punkt (t. ex. i N. Ps. 356: 5, 384: 11, 388: 6).

³ Jfr Råberghs referat af Choræus afhandling om den kristna dygdens begrepp. A. a. sid. 222 f.

Kan ditt hjerta wara kallt,
Då för dig Han gjorde allt?

Men äfven ett par andra rader i samma psalm få mot bakgrunden af Choræus' filosofiska poem en viss gripande kraft:

Rådwill står hwar jordisk Wis:
Jesus ger ett fast bewis.

Ernst Lagus har utan tvifvel rätt i sin karakteristik af Choræus såsom »en författare, hvars religiösa åskådning stod under inflytande af upplysningstidens rationalism, ehuru det icke kan nekas, att under den praktiska dygdeläran en underström af varm religiös känsla rätt ofta söker sig fram».¹

Vid en jämförelse mellan de bägge skaldebrödernas psalmförsök frapperas man — om man öfverhufvud kan frapperas — af hur betydligt större konservatismen och pieteten är i de osignerade, af Wallin själf verkställda bearbetningarna än i de med Ch. utmärkta. »Rent språk och en ledig tankegång» var, som vi hörde, hvad Wallin ansåg sig kunna lofva sina läsare, och det är tydligt, att de i hans bearbetningar gjorda ändringarna hufvudsakligen framgått ur en sträfvän att språkligt förbättra psalmtexten i enlighet med de gällande poesireglerna.

Hvar och en, som stiftat någon bekantskap med den gamla psalmboken af 1695, har lagt märke till, hur vanligt det är att i dess psalmer finna ofullständiga rim, som t. ex. frögdar — förnögder, förtrösta — tysta, bunden — wunnen, wara — förswarar, glädje — tillstädja, gårdar — warder, skola — tola (= tåla).² För att få bort sådana för den vid Creutz, Kellgrens och Leopolds rimkonst vane läsaren stötande hårdheter måste ofta ganska genomgripande förändringar ske.

Redan Petrus Lagerlöf hade (1692) anmärkt på de friheter mot den prosaiska accenten Spegel tillåtit sig i Thet öppna Paradis, särskildt när det gällde komposita, och flere af det tidigare sjuttonhundratalets författare opponera mot afvikelser från det vanliga

¹ Ernst Lagus, M. Choræus, Valda dikter sid. LI. Jfr sid. CXIV, där Lagus hos Ch. konstaterar en brytning emellan upplysningstidens och det inbrytande tidehvarfvets uppfattning af kristendomen. Liknande uppfattning äfven hos H. Råbergh, ofvan anf. st. — Ju mer man lär känna svensk neologi, finner man nog, att nämnda brytning är ganska vanlig.

² Alla dessa exempel äro hämtade ur G. Ps. 76: »O, huru ljuflig är».

riksspråksuttalets betoning i vers.¹ Genom Creutz och hans efterföljare blir ordens accentuering i prosa bestämmande äfven för versen. Något större frihet än Creutz tillåta sig gustavianerna, men den gamla psalmbokens prosodiska *licentia poetica* var äfven för dem olidlig. Betoningar som åtrå' (rimmande med små), åstu'n-dan, åtly'dde väcka anstöt, om ock ej alla i lika hög grad.²

Apokopering och synkopering var ock i Gamla psalmboken en vanlig företeelse, förorsakad af de metriska svårigheterna. Så möta vi t. ex. i G. Ps. 76: månd', G. Ps. 187: And', allen', bewar, min kötslig hug, G. Ps. 194: Skapar', G. Ps. 239: de ondas skar', himmelrik, G. Ps. 297: lycksam, rikdom, lefwand' tro, G. Ps. 173: swåra brinnand' helfw'tes glöd. När härtill kommer, att arkaisiska former som G. Ps. 233: vår öron, G. Ps. 297: onyttig ord, mång besvär, min grå hår förmodligen rätt allmänt betraktades som apokoperingar, blef antalet stympade ord i Gamla psalmboken mycket stort. Och öfver allt ansågs ändring nödvändig. Likaså där gamla böjningsändelser som dina nåde, minom etc. påträffades.

Förbättrandet af de gamla psalmernas meter hörde till de allra krångligaste fordringar, som tidens smak uppställde. Knittel, syl-labisk vers och regelbundet jambisk eller trokeisk, på accent byggd vers omväxlade i den karolinska psalmboken. Endast den sist-nämnda regelbundna tvåtaktiga versen ansågo de flesta samtida (t. ex. Ödmann och Hæffner) tillåtlig i psalmen.³ A. Frigel tog dock den daktyliska takten i försvar, och redan bland Wallins första bearbetningar finns märkligt nog ett försök med tretaktig vers (G. Ps. 221 O Jesu, du nådens och sanningens brunn, N. Ps. 47), som åtminstone delvis hör till hans mest lyckade tidigare psalmer.⁴ Men eljes är metern noga normaliserad, något som naturligtvis ofta ej kunnat ske utan starka ingrepp i den gamla textens tankegång och uttryckssätt.

Slutligen måste man ju aflägsna en hel del ålderdomliga ord och fraser, som verkade löjeväckande och därför anstötligt på sam-

¹ F. Sandwall, Om accentueringen af två- och trestafviga komposita i 1600-talets svenska. (Språk och Stil XIII, sid. 21 f.).

² Exempelen från G. Ps. 76. Wallin har ändrat så (1807), att dessa ord försvunnit, men han har i stället i strof 4 infört: upplåter och uppväcker.

³ A. Hildebrand, a. a. sid. 80 not (Ödmanns ovilja mot daktyler). Om Hæffners åsikt se t. ex. Svensk Litt. Tidning 1813, n:o 20, 28.

⁴ Man erinre sig, att Wallin redan 1803 upptagit daktyler i dikten För-tviflan (sedan kallad Klagan). Jfr KÅ 1910, sid. 61.

tiden. En viktig sida af den fransk-gustavianska kulturen kom ju till synes i parodiens och ekivokens form. En hel del gamla uttryck hade fått en bibetydelse, som gycklet gärna anspelade på och som därför oupphörligt kom äfven den allvarlige i tankarna. Och parodierna döko äfven ofrivilligt upp i erinringen och störde andakten. Här kan eftervärlden blott mera tillfälligtvis få kännedom om hvad som för Wallins föregångare och äldre samtida gifvit anledning till önskad ändring. Betecknande är en insändare i Stockholms Posten 1813 (n:r 125), som förtäljer, att han icke på trettio år dristat begagna G. Ps. 288 (Min själ och sinne lät Gud råda) i sin landtförsamling »i anseende till en i de flesta rikets provinser allkänd parodi öfver sista versen, som bonddrängar ännu raskt sjunga:

Sjung, läs och gack på Herrgårdsvägar
Och tag din matsäck med dig dit m. m.

att förtiga det missbruk man gjort af nyss föregående vers, återkalladt i bränvinsbeslagaretider.» Rädslan för det lurande åtlöjet kunde föranleda ändringar och uteslutningar äfven af i och för sig otadliga psalmer och psalmstrofer.¹

Dessa nu angifna formella grunder för ändringar i de gamla psalmtexterna bör man ha i minnet, när man går till studiet af Wallins tidigaste psalmförsök. Ty knappast skall man kunna finna en vers, där ej ändringen kan antagas vara framkallad af estetiska motiv: för att slippa ett orent rim, en felaktig betoning, en apokoperad form, en arkaism, en inversion e. d. Motivet är således det samma som hos Klopstock i hans bearbetningar och omdiktningar af äldre psalmer. Därför röjer sig hos Wallin ingen medveten afsikt att öfverge det bibliska och kyrkligt traditionella ord- och bildvalet, äfven om så stundom oförvarandes skett. Ty äfven här påträffa vi något af den i Leopolds bref ogillade fraseologien: stoftlifwets willkor, stoftets krälände swaga söner, willans främling i qwalens boning, den hämnande wigen, den himmelska dygdens tempel, ödens wågor, lustars lågor, bekymrens uddar, seglarens julle o. s. v.

Men om också en del dylika i psalmstilen konstigt afstickande

¹ Så torde man t. ex. böra förklara ändrandet af G. Ps. 264: 4, sista raden, i Choræi bearbetning, där »För Jesu död och pina» utbyts mot »Som Jesus oss förwärfwat» (om fröjden i himlen). Det förra uttrycket erinrade om ett bekant kraftord och måste därför bort.

ord förekomma äfven hos Wallin, så är dock hans språk, jämfördt med Choræus, förunderligt bibliskt och traditionellt färgadt. Icke blott bibehåller han mer än Choræus de äldre bibelallusionerna och gammaldags trohjärtade uttrycken (som t. ex. Guds barnas tal i G. Ps. 266: 6), han inför ock själf *nya* bibelcitater och bibliska bilder. Så t. ex. i G. Ps. 283: Han kroppens bräckta hydda skall bygga upp igen (2 Kor. 5: 1 f.), De sina Herren känner (2 Tim. 2: 19), Hur sällt i resans natt Att målet öfverwäga Och re'n i Himlen äga Sitt hjerta och sin skatt (Mt. 6: 21); och märkligast af allt: Der synden öfverflödar, Der flödar nåden mer (Rom. 5: 20), i G. Ps. 290 (Af hjertat hafwer jag Dig kär — Wallins bästa bearbetning från 1807, nästan oförändrad upptagen 1819): Då skall jag omklädd med min hud Med mina ögon skåda Gud (Job. 19: 25).¹ Märkligt ålderdomligt verkar ock bevarandet af första raden i G. Ps. 411: Eja! mitt hjerta rätt innerlig Sig gläder. Låt vara, att psalmen är mycket förvanskad efter våra begrepp — det är dock stort, att Wallin med sina estetisk-litterära anspråk vågar behålla den gamla folkliga ingressen. Också sådana för ett upplyst öga väl icke alltför välkomna ord som Guds Lamm, Guds vrede, Kristi förtjänst låter Wallin stå i sina psalmer. I fråga om bibliskt färgadt språk står Wallin redan nu närmare Lidner än någon annan svensk skald af betydelse under 1700-talets tre sista och 1800-talets första årtionde. Äfven hans tidigaste profandiktning innehåller ju jämförelsevis talrika bibelreminiscenser.²

Emellertid är det påtagligt, att Wallins och äfven Choræus omarbetningar ej fullt ställt sig den samtida poetikens allra strängaste fordringar till efterrättelse, hvad accenten beträffar. Här har det föreliggande materialet väl lagt alltför stora hinder i vägen för en fullständig normalisering efter det prosaiska uttalets kraf. Men det kyrkliga språkets stora konservatism har väl här inverkat mildrande på intrycket af sådana betoningar som upply's, upp-vä'rm, bortgö'mda, inskä'nker, hvilka ju än i dag förekomma vid rituell uppläsning ur psalmboken. Wallmark uttalar i sin recen-

¹ Denna starka formel för uppståndelsetron är tydligen ej så främmande för samtiden, som man kunde vänta. Den möter äfven hos Adlerbeth — med tydlig hänsyftning på Jobstället — i hans öfversättning af Prudentius grafhymn (Poetiska arbeten² II, sid. 164). Att den förekommer hos uppståndelsens skald framför andra: Klopstock (i hans bearbetning af »Jesu, meine Zuversicht»), är kanske mindre förvånande. — Klopstocks Werke (1804 års uppl.) VII, sid. 228.

² Jfr KÅ 1910, sid. 58, 79, 89, där flere exempel härpå gifvas.

sion af Choræus-Wallins andra samling psalmer (Stockholms Posten 1808 n:r 16 och 23) sin belåtenhet öfver att »inga orätt accenterade ord» där förekomma, medan dock äfven i nämnda häfte under förutsättning af strängt regelbunden skandering möta betoningar som uppsö'ker, aflä'gsnar, lofsju'ngen, uppwä'ckte, utgru'nda, missha'gas, enfal'digt, Wälgö'rare, lifsfa'ra, i'genlös'a o. s. v. Wallmark prisar äfven Wallin därför, att inga arkaismer, inga synkoper eller paragoger vanställa hans stil i det senare häftet, och häri har han rätt.¹ Det första häftet är i detta hänseende mindre fullkomligt.² Hårda enjamberingar förekomma ock någon gång (G. Ps. 76: 1), liksom s. k. »rika rim» t. ex. (G. Ps. 194 dag-dag, lem-Jerusalem, G. Ps. 297 lämpa — förolämpa), dock ej i minsta mån så ofta som hos Klopstock. Den ojämna daktyliska takten i bearbetningarna af G. Ps. 221 (för våra öron betagande vacker, just för sin ojämnhets skull) och 411 betraktades väl af Wallmark som ett fel. Dock förekommer äfven i andra samlingen en psalm med blandad vers: G. Ps. 398 (Wi som lefwe i werlden här), men dess friare meter skylldes kanske på musikens fordringar. I alla händelser blef Wallmarks omdöme om det andra häftet ytterst gynnsamt. »Öfwerallt är han [Wallin] Smakens och Skaldekonstens strängare föreskrifter trogen», heter det, och det betonas uttryckligen, att det nya häftets förtjänst »mycket öfverträffar den första samlingens».

Det framgår dock af det förut sagda, att anledning att förbättra de behandlade psalmerna, särskildt i första häftet väl kunde finnas, utan att Wallin behöfde frångå den religiösa uppfattning, han där gifvit uttryck. I själfva verket är den i allt väsentligt öfverensstämmande med hans senare i psalmer och predikningar uttalade åskådning, något som en närmare analys af de 1807 utgifna psalmerna visar.

Först och främst måste man instämma med Wallmark i, att Wallin för sin behandling »walt till föremål våra bättre Psalmer», något som knappast kan tyda på annat än personlig insikt om deras religiösa värde, hvilket han väl hoppades genom omarbet-

¹ I bearbetningen af G. Ps. 261: 4 förekommer dageliga, i G. Ps. 17: 1 altar, i G. Ps. 398: 2 samwet (G. Ps. 409: O syndig man), men dessa former (de enda exempel på paragoge och synkope jag funnit i Wallins psalmer i andra psalmhäftet) ansågos förmodligen fullt tillåtliga.

² I bearbetningen af G. Ps. 194 förekommer sköt, G. Ps. 411: innerlig i betydelsen innerligen, Christ, G. Ps. 283: riämparet sluts gjuts, G. Ps. 221 syndeligt, werldenes, timmeligt, hastelig.

ningen bättre skulle kunna komma till sin rätt.¹ Det är sådana än i dag högt skattade och flitigt använda psalmer som N. Ps. 325, 138, 25, 47, 329, 250, 216, 244, 207, 387, 492, 487, 500: 7 (i första häftet) och 155, 160, 161, 16, 183, 111, 23, 186, 187, 206, 255, 221, 272, 394, 416, 442, 480, 26, 465 (i andra häftet) samt därförutom G. Ps. 283 (Från Gud vill jag ej skiljas) och 319 (Den som frisker är och sund), som Wallin upptagit till omarbetning. Såsom den med dessa psalmer bekante genast finner, är det mycket centrala ämnen och stämningar Wallin går att behandla, och ingenstädes förekommer en sådan rationalisering af innehållet som i Choræus omarbetning af »Wäl mig i ewighet». Låt nu vara, att den rådande teorien för psalmförbättring (som Wallmark i sin ofvan berörda recension likställer med psalmförsköning) medfört, att Wallin försett de gamla psalmerna med åtskilliga efter vårt begrepp onödiga och stilvidriga prydnader, och att därigenom själfva det religiösa intrycket ibland försvagats — det är dock uppenbart, att någon egentlig neologisk-dogmatisk tendens svårligen kan påvisas, som icke äfven långt senare gör sig påmind i Wallins psalmer och predikningar.

De gamla psalmernas osminkade uttryck för en stark syndkänsla och ett djupt försoningsbehof kunde man ju företrädesvis vänta få se mildrade och försvagade. Det var ej blott mera avancerade neologer utan äfven män med anspråk på ortodoxi, som funno de gamla starka uttrycken för ruelle och samvetsångest öfverdrifna och i sanningens intresse kräfd omredigering t. ex. af syndabekännelsen. Så ville professor Lefrén i Åbo, som eljes lutade åt herrnhutismen, ändra nämnda formulär på sådant sätt, att i stället för uttrycket »jämväl sedan i alla mina lifsdagar ett syndigt lefverne fört hafver» skulle läsas »jämväl sedan allt för ofta», i stället för »icke älskat dig», »icke alltid älskat dig» o. s. v.² Den förut nämnda signaturen Paleolog i Stockholms Posten 1812, som naturligtvis förklarar sig icke vara neolog eller nyhetskrämare, yttrar om de s. k. botpsalmerna i Gamla psalmboken: »huru flöda de icke ofta af en falsk ödmjukhet föragt för sig sjelf och sin menskliga natur, hämma all sjelfverksamhet, nedslå modet slappa förmögenheterna ända till ett slags andans orklöshet, smickrande för

¹ Jämför Klopstock, som anger som en orsak till sin omdiktning af gamla psalmer: »weil ich dankbegierig gegen die Erbauung bin, zu der sie mich oft veranlassten . . .» (företalet till K:s Veränderte Lieder).

² G. Nikander, Tengström, sid. 69.

dem, som tycka sig vara fullt nöjde, då de gjutit ångrens tårar, påkallat Jesu namn och trösta sig så godt de kunna». Men beakta vi Wallins första psalmer, finna vi där ytterst litet af dylik motvilja för botpsalmernas känslöexpansion. Det enda mera markanta exemplet skulle väl vara omarbetningen af den kända strofen »Hvad jag i dag har syndat», hvarvid man emellertid har att ihågkomma, att två dåliga rimpar just här måste aflägsnas (syndat — förblindad, det — rätt):

Om jag, af köttet frestad,
Ett ögonblick war fästad
I dag i flärdens garn,
Du som mitt hjerta skådar!
Jag wet, att Du benådar
För Jesu skull ditt swaga barn.¹

Alltför mycket afseende bör ej fästas vid ett dylikt enstaka ställe, då eljes en sådan mängd kraftiga utbrott af syndkänsla fått kvarstå, ja, stundom rentaf förstärkts. Wallins naturliga förkärlek för superlativer och hyperboler medverkade väl ock härtill.² Bland de mest påfallande exemplen är ändringen af G. Ps. 22 I, v. 2 (som verkligen tarfvade omskrifning):

I synd är jag danad af syndeligt grus,
Och synd var det wissa som ärfdes;
I synd blef jag buren till werldenes ljus,
Och synd war den skatt som förwärfdes —
O! dömdes jag wandra bland jämmer och nöd
Ur timliga qwal till den ewiga död,
Ho klandra den Helige djärfdes?³

Ej mindre gripande kommer syndkänslan fram i denna strof ur G. Ps. 398 (som äfven Klopstock omarbetade — han synes haft sinne för psalmens liturgiska skönhet):

Wi som känne i djupa sår
Syndaångrens sweda,
Ho är den, som dock förmår
Att vårt samwet freda?

¹ Ett fullkomligt motstycke till denna förmildring af Luthers »i många-handa måtto dagligen» förekommer i Wallins Religionstal III sid. 97 vid en tänkt återblick på vårt jordelif: »Om vi ock der någon gång stapplade . . .» Jfr ock N. Ps. 349: 7.

² Se t. ex. omarbetningarna af G. Ps. 283: 4, 173: 4, 194: 1, 2, 252, 253 346: 2, 3, 398: 2, 409.

³ Jämför strofens lydelse i Gamla psalmboken: »Min salighet wid ett äpleträ Har jag förloradt och tappadt» o. s. v.

Du, Herre Jesu! allena;
 Du har Guds lag tillfyllest gjort
 Och lidit hwad wi lida bordt —
 Helige Herre Gud!
 Helige Starke Gud!
 Helige Barmhertige Frälsare!
 Du Ewige Gud!
 Borttag Du våra synder,
 Skåda vår ånger och tro —
 War oss barmhertig!¹

Ett annat exempel fås ur 266: 2:

När mig synden plågar,
 När Guds wrede lågar
 Mot mig, arma mull!
 När i tunga strider
 Jag förkrossad qwider:
 Gud, förlåt min skull;
 Kom då blid
 Och för mig strid!
 Din förtjenst, din förbön frede
 För min Faders wrede!

Andra exempel kunna hämtas från G. Ps. 252 («Min högsta skatt, o Jesu kär»), där v. 3. lyder:

Min syndaskuld är stor och swår:
 När jag dess widd betänker,
 Mitt samvete en börda får,
 Som mig till jorden sänker;
 Förtwiflan rådde i mitt bröst,
 Om ej ditt ord den armas tröst,
 Den swagas tillflykt wore.

Den t. ex. af U. L. Ullman hos rationalistiska psalmförbättrare anmärkta benägenheten att pluralisera syndabekännelsens individuella uttryck är Wallin väl senare icke alldeles fri från, men här kan påpekas, att både i omarbetningarna af G. Ps. 194 och 308 syndabekännelsen från kollektiv ändrats till individuell och personlig. Framträder sålunda i de omarbetade psalmerna ofta en allvarsam syndkänsla, möter oss där ock ett innerligt försoningsbehof. Helt naturligt är så fallet i de redan citerade botpsalmerna, men det framträder äfven tydligt i psalmer som 17: 5, 20: 2, 3, (Till Kristus säges i v. 2: »Du . . . lärt mig känna Gud, se'n jag mitt intet känt.»),

¹ Märk, att denna psalm uteslutits både i 1765 och 1793 års prof-psalmböcker!

190: 2 (Försonare! vår tillflykt blif! Din död allena är vårt lif!),
392 (Af Hans förtjenst, Hans dyra blod Har jag i domen tröst och mod).

Rikast finna vi försoningstanken uttryckt i strofer som dessa:

Min Frälsare! Du wet min brist,
Min strid och mina böner —
Du är den starke Hjelte wisst,
Som mig med framgång kröner.
Gif att i kärlek, tro och hopp
Jag ställer an mitt lefnadslopp,
Och hugnad af det blod Du göt,
Det bröd Du bröt,
Sidst slumrar saligt i ditt sköt! (194: 2)

Wälsignad är Du, som upplåter en famn
För anden som smäktar i striden!
Du Hjelte, som kommer i Herrans namn
Till hjertat med nåden och friden!
Du lyfter min börda, Du gäldar min skuld,
Förljufwar min pröfning — och räcker mig huld
En krona, då den är förliden. (221: 3)

Min högsta Skatt, min Frälsare,
Som räcker nådens armar
Och öfwer alla syndare
Så gerna Dig förbarmar!
I werlden finner jag ej ro:
Jag flyr till Dig — O låt mig tro,
Att Du mig ej förskjuter!

Jag flyr till Dig, O war mig huld!
Förlåt hwad jag har brutit!
Tälj mig bland dem, för hwilkas skuld
Ditt blod på korset flutit, —
Dem Du ur syndens djupa nöd,
Med lära, lefwerne och död
Förlossat och benådat! (252: 1, 2)

Det kan emellertid, som redan är sagdt, icke nekas, att en och annan gång ett religiöst svagare eller t. o. m. vilseledande uttryck råkat komma in i bearbetningen. Så t. ex. i den eljest märkvärdigt aktsamt restaurerade Jesus är min hägnad (G. Ps. 266), där i v. 6 »suckan» utbyetts mot »löfte»: sångaren lofvar alltså själf, att intet skall kunna skilja honom »från Guds barnas tal», ehuru bibehållandet af orden »mot min Jesu wilja» nästan neutraliserar denna

förändring. Bättringen, som t. ex. i bearbetningen af G. Ps. 173 (Jesu du dig sjelf uppväckte) behandlas fullkomligt ortodox efter Spegel och fjärde hufvudstycket i Luthers Lilla Katekes, synes stundom få innebörden: *förbättring* af ett förhandenvarande tillstånd, ej den bibliska och djupare betydelsen: *sinnesändring*. Så t. ex. 270: 8:

Wärdes, Gud! din nåd mig gifwa,
Att jag måtte, dag från dag
Wisare och bättre blifwa —

Liknande tanke i 187: 1:

Låt tändas lifsens ljus för mig,
Att jag uppå en bättre stig
Går fram med bättre sinne!

Men det gamla uttrycket i vårt kyrkospråk »lefwernets förbättring» (också här användt i omarbetn. ps. 17: 3) antydde redan en dylik uppfattning, och Wallin har ju äfven framställt den i n:r 172: 4 och 435: 3 i vår gällande psalmbok.

Hvad neologiska älsklingstankar i öfrigt beträffar, kan nämnas, att Dygden någon gång jämsättes med Kristus eller Anden; exemplen äro dessa:

Af lugnet följd, af dygden ledd,
Jag ware hwarje stund beredd
Till redovisningsstunden! (187: 8).

Så skall mitt hjerta, kärleksrikt
Och fromt och tacksamt, än bli wigdt
Till Din och Dygdens boning! (252: 7)

■ Ett stänk af sentimentalitet kan ibland visa sig, då sångaren åberopar sin ånger och sina tårar som bevekande skäl till öfverseende å Guds sida, t. ex. Skåda vår ånger och tro (398: 2), Du ej lägger mig till last Hwad jag så ömt begråter (252: 4) eller då syndarens »svaghet» får gälla som en ursäkt, såsom särskildt är fallet i n:r 308 (ny öfversättning af *Aufer immensam Deus, aufer iram*), där svagheten hos människan och billigheten hos Gud redan i den latinska texten äro korrelatbegrepp (*tam sortem fragilem*, v. 5, och *Clemens . . . Cui manet semper proprium maligno Parcere mundo*, v. 3):

Skulle öfwer maktlösa maskar blåssa
 Himlars åskor? Skulle en Gud mig krossa?
 Mig — ett stoft, en skugga — ett gräs allenast,
 Wissnande genast!

Men om också med bättre psalmstil och mera modifieradt kan Wallin äfven senare föra fram samma tankeföljd om människans svaghet och Guds däraf nödvändiggjorda billighet, liksom han kan, mer än äldre och yngre smak tillåter, åberopa sig på ömma känslor, suckar och tårar.¹

Den hos Wallin ofta förekommande vädjan till det goda samvetets tröst, den inre harmonien såsom kvietiv möter oss t. ex. i 76: 7:

G. Ps.:	Wallin:
De likwäl gladsamt tola,	Wäl dem de äga friden
Och lifsens källa finna,	Innom sitt bröst — och hoppet
Af hvilken tröst kan rinna.	Om kronan efter loppet.

Vädjan till Guds allseende öga, också mycket vanlig hos Wallin, finna vi t. ex. i 297: 2 (bearbetning af O Gud, o Gud så from):

Min skatt är sinnets lugn, mitt ändamål min pligt,
 Mitt wittne ofwan skyn — Allt annat har ej wigt.

Förnöjsamhetskulten, som Wallin offrat åtskilligt åt i sin profandiktning vid denna tid, skymtar ej så sällan i psalmerna, mest i omarbetningen efter Petrus Brasks öfversättning af Gerhardts Danklied für eine gute Lebensgesundheit (G. Ps. 319). Här erinras man om Wallins idyll Landtflickan, en af hans otryckta ungdomsdikter, där en bygdens tärna tecknas med alla sina fullkomligheter. Hon uppstår med solen, klär sig enkelt, arbetar flinkt och är »lycklig i oskuldens skygd».² På liknande sätt är det i psalmen, som också har en mycket idyllisk ton:

Under muntra mödors fart
 Dagens timmar ila, —
 Och när aftontimman snart
 Winkar mig till hwila,
 Slumrar jag i ostörd frid,
 Till dess morgonstrålen
 Väcker mig igen i tid
 Opp till göromålen.

¹ Se t. ex. N. Ps. 153, v. 5, 441: v. 2, 451 v. 10.

² »Barnlekar», handskrifna poem af J. O. Wallin i KB.

Den som tycker, att detta låter alltför profant, bör dock jämföra Wallins omarbetning med Gamla psalmbokens äfvenledes mycket profana text.

U. L. Ullman har i sitt arbete *Den kyrkliga psalmboken* (1871) sammanfört några kännetecken på den rationalistiska omdiktningen af de gamla kyrkopsalmerna.¹ Några af dessa ha vi redan berört. Utom sträfvandet att aflägsna de »orientalistiskt-judiska bilderna och talesätten» (hvilka, som vi sett och ytterligare skola se, Wallin ej är rädd att bibehålla²) nämner han äfven förflyktigandet af »uppenbarelseordets konkret-historiska uttryck» till abstraktioner, t. ex. i st. f. Guds namn: Försynen, Himlen, den Oändlige o. d. Den, som gör sig besvär att genomläsa Wallins förstlingspsalmer från 1807, skall där förgäfvets söka dessa omskrifningar. Gud, Herren, Jesus Kristus, Guds Son (hans »älskelige Son» t. o. m.), Anden (Fröjde-Ande t. o. m.) möta oupphörligt. En gång förekommer »Gudomens låga» (i öfvers. af *Jam mæsta quiesce querela*), en gång »Himlens väg» (21: 1), men sammanhanget är detta:

O Jesu du som i ditt ord
Oss Himlens väg förkunnar . . .

En gång — i det ena af Wallins två originalförsök (n:r 280 i 1819) — förekommer »Himlens ord», men huruvida därmed (likasom med »Himlen» i det förra citatet: »Himlens väg») åsyftas Gud, är väl ganska ovisst. Meningen kan vara »ordet från himmelen» (Ebr. 12: 25) liksom i det föregående citatet: »vägen till himlen».³ En gång anropas Gud med ordet Ewige (308: 8). Knappt kunna väl misstankar riktas mot ett uttryck som detta: »O du, som är och blir och war» (190: 1), då det tydligt härleder sig från Uppenbarelsesboken 4: 8: »den allsvåldige, som är och som var och som kommer». Likaså är ju benämningen *Den Högste*, som förekommer en gång (283: 2), af bibliskt ursprung (Psalt. 92: 1 m. fl. st.). En gång förekommer »alla wäsens Far» (297: 1) — det skall väl vara det enda påtagliga exemplet på icke-biblisk benämning på Gud, jämte »Gudomen» (401: 10), i Wallins egna be-

¹ a. a. sid. 41 f.

² Här må blott erinras om bibehållandet i G. Ps. 76: 2 af Herrens »gårdar» och »fåren», v. 11 »Du är min sol i köld» etc., 194: 3 Jerusalem som bild af himmelen, 221: 5 huset på klippan. Se äfven i det föregående.

³ Märk, att redan i G. Ps. 288, v. 7 förekomma orden: »haf till himmelen din lit!»

arbetningar från 1807. (Choræus begagnar enstaka gånger liknande uttryckssätt.)¹

I sammanhang med pluraliseringen af individuella uttryck för syndkänsla och försoningsbehof nämner Ullman som kännetecken på rationalistisk psalmrevision utbytandet af »ord sådana som synd, missgerning och skuld mot de skonsammare talesätten 'svaghet' och 'brist'.» Faktiskt förekomma dessa talesätt i Wallins bearbetningar nu liksom senare, men ingalunda så, att han företrädesvis undvikit de starkare, beskare orden i de tidigare försöken.

Ullman erinrar också om det hos rationalisterna vanliga beprisandet af »Jesu milda lära och efterföljansvärda exempel» på bekostnad af hans offer och försoningsdöd. Choræus har, såsom redan nämnts, en tendens i den riktningen, Wallin däremot ej. *En* gång — i bearbetningen af 76: 1 — förekommer insättande af exempeltanken i st. f. tanken på själens bespisande med Guds ord:²

W.
O huru ljuflig är
Din boning, Jesu! der
Du står med fridens helsning
Och bjuder mig din frälsning,
Ditt ord och ditt exempel —
Hur ljufligt är ditt tempel!

G. Ps.
O huru ljuflig är
Din boning Herre kär;
Ditt tempel och din kyrka:
Der sig min själ kan styrka;
Och med ditt ord sig spisa,
Samt all din godhet prisa.

I originalpsalmerna från 1812 och 1813 möter hos Wallin (likom hos Franzén) ett starkare betonande af *Jesu lära* än i hans omarbetningar af 1807, där snarare Jesu person står i förgrunden.

»Allt som erinrade om den bibliska läran om englaverlden, den goda och den onda», säger Ullman vidare, »samt om dess ingripande i människowerlden sökte man sorgfälligt aflägsna.»³ Hur

¹ Märk, att Wallin senare användt berörda omskrifningar, som han så skarpt fördömer i Bibelsällskapet 1816, bl. a. i bref till Lindblom den 11 jan. 1816(!): »Måtte den gudomliga Försynen . . . förlåna Herr Erkebiskoppen helsa . . . och ännu länge på jorden för Herr Erkebiskoppens hjärta förlänga njutningen af den sällhet, som är oskiljaktig från känslan af Himlens välbehag, uppfyllda heliga pligter, och allmän kärlek och wördnad» (Lindbl. Brefsaml. i Linköpings Stiftsbibliotek).

² Att detta ej beror på någon underskattning af ordets nådemedel visa psalmer som 233: 2, 221: 5, 6 bland bearbetningarna: Ordet är klippan, där tron kan bygga sig en säker hydda (221: 4), och i ordet möter oss Jesus (221: 5).

³ Hur en verkligt rationaliserande teolog denna tid tänkte om änglarna visar ett citat hos A. Hildebrand, a. a. sid. 149 (P. Säve).

Kyrkohist. Årsskrift 1916.

slår detta in på Wallins tidigaste psalmförsök? Satans namn undvikas konsekvent och ersättes af »förförarn», »owän», »afgrund», »ondskan» t. ex. 76: 9, 187: 4 e. d. Däremot bibehållas öfverallt hänsyftningarna på den goda andevärlden, ej blott under eskatologisk synpunkt utan äfven under försynstrons. Så 346: 4, 305: 3, 86: 4, 290: 3, 173: 7, 375: 7, där änglarna nämnas med sitt bibliska namn. Utmönstrandet af ordet Satan (och liktydiga namn) medför dock ingen inskränkning i hotandet med eviga straff, såsom tydligt framgår af det ofvan gjorda citatet från 221: 2, liksom af bearbetningen till G. Ps. 409, där det talas om »domen, som för evigt gälla skall». Fjärde strofen bibehålles nästan ordagrant lika med Gamla Psalmbokens text v. 11.

Den karakteristik, som Ullman ger af den rationalistiska psalmbörbättringen, träffar alltså endast delvis in på Wallins tidigaste psalmer, och där så är, finna vi, att samma kännetecken utmärka äfven hans senare psalmdiktning i stort sedt. Enda olikheten är den, att den onda andevärlden framträder med bibliska namn i hans senare psalmbearbetningar (mera sällan i hans original). Romantiken hade ju en viss penchant för dämonologien, och Hedborn introducerade den i psalmen på nytt.¹ Under inflytande häraf torde Wallins återupptagande af Satan, helvete o. s. v. ha skett. Hans dogmatiska uppfattning framgår af en predikan från 1817 (på 1 sönd. i Fastan) öfver Lifvets frestelser: »Fråga är icke, huru fienden heter, men huru han skall öfvervinnas. Yttersta grunden till det onda må ligga inom eller utom den synliga verldens område, så ligger den närmaste, den kända grunden inom oss sjelfva: hvar och en varder frestad, då han af sin egen begärelse dragen och lockad varder.»²

Af för Wallin särskildt karakteristiska tankar återfinna vi i psalmerna från 1807 dels tendensen att införa eskatologiska stämningselement, t. ex. 76: 7; 194: 2, 3; 221: 3, 7, 8, 9, 10; 266: 8; 267: 6, 283: 5—9; 297: 7, 8; 401; 411; 173: 9, dels förkärleken för motsatsen förgängelse — odödlighet, t. ex. 76: 5, 17: 2, 401: 8, 283: 6, 7, 21: 3, 308, 297: 8. Gärna begagnar han ordet flärd som beteckning för allt det som förgås. Själen vill »undan flärden ila» till

¹ Företal till psalmer (1812): »Kött, Verld och Satan, hvilka alla tidens Christne ansett för människans arffiender, och såsom hinder för hennes tro, förbättring och helgelse, har jag alltså trott icke böra uteslutas ur Församlingens läroböcker; fastän god ton länge nog funnit dem umbärliga.»

² Religionstal I, sid. 250 f. (jämför dock sid. 233).

templet (76: 3), och i nattvarden ser sångaren en tillflykt »under lifvets flärd och nöd» (21: 3). Ett af de mest omedelbart gripande uttrycken för den nyss berörda eskatologiska stämningen är bearbetningen af G. Ps. 194, v. 3 (man märke det biblisk-kyrkliga ordvalet):

Bemanna du med tröst och mod
Din stridande församlings lem,
Och för mig hem
Till slut till ditt Jerusalem!

På samma sätt heter det i 267: 6 om döden, att den »för mig hem till dig». Skönast kommer denna stämning fram i den till gamla psalmbokens text nära anslutna v. 9 i 221:

Mitt hem, mitt blifwande hem ej här
Ej här på jorden jag finner:
Ty werlden med allt hwad werlden beskär,
Som höstliga blomman försvinner —
Mitt lif är en skugga, en hastelig dröm,
Af gårdagens rägn en framvällande ström,
Som genast i jorden förrinner.¹

Man jämföre den form denna vers fick i 1819 års psalmbok (n:r 47: 10), och man anar, att Wallin måst öfvervinna sig själf för att införa den metriskt normaliserade texten i den slutgiltiga psalmboken.

Hvartdera af de bägge psalmhäftena 1807 innehöll ett »originalförsök»: det första en psalm om Döpelsen: »Helge Ande! Du som samlar» (n:r 148 i 1819), det andra en psalm om Tålamod och förnöjelse i Gud (n:r 280 i 1819), bägge af Wallin. Ullman finner den förra — liksom dess pendang i 1819 (n:r 149: »Låt barnen komma hit till mig») — vara »af temligen svag beskaffenhet» och »ytterst torftigt» behandla det kristna dopet.² Jämförda med t. ex. den danska kyrkans döpelsepsalmer äro onekligen våra rätt obetydliga. Men icke minst den första af dem äger dock en viss hjärtlig och personlig ton, som verkar vinnande.³ Den visar samband med

¹ Versen ytterligare bearbetad i Wallins Saml. Vitterh. arb. II, sid. 98 (1878 års uppl.).

² Ullman, Den kyrkl. psalmboken, sid. 127 f.

³ Wallin har i en af sina predikningar (den af B. v. Beskow ombesörjda upplagan) — Sönd. n. e. Jul — begagnat v. 6 af denna psalm som utgångspunkt och därifrån tagit sitt ämne — en ganska god predikan. Jfr Hering, Gesch. der Predigt, sid. 191, anm. 1.

gammal folklig fromhet — dopet ger utan vidare rätt till det kristna namnet v. 6: — det är ju kristningens sakrament —, om också den använda förbundstanken hörde till samtidens förmenta nya vinningar. Bibelallusionerna (1 Kor. 12: 13, Efes. 4: 4—6; Rom. 8: 15, 16; Psalt. 139: 15, 22: 11; Mt 3: 16, 17; Tit. 3: 5; Mt 4: 10; Mt 6: 20) äro ej så få och dessutom ganska väl valda. Det evangeliskt uppbyggliga i barndopet kommer bättre fram, än man skulle ha väntat (kanske bättre än i 149 i 1819), särskildt fäster man sig vid v. 2, 5 och 6. (Märk, att omkastningen i v. 7 af Guds och människans förhållande: »hvad han lofvat mig tillbaka» neutraliseras af v. 5: »jag lofvat bli hans trogna barn igen!») Förmodligen är det mest de pretiösa uttrycken »Gudaflamma», »Rörande och dyra minne» och själfva ingressens tal om »en förvillad släkt, som famlar kring en olycksalig jord», som vållat psalmens impopularitet hos psalmbokskommittéer och -granskare.¹

Förnöjsamhetspsalmen: »Af rikedom och världslig fröjd» har äfven den sina bibliska reminiscenser (1 Tim. 6: 6, Mt 6: 8, Mt 7: 26, 1 Sam. 7: 12, Job. 1: 21, kanske någon mera), liksom det gamla svenska psalmspråket framklingar under en del moderna uttryck. (Så t. ex. »Han ger mig väl hwad nyttigt är» — G. Ps. 288, v. 4: »Han skickar. väl det nyttigt är» — och ord som »stadig tro», »wederfaras», »båtnad».) Till det tidsbestämda höra uttrycket »ödens hot» och både språket och tankegången i v. 4:

Innom mig sjelf, i detta bröst,
Will jag den lycka bygga,
Som Himlens ord och Dygdens tröst
Bereda och betrygga. —

Mentronymen, att detta är något blott för den unge Wallin karakteristiskt (vi se det ju bl. a. i ungdomsdikterna Till den Okända, Enslingen, Den besuttne, Skaldebrief till en vän efter en sjukdom och En mor till sin fjortonåriga dotter, str. 5), misstar man sig grundligt. I sin inträdespredikan i Ulriksdals kapell pingstdagen 1810 talar han alldeles på samma sätt om »det christeliga hjertats frid med sig sjelf». Efter en skildring af ärelystnadens och lyckohungerns falska och

¹ Det af H. Wijkmark a. a. I, sid. 24, not 2, citerade omdömet af Ödmann: »Der finnes i 6 verser icke ett enda ord som hör till dopet» kan, som en uppmärksam läsare lätt förstår, ej gälla psalmens lydelse 1807, där v. 4 omöjligt kan nekas höra till dopet (»nådens bad» etc.). Ödmanns ord afse psalmen i dess omarbetade skick i Wallins och Franzéns ProfPsalmer 1812, där verkligen all direkt syftning på dopet är aflägsnad.

flyktiga frid säger han: »Så beror den naturliga människan af händelsernas och de yttre tingens skiften, och lika förgänglig som de, lika obeständig, är ock hennes sinnesro och sällhet. En rätt christen hvilar sig ej med all sin tillförsigt på en så otillförlitlig grund. Han har sökt friden med sig sjelf, han bär den i sitt eget hjerta . . . tröstar . . . sig säkrast med bifallet i sitt eget bröst . . . Hans hjerta öppet för alla, är nog för sig sjelft, och hans böjelser . . . inskränkas, mildras, församla sig alla i den enda: att vara gudelig och låta sig nöja.»¹ På samma sätt i jubelfestpredikan 1817: »en redlig christen är sjelfständig . . . den frid, han känner, är icke den, som verlden gifver och tager, utan den, som, närd af ljusets och helighetens eviga lifskälla, ligger i själens öfverensstämmelse med sig sjelf, i alla dess krafter, förmögenheter, önsknings inbördes jemvigt och vänliga förening till ett himmelskt sinne, ett lif som i Gudi är.»² I närmaste anslutning till de i psalmen utvecklade tankarna framställer Wallin ock »Den bästa och säkraste vinningen» i Religionstalens tredje del (1831): »Det är . . . icke nog med den erfarenheten, att allt *utom oss* är opålitligt, föränderligt, förgängligt; vi måste ock äga den öfvertygelsen, att ingenting *utom oss* kan ensamt skänka vårt hjerta en varaktig, en fullkomlig tillfredsställelse. Denna måste hämtas ur *vårt inre*, den måste utgå från vår sinnesbeskaffenhet» o. s. v.³ Det är den samtida stora andliga omvändningen från allt det yttre till det inre livets värld, som här kommer till uttryck, det är Rousseaus *Rentrons en nous-mêmes*, som upptages af Kant och Schiller⁴:

Drum, edle Seele, entreiss dich dem Wahn
Und den himmlischen Glauben bewahrel
Was kein Ohr vernahm, was die Augen nicht sahn,
Es ist dennoch das Schöne, das Wahrel
Es ist nicht draussen, da sucht es der Thor,
Es ist in dir, du bringst es ewig hervor.
(Worte des Wahns 1799).⁵

¹ Rel. tal I, sid. 20 f.

² a. a. I, sid. 314 f.

³ a. a. sid. 64 f., särsk. sid. 79.

⁴ Jfr Vedel, Sv. Romantik, sid. 167 f., 171 f. och K. Sell, Die Religion unserer Klassiker sid. 134 ff.

⁵ Jfr ock samme diktares Antritt des neuen Jahrhunderts (1801), Worte des Glaubens (1797) och Hoffnung (s. å.) samt Tegnér's Nyårsklagen (1807) och Försonligheten (1808). — Wallins förbindelse till Schiller på denna punkt har redan framhållits af V. Vedel i Svensk Romantik, sid. 236.

Det bör med tanke härpå ingalunda läggas Wallin till last, att han skrivit en sådan verkligt aktuell psalm: den är f. ö. ej i minsta mån främmande för allvarlig kristendom, om också Hammarsköld blott ansåg den passabel. En annan dom fällde Wallmark i sin recension 1808: han kallar den »full af anda och utmärkt af en ljufhet, som genomtränger själen». Ett gynnsamt omdöme afger be- tecknande nog äfven Schartau, som räknade den till »nya psalmer af andra ordningen (som ega drag af andlig kallelse)».¹

För originalförsökens förblifvande värde i Wallins eget om- döme vittnar det förhållande, att bägge med — särskildt hvad den andra beträffar — obetydliga förändringar upptogos ej blott i för- slagen 1814 och 1816 utan ock i det definitiva psalmboksförslag, som stadfästades 1819. Detta vittnar ock i sin mån om riktigheten af antagandet, att hvad Wallin vid mognare eftertanke ogillade i sina första psalmhäften icke var den däri uttalade kristna åskåd- ningen utan själfva framställningssättet, särskildt i de omarbetade gamla kärnpsalmerna. Hvad döpelsepsalmen beträffar, är det ej utan intresse att med dess första form jämföra den ganska omfat- tande bearbetning däraf, som Wallin upptog i sina och Franzéns ProfPsalmer 1812, och så efterse, huru de bägge formerna förhålla sig till 1819 års text. Det visar sig då, att Wallin i regel återgått till den äldre lydelsen af 1807: det enda mera betydande undan- taget är de fyra första raderna af slutstrofen, där 1812 års text blif- vit följd (»Lär mig Jesu kors att vörda» etc.). En af de mycket få senare ändringarna i förnöjelsepsalmen är utbytet (1819) af »wara from och wara nöjd» mot »wara gudelig och nöjd», hvarigenom allusionen på 1 Tim. 6: 6 blifvit tydligare. Anledningen till att Wallin undvek ordet »gudelig» 1807—1816 framgår af följande ställe i den förut citerade predikan »Den bästa och säkraste vin- ningen», som just behandlar det sistnämnda bibelstället: »Att vara gudelig», heter det här, »har dels genom tidens lättsinne, dels genom menniskornas inskränkta och falska begrepp, nära nog blifvit ett föragtligt tillmäle.»² För att icke ge läsarens eller åhörarens tanke en annan riktning än den afsedda, kunde det 1807 te sig ändamåls- enligt att afstå från det bibliska ordet. Längre fram, då bibelordets

¹ Beckman, Psalmhistoria sid. 660 f. (märk den anförda anekdoten om psalmens uppbyggelsevärde). — H. Wijkmark a. a. sid. 24 anser både döpel- sepsalmen och förnöjelsepsalmen vittna om ytlighet.

² Rel. tal III, sid. 68 f.

anseende i det allmänna omdömet återupprättats, kunde »gudelig» utan anstöt begagnas, ja t. o. m. tillerkännas affektionsvärde.

Hvad Wallin f. ö. längre fram tänkte om sina tidigaste psalmer var ej enbart till deras nackdel. Utom de bägge originalförsöken upptogs i 1819 års psalmbok äfven omarbetningen af G. Ps. 290 »Af hjertat hafver jag dig kär» i nästan alldeles samma form, som den fått 1807, och omarbetningen af G. Ps. 346 (»Lof, pris och ära ware dig» N. Ps. 416) undergick blott delvis större förändring (förkortning). Den till en ny psalm vordna omskrifningen af G. Ps. 317 (»Den blomstertid nu kommer») blef med några ändringar den vårpsalm »Den blida vår är inne», som under n:o 392 ingår i vår ännu gällande psalmbok. Likaså är N. Ps. 493 en omdiktning, ehuru med betydligt större förändringar, af den 1807 gifna bearbetningen af G. Ps. 411. I sina Vitterhetsförsök (1821) upptog Wallin sin bearbetning från 1807 af G. Ps. 297 (»O Gud, o Gud så from») »Du alla väsens Far», liksom den då meddelade öfversättningen af Prudentius' grafhymn (G. Ps. 401): »Uppklarnen I ögon, som hafwen».¹ Särskildt fästad tycks han ha varit vid sin första omarbetning af G. Ps. 221 (den i 1819 års psalmbok under n:o 47 intagna med normaliserad takt är gjord af kyrkoherde G. Stolpe²), ty enligt uppgift (af B. v. Beskow eller S. A. Hollander) i hans Samlade Witterhetsarbeten skall han vanligen ha begagnat en af dess strofer som afslutningsbön efter predikan omedelbart före nedstigandet från predikstolen.³ Ifrågavarande vers ger oss hela hans praktiska fromhet i dess mest vinnande gestalt:

Gif nåd, att jag framgent, som Du har befallt,
Besegrar de lustar mig fresta,
Och älskar och dyrkar min Gud öfwer allt
Och älskar och hjälper min Nästa! —
Se'n sjunke i frid min förswinnande dag!
Hwad hälst dig behagar, må bli mitt behag!
Ty, Herre! Du känner mitt bästa.

¹ Bägge läsas ock i hans Saml. Vitterhetsarb. II (1878 års uppl.), sid. 89 f. Bönepsalm och sid. 102 f. Begravningshymn.

² Beckman, Psalmhistoria, sid. 144.

³ Saml. Vitterhetsarb. (1878) II, sid. 456, anmärkning till sid. 98 i samma del, där v. 9 och 7 aftryckts med obetydliga ändringar efter 1807 års text af G. Ps. 221. — Den här ofvan citerade strofen har jag ofta (just i denna form från 1807) hört en gammal prästman läsa ur minnet som afslutningsbön på predikstolen. Själf hade han lärt den af en yngre samtida till Wallin, som tjänstgjort i Stockholm under W:s pastorprimariustid.

Geijer, som var bekant med Wallin sedan 1803, har i sitt minnestal öfver honom antydtt en egendomlig brytning i hans väsen mellan en effektfull »prakt-natur», som företrädesvis fängslade uppmärksamheten, och en djupare sedt kanske mera verkningsfull »hängifvenhet till det milda, stilla, ljufva, belåtna». Denna andra grundton i hans väsen finner Geijer oftare anslagen af skalden än af talaren och särskildt utmärkande för »hans herrligaste psalmer».¹ Det synes som skulle denna intimare, vekare grundton i Wallins personlighet ej minst kommit till uttryck i hans tidigaste psalmer, som icke blott visa drag af tidens känslsamhet utan äfven af personlig innerlig känsla. Detta har i det föregående flerstädes vidrörts — det kunde ytterligare exemplifieras med citat ur omarbetningarna af G. Ps. 76 (v. 2), 187 (v. 5), 239, 267 (v. 5), 308 (v. 6, 7), 411 (v. 4, 5), 17 (v. 4—6, 8), 20 (v. 3), 100 (v. 3, 4), 305, 409 (v. 11). Som ett sista prof på andan i Wallins Omarbetade Kyrkopsalmer må tjäna denna, om den vore original, fullkomligt otadliga dödspsalm. Nu är dess fel blott att vara en onödig om-diktning af G. Ps. 392 »I Christi sår jag somnar in», denna af vördnadsvärd tradition helgade, i sin ålderdomliga form och sin ädla enfald så gripande psalm.

1. Nu, emot Jesu hjerta böjd,
Jag somnar stilla och förnöjd:
'Ty Han, som alltid war min Wän,
Jag wet Han är densamma än!
2. Af Hans förtjenst, Hans dyra blod,
Har jag i domen tröst och mod.
Guds barn jag dör i fröjd och frid,
Guds barn jag lefwer ewig tid.
3. Jag somnar in — men ur min blund
Mig väcker Jesus om en stund!
Jag känner Wännens röst så wäl —
Anamma nu, O Gud! min själ!

A. Hildebrand har anfört denna psalm bland andra som exempel på, hur »de nya försöken» (af Dahl, Choræus, Wallin m. fl.) saknade verklig psalmstil, och menar, att sådana stycken slog

¹ Geijers Saml. Skrifter VII (1875), sid. 208 f. — Kontrasterna i Wallins väsen, hans verkligt problematiska natur har också Agardh på ett nästan uppseendeväckande sätt påpekat i sina hälsningsord till W:s efterträdare i Svenska Akademien Anders Fryxell. (Sv. Ak:s Handl. fr. 1796, del XXI, sid. 77 f.)

an, därför att »man kunde läsa eller sjunga dem utan att stötas för hufvudet af alt för kristliga uttryck».¹ Det tycks dock svårt att fatta, huru en sådan dikt som den här ifrågavarande kan fränkännas psalmstil och *quantum satis* af kristlighet. Ändringarna ha här lika så litet som eljes i Wallins första psalmer någon påvisbar tendens att försvaga det kristna trosinnehållet utan framgång med nödvändighet ur den estetiska psalmförbättringsteori vi förut refererat. Ty den gamla psalmen bröt (och bryter än i dag) mot den versifikationens korrekthet, som äfven Wallin ännu satte så högt: hvarje rimpar utom det sista lider af något bland de fel, som man ville aflägsna ur de gamla psalmerna: apokopering, inversioner, accentfel, orena rim och arkaismer.

Borttagandet af den alltid vanskliga bilden om Kristi sår skylles väl ej rationalistiska motiv mera nu än senare, då Wallin kunde tillåta sig att, när versens förbättring så fordrade, borttaga dylika allusioner på Jesu försoningsdöd.² Uttrycket »Wännen», som här tvenne gånger förekommer i st. f. Jesus, hör ju till Wallins ordförråd alltifrån ungdomen: det möter lika väl i Uppfostraren som i Dödens Ängel, särskildt i eskatologiskt sammanhang.³ Och i det märkliga företalet till Religionstalens tredje del (1831) har Wallin gentemot beskyllningen att skämmas vid Kristi namn å ena sidan hänvisat till flere af sina psalmer och predikningar, som vittna om motsatsen, å andra sidan också uttryckligen förklarat, att han ej »lägger någon vikt på ett idkeligt och derigenom ofta blott mekaniskt upprepande af Frälsarens namn». Hvad ungdomsförsöken angår, äro f. ö. Jesu namn och hänvändelser till honom där så vanliga, att någon misstanke mot Wallin för att just då ha velat bespara upplysta ögon och öron kristliga talesätt, på dem ej kan grundas.

Hvad Wallin senare ogillade i sina första psalmer var — och det skall i det följande flere gånger ytterligare belysas — icke någon brist på kristlig öfvertygelse och religiöst känslodjup utan dels själfva principen att utbyta de gamla, just genom sin ålder och däraf beroende minnesrikedom ojämförligt mer suggestiva kärn-

¹ Hildebrand, a. a., sid. 64 f.

² Jfr t. ex. N. Ps. 77: 6 med G. Ps. 151: 6 och N. Ps. 187: 8 med G. Ps. 253: 8.

³ Så just i de nämnda dikterna: »ur sin stilla blund Hon väcks af Vännens röst en klarnad morgonstund» (Uppfostraren); »Alltså I kännen, Då dagen svalkas, Hur Himlavännen Till eders nalkas Och för till rummet, som han beredt . . .» (Dödens Ängel str. 34). Jfr N. Ps. 125: 6, 210: 2, 481: 7.

psalmerna mot färskas omdiktningar utan affektionsvärdets makt och den gamla språkformens hemul, dels äfven stilen i bearbetningarna, hvilken, såsom ofvan framhållits, företedde vissa svagheter. Redan i mars 1810 har Wallin ogillat en del af sina första psalmer¹ ur sistnämnda rent stilistiska synpunkt, men det är först 1812 han frångår principen att omarbета äfven de mest brukade och mest värdefulla gamla psalmerna.² Ett — och ett ingalunda oviktigt fastän hittills icke uppmärksammat — bevis härpå är, att ännu detta sistnämnda år på Magister A. Wiborgs förslag i Stockholm en ny upplaga utgafs af Omarbetade KyrkoPsalmer, omfattande de i häftena 1807 och 1809 upptagna psalmerna, denna gång ordnade efter Gamla psalmbokens nummerföljd. Ändringar förekomma här i G. Ps. 76, 194, 270 och 411 m. fl. Af dessa ändringar äro åtminstone några nya för denna upplaga³, hvilket visar, att Wallin själf lagt hand vid dess utgifning.

Redan det faktum, att inom en ganska kort tid flere upplagor utkommo af Choræus-Wallins psalmhäften, vittnar om deras värde inför samtidens dom. Väl recenserade blefvo de ock, strax efter publiceringen, i det att, såsom förut omnämmts, Wallins gode vän vid denna tidpunkt, vice bibliotekarien Per Adam Wallmark, åtog sig att anmäla dem i Stockholms Posten, där han var medarbetare.⁴ Han kan ej dölja sin glädje öfver »att se den heliga Lyran flyttad i en ny Spegels hand». De bägge häftena äro samlingar »icke att välja utur men att hele och hållne intagas» i den tillämnade nya psalmboken. Lifligt uppmanas utgifvaren att fortsätta detta tacknämliga arbete.

¹ H. Wijkmark, a. a. I, sid. 21.

² A. Hildebrand, a. a., sid. 88 f.

³ Af Förra Samlingen (1807) utkom Tredje Upplagan 1811, af Senare Samlingen (1807) Andra Upplagan samma år (1811).

⁴ Förra Samlingen i n:r 133 och 136 (juni) 1807, Senare Samlingen i n:r 16 och 23 (januari) 1808. Att Wallmark är recensenten framgår af en anmälan i Journal för Litteraturen och Theatern 1809 n:r 5, jämförd med Wallmarks själfbiografi i Biogr. Lex. XIX, sid. 357. Enligt Stockholms Consistorii Protocoll 1807 den 9 juni § 8 begärde d:r C. B. Rutström imprimatur å en recension öfwer omarbetningen af Svenska Psalmer af Choræus och Wallin. Förmodligen hjälpte han på detta sätt sin yngre vän Wallmark med censurbesvärets undanrödjande.

Ett utdrag af recensionen af Senare Samlingen må här meddelas:

Att omarbета våra Svenska Psalmer har Rec. alltid ansett såsom ett af de svåraste litteraira bemödanden. Det kan icke nekas, att ju flera ibland dem äga en sublim enkelhet och en djup anda, som försonar oss med deras talrika fel emot både Språkets, Skaldekonstens och Smakens lagar. Vanan att ifrån barndomen äga dem till tolkare af både den enskilda och offentliga Andaktens känslor, bidrager också till denna fördelaktiga stämning hos Läsarne. Deras föråldrade uttryck, Språkets gravitetiska gång, Tankarnes riktighet, vårdad äfven på bekostnad af rimmens och språkets, allt detta ger dem ett anseende af högtidlighet, som man länge trott icke kunna ersättas genom en nyare omklädning —; och det har behöfts några så lyckliga försök som det närvarande för att vederlägga denna fördom. Ett Snille — (Rec. tar för afgjort, att ingen annan deri lyckas) som företager sig att omarbета våra Psalmer, måste således icke allenast med uppmärksamhet följa de föreskrifter, som i allmänhet gälla för detta grannliga Skaldeslag och hvaraf Hr Prof. *Ödmann* i Företalet till sina *Kyrkosånger* lemnat en så tillfredsställande öfversigt — han måste äfven på det sorgfälligaste tillse, att den gamla Psalmens anda och kraft — långt ifrån att förlora — tvertom *betydligt* vinna af den nya förändringen. Att sätta moderna phraser utan anda och styrka i stället för de föråldrade andrika och kraftfulla, är icke *omarbета*, eller, som det i sjelfva verket bör heta, — att *försköna* en gammal Psalm — lika litet som det kan kallas ett förskönande af ett Göthiskt tempel, att nedplatta dess trotsande hvalfbågar. Det är i båda fallen att befästa det Gamla i sitt anseende och att hos Allmänheten väcka en ofördelaktig tanke om hvarje försök till förbättring. Då det gamla Uttrycket, redan genom sin längre förtroliga bekantskap med Läsaren, har en viss rättighet till hans uteslutande tycke och således säkert icke underlåter att vid hvarje Försök till sitt utträngande göra den gällande inser hvar och en lätt, att den nya förändringen måste vara *i hög grad* förträfflig, för att kunna, icke allenast fullkomligen bestå i denna strid, utan äfven med otvifvelaktig seger sluta densamma.

Vid detta kinkiga företag är ännu en omständighet att iakttaga. Den omarbetade Psalmen måste, för att gillas af ett sednare tidehvarf för hvilket den är skriven, fullkomligen gillas af det närvarande. Det är naturligt att hvart och ett uttryck, hvar och en ordställning, som för oss är föråldrad, skall blifva det ännu mer för våra efterkommande. Alla dylika böra derföre utan skonsamhet förkastas (de Bibliska naturligtvis undantagna, hvilka äfven rättare kallas *gamla än föråldrade*) och intet hvarken bibehållas af den gamla Psalmen eller ingå i dess nya form, som icke på det mest tillfredsställande sätt stämplas af vårt närvarande tidehvarfs språkodling och smak.

Då Rec. gjort dessa anmärkningar, har han blott kommenterat Hr *W:s* arbete. Om de äga anseende af reglor, så är det endast dess förtjenst, som upphöjt dem dertill. Öfverallt har det nya Uttrycket, det vill i de flesta fall säga — den *Nya Psalmen* — under Hr Wallins Hand fått en värma och en skönhet som för alltid aflägsnar all tanke på det förras brister.

Det är tydligt, att Wallmark hade sinne för de gamla psalmernas värde — han var ju från västra Sverige — men man ser också hur oblidkeligt krafvet på korrekt verskonst var: den omarbetade psalmen måste fullkomligen gillas af det närvarande tidehvarfvet¹. Det är detta betraktelsesätt man måste utgå ifrån vid studiet af Wallins och andras psalmförbättringsarbete, om man rättvist skall kunna bedöma det.

Choræus-Wallins Psalmer utgjorde liksom Klopstocks och Gellerts en apologetisk insats af ej ringa värde för sin samtid. Den lediga versifikation, den varma känslan, den klara och enkla tankegången och så författarnas goda anseende från akademiska pristäflingar o. s. v. — allt bidrog till att bereda dessa omarbetningar ingång i vida kretsar. Än idag är det jämförelsevis lätt att få fatt i exemplar af Choræus-Wallins psalmer från 1807. I Karlbergs slottskapell sjöngos vid den offentliga gudstjänsten (under Wallins anställning vid Krigsskolan där) alternerande Choræus-Wallins omarbetningar och psalmer ur den gällande gamla psalmboken. Härom berättar Wallin i sitt förut nämnda Betänkande från 1812: »Under den tid jag predikade på Carlberg, nytjade man naturligtvis der som annorstädes den vanliga Psalmboken, men detta hindrade ej en stor och bättre (!) del af Församlingen att sjunga *Choræi* och *mina* då utgifna omarbetningar. På flere åhörares oskyldiga begäran valde jag, då tillfället medgaf, sådana gamla psalmer, som tillika voro omarbetade . . . »² Ett slags invigning fick det första psalmhäftet vid en andlig vokal- och orgelkonsert i Jakobs kyrka (till förmån för de fattiga vid Sabbatsbergs brunn) den 10 juni 1807, då bl. a. utfördes »Choral, 1:sta och sista versen af Psalmen n:r 106, utur det nyligen utkomna häftet af Choräi och

¹ I en annan recension (Stockh. Posten 1807 n:r 297) af Chr. Dahls Psalmer anmärkas »ett par archaismer i lyckan vår (sid. 11) och glader (sid. 33)». Denna artikel torde möjligen vara af Wallin. Konsistorieprotokollen ge ingen upplysning.

² Hildebrand, a. a. sid. 164. På samma sätt användes, såsom förut omtalats, på sina håll prosten Linderholms omarbetning af psalmboken.

Wallins omarbetade psalmer». (N:r 106 var en omarbetning af Choræus till Ditt namn, o Gud, jag lofva vill.)¹

Ännu 1815 klagar hofpredikanten P. Säve i skrifvelse till Psalmbokskommittén, att man i 1814 års förslag »förbigått så många af Wallins och Choræi psalmer? De äro redan för deras förträfflighet och till själens innersta trängande andaktsvärma liksom fästade och ingrafne i hvar och ens sinne, som en gång hört eller läst dem.»²

¹ Programmet i Stockholms Posten n:r 128 (6/6) 1807.

² A. Hildebrand, a. a., sid. 149. — Denne P. Säve synes vara identisk med respondenten för den disputation *De usu Poëseos in Sacris* (Uppsala 1786), hvarom i inledningen talats. (Westén, Sv. Kongl. Hof-Clericiets Historia III, sid. 842 f.) Märk äfven, huru signaturen Paleolog i Stockholms Posten 1813 n:r 125 också mycket ifrigt pläderar för Choræus-Wallins omarbetningar, »som nästan finnas i hvar mans hand, äfven allmogens, och med förtjusning läsas, till och med af private i Kyrkorna nyttjas, när Omarbetade Psalmer vid Gudstjensten förekomma». I n:r 133 s. å. bemötes detta påstående i en anonym artikel *Reflexioner wid läsningen etc.*

TREDJE KAPITLET.

Wallin som teol. adjunkt vid Karlberg (forts.). — Nya intryck. — Befordran. — Psalmer 1809. — Wallins psalmboksprogram 1809.

Samma år, som Wallin utsände sina första psalmhäften, medverkade han äfven i en vitter kalender Polymnia, utgifven af hans gästvän grosshandlaren Sven Björck Svensson. Bidrag hade äfven lämnats af Franzén, Granberg, Grangren, A. C. Kullberg, Valerius och den vittre grosshandlaren själf.¹ Det är dock Wallin, som Polymnia »har att tacka för de flesta blommorna i sin vackra krans», för att tala med Wallmark, som recenserade boken i Stockholms Posten i slutet af år 1807. Det mesta är tillfällighetspoesi och öfversättningar. Särskildt i släkt med hans samtida andliga poesi äro de elegiska dikterna Enslingen, Försakelsen, Till den Okända och Skaldebrief till en vän efter en sjukdom, hvilka alla mer eller mindre starkt (minst den sista) tolka den schillerska resignationen inför sinnevärldens oförnuft och mana människan — också i samklang med Schiller — till att i inre samling häfda sitt andliga oberoende.² I underlig motsättning till dessa försakelsens sånger står voltaireöfversättningen Nöjet, som förut publicerats i Linköpings Bladet 1805 (n:r 100) och nu omtryckes med en betecknande utslutning.³ Förmedlingen mellan de bägge skilda betraktelsesätten

¹ Se närmare Ljunggren Sv. Vitt. Häfder III: sid. 495 ff. och 530, noten, där Wallins bidrag äro förtecknade. — I Stockh. Posten 1807 n:r 241 (17 okt.) nämnes Polymnia som nyss utkommen.

² I de studier öfver Schiller och Sverige, som i Samlaren 1905 (26. årg.) publicerades, berördes ej alls Wallins förhållande till Schiller, ett ämne, som dock vore värdt en undersökning. I sin Epitre till grefvinna C** nämner han med beundran »Schillers flygt». Bland Schillerinfluerade dikter, utom de ofvannämnda, må här påpekas hans Hymené (1809) vid Hagbergs bröllop, som erinrar om Schillers bröllopsdikt An Körner (1785).

³ KÅ 1910, sid. 80 ff. — Märk, att äfven Schiller har kunnat använda »Nöjets» grundtanke: »Freude heisst die starke Feder In der ewigen Natur» heter det ju i An die Freude (1785), »Freude, Freude treibt die Räder In der grossen Weltenuhr».

ligger väl i uppfattningen af plikten som skön, ljuf och i innerligaste mening lyckobringande:

För den själ är ingen offring bitter,
Som den sköna pligtens bana går;
Ack, mer ljuf än hela flärdens glitter
Är dess tysta, känslofulla tår!

Öppna för behagens intryck, stärkta
Mot bekymrens, fly dess stilla dar,
Fly så lyckliga som obemärkta,
Under vården af en allgod Far.¹

Detta »nöje» njuter också Wallin midt i sin försakelse och enslighet. Han älskar sitt lefnadskall, bekänner han i Skaldebrevet till vännen, han finner sin tillvaro rik och tackar Försynen, som skänkt honom förnöjsamhetens lycka. För den ännu öfvervägande ljusa stämningen under karlbergstiden äro rader som dessa betecknande:

Än dröjer lifvets Maj! I lugna dalar
Vi svärme kring och utså hoppets frön.
Om sommarn hjertats löftesbref betalar,
Om hösten mödans heta svett hugsvalar,
Vi vete ej. Men låt oss tro en lön,
Som bergas kan, hvart ödena ock hvälfva,
Af ädla sinnen, varaktig och skön;
Ej lyckans skänk, men skänken af oss sjelfva!

Såväl i denna dikt som i den hans senare diktning förebådande Försakelsen låter han förstå, hvilken lycka de litterära sysselsättningarna, poesien och umgänget med vännerna skänka honom. Och äfven i Nöjet är det samma föremål, som bringa honom hans ljufvaste glädje: *étuden*, vänskapen och lutan.

Tåld och nöjd i ert förbund,
Skall jag rätt min lefnad njuta . . .

heter det i slutstrofen till Försakelsen. »Njuta rätt», det är synthesen af evdämonism och pliktlära — det är den han vill söka förverkliga. Gentemot den ohejdade hädonismen, som han aldrig

¹ Den af fosforisterna ej utan skäl beleda inskriptionen på vårdtornet, som skulle ledsaga den okända Malla Montgomerys steg: »Värdet utaf qvinnan Är en makas och en moders blott» behöll för Wallin lifvet igenom sin sanning. Se hans af Fredrika Bremer kritiserade predikan Qvinnans ädla och stilla kallelse (Rel. tal III, sid. 108 f.).

gillat, kunde han tänkas säga — med en travestering af Thorilds ryktbara sats: »Att njuta fritt är stort, att njuta rätt är större». Ännu på dödsbädden talar han ju enligt Geijer om att »njuta af lifvet» — men det är ett slags beklagande då, att han »föga njutit af lifvet». Ty han var egentligen ett alldeles för oroligt temperament, alldeles för »passionné», som han klottrat på ett koncept bland Psalmbokskommitténs papper, för att i längden kunna invagga sig i förhoppningar om en sådan vegetativ tillvaro. Hans prästerliga kall, »gjordt för betraktelsen och sinnesfriden», som han beskriver det i Skaldebrefvet, hade också andra sidor än de idylliska, hvilka under hans första ämbetslid lätt trädde i förgrunden. Han är hvarken den förste eller den siste skald, som romantiserat präst-ämbetet.

Som förut nämnts, recenserades Polymnia af de unga vitterhetsidkarnas stallbroder P. A. Wallmark i Stockholms Posten 1807 n:r 278, 285 och 294. Efter några erkännsamma ord om Wallins bidrag och mera reserverade om vissa andras avslutar recensenten sin granskning med följande anmärkningsvärda kläm:

Sedan Smaken blifwit mera allmän och Språket hunnit en viss odling och stadga är förtjensten att skrifwa en felfri wers, t. o. m. en god wers äfwen i den widsträcktaste bemärkelse, icke bewis för någon utmärkt fallenhet för Poesien. — — — Det mechaniska i Poesien, som i all annan konst, kan läras — — — Men andan och kraften, denna djupa och lifliga känsla, denna lågande inbillning — denna *os magna sonaturum* — se der hwad som aldrig kan läras och hwarförutan man alldrig blir annat än en god Versificateur».

Som vi se, möter här krafvet på känsla och fantasi — som ju plägar betecknas som det specifikt romantiska krafvet — framställt af romantikens mest stridbare motståndare i vår litteratur.¹ Men att så sker, beror naturligtvis på att Wallmark lärt sig ställa denna fordran på poesien af för-romantiska smaklärare. Särskildt ligger det här nära att tänka på Blair och Sulzer med deras starka häfdande af poesien såsom passionens språk och deras höga värdering af stora ämnen och sublima känslor.

¹ Anmärkningsvärdt är, att Wallmark, som i sin självbiografi citerar öfvan anförda stycke ur recensionen af Polymnia, därvid dock uteslutit de i Stockholms Posten förekommande orden: »denna lågande inbillning». Se Biographiskt Lexicon XIX, sid. 358. Wallmark berättar f. ö., att recensionen af Polymnia väckte rätt stort uppseende och förskaffade honom en komplementerande biljett af själfve Leopold.

Under sin studietid i Lund hade Wallmark bl. a. åhört Anders Lidbecks föreläsningar i estetik, och denne stödde sig just på auktoriteter som Home, Blair, Eschenburg och Schiller. Af fransk-klassicismen var Lidbeck ingen slafvisk beundrare och lika litet af dess svenska afläggare, den akademiska retoriken, men han hyste å andra sidan en bestämd motvilja mot Schelling och den tyska romantiken.¹ Hvad Wallmark sålunda kunnat inhämta af Lidbeck lät ganska väl förena sig med den åskådning Leopold företrädde: motviljan mot den tyska romantiken erbjöd från början en ingalunda oviktig förbindelselinje mellan den sydsvenska och den uppsvenska smakståndpunkten.

För Wallin, som redan tidigt visat sig påverkad af den fransiska förromantiken och genom sina studier under Boethius', Neikters och Svedelius' ledning fått skaldekonstens högre uppgifter inpräntade i sitt medvetande, kunde en erinran, som den Wallmark nu gaf sina vänner, icke gärna förklinga ohörd. För den stora sublima lyrikens *vox angelica* fanns i hans själ alltid ett hemligt genljud, och när den stämman blott vidrördes, lystrade han ovillkorligt. Det hörde, som förut framhållits, till tidens estetiska etikett, att man borde som mästaren Horatius försöka sig i alla möjliga poetiska genrer, och Wallin hade gjort så. Men nu var tiden kommen för *genus grande*. Ett ypperligt tillfälle för Wallin att pröfva sina krafter inom denna genre erbjöd sig vid början af det nya året: högtidligheterna vid Gustaf III:s-stodens aftäckning den 24 januari 1808 ägnade sig synnerligen att fira med en högstämd dikt.

Här är ej platsen att analysera Wallins berömda Dithyramb öfver den 24 jan. 1808 (Stockholms Posten n:r 19 — den 25 januari — s. å.). Det må blott erinras om det enstämmiga bifall, den väckte, och om den epokbildande betydelse den tillerkänts vid sidan af Tegnér's Krigssång för Skånska landtvärnet och Atterboms Phosphoros-prolog. Kort efter statyaftäckningen tillkommo nya impulser till storslagen patriotisk diktning i och med krigsutbrottet i februari. Trots de starka pacifistiska sympatier, som lågo i tiden och som äfven påverkat bl. a. Wallins lärare Boethius och honom själf², måste krigshändelserna verka uppryckande och väckande

¹ Beträffande framställningen af Lidbecks ståndpunkt har jag följt Albert Nilssons inledning till Esaias Tegnér's Filosofiska och estetiska Skrifter (1913), sid. 63 ff. och Anton Blanck, Den nordiska renässansen, sid. 285 ff.

² Se KÅ 1910, sid. 52 f. och grafdikten öfver C. U. Broocman i Saml. Vitt. arb. I, sid. 281. Jämför härtill G. Nikanders värdefulla belysning af Andliga strömningar i Åbo under den gustavianska tiden — Finsk Tidskrift T. LXXV, 1913, sid. 309 ff.

på en man, som likt Wallin genom börd och lefnadskall stod försvarsväsendet nära. Det var dock något uppfordrande och lyftande i den svenska regeringens trotsiga hållning mot Napoleon och hela den europeiska kontinenten, och ännu värjde sig en och annan mot den magnetiska dragningskraft, som ödets man utöfvade ej minst på svenskarna. Så var fallet med Wallmark, såsom det framgår af hans Verser, upplästa i ett sällskap, d. 21 April 1807, i anledning af Svenska Vapnens framgång i Tyskland.¹ Samma hat mot Napoleon, som där kommer till uttryck, talar äfven i slutet af Wallins stora Sång öfver Gustaf den tredje (»Werldskräftarn från sin thron förordnar vårt förderf» etc.) och i hans Ode till Svenska Nationen i anledning af innewarande fälttåg. I ett bref till Wallmark (dateradt Carlb. d. 21 Junii 1808) kallar han sistnämnda dikt »det stackars Poemet, som haft så svårt att få burskap på Parnassen». Sin önskan att få det tryckt i Stockholms Posten — »och det snarliga» — lyckades Wallin ej genomdrifva. Men bland hans Smärre Poemer, som kort därefter utkommo, ingår det och innehåller där tre strofer utöfver de åtta, hvaraf det består i Witterhetsförsök (1821) och i Samlade Witterhetsarbeten. Stroferna 6 och 7 i den ursprungliga texten lyda sålunda:

Så ryt, från Seinens strand, förfärande coloss!
 Kom — att mot våra bröst och våra hällar bräckas!
 Du werldens sköflare! hwad ämnar du wäl oss?
 Till våra boningar ej hinna dina bloss —
 De skola i ditt blod på våra gränsor släckas.

Förgäfwes fösér du på oss en syndaflod
 Af slafwiskt sinnade och troförgättna grannar,
 Som spartes, i sin nöd, af Gustafs ädelmod:
 De köpa ej vår dygd, de kufwa ej ett mod,
 Som trolösheten skyr och trälldomen förbannar.

Den i sin hyperboliska retorik äkta wallinska dikten spår till sist, att Sveriges segervana folk snart skall vända hem »att från en ädel strid vid Gustaf Adolfs thron på segerpalmer hvila». (En stark tillit till Gustaf IV Adolf kommer liksom i den ofvan omtalade lokaliseringen af *Divis orte bonis* också till synes i Dithyramben i dess ursprungliga form med dess hyllning af den ensamme hårdt betungade monarken och dess för oss så vemodigt ljudande försäkran, »att Swea ej blir otacksam».) Det ogillande, Wallmarks

¹ Biogr. Lex. XIX: sid. 360.

nyss berörda angrepp på Napoleon 1807 väckt, bl. a. hos hofkansleren Zibet, bidrog väl till att Stockholms Posten ej vågade publicera dikten. Men i sin anmälan af Wallins Början till Öfversättning af Eneiden jemte några smärre Poemer gaf Wallmark sitt fullaste erkännande åt Ode till Svenska Nationen, hvars författare tillerkännes värdigheten af en svensk Tyrtæus.¹

Äfven 1809 får Wallin anledning att pröfva sin talang för större uppgifter, särskildt genom författandet af Cantate wid den Concert, som uppfördes i Stockholms Storkyrka den 4 october till förmon för Westerbottens genom kriget lidande inwånare, tryckt i Journal för Litteraturen och Theatern n:o 36 (6 oktober) nämnda år. Följande år läses i samma tidning n:o 17 Wallins hyllning till kronprinsen Karl August vid dennes intåg i hufvudstaden: Dityramb, den 22 januari 1810, en dikt som både till form och innehåll är en af Wallins märkligaste.² Den demokratiskt enkle 'bondeprinsen' skall återinföra samfundsanda och fosterländsk offervilja och inleda den gyllene åldern för Sveriges folk:

Kom åter, gamla dygd! — Vid enkla seder
Och manligt mod behåll en återställd nation!
Astrea, kom, och sätt dig neder
Vid Furstens sida, delande hans thron!

Nationellt och klassiskt väfves i denna dikt liksom i Dithyramben från 1808 samman så, som senrenässansens, af Gustaf III och hans akademi återupptagna litterära program fordrade det, och på samma gång talar där ett moraliskt patos, som väl är gemensamt för tidens akademiska retorik men hos Wallin liksom än mer hos Geijer (Manhem) och Tegnér (Svea) under det färska intrycket af fosterlandets nyss timade olyckor får en lefvande och personlig klang.

Hur mycket än dessa Wallins patriotiska oden, dityramber och kantater stå i skuld till inhemska och utländska förebilder af »götisk» karaktär i mer eller mindre pindarisk stil, ha de dock gifvit utlopp åt den länge undertryckta patetiska lyrik, som hörde till

¹ Stockholms Posten 1808 n:r 177 (3 augusti): »Man igenkänner i detta skaldestycke Tyrtæi anda och Rec. skulle mycket misstaga sig, om det ej på hans Landsmän skulle göra samma lifliga intryck som den Grekiske Skaldens på Lacedemonierna».

² Se Blanck, Den nordiska renässansen, sid. 421, där den wallinska hyllningssångens sammanhang med samtida litterära företeelser i Danmark och Norge antydes.

hans personliga egenart, men som ej kunde rymmas i de former, hvori han förut mest rört sig: idyllen och elegien. Samtidigt eftersträfvat ock hans religiösa poesi en högre flykt, såsom hans parafrafer af psalmer ur Psaltaren (efter Tingstadius' öfversättning) ådagalägga. Och en bland de många faktorer, som bidragit att småningom ge Wallins hela diktning en djupare och rikare klang, är tvifvelsutan hans deltagande på nära håll i den stora fosterländska krisen 1808—1810. Under intryck däraf är det väl ock han uppsätter sina i jämförelse med Leopolds uttalanden så mycket klokare och finare anmärkningar till Tegnér's »Svea».¹ Med den patriotiska entusiasmen följde en utvidgning och höjning af hela den poetiska stämningsnivån, som just för hans värf som psalmist måste vara gynnsam. Liksom den nationella väckelsen i Tyskland och Danmark gick hand i hand med en religiös, företedde äfven hos oss tiden efter statshvålfningen 1809 vissa om ock mera svaga tecken på en stundande omsvängning i det allmänna tänkesättet både i fråga om politik och religion.²

Wallin hade hitintills mött idel uppmuntran och loford på sin vittra bana, de sökta akademiska prisen hade rikligen tillfallit honom — senast 1807 hade han erhållit ett mindre pris för en öfversättning från Vergilius — och nu, 1808, mottog han den största belöning akademien någonsin utdelat (200 dukater) för sin Sång öfver Gustaf III. Under sådana förhållanden får man ej undra på,

¹ Ljunggren, Sv. Akad:s Historia I, sid. 291 och 391 f.

² Såsom sådana tecken till vaknande fosterlandskänsla på Wallin närstående håll kunna påpekas den bekante pedagogen C. U. Broocmans upprop »Till Föräldrar, Uppfostrare och Lärare» (i Journ. f. litt. o. th. 1810 n:r 78), hvori han tillkännager sin afsikt att utge ett Magasin för Föräldrar och Lärare, och denna tidskrifts första häfte (särskildt artikeln »Uppfostran till patriotism»), recensionen däraf i Journ. f. litt. o. th. 1810 n:r 237, uppsatsen i n:r 152 och 153 af samma tidning »Något om NationalBildning, särdeles med afseende på den Fransyska» (innehållande citat ur E. M. Arndts Geist der Zeit) o. s. v. — Broocman, som var nära vän med Wallin, anhöller i det ofvannämnda uppropet om biträde af »Nationens yppersta Tänkare och Snillen», i förhoppning att »wi alla måtte lära känna de medel, hvarigenom det Religionsförakt, den lättsinnighet, kraftlöshet och egennytta, som nu hota att förstöra Samhället, hos kommande släkter måtte kunna ombildas till de motsatta dygderna». Frändskapen med Götiska Förbundets program är påtaglig. — Märk ock Svenska Akademiens till prisfråga i vältalighet för 1811 års täfling utsatta ämne: »Hvilka äro medlen att hos ett folk uppväcka och underhålla patriotism och en rätt nationlig anda?» (Ljunggren, Svenska Akademiens Historia I, sid. 285.)

om hans första ungdoms osäkerhet om sin kallelse börjat ge med sig och han med en viss själfklarhet fann sin väg till Parnassen tryggad. Desto mer förvånad och sårad måste han då känna sig öfver den (anonyma) recension af hans Smärre Poemer, som Lorenzo Hammarsköld i början af oktober 1808 lät införa i Upsala Tidning: Bref till en vän angående O. Wallins sist utgifna Poemer.¹

Länge hade Hammarsköld och hans vän Clas Livijn (såsom deras brefväxling visar) ondgjorts öfver den »prisbehängde» Wallins, »namnsdags»- och »stadspoetens», framgångar. Det var inte bara afund. Det var nog minst lika mycket, om ej mer, förargelse öfver att en sådan talang lät sig förvilla af en falsk och utlefvad smakriktnings föreskrifter. Hvad den nu ifrågavarande recensionen angår, innehåller den så mycket aktningsfullt och välgrundadt beröm åt Wallins »nit för konsten», »hans nit att fullkomna sig», att en mindre förvand ung författare kunde varit rätt nöjd och svalt de beska sanningarna med ro.² Men den lättretlige och för andras omdömen ytterst känslige Wallin upptog nog Hammarskölds Bref som en förolämpning. Sakligt sedt öfverensstämde kritiken dock delvis med Leopolds: så t. ex. anmärkningarna mot bristande concision och mot hopning af stilvidriga prydnader i öfversättningarna från Horatius. (Ännu samma år fick ju Wallin uppbära tadel af Leopold för sitt ödslande med metaforer i en predikan på Svenska Akademiens högtidsdag.³) Men den hammarsköldska kritikens offentlighet och på vissa punkter, t. ex. när det gällde poemen Landtlig bröllopssång och Vaggvisa, rätt försmädliga ton verkade nog annorlunda än Leopolds privata och alltid förbindliga granskning. Emellertid trodde sig Hammarsköld efter ett år kunna konstatera, att kritiken haft ett godt inflytande på Wallin, bl. a. så till vida, att denne efter den ofvannämnda recensionens publice-rande »icke skrifvit en enda bit, som kan förliknas vid hans Vaggvisa eller landtliga bröllopssång».⁴ Jämte Wallmarks yrkande på »anda och kraft», känsla och fantasi kan väl också Hammarskölds angrepp på det ömsom missnaiva, ömsom torrt prosaiska i några

¹ Upsala Tidning 1808 n:r 36, 39, 40, 43, 45. — Se R. Hjärne, Dagen före drabbningen, sid. 407 ff., där hela recensionen finnes aftryckt (Bilaga n:r 2).

² Man observere det från Lessing hämtade mottot:

Einen elenden Dichter tadelt man gar nicht;
mit einem mittelmässigen verfährt man gelinde;
gegen einen grossen ist man unerbitterlich.

³ Ljunggren, Sv. Vitt. Häfder III, sid. 523.

⁴ Hammarsköld till Livijn den 4 sept. 1809 (R. Hjärne a. a., sid. 360).

af Wallins mindre lyckade smådikter 1808 ha bidragit till att stadga hans sträfvan efter det äkta och lefvande i poesien. För sådana musikaliskt-lyriska ting som Dithyramben och Svärmeri (Hvem är du, o tärna . . .) visade Hammarsköld liflig uppskattning men därmed markerades ock dessa sångers artskillnad i förhållande till den stelt artificiella akademiska retoriken. Det var liksom en anvisning om den linje, Wallin borde följa, och som han nog också i grunden helst följde.

Ett vittnesbörd om, att Wallin under loppet af år 1808 känt sig på visst sätt otillfredsställd med sitt ännu ofta rätt flyktiga och alltför lätta författarskap, kan man finna i den för öfrigt ganska svaga hyllningsdikt till vännen Wallmark, som han i november nämnda år införde i Stockhoms Posten under rubriken Till Amalias Författare (St. P. 1808, n:r 268). Han jämför sina egna litterära bemödanden med Wallmarks, som i välgörenhetssyfte utgifvit en sentimental novell, Amalia eller de finska flyktingarna, skildrande ryssarnas våldshandlingar i det pågående kriget:

Wår kärlek och wår afund wärdig,
Du är, långt mer än wi, rättfärdig,
Som för ett lof, så tomt och kort,
Wår sommarmånad sjunga bort.

De äro fåfänga och weka,
De toner våra lyror leka;
Den krans, wi önskat eller fått,
Han är en flyktig barnro blott.

Och med anspelning på Jesu ord »Hvad I hafven gjort en af dessa minsta, det hafven I ock gjort mig» uttalar Wallin sin förvissning, att den människovänlige Wallmark och hela hans hus rikligen skola vedergällas för det ädla nit, han lagt i dagen. Härvid faller dikten in i psalmtonen — Gud skall alltjämt »fylla det glada bordet,

Som Dina kära små i ring,
Likt oljeplantor, stå omkring».

Det är ej, när man tänker på Wallins diktning under karlbergs-tiden, så underligt, att han känner själföfrebråelser. Ty af det mäktiga och storvulna, som hans lyra på sistone äfven visat sig mäktig, finns från åren 1806—1808 ej mycket. »När han höjde sig till Odeton, hann han dock aldrig öfver Sybågar och Sminkburkar», heter

det i Polyfem (1810) om Struthio, och om detta än är öfverdrifvet, kan det dock ej nekas, att hos Wallin røjde sig vissa drag af små-nätt och narraktig rokokopoet, hvilka måste ha på ett komiskt sätt stuckit af mot hans tunga, mörka och kantiga dalkarlstyp. Det är påkostande att höra Wallin, »den höge Wallin», likna sig vid en fjäril, »kärlig och glad», som kryssar bland cittror och sybågar i jungfruburen och sveder vingen »ibland på en barm, ibland på ett öga, som lågar». Midt i sin himmelsflykt hvilar han på vingen och vänder om till jorden, när de sköna så befalla etc.¹

Synbarligen har året 1808 med sina stora händelser bidragit att hos Wallin inskräpa lifvets allvar och skaldegåfvans ansvar, liksom i vår egen samtid exempelvis året 1905 för många blef ett fördjupningens och själfbesinningens år. Resultaten af en dylik fördjupning framträda ej genast, men en förändring har dock förberedts och fortgår sedan småningom, tills den allvarligare lifs-riktningen bryter fram i dagen.

Till Wallins personliga utveckling under åren 1807—1808 torde väl äfven i någon, om ock ringa, mån hans teologiska studier för pastorexamen ha medverkat. Genom E. J. Almquists då nyligen utgifna innehållsrika *Commentarius, Theses Theologiæ Dogmaticæ Jo. Aug. Ernesti . . . illustrans* (1804), fick han en ganska god öfverblick öfver det samtida teologiska läget och en grundlig kurs i luthersk dogmatik. Detta kom honom ock väl till pass i hans examen inför Västerås domkapitel den 4 maj 1808.

Protokollet öfver denna examen visar, att domprosten Waller hörde Wallin i pastoralteologi, hvarvid samtalet rörde sig om vältalighetens berättigande i den kristna förkunnelsens tjänst (1 Kor. 2: 4 f.), lektor Borg i dogmatik (om inspirationsläran), doktor Gottmark i exegetik (syndafallsberättelsen, 1 Mos. 3) och lektor Jedeur i kyrkohistoria (det samtida religiösa och kyrkliga läget i Europa). Som synes, var det synnerligen aktuella ämnen, som behandlades, och den anda, hvari examen fördes, var, skulle man kunna säga, upplyst ortodox, d. v. s. strängt renlärig men dock med en viss blick för tidens fordringar.

Då svenska kyrkan kommer på tal, får Wallin ge uttryck åt en säkert äfven af examinatorn — den mot neologien ifrande Jedeur — delad glädje öfver att i vårt land det religiösa tillståndet är så

¹ Se dikten Till en vacker Flicka jemte afskriften af ett Poëm, som hon begärt af Författaren (*Journ. f. Litt. o. Th.* 1809, n:r 21, sedan omtryckt med ett par små ändringar under rubriken Till Fröken E. i Witterhetsförsök 1821).

godt och öfverlägset alla andra länders. I samband därmed uttrycker han äfven sin tillfredsställelse med konungens kristliga nit, som både i hans påbud och hans föredöme framlyser (*semper cavit, ne quid detrimenti caperet doctrina vere Evangelica*). Och på tillfrågan, om ej ortodoxerna stundom förfarit med ovist nit, svarar han: *Crediderim eos sat moderate & excepisse & repulisse adversariorum tela, si quæ forte interdum vibrata sint*. Några eftergifter i fråga om lära eller sed anser han naturligtvis ej böra göras. — Det är tydligt, att särskildt Jedeurs förhör är en åsiktspröfning i enlighet med det Kungl. brefvet till konsistorierna af 1799. Wallins svar visa ock all önskelig oberördhet af neologisk smitta. Om den samtida tyska teologien faller han t. ex. det sammanfattande omdömet, att den mestadels synes luta åt socianism och naturalism. Som representanter för dessa villfarande tyskar nämner han Ba[h]rdt, Semler, Henke, Tieftrunk, Cannabich, Fichte (*qui tamen visus est palinodiam quandam canere*) och Teller, bland hvilka särskildt Bahrdt och Teller äfven längre fram få tjäna Wallin som exempel på de själfgjorda reformatorer, som han förkastar.

Konsistoriets utlåtande om Wallins pastorexamen blef lika gynnsamt som om hans sacerdotalexamen 1806. »Consistorium pröfvade skäligen att Dess vid detta tillfälle ådagalagda prof af sällsynt lärdom och grundlig insigt uti de till det Theologiska Studium hörande Lärdomsdelar skulle med laudatur uti protocollet utmärkas.»¹

Sedan kyrkoherden i Solna och teologie lektorn vid Karlbergs krigsakademi J. Lundström befordrats till kyrkoherde i Gäfle, sökte Wallin dessa med slottspastorsbefattningen vid Karlberg förenade tjänster och utnämndes till deras innehafvare med alla af företrädaren åtnjutna förmåner den 19 april 1809. Det blef således hertig Karl, som nu fick afgöra ärendet. I krigskollegii skrifvelse med förslag till de nämnda beställningarnas återbesättande rekommenderas Wallin mycket varmt: hans »allmänt kända kunskaper och skicklighet ha gjort honom förtjänt att af Collegium blifva anmält till något wedermäle af Kongl. Maj:ts nåd.»²

¹ Några teser för pastorexamen har Wallin ej utgifvit, enär han i stället kunde förete intyg om »af honom med smak och lärdom författadt samt 13 Dec. 1804 vid Upsala Kungl. Academie p. p. med hedrande färdighet väl försvradt Specimen» (d. v. s. Wallins horatius-dissertation).

² Statsråds- och Berednings Protocoll i Krigs-Ärenden (RA) Mars—April 1809 och Krigs-Collegii Skrifvelser till K M:t Jan. 1809 (Bland Wallins ansökningshandlingar är en afskrift af pastorexamensprotokollet bifogad).

Äfven en annan utnämning kunde Wallin glädja sig åt detta år: den 29 juni blef han jämte sjuttioen andra lyckliga i anledning af den förestående kröningen utnämnd till teologie doktor och promoverades därtill den 15 oktober s. å.¹ Mängden af utvalda minskade i åtskilligas ögon äran. I en artikel i Stockholms Posten 1810 (n:r 289) anmärkes, att teol. doktorshatten, som fordom utdelades ganska sparsamt och följaktligen medförde mycken distinktion, i senare tider blifvit ganska lätt åtkomlig, »ty åren 1793, 1800 och 1809 utgör de creerades antal tillsammans 176. Således måste f. n., nog få af Svenska Presterskapet finna skäl att beklaga sig öfver saknad belöning för grundelig theologisk erudition.»² I en samling parodier på Wallins tidigare psalmer (handskrift i Kungl. Biblioteket) förekommer bl. a. äfven en Kröningssång, där den långa raden af teologie doktorer figurerar:

En oförwansklig fröjd att se Doctorer gå
I stora drifter fram med sidenhattar på.³

Under 1808 och de första månaderna af 1809 har Wallin äfven ägnat sin tid åt psalmdiktning.

I början af maj sistnämnda år förelåg i manuskript ett nytt häfte af hans psalmer till censur i Stockholms konsistorium. Protokollet förmäler: »detta arbete, författadt af skickligaste hand,

¹ Statsråds Protocoll i Ecklesiastik-Ärenden (RA) Juni—December 1809. I ett omslag, påtecknad *Th. Doctorer*, ligger ett Protocoll, hållet inför Hans Kungl. Maj:t uti Stats Rådet, på Stockholms Slott, den 29 Junii 1809, som upptar de 72 namnen och utnämningen.

² Äfven 1812 innehåller Stockholms Posten n:r 5 och 89 uppsatser om Teol. Doktorer och deras befordran.

³ Handskriften, inbunden och försedd med Wallins porträtt, bär titeln Tungusiskt Skalde-Försök. Männe författaren kan vara någon annan än Clas Livijn, hvars parodier af Wallins profan-dikter äro gjorda *con amore*? Mycket elak är En Lärares Böne-Sång (»Ett än, o Carl jag beder dig»), där följande rader torde syfta på Wallins många prästerliga befattningar (utom de ofvannämnda äfven vid Ulriksdals kapell):

Jag tror på dig, du allt förmår,
Och hoppet mig ej sviker,
Att jag en två tre kyrkor får,
Dock utan att predika...

Det sista får väl tänkas tillkommet under riksdagen i Örebro 1812, då W. länge var tjänstledig för att läsa med prins Oscar. — För kännedomen om parodiernas tillvaro står jag i förbindelse till Förste Bibliotekarien d:r R. Geete.

vore till innehållet för andakten uppbyggande samt med Guds Heliga Ord och antagna symboliska Böcker enligt». ¹ Den 1 juni kunde Wallin åt det till riksdag samlade Prästeståndets ledamöter låta utdela sina Psalmer, som voro dedicerade »till Sweriges Högwärdige Presterskap». ² Ståndet uppdrog åt ärkebiskopen »att betyga Lectoren Wallin Ståndets erkänsla och sanna tillfredsställelse öfwer den anda af sann Christendom, som med så mycken smak, värdighet och värma uti dessa Psalmer finnes uttryckt».

Det som först faller i ögonen vid studiet af Wallins Psalmer 1809 är, att antalet nya psalmer här vuxit till fjorton (eller, om man räknar de bägge måltidsverserna som en psalm, tretton) och att dessa placerats först — framför de omarbetade psalmerna. De ämnen, originalförsöken behandla, framgå af öfverskrifterna: Gud, Tron (N. Ps. 18), Kärleken (N. Ps. 285), Hoppet, Förnöjsamheten, Första Nattvardsgången (N. Ps. 354), Morgonpsalm, Aftonpsalm, Suck före måltiden, Efter måltiden, Menskohjertat, Fader vår (urtexten till N. Ps. 262), Beredelse till Döden (N. Ps. 451), Begravningspsalm (N. Ps. 490). Som synes, är det ett rätt omväxlande ämnesval, där dock, om man närmare betraktar hvarje psalm för sig, den naturliga teologien är rikligast företrädd. Den samtida psalmboksförbättringen leddes ju delvis af ett systematiskt intresse för fullständiggande af kyrkosången på sådana punkter, där psalmer fattades, något, som isynnerhet var fallet just inom den naturliga teologiens område. ³ Af apologetiska skäl tarfvade denna del af religionsläran en ingående behandling i predikan och undervisning, och då nu psalmen framför allt skattades som pedagogiskt hjälpmedel, blef behovet af hvad man i en senare tid benämnt »förgårdspsalmer» kännbart. Både 1793 års profpsalmbok samt Ödmanns och Dahls psalmer bjuda också en hel del psalmer öfver den naturliga gudalärans hufvudpunkter: Guds varelse, Guds egen-

¹ Stockh. Consist. Prot. 1809 den 2 maj § 4. — Imprimatur å häftets titelblad är dagtecknad den 21 maj.

² Pr. Pr. 1809, Band I, sid. 191, § 8. — Dedikationen omfattar äfven »de af samma hand förut framlemnade Psalm-Försök». — Dels genom det stora priset för sången öfver Gustaf III, dels (dock mindre) genom utnämningen till lektor vid Karlberg hade Wallin fått sin ekonomi afsevärdt förbättrad. Jfr Ljunggren, Sv. Ak:s Hist. I, sid. 249: efter dåvarande myntfot och lefnadsomkostnader utgjorde 200 dukater nästan en liten förmögenhet.

³ De tre psalmerna Gud, Kärleken, Hoppet motsvara fullkomligt de tre förnuftsider: Gud, Dygd, Odödlighet. — Se Ödmanns Företal i Försök till Kyrko-Sånger (1798).

skaper, Skapelsen, Försynen, Lifvets värde, Människan och hennes ändamål, Samvetet, hvarjämte några i nära samband därmed stående moraliska ämnen, t. ex. Förnöjsamhet, Måttlighet, Motgång äfven behandlas.¹

Den första af Wallins originalpsalmer i den nu ifrågavarande samlingen — Gud — står mycket nära Oxenstiernas Oskuldens Religion både till stämning och tankegång. Det är samma blida värme, samma ljusa lugn, samma lyckliga ovetenhet om annat afstånd i förhållande till Gud än det ändligas från det oändliga. I hela sin stil erinrar denna Wallins dikt mera om odet än psalmen. Så är särskildt fallet med ingressen:

Förborgade och höga Wäsen
Som skrifwer samma allmaktslag
För Solars tidehwarf, och gräsen
Som wissna på en sommardag!
Jag wille mina tankar swinga
Till din omäteliga höjd,
Men suckar blott, i stoftet böjd:
Gud! Du är stor — och jag är ringa.²

I det följande förekomma några bibelallusioner (t. ex. Joh. 20: 29, Apg. 14: 17, Luk. 12: 7) men lika litet som i andra samtida psalmer öfver den naturliga teologiens sanningar någon som helst antydning om den kristna uppenbarelsetrons samband med Jesu person. Förmodligen har det varit Wallins afsikt att lämna en psalm, där gudsföreställningen så nära som möjligt anslöt sig till den rent humana fromhet, åt hvilken Oskuldens Religion gifvit uttryck.³

Efter denna inledande dikt följer Wallins Credo-psalm: »Jag tror uppå en Gud, som med sitt ord befallt . . .». Sedermera har samma motsättning mellan tanken och hjärtat där införts som i föregående psalm och i Oskuldens Religion, men ursprungligen lydde första strofens slut:

Du göms, Oändlige! för dödlighetens syn,
Men dygden wördar din försyn
Så widsträckt som ditt allmaktsrike.

¹ Se i Profpsalmboken 1793 sådana n:r som 453—457, 464, 468—476, i Ödmanns Försök till Kyrko-Sånger: Til Gud och n:r 1, 3—13, 42, 46, 47, 55 och 56, i Dahls Psalmer: n:r 10, 30—33, 52, 73.

² Hela psalmen kan läsas i Wallins Saml. Vitt. arb. II, sid. 30.

³ För jämförelse mellan den Wallinska psalmen och Oxenstiernas dikt må i den senare särskildt påpekas stroferna 5, 2, 21, 1, 3, 19.

I andra strofen har sedermera »Medlare» insatts i stället för »Frälsare» och »ljuset» i stället för »friden» (»Och gaf oss friden med sin lära»). Äfven i tredje strofen har senare skett en ändring, hvarigenom Andens egenskap att vara bödens Ande bättre framhållits. Så ståtligt uppbyggd denna psalm än är med sina väl genomförda motsvarigheter, strof efter strof (Fadern — Sonen — Anden: Allmaktens — Nådens — Härlighetens rike), måste man nog ge Ullman rätt i att den icke har karaktären af äkta psalmpoesi, äfven om man ej i öfrigt vill fälla ett så strängt omdöme om den som han.¹ Den äger ej den liturgiska lödighet, som man kräver af ett credo, men den utgör ett i sin art mycket praktfullt och äfven mycket karakteristiskt uttryck för den wallinska reformkristendomen. Wallmark yttrade i sin recension: »Då den [Credo-psalm], som wanligen sjunges, har stora fel både mot konstens och smakens regler, bör Allmänheten wara Hr D:r Wallin så mycket mera förbunden för denna, som i Rec. tanka är af den högsta lyriska fullkomlighet. Så bör en sång wara författad, ämnad att sjungas wid hwarje offentlig Gudstjenst». Helt annorlunda utföll Hæffners omdöme, som vi i det följande få se.

Närmast af samma neologiska typ som dessa bägge psalmer äro Förnöjsamheten (»Säll är den man»), Morgon- och Aftonpsalmerna (»Du, af hwars nåd, förnöjd och sund» och »Kom, stilla natt! jag dig wälsignar»), de bägge måltidsverserna, och framför allt Menskohjertat, ett stycke, hvarom sedan Wallmark förklarade, att det »genom den djupare filosofiska blick, som der, isynnerhet i de första stroferna förråder sig, mera närmade sig till det Moraliska Odet än till Psalmen». Efter de trenne första stroferna uttalas en bön om ett rent hjärta, och därpå afslutas dikten med följande strof, som förmodligen är den från evangelisk synpunkt mest heterodoxa Wallin någonsin skrifvit:

Låt mitt hjerta lifligt känna,
Att min lefnad är en färd
Till en lyckligare werld,
Som förtjenas bör i denna!
Låt min ande lyfta sig,
Med hwar dag, allt mer ur gruset,
Till fullkomningen och ljuset,
Friden, sällheten — och Dig!

¹ Ullman, Om den kyrkliga psalmboken, sid. 102.

Det är rätt egendomligt, att en så flagrant afvikelse mot den rena evangeliska lärans grundartikel om rättfärdiggörelsen genom tron allena fått passera oanmärkt både i Stockholms konsistorium och i Prästeståndet. Det visar väl i sin mån, att förståelsen för den artikelns värde blifvit starkt reducerad genom pietismens och upplysningens förenade ansträngningar. (Möjligt kan väl också vara, att man tänkte sig »förtjänandet» förutsätta Guds nåds verkande kraft, hvarigenom den troende människan blir satt i stånd att s. a. s. medelbart förtjäna saligheten.¹⁾

Parafrasen af Fader vår är ej särdeles lyckad — den är betydligt omarbetad i N. Ps. 262. Dock har den onekligen mera psalmkaraktär — snarast i stil med Ödmanns medelmåttigare alster — än Menskohjertat, äfven om man förvånas öfver uttryck som »nyttans krafter», »våra lustars swell», »en werld, der sorgen ströfwar».

De mest betydande af Wallins originalförsök 1809 äro psalmerna Kärleken, Hoppet, Första Nattvardsgången och Beredelse till Döden.² Af dessa erinrar Hoppet (»Wälsignade dag, som skön träder opp») om ingressen till n:r 365 i 1793 års profpsalmbok (»Wälsignade dag, som ljuset oss ger»), hvilken är en omarbetning af »Den signade dag» (G. Ps. 354), men äfven i någon mån om 1807 års omarbetning af G. Ps. 221: det är något af samma lifliga värme och musikaliska tonfall. Starkt förändrad och tillökad har denna psalm gifvit upphof till N. Ps. 461 »O hoppets dag, som klarnar opp». Hoppet är odödlighetens hopp. Det är äfven här tillfälle att iakttaga, hur Wallins inspiration lifvas och eldas, så fort han berör död, förgängelse och evighet:

En wanskelig werld förgås med sin prakt,
Sin ära, sin lust och sin lycka;
Men undan förgängelsens krossande makt
Skall Herren de utwalda rycka.
Mot dem hafwer döden förlorat sin udd
Och grafwen förlorat sin seger.³

¹ Det är här äfven anledning att tänka på det inflytande, som antikfilosofi och retorik utöfvat, ej minst på Wallin själf, men äfven på all humanistiskt orienterad kristendom. Hos Cicero t. ex. är ju förtjänsten i moralisk mening ett ingalunda främmande begrepp. (Th. Zielinski, Cicero im Wandel der Jahrhunderte, sid. 85 f., 127 f.)

² Om Begravningspsalmen (»Så wandre wi all werldens wäg») se KÅ 1910, sid. 88, där dess likhet med en af Wallins horatiusöfversättningar påpekas. Psalmen ingick nästan alldeles oförändrad i N. Psb. (n:r 490).

³ Jfr N. Ps. 461: 2.

Äfven religiöst sedt tillhör denna psalm häftets bästa, hvar till anklangen från välkända bibelställen medverkar (1 Kor. 15: 55, Job. 19: 25).

Psalmen om Kärleken (»I menskors barn, som alla ägen») är af Wallins tidigaste original det, som stått sig bäst och blifvit mest användt i gudstjänstlivet. Det är nog ingen tillfällighet, att han redan nu lyckats så väl med detta ämne. Ty det var ju i högsta grad tidsenligt, och psalmen bär nog också spår af att vara tillkommen i humanitetens och filantropiens tidehvarf.

I 1695 års psalmbok funnos blott två psalmer under rubriken Om et Christeligt Lefwerne (G. Ps. 260 och 261), af hvilka endast den förra något litet i förbigående talar om kärleken till medmänniskorna, men flere af morgonpsalmerna inpränta ju den kristna moralens grundsatser, hvarvid kärleken till nästan beröres, vanligen dock blott med ett par ord (t. ex. G. Ps. 353: 7, 355: 5, 357: 6 »Til kärlek wäck min hog, mit sinn' Mot dig och mot jämnchristen min»). Dessutom förekomma alltibland böner om ett försonligt sinne (t. ex. G. Ps. 139: 4, jfr N. Ps. 413: 4).¹ I de psalmer, som parafrasera söndagsevangeliertexter, möta stundom maningar till barmhärtighet och gifmildhet (t. ex. G. Ps. 208: 1, 212: 9).² I den framställning af Kristi lära, som ingår i G. Ps. 215 »Kommer hit till mig, säger Guds son», lyder en strof (den tolfte):

Betaler ej ondt med lika mått,
Den eder gör illa, görer I godt,
Domen låter Gud behålla.
Warer som bröder i allan tid,
Den ene den andre god och blid,
Och låter allt ondt dock falla.

Om försonlighet talar ock den från Psaltarens 133 psalm hämtade parafrasen »Si huru godt och ljufligt är» (G. Ps. 101, N. Ps. 307), som väl dock snarast räknades till psalmer om allmän välgång. I den gamla mäktigt gripande dödspsalmen »Medan man lefwer i werlden säll» (G. Ps. 380, jfr N. Ps. 454) handlar den sjätte strofen om de miskundsamma gärningarna, som på domedag skola efterfrågas:

¹ Se ock bland pingstpsalmerna G. Ps. 182: 3, 184: 7, 187: 3.

² Psalmen om den barmhärtige samariten är blott en varning för högfärd: »Högfärd är en odygd så stor», G. Ps. 209.

Du kläd den nakna och läna hus där til
 Och wisa honom wäg, som du ser fara will,
 Och hjelp de döda til grafwa:
 Hugswala den som bedröfwad är,
 Och akta den sjuka, gif honom god skäl;
 De gerningar wil Gud af dig hafwa.
 O människa! O människa!
 Gör det i alla dina dagar.

Jämte de bägge stroferna »Salig är den sig förbarmar» och »Salig är den fridsamt lefwer» i G. Ps. 198 (N. Ps. 217) utgöra väl dessa ofvan anförda strofer de fylligaste uttrycken för kärleksbudet i 1695 års psalmbok. Som man ser, är det just inte mycket poesi eller känsla i dem. I det afseendet och äfven när det gäller religiös innerlighet är väl G. Ps. 281: 3 bäst: »Förlän mig det af hjertans grund Jag kunde min fiend' tilgifwa» (N. Ps. 208: 3) med sin anspelning på Matt. 5: 44, 45.

Det är naturligt, att Profpsalmböckerna 1765—67 och 1793 skulle innehålla rikligare framställningar af det kristliga lifvets plikter än Gamla psalmboken. Om kärleken till nästan i allmänhet handlar i 1765 års profpsalmbok n:r 15 (»Se, kära siäl») och 18 (»Ack stanna dock, du som på syndens bana»), om kärlek till owänner n:r 16 (»Ej nog thet är, sin wän med wänskap möta»), om gifmildhet n:r 461 (»Gode Gud, hwars nådes brunnar»), om försonlighet n:r 19 (»O! tu hårda männ'skosinne»), hvarvid är att märka, att de tre senare psalmerna ha till uteslutande uppgift att afhandla hvar sin af dessa dygder. Såsom de flesta nya numren i Celsiska psalmboken äro dessa sånger starkt didaktiska, ett slags rimmade katekisationer, hvilkas värde ligger i tankarnas träffande sanning, t. ex. (n:r 16, v. 2):

Ej nog thet är, at hämden hålla inne,
 Som ofta sker af ens försagda sinne,
 Rätt mången fins, som synes from och blid,
 Men brister ut, så snart han ser sin tid.

Bergspredikans försonlighetsord återfinnas i n:r 19, v. 4 och 6 (Mt 5: 23—25). Bäst är väl den i Bihanget (n:r 461) upptagna psalmen om Gifmildhet, som mera har karaktär af bön än af undervisning om ett kärleksfullt sinnelag.

I 1793 års profpsalmbok bibehöllos med nödiga förbättringar och förkortningar n:r 15, 18, 19, 461 i Celsiska psalmboken under

n:r 12, 14, 24, 27. Därtill kom under n:r 29 en psalm om människokärlek (»Haf kärlek för din nästa»), som egentligen är en bearbetning af n:r 459 i 1765 års Profpsalmbok (Emot Afunden). I Bihanget upptogs ytterligare en psalm, n:r 458, om försonlighet (»Wid altaret lägg offret neder») och en, n:r 459, om kristlig människokärlek (»Du, som allt i Din allmagt har»)¹.

I Samuel Ödmanns Försök till Kyrkosånger förekomma äfven ett par psalmer om Försonlighet och Gifmildhet, af hvilka den senare upptogs i 1819 års psalmbok (n:r 286).

Af de två nya psalmerna i 1793 års profpsalmbok är n:r 459 ganska svag men dock af intresse genom sitt häfande af välgörenhetens lycka redan här i lifvet, sida vid sida med anvisningen på belöning i en annan värld. Den andra, n:r 458, kan möjligen ha gifvit den ursprungliga anledningen till Wallins »I mänskors barn, som alle ägen». (Chr. Dahl hade sedan lagt hand vid den första textens förskönande: bland hans Psalmer är den n:r 79.) Bibelallusionerna äro delvis de samma: Mt 5: 23—25 (i bägge psalmerna ändras tankegången så, att den, som tilltalas, icke är den skyldige utan den förfördelade), Mt 6: 15, 1 Petr. 2: 21 (bägge psalmernas slutstrofer tala om att följa i Jesu spår). Hos Wallin finna vi dessutom följande bibelställen antydda: 1 Mos. 45: 24, 1 Kor. 2: 16 (negeradt: »I hafwen icke Christi sinne»), Mk 12: 30, 31, Rom. 12: 17, 19, 21, Rom. 12: 18, Mt 25: 34—40, Joh. 10: 11, 16 (jfr Joh. 11: 52). Det är en stor rikedom af bibliska associationer, hvilket medför, att språket blir kyrkligt prägladt och afviker från de profanpoetiska psalmförsöken i samma häfte. Blott några få ord vittna om den fransk-klassiska fostran Wallin undergått (»dagar hwälfwa», »nödens barn», »glada ljud», »din like», hvilket sistnämnda uttryck erinrar om, att vi befinna oss i revolutionsepoken). Men den Wallinska psalmens ojämförliga värde i förhållande till alla tidigare svenska försök i samma syfte beror dessutom på själfva den lyrisk-musikaliska stämningshalten, innelyckt i ordvalet och rimklängen och i hög grad förstärkt genom den gripande melodien, som Hæffner infört från Freylingshausens *Geistreiches Gesangbuch* (1704) (»Die Tugend wird durchs Creuz ge-

¹ Ordet *människokärlek* uppträder här första gången som rubrik i psalmboken, och det är ju ungefär samtidigt, som det vunnit burskap i vårt andaktspråk. I gamla bibelöfversättningen återges *φιλανθρωπία* hvarken Apg. 28: 2 eller Tit. 3: 4 med »människokärlek» — ordet fanns väl ej för öfversättaren. På förra stället står: »ära», på senare stället: »kärlighet till menniskorna».

übet»¹. Kärleken till nästan har här blifvit ej blott ett bud, utan ett lifsbehof och en lycka: en nutida läsare måste tänka på Karlfeldts I passionsveckan:

O ljufligheters ljuflighet och krona —
Att bjuda frid, att läka och försona . . .

Men det finns också samtida släktingar till denna humanitetens höga visa. Otvifvelaktigt synes vara, att den tillkommit under intrycket af den människokärlekens lära, hvilken i Tyskland framstälts som kristendomens kärna af män som Lessing och Herder och tagit sig ett inspirerad uttryck i Schillers *An die Freude* (1785):

Groll und Rache sei vergessen,
Unserm Todfeind sei verziehn,
Keine Träne soll ihn pressen,
Keine Reue nage ihn.
Unser Schuldbuch sei vernichtet!
Ausgesöhnt die ganze Welt!
Brüder — überm Sternenzelt
Richtet Gott, wie wir gerichtet.

För denna lyckokänslans alltomfattande sympati blir tron på en gudomlig kärleksrik försyn ett nödvändigt postulat:

Brüder — überm Sternenzelt
Muss ein lieber Vater wohnen.

Samma stämning återfinna vi på svensk mark, mattare i Leopolds öfversättning af Schillers Sång till Glädjen men i desto högre tonart i Tegnér's Fridsröster, som i sin första form, Försonligheten, går tillbaka till 1806. Dess samband med Schillers dikt ej blott rytmiskt utan äfven i fråga om tankeinnehållet är ock påtagligt. Det är samma fruktan för att vid lifvets slut lämna någon fiende oförsonad efter sig, som talar ur fjärde strofen af Wallins psalm 1809:

We, när du snart wid målet stannar
Och bäfwande tillbakaser,
Om något hjerta Dig förbannar,
Som Du ej kan försona mer.

¹ P. Nodermann, *Studier i Svensk hymnologi* II, sid. 12 (Ps. 19). — Melodien till den tyska psalmen skall liksom texten vara af den som religiös diktare berömd läkaren Chr. Fr. Richter († 1711). Se K. S. V:s Koralbok (2 uppl.) sid. XXIII.

Hela psalmen bäres af den ännu ganska nyvunna och därför af det nys obeskrifliga tjusning fyllda vissheten, att Kristi religion — för att tala med Herder — är »die Religion reiner Menschen-güte, Menschenreligion», och att allt där hänger på sinnet, på verksam kärlek, icke på kult och lärosatser (strof 3).¹ Genom vissheten härom blir därför denna Wallins psalm äfven den stora toleranssymbolen i vår psalmbok: försonlighet och fördragsamhet höra tillsamman.² Slutstrofens bön om den skingrade skarans förening i Kristi sannings ljus erinrar något om Lavaters »Toleranzlied»:

Dass ein Hirt nur und eine Herde,
geführt von deiner Liebe Band,
aus allen Gottesehrern werde,
steht, Jesus Christ, in deiner Hand!
Nur du machst alle Nächte hell;
Vollend, o Allvollender, schnell!³

Det återstår att säga några ord om Wallins nattvardspsalms »Du som, förrän min mun Dig nämna kunnat», och dödsberedelsepsalmen »Mina lefnadstimmar stupa».

Den förra af dessa är skriven till samma melodi som G. Ps. 330 »O Gud, som ej de spädas röst föraktar», hvilken psalm allmänt torde ha begagnats vid ungdomens första nattvardsgång, så länge 1695 års psalmbok var i bruk.⁴ Den af Wallin här tolkade stämningen hör ju till de zartaste, en skald kan välja att uttrycka, och i själfva återgifvandet af det brådmoget känslofulla hos tidens ungdom ligger psalmens största värde. Den för i tankarna en af Wallins tidigare tillfällighetsdikter: det lilla poemet Till mina ungdomsvänner i Tuna (1804)⁵, där han liknar sig vid »ett röfvadt barn, som gråter»: han ryckes bort »af strömmen af sitt ödes hvirvel-å», »den döfva stormen drifver julen utåt vilda sjön» o. s. v. Så heter det ock i psalmens andra strof:

Min Wår har flytt, min Barndom är förliden;
Mot andra dar jag föres fram af tiden:
Lik flyktingen, som, från sin lugna strand,
Af stormen drifs mot obekanta land.

¹ R. Haym, Herder II, sid. 554 ff. (själfva citatet sid. 559).

² Här ligger äfven nära att tänka på Oxenstiernas Oskuldens Religion, särskildt stroferna 12—17 och 23.

³ MGKK 1901, sid. 6.

⁴ Se t. ex. C. F. Dahlgren, Ungdomsfantasier eller Nahum Fredrik Bergströms Krönika (För Skola och Hem n:r 4, utg. af B. Risberg), sid. 107.

⁵ Saml. Witt. Arb. (1878) I: sid. 248.

Det är något hjälplöst och ohjälpligt i dens öde, som här talar: den ofrånkomliga skilsmässan från hem och föräldravård gör sig påmint och låter sig ej afvisas (strof 4). Men just i denna sinnesstämning erbjuder sig religionens tröst, i nära, om ock ej direkt uttalad, anslutning till den 27. Psalmens ord (gamla öfvers.): »Min fader och min moder öfvergifva mig; men Herren upptager mig» (strof 5). Mindre tilltalande genom sitt reflekteradt sentimentala språk äro de senare stroferna, där dock enstaka rader ha bevekande äkta tonfall. Man minns Robert von Kræmers ord om den Wallin »egna värme», med hvilken han beredde sina lärjungar till första nattvardsgången.¹

Det är, som förut framhållits, ett genomgående drag i hela Wallins tidigare diktning, att han älskar det milda, stilla, ljufva — äfven som psalmist är han »*doux* och len som en Sefir». Kanske var detta lika mycket en eftergift åt en härskande smakriktning som ett omedelbart uttryck för hans personliga läggning företrädesvis i yngre år. Wallmark berömmar just i sin recension af vännens Psalmer 1809 uttryckligen deras milda klang:

Läsaren skall här igenfinna den skära lyriska ton, som detta Skaldeslag gjort till en af sina högsta fordringar, och som i så hög grad utmärker J. B. Rousseaus Heliga Sånger: samma lifwande och jemna värma transpirerar här att jag så må säga genom en lika glänsande yta, och försätter Läsarens sinne i en lindrig och ljuf rörelse, mera öfwerensstämmande med Religionens höga sanningar, mera verksam till hjertats förbättring, än dessa sinnets våldsamma wäckelser, hwilka, till sin natur, alltid äro föga waraktiga.

Till prof aftrycker Wallmark bl. a. in extenso »Mina lefnadstimmor stupa», som väl är det af alla Wallins dittills författade original, som mest erinrar om hans senare större, mäktigare harposånger, särskildt genom ingressens mörka klang. Här är jämförelsen med J.-B. Rousseau särskildt på sin plats, ty likheten i rytm, stämning, tankegång och delvis äfven uttryckssätt är ganska påfallande mellan vår psalm och hans Ode tirée du cantique d'Ezéchias, hvilken dikt visar samma från Jes. 38 härstammande plötsliga öfvergång från djupaste förtvivlan till jublande tacksam tillit. Inledningsstrofen lyder:

¹ Wallmark jämför i sin recension (Journ. f. Litt. o. Th. 1809 n:r 5) Wallins och Ödmanns psalmer för nattvardsungdom, som han båda sätter mycket högt: »likväl skall Dokt. Wallins säkert *röra* mer än den första. Orsaken är den, att det är der Barnet sjelf, som talar . . .»

J'ai vu mes tristes journées
 Décliner vers leur penchant;
 Au midi de mes années
 Je touchois à mon couchant.
 La mort, deployant ses ailes,
 Couvrait d'ombres éternelles
 La clarté dont je jouis.
 Et dans cette nuit funeste
 Je cherchois en vain le reste
 De mes jours évanouis.

Vill man antaga, att Wallin, oberoende af Rousseau, författat sin psalm, kan ju likheten förklaras genom en gemensam förebild. Men denna förebild skulle väl då vara Hiskias lofsång, med hvilken äfven Wallins psalm företer likheter. Något egendomligt blir då, att Wallin begagnat ett uttryck, som ej förekommer i vår gamla svenska öfversättning till Jesajas 38. kapitel, men däremot i den af Rousseau begagnade vulgatatexten: »*In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi*» (Is. 38: 10) börjar sången i Vulgata men i Gamla svenska öfversättningen: »Nu måste jag fara till helwetes portar, förrän jag mig det förmodde». Wallin har i strof 7: »Ryck mig ej i grafven neder Uti mina halfwa dar».¹ Uttrycket »mina lefnadstimmar stupa har ingen direkt anknytning vare sig i den svenska eller den latinska texten till detta kapitel, medan det ju i hög grad erinrar om Rousseaus »j'ai vu mes . . . journées décliner vers leur penchant». Att denna dikt hört till de äfven i vårt land mest bekanta af Rousseaus Odes sacrées får man taga för afgjort. (Bl. a. visar Oxenstiernas Morgonen i Dagens Stunder, strof 25, en tydlig reminiscens från odets fjärde strof.) Mot möjligheten af att Wallin fått upprännen eller åtminstone impulsen till sin psalm från Rousseaus ode talar ej de direkta reminiscensernas fåtalighet, ty i allmänhet har ju Wallin, då han öfversatt eller imiterat, förfarit med stor frihet och själfständigt tillökadt eller förkortat och ombildat sina original.² — Om den nu behandlade döds-

¹ I Ps. 102: 25 förekommer i vår gamla öfvers.: »mina halfwa dagar».

² Se t. ex. Beckmans Psalmhistorien, sid. 11, 257 f., 444 och flerst. — Om sin födelsedagspsalm (N. Ps. 357) skrifver Wallin den 15 jan. [förmodligen 1812] till Lindblom: »När jag öppnade Gellert, låg genast för mig hans Lied am Geburtstage, jag rapellerade mig Tit:i önskan att få en dylik psalm, tänkte öfversätta, men det föll mig lättare att göra ett, visserligen sämre original, som härmed nedlägges för Tit:i granskande blickar». (Spärrn. af E. L.).

beredelsepsalmens uppbyggelsevärde är lika stort som dess rent litterära, är ovisst: den psykologiska processen från djupaste ruelse till högsta salighet är ju i och för sig ej ovanlig, men om en människa, som nyss med allvar erkänt, att »lyckan, lustarna och världen» ägt hela hennes själ (strof 5), vågar strax därpå afgifva så hoppfulla försäkringar om bättring, som nionde strofen innehåller, det är frågan. Här som ofta eljes har man anledning att ihågkomma Geijers karakteristik af Wallins stil: »de figurer, som kallas *hyperbol* och *amplifikation*, förekomma nästan för ofta». Det, som gjort psalmen så populär, är väl framför allt de inspirerade, af dödstancken fyllda begynnelsestroferna (1—3) och sista strofen med sin djupt religiösa hängifvenhet under Guds vilja.¹

Häftet 1809 innehöll äfven liksom sina föregångare 1807 bearbetningar af psalmer ur Gamla psalmboken. Äfven här måste man säga, att Wallin visat klar blick för det värdefulla vid urvalet: det är sådana allmänt skattade psalmer som N. Ps. 93, 96, 205, 328, 330, 332, 429, 430, 439, 440 och 458, af hvilka de flesta än i dag utan svårighet brukas i nästan alldeles samma form som i 1695 års psalmbok.² Och äfven här får man nog antaga, att omarbetningen framgått ur syftet att rädda de gamla psalmernas uppbyggelsevärde genom att ge dem en efter den nya tidens smak och språk mera afpassad form. Behandlingen af de nu ifrågavarande psalmtexterna är nämligen alldeles likartad med den, som kom de 1807 omarbetade till del. Fortfarande anser tydligtvis Wallin, att de gamla psalmerna för att kunna upptagas i den blifvande nya psalmboken måste undergå en så fullständig omarbetning, att inga anmärkningar för bristande poetisk och språklig korrekthet med fog skola kunna riktas mot dem i deras nya gestalt. Ja, det vill nästan synas, som skulle Wallin i detta häfte gått längre i restaureringsnit än tidigare och lämnat mindre utrymme åt den halft omedvetna pietet för gamla trohjärtade uttryck, som åtminstone det första häftet vittnade om. I hvarje fall kan ingalunda påstås, att han 1809 förfarit med större moderation än 1807.

En sådan förvandling, som t. ex. G. Ps. 369: »Nu är en dag förliden» undergått, kan svårligen förklaras ur annan orsak än ett

¹ Äfven vid denna psalm är melodifrågan af intresse. Wallin själf uppger, att den är skriven till samma melodi som N. Ps. 213, hvartill orden ock väl passa — det är ju från början en sorgemelodi.

² Se G. Ps. 153, 159, 232, 234, 235, 246, 273, 359, 360, 369, 370.

obehärskadt moderniseringsbegär, ty den gamla psalmen lider ju hvarken af orena rim, inversioner, synkoperingar eller andra lyten, som ovillkorligt fordra rättelse.¹ På samma sätt är det med G. Ps. 232 »Hit, o Jesu, samloms wi», där t. ex. 1793 års profpsalmbok endast utbytte »sjelfwer» i första strofens tredje rad mot »nådigt»: »Wärdes nådigt stå oss bi», men där Wallin 1809 fullständigt utplånar den ursprungliga, i vår gällande psalmbok ordagrant bibehållna gamla formen.² Knappast kan man undertrycka en misstanke, att omarbetningen förestafvats af hänsyn för upplysta sinnen, som funnit psalmens stränga dom öfver det naturliga förnuftet stötande. En recensent i Polyfem 1811 nämner verkligen, att den andra strofen »i förra tider blifwit angripen med sarkasmer och Voltairiska infällen».³ Uttrycket »skumma tankar» låter ju betydligt mildare än den gamla psalmens »Vårt förnuft förblindadt är, Mörker all vår själ betäcker». En neologisk klang har också ändringen i tredje strofens början: »Härlighetens återsken, Gudason och Menskolike». Mest lyckad är, såsom ock recensenten i Polyfem anmärkte, den första strofen med dess allusioner på Matt. 18: 20 och 28: 29.⁴ Men äfven på de ej få ställen, där ändringarna äro direkt misslyckade, får man ej förgäta den apologetiska syftningen, hvilken kan yttra sig också i försvagande omskrifning af allmänt afhånade verser som den nyss berörda.

Bland de bättre omarbetningarna, om man försöker se dem från samtidens synpunkt och blott tänker på bevarandet af den gamla psalmens anda och stämning i den nya sången, är G. Ps. 246 »Jesu! Du som själen spisar», hvarur dessa strofer må citeras:

2. Ofta swag och orättfärdig,
Är jag ej din kärlek värdig,
Men jag hoppas uppå Dig:
Blif, O Jesu! städs hos mig.

¹ Formen »Christ» använder Wallin äfven 1807 i både första och andra psalmhäftet. Paragogen »natte-ro» skulle väl vara det enda ord, som fordrade ändring. Men 1807 skulle Wallin, åtminstone i första häftet, där »Guds barnas tal» bibehållits, knappast nänts ändra denna gamla folkliga ordform.

² Uttrycket »Wärdes», hvilket ju två gånger förekommer i den gamla psalmen, fann samtiden möjligen otillfredsställande. Jag vill minnas mig ha sett en anmärkning mot dess användning någonstades i Stockh. Posten.

³ Polyfem IV, n:r 14, 15.

⁴ Omarbetningen af G. Ps. 232 är aftryckt i Hildebrands flere gånger citerade arbete, sid. 87, omarbetningen af G. Ps. 369 hos Wijkmark a. a. I, sid. 17, not 2.

4. Låt mig ifrån synden renad
Och alltmer med Dig förenad,
Älska, lyda endast Dig:
Blif, O Jesu! städs hos mig.
5. När en jordisk lust och lycka
Will min själ från himlen rycka
Och mitt hjerta ifrån Dig:
Blif, O Jesu! städs hos mig.

Knappast har dock Wallin i denna samling gifvit så starka uttryck för syndkänsla och försoningsbehof som i de bägge första samlingarna. Men åtminstone delvis beror nog detta på de till omarbetning valda gamla psalmerna, som ej i så stor utsträckning som de första häftenas afhandla denna erfarenhetskomplex.¹ Obibliska omskrifningar i stället för Gud och Herren möta några gånger: »Förborgade och höga väsen», »Oändlige», »Kraft och Wishet utan like», »Himlafar», hvilket sista uttryck är en af metern i tvåtaktig vers fordrad sammandragning af »Himmelske Fader». Hvad för öfrigt kännetecknen på rationaliserande psalmdiktning angår, kan påpekas, att änglarna försvunnit ur G. Ps. 246: 9 och 370: 4, och att Satans namn fortfarande, liksom 1807, konsekvent undvikes.² Dygden nämnes i bearbetningen af G. Ps. 246: 1 och 360: 3, dock ej på något mera typiskt neologiskt sätt.³ I originalpsalmerna förekomma dygd och dygdig fyra gånger, särskildt påfallande i nattvardspsalmen (N. Ps. 354: 6): den unge kommunikanten »svär evig tro åt Gud och Dygden».⁴ »Jesu lära» sammanfattas (liksom i N. Ps. 327: 1) i Förnöjsamhetens femte strof på ett för neologien rätt karakteristiskt sätt:

Den lärans röst
Är nåd och tröst
Åt hwarje själ, som blöder;
Dess enkla bud
Är: frukta Gud
Och älska dina bröder!⁵

¹ Syndkänslan kommer till uttryck i omarbetningarna af G. Ps. 153: 3, 232: 3, 246: 2, 4, 360: 3, 370: 3—5, försoningsbehofvet G. Ps. 159 och 246: 8.

² Se omarbetningarna af G. Ps. 153: 1, 246: 3, 4, 359: 2, 360: 4, 370: 3.

³ G. Ps. begagnar ej så sällan ordet, t. ex. i morgonpsalmerna n:r 353: 7, 357: 2, 5, 11, 17, 360: 7 (alla dessa psalmer af Spegel).

⁴ De öfriga ställena äro sid. 193, 195 och 214 i första upplagan.

⁵ Jfr N. Ps. 327: r. 7—12, som upptagit denna formulering af kristendomens innehåll.

I stilistiskt hänseende äro psalmerna från 1809 i stort sedt något enklare än de från 1807, hvartill möjligen enskilda förmaningar från Leopold medverkat.¹

Wallins senare omdöme om psalmerna från 1809 framgår till en del af den behandling, han underkastade dem vid uppgörande af sina psalmboksförslag 1814, 1816 och 1819. Icke ens i det första af dessa än mindre i något af de följande har han upptagit de originalpsalmer, som bära rubrikerna Gud, Förnöjsamheten, Morgonpsalm, Aftonpsalm, Suck före Måltiden, Efter Måltiden, Menniskohjertat. Märkligt nog har han 1814 ej heller infört Första Nattvardsgången, som är med både 1816 och 1819. Psalmen Hoppet (»Wälsignade dag») förekommer med obetydlig ändring 1814 (n:r 277 »Förväntade dag») och 1816 (n:r 463) men ger 1819 rum för en delvis ny psalm (»O hoppets dag, som klarnar opp»). Parafrasen öfver Fader vår är starkt bearbetad redan 1814 (n:r 9) och ytterligare omarbetad 1816 (n:o 273). Den text, sistnämnda förslag gaf, återfinnes i vår gällande psalmbok. Som något besynnerligt kan anmärkas, att Wallin senare omarbetat sin bästa psalm från 1809 »I menskors barn», så att strofbyggnaden förvandlats från åtta- till sexradig och dygdens belöning starkare betonats. I denna form ingår psalmen i 1814 års förslag (n:r 35). Af de omarbetade gamla psalmerna i 1809 års samling har ingen enda med den där lämnade gestaltningen ingått i något af de nämnda förslagen. Redan 1811 har Wallin i de flesta fall funnit återgång till den gamla formen nödvändig.²

Psalmhäftet 1809 hör på sitt sätt till de mest problematiska företeelserna i Wallins produktion. Skall man betrakta det som ett omedvetet steg tillbaka eller möjligen såsom en halfmedveten eftergift åt den smak i psalmpoesien, som rådde hos kyrkans högsta ledare, Lindblom, Carl von Rosenstein och andra af upplysningen starkt intresserade män? Det torde ligga något berättigadt i bägge dessa förslagsmeningar. I alla händelser bör häftet i sin helhet ingalunda få gälla såsom i religiöst hänseende öfverlägset Wallins bidrag till häftena 1807.

I 1809 års samling hade Wallin äfven upptagit en Bön efter Predikan af Choræus samt den Parafras af Davids 42 och 43 Psalm

¹ Att Leopold senare kritiskt biträdt Wallin, synes framgå af ett bref från Ödmann till Wallmark 1815, cit. hos Wijkmark, a. a. II, sid. 13.

² Se Beckmans Psalmhistoria till n:r 93, 96, 205, 328, 330, 332, 429, 430, 439, 440, 458 i 1819 års Psalmbok.

(efter Tingstadius), som han i november 1808 offentliggjort i Stockholms Posten n:o 259. Den af Ewald, Baggesen och andra i större religiösa dikter gärna begagnade kantatformen har här kommit till användning. Dess kanske förnämsta fördel var den frihet i metriskt hänseende, som den tillät skalden: mot de starkt upprörda känslorna i psalmen svarar här den växlande takten och den dityrambiska olikformigheten i strofbyggnaden. Såsom Wallins första försök att hämta stoff och inspiration ur Psaltaren är denna Parafra ej utan intresse, ehuru den ingalunda kan mäta sig med hans senare äfven till Tingstadius' öfversättning af Psaltaren anslutna parafra af 104 psalmen (Guds lof), Wallins kanske allra förnämsta poetiska skapelse.

Några dagar efter utgifningen af det nu omtalade psalmhäftet utfärdades en instruktion för det särskildt tillsatta Pastoralutskottet vid 1809 års riksdag angående psalmboksarbetet.¹ I ett Memorial framlägger ärkebiskop Lindblom den 9 juni sina tankar om de kyrkliga böckernas reformering, där hans neologiska syn på saken öppet framlyser. Det är tydligt, att man på många håll knöt rika förhoppningar vid den nya regeringen och väntade en friare anda i behandlingen af religiösa och kyrkliga frågor. Linköpingsbiskopen Carl von Rosenstein talade i sin predikan vid riksdagens öppnande mycket om upplysningen, och Lindblom fann, att det gjorde effekt.² I sitt memorial häfdar den sistnämnde, att ej blott »språkets stigande hyfsning» utan äfven »enklare begrepp, från en mera granskad upplysning, samt, i följe deraf, en för Religionens framgång och verksamhet erforderlig jemkning, äfvensom wissa med Christendomens Läror i alla tidehwarf icke lika förenliga bisaker» kräfva en förbättring af kyrkans böcker. »Den lyckliga tidpunkt synes ock nu wara inne, då en länge önskad och allmänt påkallad förbättring af vår Swenska Psalm-Bok — med så mycket större framgång — kan företagas, som vi redan i det utkomna Förslaget till Svenska Kyrkosånger, och i flera lyckliga försök af enskilda personer, äge ett rikt förråd både af nya och omarbetade psalmer.»

Något af samma ljusa syn på psalmboksfrågan återfinna vi i

¹ Pr. Prot. 1809, Bd I, sid. 310. Jfr Hildebrand a. a. sid. 42 ff., Wijkmark a. a. I, sid. 2 f.

² Wijkmark a. a. I, sid. 4, not 3.

ett hittills så godt som alls icke uppmärksammat men för kännedom om Wallins utveckling som psalmist utomordentligt viktigt aktstycke: Några reflexioner öfwer förbättringar af vårt Kyrkowäsende, som publicerades i Wallmarks nystartade Journal för Litteraturen och Theatern 1809, n:r 7 och 8 (31 juli och 2 augusti).¹

Redan sommaren 1808 hade Wallmarks vittra vänner och i synnerhet Wallin påyrkat verkställigheten af ett bland dem sedan länge hvilande förslag om att utge en litterär tidning, som kunde bli ett kritiskt organ i stället för den numera hufvudsakligen blott politiska Stockholms Posten. På grund af statshvälfningen kom emellertid ännu ett år att förflyta, innan ansökningen om privilegium på den nya tidningen blef beviljad. Först den 17 juli begynte Journalen utkomma.² Wallin hade utlofvat sin medverkan, och af hans bref till Wallmark framgår, att han redan från början funnerat Journalen med bidrag. Den 19 juli tackar han för sändningen af tidningens två första nummer och skickar »till liten erkänsla för attentionen» ett par dikter. Men till sist heter det i brefvet: »Jag håller på att skriva en prosaisk afhandling åt Dig, som Du skall få i nästa vecka; men bara tyst».⁴ Denna afhandling är tydligen den ofvan nämnda anonyma artikeln Några reflexioner öfwer förbättringar af vårt kyrkowäsende.

Det kyrkliga reformarbete, som här bringas på tal, är just det, som gjorts till föremål för Pastoralutskottets verksamhet, d. v. s. förbättrandet af de kyrkliga böckerna, speciellt psalm-

¹ I nekrologen öfver Wallin i Sveriges Statstidning den 3 juli 1839 omtalas denna artikel, och ett långt stycke därur citeras såsom utmärkande för Wallins »åsigte af hvad den nya psalmboken borde vara». Ehuru omtryckt i S. A. Hollanders Minne af J. O. Wallin sid. 36 ff., har denna af Wallmark skrifna nekrolog [Biogr. Lex. XIX, sid. 463], såvidt jag kunnat finna, icke hittills begagnats vid framställningar af Wallins lif och verk. Den ställer utom alla tvifvel, att Wallin är författaren till den ofvan omtalade artikeln i Journ. f. litt. o. th.

² Efter Wallmarks egna uppgifter i Biogr. Lex. XIX, sid. 364. Om anledningen till namnet se ibid. sid. 356.

³ Wallmarkska Brefsamlingen i KB.

⁴ Brefvet saknar årtal men är tydligen tillkommet strax efter Journalens start: »Tack för Journalen! Jag har fått bägge bladen och ber dig få prenumerera» o. s. v. De bägge dikterna äro BröllopsWisa den 17 juli 1809 (»Jag är lycklig, jag är ung», se Saml. Vitt. arb. 1878, I, sid. 362), som intogs i Journalen n:r 9 (4 aug.) och — förmodligen — Wänskaps-Sång (efter Rahbek), införd i n:r 11 (9 aug.).

boken. Det är godt och väl, säger Wallin, att Pastoralutskottet handlägger dessa ärenden, men —

Hur skall Werket företagas och fullbordas, att det hwarken blir ett lappwerk, som någon tid kan dölja, men alldrig bota de gamla bristfälligheterna, ett ἐπίβλημα ῥακούς ἀγναφου ἐπὶ ἱματιῷ παλαίῳ,¹ eller ett hastwerk, som blänker en stund med nyhetens behag, till dess *Floden kommer och Wädrret blåser derpå*; utan ett fast och färdigt arbete, som i sitt värde, mer än i den yttre sanktionen, äger willkoret både för sin werkan och för sin waraktighet.

Wallin betonar nödvändigheten af att hvad som här göres, göres snart och väl. Det bör göras snart, ty dels äro sinnena väckta ur sitt vanliga läge genom statsförändringen och därigenom bättre än någonsin stämda för en reform äfven på det kyrkliga området², dels har språket nu nått en just lämplig fullkomning och skönhet: »Kellgrens, Lehnbergs och Gyllenborgs enkla, kraftiga och harmoniska språk är värdigt att höras i helgedomarna och att der förwaras».³ Det bör göras väl, ty det kan göras väl. Ett års dröjsmål skadar inte. Skulle först vid nästa riksmöte böckerna påbjudas till begagnande, gör det ingenting. Det är blott så mycket bättre, om de dessförinnan genom sitt erkända och verkliga värde fått bana sig vägen till församlingens förtroende. Men arbetet bör göras väl också därför, att religionsböcker icke — såsom konstitutioner — snart åter kunna förbättras utan skrivas för sekler.⁴

¹ Mt. 9: 16.

² »Att ett så vidtgående ärende fördes fram vid en tidpunkt, då politiken naturligt nog tilldrog sig hufvudintresset, var ett betänkligt missgrepp och visade tydligare än annat, att ärkebiskopen ej hade blick för sakens djupa innebörd», skriver Wijkmark a. a. I, sid. 4 om Lindbloms upptagande af psalmboksfrågan vid riksdagen 1809. Som vi se, var Wallin inte klarsyntare än ärkebiskopen vid denna tidpunkt. Enligt Wallmark var det rent af *Wallin*, som förmådde Lindblom att upptaga psalmboksfrågan vid 1809 års riksdag. »I ett sällskap under denna riksdag, der tvifvel yttrades om möjligheten att någonsin erhålla en ny psalmbok, hörde förf. här af [nekrologen i Sveriges Statstidning] honom [Lindblom] säga i en ton af tillförsikt och pekande på den äfven närvarande unge doktor Wallin: ille faciet» (Minne af J. O. Wallin, sid. 38).

³ Spärrningen af E. L. Att Wallin just nämner dessa personer, får förmodligen anses bero på att de samtliga redan tillhörde historien (Gyllenborg och Lehnberg afleda båda 1808).

⁴ Jämför Wallins yttrande i psalmbokskommittén den 6 dec. 1811: »Vi arbeta för tidehwarf» (Hildebrand, a. a. sid. 113). På liknande sätt i före-

Det angelägna verket bör icke öfverlåtas åt riksdagsprästernas ensamma afgörande: de äro utsedda för andra syften och behöfva ej vara litterära. Skall arbetet bli välgjordt, måste »fosterlandets erkända snillen» kallas att hjälpa till med verkets fullbordan.¹ »Genom tidens gynnsamma skick» finnes det ock bland prästerskapet »män, namnkunniga som Talare, Författare, Konstdomare»: Ödman, Åström, Lilljenwaldh, Wallin, Hagberg, Hedrén, P. Thyselius och kanske några andra, som det högvördiga ståndet nog lär känna och värdera.² Dessa böra tillkallas. En kommitté kan blott sätta dem i gång, men endast de själfva och deras likar kunna döma i saken. På den väntade invändningen, att de, som fått i uppdrag att syssla med de kyrkliga böckerna, redan torde ha svårt att komma till enighet med hvarandra, då de äro många nog förut, svarar artikelförfattaren: »Ja, det borde ej heller vara så många. Det borde blott vara en enda man³, som satte arbetet i werket liksom i fråga om bibelversion och katekes så i fråga om psalmbok, handbok och evangeliebok. Sedan denne man gifwit sin tid och kraft osparda åt saken, kunde alltför wäl någon Ecklesiastik-Committé eller Pastoral-Division genomse werket, för att bewittna dess renlärighet; men innan det kan få wederbörlig stadfästelse, bör det vara granskadt och gilladt af Swenska Akademien.»⁴

talet till Förslaget 1816, där de gamla psalmerna kallas »klenoder, som, kanske någon gång i ett århundrade, må besigtigas»... Jfr ock Wallins predikan vid nya psalmbokens invigning (Rel. tal I, sid. 329): »Kanske skall den nya sjungas ett annat århundrades dag, hvars afton ingen af oss upplefver».

¹ Jfr den i Inledningen, afd. II, citerade artikeln i Stockholms Posten 1782, n:r 187 och dess fortsättning i n:r 232.

² Att äfven Wallin själf nämnes i artikeln, kan ju möjligen bero på att Wallmark insatt hans namn bland de uppräknade, eller på att Wallin därigenom vill mystifiera tidningens läsare angående den verkliga författaren. Men uteslutet torde ej vara, att han med stark känsla för sin kallelse till psalmboksarbetet tillgripit denna utväg att föreslå sig själf som sakkunnig. Enligt Wallmark skall Wallins författarskap till artikeln snart nog blifvit genomskådat.

³ Spärrningen af E. L. — Märk, att Wallin längre fram äfven utarbetade en egen på sin tid mycket använd och prisad katekes (den s. k. Wallinska katekesen, som begagnades vid Nya Elementarskolan) och mot slutet af sitt lif tog i tu med bibelöfversättningsarbetet i hopp att äfven få ge det sin slutgiltiga gestaltning. Enligt Rydquist (Minne af J. O. Wallin sid. 75 noten) skall han rentaf ha betraktat det som ett svikande af sin kallelse, att han ej förde bibelöfversättningsarbetet till slut.

⁴ Den 31 augusti 1811 skrifver Wallin till Leopold: »Det är orimligt, kanske onaturligt, att ett utskott af Riksdagsmän *exclusive* skall kunna ge oss

Härpå utvecklar Wallin grundlinjerna för sitt psalmboks-program, som i sak på det närmaste öfverensstämmer med hans senare uttalanden i samma ämne.

En Psalmbok bör innefatta hela vår religion. Christendomens Tros- och Dygde-Läror böra derutinnan så sinligt, men så ädelt, så enkelt och derjemte så bewekande, så varmt, så andaktsfullt, och tillika så rent, så lärorikt framställas, att de tillfridsställa menskliga känslan och begreppet i alla deras olika odlingsgrader.¹ Jag tror på en nära förwantskap imellan det *goda* och det *sköna*: och en Psalmbok, der dessa lyckligt förenades, skulle ej allenast blifwa en permanent *Code de goût*, till hvilken man i alla tider kunde hänvisa hwarje oblyg och obuden witterhetsförsökare²; den skulle dertill mer för den sedliga och religiösa känslan blifwa en stadigwarande Organ, som från första stunden af människans gryende begrepp, öppnade det oskyldiga hjertat för Dygdernas behag och Christendomens löften, ristade i hennes själ, likasom med gyllene bokstäfwer, alla Religionens Sede- och Tröste-Reglor, och med en slags magisk wishet ledsagade henne bland lifwets frestelser och sorger. Deruti borde således det heliga, som Ordet och hjertat förestafwa, liksom i ett obesmittadt offerkäril, frambäras så oblandadt, ej blott af tidens brister men äfwen af dess manér, att meniskonaturen, i alla åldrar och lägen, der utan möda igenkänner sina ädlaste behof och lugnas eller upplyses i sina ömmaste ange-

en Psalmbok, då vi hafva en Svensk akademi. Det kan härvid ej tillkomma Presteståndet något vidare, än att tillse det ej något strider mot fidem orthodoxam».

¹ Jfr vid det följande Wallins företal till Förslaget 1816: »En väl inrättad Psalmbok bör, efter mitt begrepp, vara allom allt; allas tillhörighet och allas tillflykt: den enfaldiges som tänkarens . . . och detta allt genom alla mellangrader» . . . »Denna bok bör således ej allenast vara fullständig, så att intet der saknas, utan äfwen systematisk, så att allt har enhet och sammanhang: på det en hvar utan för mycken omhugsan, må igenfinna hvad honom är tjenligt, och på det att den, som med uppmärksamhet läser sin Psalmbok, skall, åtminstone inför sig själf, kunna göra redo för sin Christendom.» Se ock Wallins predikan vid nya psalmbokens invigning Rel. tal I, sid. 339 f.: »Man ville [vid den nya andaktsbokens utarbetning], att den gudomliga religionens höga trosläror, heliga sedebud och tröstfulla, saliga löften der skulle framstå i deras fullständiga omfång och sköna sammanhang . . . De jordiska vandrare så skilda i åldrar, lycka, själsodling och lefnadsyrken skulle der finna hvad de alla och en hvar mest hade af nöden . . .»

² Jfr Wallins Betänkande rörande Nya Psalmboken af den 10 maj 1812 (aftryckt hos Hildebrand a. a. sid. 160 f.): »En ny psalm bör, utom de religiösa fordringarne, som aldrig kunna eftergifvas, vara så korrekt, så enkel, så lyrisk . . . att en far t. ex. ännu efter 100 år skall kunna säga till en son, som vill rita ut [= sträcka ut, se Språk och Stil årg. XI, sid. 292, anm.] i vitter tygellöshet: 'Läs din Psalmbok, min gosse, så lär du dig modersmålet'!»

lägenheter. Lyckans gunstling skall ej der med likgiltighet än mindre med afsmak, läsa eller höra den Ewiges nåde-wägar, Hans bud och Hans domar; han skall röras till ömhet mot likar af den Christeliga kärlekens stilla, kallande röst; han skall väckas till en fruktbärande ånger af Helighetens allwarliga stämma; han skall, af grafwens enkelt högtidliga Sång, under warnande oro påminnas om wanskligheten af allt, utom gudaktigheten och hoppet. Och den fattige, som i sin koja oftast ej har en Bibel, skall der alltid äga en tillräcklig och tillgänglig skatt för sin egen och de sinas uppbyggelse, underwisning och hugswalelse. För hwarje Stånd, hwarje ålder, hwarje sinnesställning, hwarje åsigt af lifwet, af döden och ewigheten, bör detta andaktens *vade mecum*¹ innehålla warningar, lärdomar, tröstegrunder och uppmuntringar. Och i betraktande af detta, huru mycket fattas ej ännu, innan wi kunna sägas hafwa förråd till en ny Psalmbok?

Wallin ser alltså i hvad som rör tidpunktens lämplighet nästan lika ljust på psalmbokssaken som Lindblom, men han har en annan uppfattning än denne om värdet hos det redan befintliga förrådet af nya och omarbetade psalmer. »Enligt min oförgripliga mening», yttrar han till sist, »hafwa wi uti allt hwad i den vägen blifwit under sednare år försökt, ej mer än omkring 150 dugliga Psalmer.» Han framhåller också önskvärdheten af att gamla vackra koralmelodier, som nu äro i fara att gå förlorade, måtte förse med ny text och så bevaras åt eftervärlden, ett önskemål, som J. Chr. Fr. Hæffner tidigare starkt betonat.² Om sina egna psalmer uttalar han sig ej direkt, men följande allmänna grundsats bör väl observeras: »Hwad angår materialerna... så tror jag wäl, att ingen makt i werlden kan hindra Författarne att reklamera sin Egendom, ifall *Executores testamenti* skulle, mot deras akt och me-

¹ I Wallins yttrande till Psalmbokskommitténs protokoll den 6 dec. 1811 heter det: »Den lilla boken... bör blifva... en vehikel för religionen, sinnesfriden, hoppet...» Till Åström skrifver han den 8 nov. 1815: »Psalmboken bör, i min tanke, vara allas *Vademecum*. Hvar och en bör der ej förgäwes leta efter det för sig äfven enskildt passande i lifvets och själens olika belägenheter».

² Stockholms Posten 1807 nr 221, 226 och 233 innehåller artiklar öfver Nya Choralboken, signerade af Hæffner. Han beklagar här, att ett så inskränkt antal melodier ur 1697 års koralbok kommit till användning i två efter 1798 års Profpsalmbok utgifna Försök till såväl gamla psalmers omarbetning som till nya sådana (Dahls och Ödmanns Psalmer). — Han rekommenderar åt de nya psalmdiktarna särskildt Luthers melodier, »som framför de flesta utmärka sig af en äkta Choralstil... De äga, ... i ostridigt högre grad än de moderne Psalmerne den höga, allwarsamma, andaktsfulla och wärdiga carakter, som tillkommer en rätt Kyrkosång och skiljer den ifrån profana Musiken».

ning, vilja disponera deröfwer, eller tilläfwentyrs skicka deras Barn i mindre godkändt Sällskap till Efterwerlden.» Detta sista är mycket upplysande: Wallin, som två månader tidigare dedicerat sitt då utgifna psalmbäfte liksom de föregående samlingarna till Clerus Comitialis, kan svårligen redan nu ha kommit till en så klar insikt om deras brister, att han ej längre vill tillåta deras användning för den nya, under utarbetning varande psalmboken. Men han fruktar sällskapet: de ofta mycket prosaiska psalmerna i Upsala Profpsalmbok 1793 och »den goda Linderholm», som han senare ringaktande uttryckte sig.¹ Tydligt nog skiner det igenom i hans framställning, att han helst såge sig själf som arbetets ledare och egentlige verkställare: af alla dem han nämner som acceptabla kandidater till en dylik post är ju han själf den ende skalden. Och att psalmbokens nyskapelse enligt hans mening blott kan ske genom en verklig skald, det förstår man af det hela: Svenska Akademien skall fälla det afgörande utslaget, psalmboken skall vara en permanent *code de goût*, lyckans gunstling skall ej kunna läsa i psalmboken med ligkiltighet än mindre med afsmak, ty Kellgrens, Lehnbergs och Gyllenborgs språk skall där möta honom i sin omaniererade ädla skönhet.²

Som vi se, utgör Wallins psalmboksprogram 1809 en återspeglings af de tankar om kyrkosångens uppgift i folklifvet, som Sulzer och Eschenburg framställt i sina estetiska arbeten och som jag i inledningen refererat. Det hör också ihop med Schillers och Heusingers allmänna teorier om det sköna och det godas inbördes sammanhang. Psalmboken skall ej längre vara blott den kristtrognas församlingens sångbok utan om möjligt hela det svenska språkområdets estetisk-etiska uppfostrarinna. Det starka filantropiska och patriotisk-pedagogiska intresse, som gjorde sig gällande hos samtiden och i synnerhet hos Wallin själf, utvidgar så psalmbokens verkningskrets utöfver det kristna församningslivets stundom sammankrympande gränser och vill omfatta folklifvet i stort, både i dess sociala och individuella yttringar. Men på samma gång fasthåller Wallin tydligen som psalmboksuppfostringens mål att föra

¹ Företalet till Johannis Evangelium och Epistlar 1839.

² Att Wallin uttryckligen förkastar »tidens manér» får tydligen ej förstås så, som skulle han redan ha brutit med den akademiska smaken — snarare tvärtom. Exempelvis Lehnberg är ju efter vårt begrepp en typ för dess »manér», men Wallin tänker nog på det nya manér, Leopold sökt utrota hos honom själf och andra. Däremot prisar han Kellgren, Lehnberg och Gyllenborg för deras »enkla» språk.

människorna längre in i religionens värld än till den utilitaristiska fromhetstyp, som i de tyska psalmböckernas verk ofta framträdde i häpnadsväckande filiströsa former.¹ »Den fruktbärande ångern» vid ljudet af »Helighetens allvarliga stämma» hör till en annan värld än den mätta jordiska förnöjsamheten. Det ofta anmärkta, förunderligt växlande värdet i Wallins psalmproduktion har delvis sin grund i hans universella program: allom allt, frikostigt behjärtande af alla odlingsgraders och fromhetstypers behof.

Tills vidare kunde det emellertid se ut, som skulle han minst ha tänkt på de gamla allvarsamma kristna, som ännu voro djupt fästade vid den åldriga språkformen i bibel och psalmbok och dess oprydda enfald. Ännu alltjämt ansåg Wallin tydligen, att den nya psalmboken endast borde innehålla nya eller helt omarbetade gamla psalmer i en med tidens vittra smakodling så nära som möjligt öfverensstämmande form. Det är framför allt härutinnan han senare ändrat mening och därmed ock lämnat det akademiska korrekthetsidealet: psalmboken behöfver då ej längre tjäna som *code de goût* utan följer sin egen estetik. »En äkta psalm är ej ett akademiskt vitterhetsstycke», heter det då (i företalet till Förslaget 1816), »den sjunges ej eller läses, på det smaken må renas, verldskännedomen höjas och språkfärdigheten förkofras.»

Men att Wallin längre fram så ändrat mening om psalmens och psalmbokens uppgift, särskildt om dess gamla språkdräkts modernisering eller partiella bibehållande, det behöfver icke vara tecken på en genomgripande religiös utvecklingsprocess i hans eget inre. Af det här framlagda eller antydda materialet framgår så klart som möjligt, att Wallin redan tidigt, låt vara i bearbetningar och omdiktningar af äldre psalmer, gifvit innerliga och varma uttryck åt centralt kristna erfarenheter och trostankar. De neologiska drag, som särskildt 1809 framträda, återkomma i stort sedt äfven senare både i psalmer och predikningar. Och äfven rent formellt behåller han alltjämt starka intryck från sin akademiska fostran i klassicismens smak. Men där han når högst, både poetiskt och religiöst, befriar han sig från klassicismens manér och lefvandegör på nytt

¹ Exempel på dessa ges av Chr. Palmer, *Evang. Hymnologie*, sid. 129 f., 201 f., 204; W. Schäfer, *Kurze Geschichte des Gesangbuches...*, sid. 27 ff.; W. Nelle, *Geschichte des deutschen evang. Kirchenliedes*², sid. 254.

det gamla svenska bibelmättade andaktsspråket med dess mäktiga, manliga och rika klangfullhet och dristiga suggestiva bildval. Af denna kraft och dristighet visa sig snarare vissa spår 1807 än 1809. Det akademiska korrekthetsidealet står ännu i vägen för hans vidare utveckling.

Af det redan anförda, såväl i detta och närmast föregående kapitel som i inledningen, framgår ovedersägligt, att bibliskt stoff, bibliska bilder och bibliskt språk ingalunda voro främmande för den religiösa diktning, som närmast föregick det nyromantiska genombrottet i vår litteratur. Lidner och Oxenstierna, de af den gustavianska tidens skalder, som fosforisterna kände sig mest besläktade med, hade upptagit bibelpoesien bland sina inspirationskällor, och Wallin hade tidigt lärt af dem. Ett exempel på att han äfven före den svenska nyromantikens uppträdande förstått att uppskatta Psaltarens orientaliska poesi är den förut nämnda Parafrasen öfver 42 och 43 Psalmen (1808), där de lokala anspelningarna ingalunda undvikas:

Men ack! med oro, som ej återwänder,
Jag söker Dig ännu kring Jordans stränder
Jag ropar Dig ännu, o Gud, mitt Hopp!
Från Hermons branter eller Mizars topp . . .

Men ännu återstår mycket, innan han lärt att återge den bibliska poesiens höga enkelhet och lämpa sig efter dess värdiga bildspråk. Ännu blir parafrasen en medveten försköning af den valda texten med ytterligare utbrodering af dess bilder och påhäng af främmande prydnader. Ännu har han ej lärt sig inse det ojämförliga i det gamla svenska bibelspråkets skönhetshalt (än mindre de gamla protestantiska psalmernas oersättliga stämningsvärde). Det framgår af uttryck sådana som dessa i nämnda parafras: »Du mina dagars Danare och Wakt» eller

Likt mördarns spjut, som ben och ådror bärar,
Så hädelsen mig sargar dag och natt

eller en sentimental själfapostrofering som »Blödiga, betryckta hjerta» i stället för Bibelns enkla tilltal: »min själ», som äfven Tingstadius osmyckadt använder.

Ett annat exempel på Wallins smak för Psaltarens poesi, som särskildt Fryxell fäst stort afseende vid, är Wallins första till kyrkopsalm afsedda parafras ur Psaltaren: »Ho är den som trött af striden» (N. Ps. 277), först offentliggjord i Journal för Littera-

turen och Theatern den 26 januari 1810 (n:r 21). Fryxell kallar den »verkligt davidisk» och förklarar, att i denna psalm »Davids-harpan klingade så stark, fulltonig och egendomligt wallinsk, som någonsin efteråt».¹ Säkert har han äfven denna parafras i tankarna, då han talar om de »mogna prof», Wallin visat på sin konst »redan före forforismens utbrott», och uttryckligen gör gällande, att Wallin aldrig skrivit något skönare.²

Denna psalm passar väl till demonstrationsföremål, när man vill studera det bibliska i Wallins tidigare psalmdiktning. Det skall visst icke förnekas, att ifrågavarande psalm är mycket vacker, men den äger intet drag, som ej skulle kunna återfinnas hos en sjutton-hundratalsförfattare med antikiserande stilideal och bekantskap med Bibelns poetiska karaktär, sådan Lowth tecknat den. Äfven här ligger Tingstadius' öfversättning till grund, om det också ej uttryckligen anges. Olikheten mellan häfdvunnet svenskt kyrkospråk och neologiserande eller (som här blir detsamma) akademiskt-antikiserande språk framträder vid en jämförelse mellan den gamla Kyrkobibelns och Tingstadius' öfversättning af Ps. XV: 4:

Kyrkobibeln:	Tingstadius:
Den som de ogudaktiga för intet aktar; men dem, som Herran frukta, ärar han . . .	I hvilkens ögon then lastbare föraktlig, men the, som Herran frukta, hedervärde äro . . .

Än mera neologiserande klingar Wallins parafras:

Den, som fattiga och rika
Aktar lika,
Lasten blott föraktlig tror;
Den uti hwars lugna öga,
Ej den höga
Men den Dygdiga är stor;³

Hvad som gör psalmen så tilltalande är väl framför allt den musikaliska strofformen, som Wallin hämtat från Spegels parafras af Ps. X (G. Ps. 29), till hvars melodi också den nya psalmen uppges vara skriven. Själfva originalet i Psaltaren är ju ganska torftigt både i religiöst och poetiskt hänseende, »en nästan teologisk

¹ Bidrag t. Sver. litt. hist. häft IV, sid. 36.

² a. a. häft. I, sid. 43.

³ Så ännu i Förslaget 1816 (n:r 284).

trosbekännelse i fariseisk anda».¹ Men genom den melodiösa versen och väl valda nya antiteser — en redan af själfva strofformen med dess täta rim fordrad dialektik (jfr G. Ps. 29) — har Wallins parafras blifvit lyriskt öfverlägsen sitt bibliska original. I religiöst hänseende betecknar den emellertid ingenting nytt utöfver psalmerna från 1807, tvärtom kommer den ju den moraliserande odestilen ganska nära.

Själfva valet af psalmen XV är betecknande nog för den just 1809 (mer än 1807) framträdande neologiska tendensen i Wallins psalmdiktning. Den torra fariseiska dikten ger ej heller mycket utrymme för orientalisk 'målning' och visar öfverhufvud föga af det 'davidiska' element, som Fryxell ville se i Wallins parafras däraf. Jämför man »Ho är den som trött af striden» med sådana Wallinska mästerverk i biblisk poesi som N. Ps. 7 (Ps. XC), 140 (Ps. XIX), 225 (Ps. XC), 267 (Ps. CIX) och 448 (Ps. XXXIX), framstår den väl knappast såsom likvärdig med dem. Härmed är emellertid tills vidare ingenting afgjort om Wallins beroende af den svenska nyromantiken, blott så mycket kan konstateras, om man jämför Wallins ordval i parafraserna af Ps. XLII—XLIII och XV med ordvalet i de nyssnämnda senare psalmerna, att han vid början af 1810, »före fosforismens utbrott», icke redan nått upp till höjdpunkten af hvad han senare som psalmist skapat. Den följande framställningen skall söka visa, på hvilka vägar Wallin lärt sig bättre värdera det ålderdomliga rituella språkets skatter och äfven ange den förändring, hans psalmboksprogam därigenom undergick.

¹ H. Schück, Världslitteraturens historia II, sid. 860. Jfr omdömet om den fariseiska diktningen ibid. sid. 878: »I regeln äro de fariseiska dikterna torra, och man märker, att man här har att göra med ett slags skolmästarpoesi . . .»

(Forts. i nästa årgång.)

Emil Liedgren.

Bidrag till tolkningen af Biskop Bruns bref år 1008 till kejsar Henrik II.

Vid en seminarieöfning inom kyrkohistoriska seminariet vid Upsala universitet i början af höstterminen 1916 afhandlades »striden om Olof Skötkonungs dop». Föredraganden kandidaten GUSTAF ALMQUIST af Stockholms nation lämnade därvid bl. a. ett bidrag till tydningen af ett uttryck i biskop Bruns bekanta passus i brefvet af år 1008 till kejsaren. Detta bidrag synes mig så pass värdefullt, att det icke utan vidare bör gömmas i en seminarieuppsats och så blott allt för snart — glömmas. Med kandidat Almqvists medgifvande återgifves alltså här det väsentliga af hvad han yttrat till förklaring af det hittills strängt taget otolkade uttrycket »*episcopus noster*».

Med rätta har man funnit det anmärkningsvärdt, att denne biskops namn icke är nämndt i brefvet, under det att en så underordnad person som munken »Rodbert» uttryckligen är namngifven, hvilket senare emellertid — såsom förut äfven framhållits — får sin naturliga förklaring i de följande orden: »quem no[vi]stis», d. ä. den Eder bekante [klosterbrodern]. »Man har nu — skrifver kandidat Almqvist — sökt sluta sig till hvem biskopen varit utifrån namnet på folket, till hvilket han var utskickad. Så skrifver HILDEBRAND (i andra uppl. af sin gradualafhandling om 'Svenska folket under hednatiden' af år 1872) på tal om Brunos bref: 'Der uppgifves icke namnet på biskopen, som döpte Svearnas konung, men den svenska kyrkans tradition nämner honom Sigfrid'. (Se H. LUNDSTRÖM, Fynd och Forskningar, häft. 1, sid. 6 ff.) Hildebrand har alltså låtit *suigii* — såsom *han* tolkat det — tolka *episcopus noster*. Men ingen tyckes egentligen ha tänkt på att man äfven kan gå den motsatta vägen och låta *episcopus noster* tolka *suigii*. Endast domprosten Lundström har en sådan tanke föresväfvat. Så anställer han (a. a. sid. 19) en jämförelse mellan

petscheneger—suigiermissionen, där det heter: 'Gå vi vidare till en närmare granskning af innehållet i den passus af Bruns bref, som rör missionen bland sygierna, så har det i några hufvuddrag en påfallande likhet med hvad som i samma bref berättas om missionen bland Petschenegerna. *I båda fallen utsändas missionsbiskopar från Bruns egen omgifning*'.¹ Hvad sålunda domprosten Lundström vill häfda är sannolikheten af att det folk, till hvilket *episcopus noster* sändes, var ett — åtminstone i fråga om behovet af likartade missionsmetoder — petschenegerna närstående folk, eftersom till båda dessa folk missionsbiskopar ur Bruns egen omgifning utsändas, de i brefven förekommande uttrycken om de båda landens indelning m. m. äro likartade o. s. v. Det torde emellertid kunna sättas i fråga, om man icke kan gå ett steg längre! Uttrycket *episcopus noster* kommer i vårt bref — det måste väl medgifvas — bra oförmedladt. *Det förefaller som om han varit omtalad förut i samma bref* och därför nu blott behöfde denna lätta antydning för att läsaren skall veta, hvem som åsyftas. Man drifves då ovillkorligen till att se efter, om icke någon *episcopus* förut finnes nämnd i brefvet, och kommer då till det öfverraskande resultatet, att — med undantag af tvenne gånger, nämligen *dels* användt såsom beteckning på Bruns eget ämbete, *dels* användt om biskopar i allmänhet ('optimus quisque episcopus') — ordet *episcopus* blott *en enda gång* till förekommer i Bruns bref *och då som beteckning på den till petschenegerna utsände biskopen*. Och denna beteckning är så godt som synonym med den som användes om den, som sändes till sygierna. På det förra stället heter det: 'hoc ratione perveni ad seniore Ruzorum, qui satisfaciens propter dominum dedit obsidem filium. Consecravimusque nobis *episcopum de nostris*, quem simul cum filio posuit in terre medium' ('och vi konsektrerade för vår räkning en biskop ur vår krets, hvilken han [Vladimir] sände midt in i landet [petschenegernas] tillsammans med sin son'). Det senare stället lyder som bekant så: 'Inter hæc non lateat regem, quo *episcopus noster*, quem. . . ultra mare in euangelium Suigis transmiseram' etc. Alltså på det förra stället: *episcopum de nostris*, på det senare: *episcopus noster*.» Med rätta framhåller förf., att *all sannolikhet talar för att med dessa uttryck samme person afses*, och det så mycket hellre som det eljest svårförklarliga och hittills oförklarade uttrycket *episcopus noster* härigenom erhåller en lika enkel som fullt naturlig förklaring. Men medgifves detta, då måste också

¹ Kurs. gjord af kand. Almqvist.

erkännas, att den Giesebrecht-Hildebrandska hypotesen eller att ifrågavarande passus i Bruns bref syftar på svenskarne och konung Olof Skötkonungs dop samt att sålunda med *episcopus noster* menas ingen mindre än den svenska traditionens S:t Sigfrid fått ytterligare en ohjälplig stöt. Ty hur osannolikt är det icke — såsom vår förf. uppenbarligen alldeles riktigt framhåller —, att Brun först ansåg sig böra särskildt konsekra en biskop »ur vår midt», ur vår krets och »för vår räkning» (m. a. o. särskildt inviga en af sina följeslagare till biskop öfver petschenegerna, för att bland dem representera ärkebiskop Brun själf, den romerska kyrkan och den helige Petrus på ett liknande om än förnämligare sätt än storfursten Wladimirs son honom själf) för att kort tid därefter sända den nye biskopen till höga Norden. Hvad skulle nu alla dessa föregående åtgärder tjäna till, om Brun blott några få månader efter sedan den nyinvigde biskopen tillträdtt sitt »stift» bland petschenegerna, skulle rycka honom bort från hans viktiga verksamhetsfält vid Svarta Hafvets norra kust för att sända honom till — svenskarne däruppe i ultima Thule, för hvilka Brun, såvidt alla andra källor ge vid handen, alldeles icke intresserat sig. All rimlighet talar däremot för att petschenegernas biskop, som i brefvet får den förtroliga benämningen *episcopus noster*, af Brun helt enkelt fått sitt »stift» eller låt oss säga närmaste missionsfält utvidgadt till att omfatta Svarta Hafvets båda stränder, både nord- och sydkusten. Efter någon tids verksamhet bland petschenegerna sändes så den unge biskopen »tvärs öfver hafvet», åtföljd af den troligen äldre och erfarnare munken Rodbert för att lägga äfven södra delen af sitt missionsområde »under trons lydnad», S:t Petri hägn och därmed den romersk-katolska kyrkans intressesfer. Öfver Svarta Hafvet kunde han ju sedan jämförelsevis lätt uppehålla förbindelsen med petschenegerområdet, något som brevets uttryck »*venientes nuncii*» i det sammanhang, hvori det förekommer, just synes förut-sätta.

Onekligen förtjänar kand. Almqvists uppslag allvarligt beaktande och utgör såväl i och för sig som ännu mer i samband med förut framlagda fakta och synpunkter ett tackvärdt bidrag till uppvisandet af den Giesebrecht-Hildebrandska gissningens ohållbarhet.

Ett annat förut ej tillräckligt framhållet eller här i Sverige nog beaktadt sådant bidrag är A. D. JØRGENSENS påpekande i Tillæg VII af sitt stora verk: *Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første*

Udvikling (Köpenhamn 1874—78). Sedan han där enligt min mening med full rätt (om ock ännu starkare grunder för hans mening, än han själf anført, kunna andragas) gjort gällande, att där icke med anledning af Bruns bref »foreligger mindste anledning til at kuldkaste alle de nordiske kilders vidnesbyrd om Sigfrid til fordel for denne russiske biskop», så fortsätter han omedelbart: »Selv om intet andet var till hinder derfor, vilde endnu den betragtning have sin store betydning, at Sigfrid indvier Wexiö kirke till døberen Johannes, hvad der ligemeget taler for hans identitet med den norske Johannes (Jon) Sigurd som mod en forbindelse med erkebiskop Brun, hvis brev stadig drejer sig om apostelen Peder, så det ser ud som om det egentlig er denne helgens ærende han går i hele sin mission». Endast en någorlunda grundlig sysselsättning med Bruns biografi är ägnad att fullt öfvertyga om, hur riktig Jørgensens sist anförda observation är. Brun känner sig verkligen i hela sin verksamhet framför allt såsom den helige Petrus' sändebud. Men är detta riktigt, så förtjänar förvisso också Jørgensens kombination i det hela liflig uppmärksamhet.

Herman Lundström.

Till belysande af tillståndet i vår nordligaste församling vid tiden för Lars Levi Læstadii uppträdande såsom de nordiska lapparnas och finnarnas andlige och sedlige reformator.

Bland Lapplands majestätiska gråhvita fjäll, i de stora, djupa skogarna, vid de underbart sköna himmelsblå insjöarnas af fjällviden, renlaf och ljungväxter beklädda stränder och på de vidsträckta dvärgbjörksbeväxta myrmarkerna, där i midsommarljusets och midvintermörkets storslagna men ödsligt ogästvänliga vidder från Atlantens vågor i väster till Hvita hafvets i öster vandrar och sträfvat ännu ett folk under i hufvudsak samma livsvillkor, som då det öfvergaf jägarens ståndpunkt och valde nomadens rörliga lefnadssätt.

Det är de finsk-ugriska folkens kanske intressantaste släkte, de småväxta nordiska lapparna. Af andra mäktigare finska stammar och deras stigande civilisation och kultur utträngda från sydligare trakter i Ryssland och Finland, hafva de sökt sin bärgning i Nordens nordligaste vildmarker och ödsliga trakter, hvilka efter dem benämnas lappmarker.

Men lika långt norrut om ock icke i lika stor utsträckning från öster till väster hafva senare lapparnas närmaste anförvandter, finnarna, trängt sig och bosatt sig i ensliga bygder, som efter dem kallas finnmarker.

Mångenstädes hafva lappmarkernas och finnbygdernas bebyggare så småningom beblandat sig med hvarandra och bildat finsk-lapska nybyggarsläkter. Sådana finnas särskildt i nordligaste Lappland och Västerbotten i de svensk-finska gränstrakterna.¹

¹ Lapparna själfva kalla sig *Same* (jämför Finlands finska namn *Suomi*) eller ock *Fjällfolk*. De hänföras till de s. k. finsk-ugriska folken på grund

I dessa gränsbygder lefde och verkade den både som vetenskapsman och väldig väckelsepredikant namnkunnige LARS LEVI LÆSTADIUS, om hvilken det med rätta sagts af hans förste lefnadstecknare, att han var visserligen icke den största men kanske den mest originella personlighet, vår svenska kyrka har haft att framvisa.¹ Prästvigd i Hernösand år 1825, blef Læstadius redan följande år vid endast 26 års ålder utnämnd till kyrkoherde och senare prost i vår nordligaste församling *Karesuando*. Här i den undan-gömda lappmarkssocknen uppträdde denne man mot slutet af århundradets förra hälft mot de många och svåra missförhållanden, som vid denna tid voro rådande i Lappmarken och, som det vill synas, särskildt inom Torne lappmark, med sådan kraft och framgång, att han med rätta torde kunna kallas de nordiska lapparnas och finnarnas andlige och sedlige reformator.

Men för att rätt kunna förstå såväl den originelle religionslärarens och reformatorns synnerligen ovanliga och mycket olika bedömda läro- och verksamhetssätt som ock den äfvenledes mycket omstridda, märkliga väckelserörelse, han framkallade, fordras kännedom icke blott om honom själf, hans skaplynne och utveckling utan kanske lika mycket om de yttre omständigheter, som närmast påkallade hans kraftfulla ingripande. Ty den första anledningen till en reformation är väl alltid den att det finnes någonting, som *behöfver* reformeras. Kännedom om detta sistnämnda är sålunda första villkoret för ett rätt förstående af en reformatorisk gärning. Den närmaste anledningen till Læstadii reformatoriska verksamhet är att söka i de redan antydda missförhållandena inom hans församling. Därför torde det icke alldeles sakna kyrkohistoriskt intresse att kasta en blick öfver det allmänna

af sitt nuvarande språk, som är lånadt från de senare i egentlig mening. I antropologiskt hänseende höra lapparna däremot icke till denna folkstam; f. ö. är deras antropologiska härstamning ännu ej klarlagd. Deras sammanlagda antal utgör enligt senaste beräkningar omkr. 30,000, hvaraf endast ungefär en femtedel för närvarande äro nomader, de öfriga nybyggare, fiskare o. d. Till vårt land höra inalles omkr. 7,000 lappar, hvaraf 4,736 i Lappland eller icke fullt en elftedel af landskapets befolkning. De svenska finnarnas antal uppgår till omkr. 20,000; de finnas nästan uteslutande i norra Norrb. län och särskildt i Tornedalen, där de utgöra landtbefolkningens hufvudmassa. Till sin härkomst synas de utgöra en blandning af svenska och finska element. — G. SUNDBERG: Sveriges land och folk, s. 85,87; K. B. WIKLUND: Lapparna i Sverige, s. 5; —: Lärobok i lappska språket, s. 2; J. SZINNYEI: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, s. 17.

¹ ENGLUND i Teol. Tidskr. 1874, s. 144.

tillståndet, särskildt i andligt och sedligt hänseende, hos dessa lappmarkers och finnbygders invånare vid tiden för Lars Levi Læstadii uppträdande och första verksamhet bland detta folk.

Vår fråga blir då denna: *På hvilken standpunkt stodo då Læstadii åhörare i kulturellt, religiöst, moraliskt och sedligt hänseende?*

På sådana frågor kunna hämtas tämligen bestämda och fullständiga svar ur de förstahandsuppgifter och andra redogörelser, vi äga i behåll från samtida sagesmän såväl i vetenskapliga framställningar öfver Lappland och lapparna som i mer populära men ofta mycket belysande berättelser och upplysningar. Må här först i korthet redogöras för dessa källor.

Bland vetenskapliga forskare från 1800-talets förra hälft, hvilka själfva besökt ifrågavarande delar af Lappmarken och sålunda med egna ögon och öron sett och hört, hvad de sedan förtäljt, må särskildt nämnas den frejdade finske språkforskaren och etnografen M. A. CASTRÉN, hvilken i sina sex band digra reseminnen från åren 1838—1844 (utgifna i Helsingfors 1852—1858 under titeln Nordiska resor och forskningar) bl. a. nedlagt resultatet af de iakttagelser, han gjort bland de nordligaste lapparna. Likaledes ingå i den berömde norske lappmissionären och filologen NILS VIBE STOCKFLETHS reseskildringar (Dagbog over mine Missionsreiser i Finnmarken, Christiania 1860¹), omfattande 19 år af tiden 1825—1852, flera intressanta och belysande underrättelser om dåtida förhållanden i Norges och Sveriges nordligaste lappmarker. Stockfleths uppgifter torde dock böra tagas med en viss reservation, enär han, den entusiastiske lappmissionären och människovännen, lättrogen till sin natur och »blindt intagen af lapparne», ofta förråder brist på objektivitet.² Detta sistnämnda gäller i viss mån tyvärr äfven om de källor, i hvilka vi finna de genom sin detaljrikedom mest uttömmande upplysningarna om ifrågavarande förhållanden, nämligen LARS LEVI och hans yngre broder den kände lappmarksmissionären och berömde författaren PETRUS LÆSTADII skrifter. Den förres skrifter i allmänhet och särskildt hans talrika uppsatser i den af honom utgifna tidskriften »Ens Ropandes Röst i öknen» (utkom i Piteå åren 1852—1854, betecknas i det följande: E. R. R.³) karaktäriseras af en liflig och medryckande framställning,

¹ Finnes öfversatt till svenska af C. H. Frisch, Sthm 1868.

² Jmf. DÜBEN: Om Lappland och lapparne, s. IV.

³ Tvenne senare upplagor hafva utgifvits i Finland af J. F. HELLMAN, en på svenska och en finsk öfversättning, den svenska i Uleåborg 1909.

ett rikt och mången gång fängslande bildspråk men ock en väl stark subjektivitet i omdömena, satirisk slagfärdighet och fyndighet samt stor grofkornighet i uttrycken, som förklaras af att hans ord oftast voro riktade till en ohyfsad vildmarksbefolkning.¹ Om Petrus Læstadii bekanta Journaler öfver missionsresor i Lappmarken under åren 1827—1832² säger G. VON DÜBEN i företalet till sitt monumentala verk »Om Lappland och lapparne» (Sthlm 1873), att de äro skrifna »med särdeles lif, värma och sak-känedom» och innehålla »en mängd högst värderika uppgifter och tidsbilder», men det hela synes honom vara »rhapsodiskt, ett 'causerie' om allt tänkbart, svårt att öfverse, omöjligt att tillgodogöra.»³ Vidare må erinras om dansken J. VAHL's bok: »Lapperne og den lapske Mission» (Köpenhamn 1866), som enligt Düben är en »väl gjord skildring af lapparne och ett hufvudverk med afseende på kristendomsundervisningens historia».³ Vahls framställning är dock ej grundad på autopsi. Det af O. BERGQVIST och Fr. SVENONIUS utgifna storslagna och innehållsrika sammelvecket »Lappland» (Sthlm 1906—1908) behandlar visserligen hufvudsakligen nutida förhållanden, men i de olika uppsatserna ingå här och hvar historiska uppgifter rörande här ifrågavarande ämne. I Teologisk Tidskrift ingår i årgg. 1874—1876 en af doktor J. A. ENGLUND författad framställning »Lars Levi Læstadius, en kyrklig tidsbild», den utförligaste och pålitligaste lefnadsteckning, som f. n. finnes öfver Læstadius, om ock mot den kan göras den anmärkningen att författaren, en yngre samtida till denne, saknat tillräckligt historiskt perspektiv. I den af d:r Peter Fjellstedt utgifna Lunds Missionstidning för år 1862 är införd en »Missionsberättelse» af lappkateketen i Jokkmokk M. T. BERLIN; trots sin korthet innehåller berättelsen några värdefulla förstahandsuppgifter. — Slutligen må nämnas följande arbeten, som äfvenledes rådfrågats: C. A. CORNELIUS: Svenska kyrkans historia efter reformationen I—II, Uppsala 1886—87; E. J. EKMAN: Den inre missionens historia I, Sthlm 1896; CARL AF FORSELL: Anteckningar och statistiska upplysningar öfver Sverige, Sthlm 1839; ISAK GRAPE: Svenska Lappmarkens herdaminne, Umeå 1853; Historiskt-geografiskt och statistiskt Lexikon öfver Sverige, Sthlm 1866—69; UNO HOLMBERG: Lappalaisten uskonto, Borgå 1915; A. HÜLPHERS: Samlingar

¹ Jmf. ENGLUND i Teol. Tidskr. 1874, s. 223 ff.

² I Sthlm 1831; II Sthlm 1833.

³ A. a., s. IV.

till en Beskrifning öfwer Norrland, V, Västerås 1789; MAGNUS HÖJER: Konungariket Sverige, en topografisk-statistisk beskrifning III, Sthlm 1883; HERMAN LUNDSTRÖM: Laurentius Paulinus Gothus, akad. afh. III, Uppsala 1898; EDGAR REUTERSKIÖLD: De nordiska lapparnas religion, Sthlm 1912; GUSTAV SUNDBÄRG: Sveriges land och folk, Sthlm 1901; J. SZINNYEI: Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Leipzig 1910; JOHANNES TORNÆUS: Berättelse om Lapmarckerna och Deras Tillstånd, 1672(?), af prof. K. B. WIKLUND ånyo offentliggjord i Svenska Landsmålen XVII: 3 (h. 72) Upps. 1901; K. B. WIKLUND: Rounala kyrka, Uppsala 1916; —: Om Lapparna i Sverige, 2:dra uppl. Sthlm 1910; —: Lärobok i Lapska språket, Upps. 1901.

. * * *

Den församling, som blef utgångspunkten för Lars Levi Læstadii reformatoriska verksamhet, var, som redan nämnts, vårt lands nordligaste förpost, det kritiska hörnet, där trenne riken mötas.

Det torde vara lämpligt att låta en kort öfverblick öfver odlings och kristendomens utbredande och framsteg i denna aflägsna landsända utgöra bakgrunden till det följande. Vi börja därför med att erinra om några data ur Torne lappmarks odlings- och kyrkohistoria.

Professor K. B. WIKLUND skrifver i sin nyss utkomna bok »Rounala Kyrka» följande: »Sedan gammalt hade de svenska lapparna i Torne lappmark haft för sed att med sina renar flytta över fjällen till 'Havriket' i väster och norr. Om våren drogo de dit, om hösten kommo de tillbaka, men många stannade av den ena eller andra orsaken vid havet för några år eller för alltid. De svenska birkarlar¹, som hade privilegium på att handla med Tornelapparna och taga upp deras skatt, måste för detta ändamål uppsöka sina lappar även på andra sidan fjällen. Där lockade också havets fiskerikedom, sälskyttet, valrossfångsten, de dyrbara pälsdjuren och det mjuka ejderdunet — det var då naturligt, att redan i urgammal tid, säkerligen redan långt före birkarlaväsendets uppkomst, en handels- och färdeväg skulle uppstå längs Torneälven och dess stora biflod Muonio- och Könkämä-älven över till Ishavets kust. Med Gustaf Vasa börjar så också den svenska kronan medvetet sträva efter att vinna fast fot vid Ishavet. Under hertig Karl tillspetsas

¹ Äfven kallade »lappefarare».

striden med Danmark—Norge om Ishavsväldet allt mera, och dels i syfte att befästa Sveriges ställning i den yttersta Norden, dels ock av allmänt kulturella skäl träffas nu, under åren närmast före och efter 1600 en rad av åtgärder för lappmarkernas administration och för spridande av upplysning bland deras invånare.»¹

Emellertid synes först under 1600-talets förre hälft början ha gjorts till verkligt *bebyggande* af dessa förut endast af lappar, birkarlar och fogdar tidtals genomströfvade, undangömda och svårtillgängliga trakter. År 1631 anlades tvenne nybyggen i Jukkasjärvi (Torne lappmark) och år 1650 det första i Enontekis (Karesuando) samtliga af finska nybyggare.² Enligt en gammal mantalslängd för år 1741 öfver den då under Sveriges krona lydande Lappmarken³ funnos i Jukkasjärvi 16 nybyggare med 100 personer.⁴ Men redan år 1748 uppgifvas i Torne lappmark 31 nybyggen.⁵ Bebyggandet fortgick sedan jämförelsevis raskt i synnerhet under adertonde seklet och pågår fortfarande.

Men redan innan några samhällen med bofasta nybyggare funnos i vår nordligaste landsända, stod här Kristi tempel i ödemarken. Det var ett litet kapell, uppfördt till de kringflyttande nomadernas tjänst af trenne till kristendomen omvända bröder af deras eget släkte. Kapellet stod på *Rounala* gamla tings- och marknadsplats vid stranden af Könkämä-älf åtta mil längre åt nordväst från vår nuvarande nordligaste kyrka i Karesuando by.⁶ Om tillkomsten af detta och andra Torne lappmarks äldsta gudshus skrifver prosten i Tornå Johannes Tornæus i sin »Berättelse om Lapmarckerna och Deras Tillstånd» sålunda: »I konung Carl den 9:des (högloflig i åminnelse) efftersta Regementz tijdh begynte kyrkior aldra först byggias i Tornå Lapmark. Altså funderades åhr 1600 [bör vara 1607, se. nedan!] en kyrkia uti Tenotekis [Enontekis= Karesuando]. En annan uppsattes 3 åhr däreffter, nembl. 1603 uti Iukasjerff [Jukkasjärvi], hwilka bägge Församblingar äre Tornå Lapmark tillydande. Och skedde detta alt på Cronones omkostnad. Jag sade på stunden, at Lapparna

¹ A. a., s. 6—7.

² MAGNUS HÖJER: Topografisk-statistisk beskrifning öfver konungariket Sverige III, ss. 366 o. 403.

³ Förvarad i Riksarkivet.

⁴ Jmf. P. L. Journal II, s. 405.

⁵ HÖJER: o. a. a. III, s. 367.

⁶ Jmf. WIKLUND: Rounala kyrka, s. 5; GRAPE: Herdaminne, s. 88.

betee sig nog Gudeliga uti den enfaldiga kännedom dhe kunna hafwa om dhe himmelska Saker: Så hafwa och sombliga af dem medh sielfwa wärket det samma låtit påskijna. Förty i Tornå Marck är en by, mitt uti fiällerna belägen, som kallas *Rounala* hwarsom på den tiden bodde rijke och wälbehåldne Lappar. Iblandh dessa wore och 3 bröder, ährliga och beskedeliga män, dhe där seendes exempel af en och annan kyrkia som upbygdes, togo sig sådant an, och af en stoor Lust och nijt till Gudz ordh, på sin egen omkostnad låto byggia en lijten waker kyrkia i besagde by. Timbret förde dhe öfwer Fiällerna ifrån Noriget, hwilket är en ganska lång wägh, och otroligt mödosampt medh sådant at öfwer komma. Sädan köpte dhe och en waker klocka där till.»¹

Tiden för Rounala kyrkas byggande har förut förlagts vanligen till något af åren 1600, 1604 och 1606.² Professor Wiklund uppvisar emellertid sannolikheten af att denna vår nordligaste sockens förstlingskyrka byggts redan långt förut, omkring 1560 eller möjligen något tidigare.³

Senare uppfördes år 1607³ den af Tornæus nämnda kyrkan i *Enontekis* (Karesuando) öster om Muonio älf, hvarefter kapellet i Rounala så småningom öfvergafs och fick förfalla, tills det slutligen såldes på auktion 1796 för en köpesumma af *fyra* riksdaler till några borgare i Torneå, hvilka af timret låto uppföra ett rasteställe åt sig under sina marknadsresor till Norge.⁴

Men ännu fanns ingen präst här uppe, som skulle upprätthållit gudstjänsterna i kyrkan. Dock synas prästerna från »det nedre landet», någon gång hafva rest hit upp. Den kraftfulle ärkebiskopen LAURENTIUS PAULINUS GOTHUS ådagalade sin nitälskan för evangelisationsverket här uppe icke blott genom att han vid 77 års ålder företog en lång och besvärlig visitationsresa ända upp till Torneå år 1642⁵, utan äfven därigenom, att han genom en ämbetskrifvelse till prästerskapet i »Wäster-Norlanden» daterad i Uppsala den 24 okt. 1640 förordnade stadspredikanten i Torneå ANDERS ESSEVIUS att uppehålla gudstjänsterna i Torne lappmark samt komministern i Hietaniemi SAMUEL MYLANDER att göra detsamma

¹ Sv. landsm. XVII 3, s. 34, anf. af WIKLUND i Rounala kyrka, s. 7.

² Jmf. Suppl. t. Hist. geogr. stat. lex. s. 114; BERGQVIST-SVENONIUS: Lappl. s. 146 o. CORNELIUS: Sv. kyrk. hist. I, s. 197.

³ Jmf. WIKLUND a. a., s. 10—11.

⁴ WIKLUND a. a., s. 12; GRAPE uppger år 1794: Herdaminne, s. 88.

⁵ Hela Norrland lydde, som bekant, ända till 1647 under Uppsala ärkestift.

i Kemi lappmark.¹ Den förut nämnde JOHANNES TORNÆUS (kyrkoherde i Neder-Torneå 1640, prost 1649, † 1671) ådagalade ock mycket nit om dessa lapp- och finnmarks-bebyggares kristliga undervisning.²

Om Torne lappmarks kyrkliga förhållanden på 1600-talet förekommer vidare i Kungl. kanslikollegii »betänkande» af år 1686 bl. a. följande, som här må anföras: »Uti Torne Lappmark äro fuller tre kyrkor uppbyggde, men ingen prest hafver der ännu varit boendes, utan allenast en gång om året vid marknadstiden hafver Pastor i Neder Torne sjelf kommit dit upp eller sändt sin kappelan och tagit tionden som der vid hänger af Lapparne och några gånger då för dem predikat, men dess utan hela året hafva de ingen Guds-tjenst haft eller fått begå Herrans högvärdiga nattvard».³ I fortsättningen föreslås upprättande af stugor för gudstjänsts hållande och tillsättande af en pastor jämte kapellan här uppe.

Sedan Torne lappmarksförsamlingar år 1673 blifvit skilda från *Neder-Torneå* vidsträckta pastorat, lydde Enontekis (Karesuando) såsom annexförsamling intill 1748 under Jukkasjärvi, där en kyrka skall hafva uppförts redan under Gustaf Vasas tid.⁴ Vid 1747 års riksdag beslöts utbrytande af Enontekis från nyssnämnda modersocken, hvarefter församlingen alltsedan 1748 utgjort Norrbottens nordligaste socken.⁵

Sedan gränsen mellan Sverige och Finland enligt 1809 års fredstraktat med Ryssland skulle följa Torne-, Muonio- och Känkä-älfvar, kom den norr och öster om denna gräns belägna delen af Enontekis' socken jämte dess kyrka att höra under det ryska Finland. För det svenska Enontekis byggdes nu år 1814 en ny kyrka i byn Karesuando på sydvästra stranden af Muonio älf. Det var på detta rum, som Lars Levi Læstadii väckande stämma skulle ljuda som »en ropandes röst i öknen», hvars eko hördes vida öfver Nordanland. — Socknens nuvarande kyrka invigdes år 1905. Det gamla bynamnet Karesuando, hvilket redan långt förut användts som benämning på hela socknen, antogs först år 1910 såsom

¹ Jmf. GRAPE: Herdaminne, s. 78 o. LUNDSTRÖM: Laur. Paul. Gothus III, ss. 71 o. 73 not 1.

² Jmf. GRAPE: Herdaminne, s. 78.

³ GRAPE: Herdaminne, s. 75.

⁴ Jmf. GRAPE: Herdaminne, s. 76.

⁵ Jmf. BERGQVIST-SVENONIUS: Lappl., s. 160; GRAPE: Herdam. s. 77; Hist. geogr. stat. lex. IV s. 133; HÖJER: Sverige III, s. 403.

officiellt namn på Sveriges nordligaste församling i stället för det forna sockennamnet Enontekis, som fortfarande användes om den finska delen.¹

* * *

Karesuando socken, som i längd mäter icke mindre än 15 mil, sträcker sig längs gränsfloden Könkämä och dess fortsättning Muonio älf samt omfattar en yta af 5,673 kvkm. (Hela Visby stift med sina 3,158 kvkm. öfverträffas sålunda med 2,515 kvkm. af denna enda socken, som dock är en af de mindre lappmarkssocknarna.)²

Själftva *kyrkbyn Karesuando* ligger 40 mil norr om vår nordligaste stad Haparanda och 25 mil öfver polcirkeln vid svensk-finska gränsen. Först år 1912 fick denna vår nordligaste kyrkby en med människohand gjord förbindelseled med det öfriga landet, då landsvägen Gellivare-Karesuando blef färdig. Förut färdades man på vintervägar öfver snö och is och om sommaren på den strida älfven med dess farliga forsar.³

Ett tiotal mil längre åt norr och väster utbreder sig ett stortadt fjällpanorama. I synnerhet framträda de skyhöga norska snöfjällen Parastinderne och det ståtliga svenska fjället Pältsa. Från dessa fjäll samlar vår nordligaste insjö, den två mil långa dubbelsjön Kilpisjärvi, sitt vatten, som afbördas genom gränsfloden Könkämä-älf. Ett par kilometer ofvanför denna sjö reser sig på stranden af den norska fjällsjön Koltajaur (496 m. öfver hafvet) det s. k. treriksröset (n:o 294) Kuokimmutka. Det är den enda punkt, där man kan »sitta i Sverige och samtidigt ha ena foten i Norge och den andra i Ryssland».³

Karesuando kyrkby har ett ganska vackert läge med delvis storslagna vyer öfver det kuperade landet och den slingrande älfven. Dock är nejden i allmänhet dyster och ödslig. På grund af det nordliga läget och äfven höjden öfver hafvet är växtligheten torftig. Granen har några mil nedanför upphört att växa och äfven tallen når sin nordgräns strax norr om kyrkplatsen. Af löfträd är det björken som bäst härdar ut här, men äfven den blir knottig, risig och vindvriden. Några förkrympta rönnar och häggar hedras som pärlorna bland träden. Den krypande dvärgbjörken samt fjällvidet och några andra sälarter känna sig däremot mera

¹ Jmf. BERGQVIST-SVENONIUS: *Lappl.*, s. 160; GRAPE: *Herdam.* s. 77; *Hist. geogr. stat. lex.* IV s. 133; HÖJER: *Sverige III*, s. 403.

² Jmf. BERGQVIST-SVENONIUS: *Lappland*, s. 17, SUNDBÄRG: *Sveriges land och folk*, s. 3; HÖJER: *Sverige III*, s. 403.

³ Jmf. BERGQVIST-SVENONIUS: *Lappland*, s. 17.

hemmastadda här och ännu längre upp mot fjällen och nordpolen. Marken betäcket för öfrigt af rismyrar och starrängar spridda mellan stenhällar och klippor.¹

Under sommaren råder här en ständig dag i trenne månader, och under sju och en half veckor hölja midnattssolens milda strålar berg och dal, himmel och vatten i glödande rosenskimmer. Däremot är den långa vintern, som varar åtta månader, så mycket dystrare och vemodsfyllare, i synnerhet midvintern, då solen under sex veckor icke visar sig öfver horisonten, Dock har äfven denna årstid sin skönhet för ett vaket sinne. De långa vinterkvällarna speglar det underbara norrskenet sitt obeskrifligt sköna skådespel och Nordens måne ler sitt blidaste silfverleende öfver skimrande snövidder. — Sommaren är härlig och vintern är lång men underbar i midnattssolens och midvinternattens mångbesjungna underbart trolska land.

Här i detta land och denna bygd fick Lars Levi Læstadius det mest undangömda och blygsamma verksamhetsfält, som gärna kunde tilldelas en man, som gick att förvärfva sig ett berömdt namn.

Då som nu utgjordes befolkningens flertal af kringflyttande *fjällappar*. Folkmängden i denna vidsträckta församling uppgår f. n. till endast omkring 1,200 personer, däraf ungefär 700 lappar och resten bofasta *nybyggare* af blandad finsk, lapsk och svensk härkomst. Denna socken är den enda i vårt land, där nomaderna utgöra mer än hälften af folkmängden. I språkligt hänseende råder också splittring. Liksom i hela Tornedalen är *finska* språket det förhärskande. Påverkade af den finstalande bofasta befolkningen, bland hvilken de tillbringa en del af vintern, tala lapparna en med finska uppblandad *lapska*. Många af dem hafva under sin sommarvistelse vid den norska ishafskusten lärt sig norska språket. Tack vare skolornas, och icke minst Norrbottens arbetsstugors äfven i detta afseende gagnrika verksamhet, synes *svenskan* numera göra landvinningar bland det uppväxande släktet.²

* * *

Liksom den långa vintern i Norden är mörk och dyster, så var det mörkt och dystert äfven i andligt afseende i dessa bygder, då Lars Levi Læstadius blef denna församlings själasörjare. Na-

¹ Jmf. BERGQVIST-SVENONIUS: Lappland, s. 17.

² Jmf. BERGQVIST-SVENONIUS: Lappland, s. 123; HÖJER: Sverige III, s. 403; Hist. geogr. stat. lex. IV s. 133.

turens karghet och torftighet återspeglades i folkets lif och lefverne så i yttre som inre bemärkelse.

Den *kulturnivå*, på hvilken dessa gränsbygders finsk-lapska befolkning stod vid tiden för Læstadii uppträdande som dess reformator, synes ej hafva varit synnerligen hög. »Då Læstadius tillträdde pastoratet, befann sig befolkningen på en låg kulturgrad, hvilket i vissa hänseenden är förhållandet ännu i dag», skrifver doktor Englund 1874, »trakten är bebodd af en befolkning, fattig, utan yttre hyfsing och kringstridd ibland ödemarker — — — denna boningsort hörer hvarken till de mest behagliga eller till dem, som synnerligen äro ägnade att trämja fortskridande i yttre bildning och humanitet.»¹

Folket här i den stora naturens sköte är i hög grad beroende af hvarjehanda yttre förhållanden såom naturbeskaffenhet, klimat och årstider. Det är naturens mäktiga, ofrånkomliga och oföränderliga inflytande, som här mer än annorstädes bestämmer folkets lefnadssätt, seder och bruk och därmed dess kultur. I synnerhet gäller detta om de nomadiserande lapparna, hvilka, som nämnt är, utgjorde församlingens majoritet. Till belysande af deras kulturella ståndpunkt må anföras följande ur förut omtalade källor: »Ursprungligen nomad, sedan han tämt renen», säger Düben, »med denne till enda husdjur och hunden till sin hjälpare, vandrar den genuine Lappen nu och sedan urminnes tid fram och tillbaka öfver stora landsträckor, på tider, som bestämmas af renbetet och vanan samt till en del äfven af temperaturen och myggen.»² Och Stockfleth skrifver om den flyttande fjällappen: »Fjeldfinnen³, Finnefolkets Kjærne og Stamme, lever alene af og ved sine Ren, med dens Skind klæder han sig, nærer sig med dens Kjød og for en Del ogsaa med dens Melk og med den af Melken tilberedte Ost; for Renen forskaffer han sig alle sine Fornødenheder, iblandt disse Melet, som imidlertid ikkuns er en underordnet Del af hans Føde. Ødelægge Ulvene, Sneskred eller andre Uheld hans Hjord, saa at den bliver utilstrækkelig til at ernære ham og hans Familie, saa enten forene flere sig saaledes, at de i Fælleskab vogte deres fælles Hjorder, medens de skiftevis drage ned til Søen og drive Fiskeri endog paa Lofoten, medens andre forblive ved Hjorden, eller og sælger

¹ Teol. Tidskr. 1874, s. 210.

² DÜBEN: Lappl. o. Lapparne, s. 57.

³ I Norge kallas lapparna Finner och finnarna Kvæner.

man Hjorden, flytter ned til Søen og anskaffer sig de nødvendige Fiskeredskaber for de solgte Dyr og bliver Søfin eller Elvefin. Den rigeste og fattigste Fjeldfin er noget nær de samme Vilkaar undergiven; den rige har ofte Vansklighed for at erholde de nødvendige Tjenere.»¹ Vidare yttrar Castrén om flyttlapparna: »Med vekhet i sinnet förenar Fjäll-Lappen en djerfhet och frimodighet, som stundom öfvergår till trots och förakt för skick, sed och lag. — — — På äkta fornnordiskt vis älskar han göra sin vilja gällande medelst näfrätten(?); hans språk är ofta fräckt och hela hans beteende plumpt och öfvermodigt.»² Det kan ej annorlunda vara, ty oaktadt Fjäll-Lapparne redan antagit Christendomen, så tillhöra de dock ännu antalet af vilda folk. Deras vildhet röjer sig ögonskenligt redan i deras yttre lif. För att börja med deras boningar, så uppehålla de sig, liksom de flesta andra vildar, i eländiga tält.»³

Petrus Læstadius kallar fjällappens lefnad ett »hunda-lif» och beskriver honom själf bl. a. med följande föga smickrande ord: »Trädens lummiga grenar gifva honom intet skydd för regn och slask, och när han kommer till kåtan, är han ändå illa nog skyddad — — —. I hela sin rustning, så våt han är, måste han vräka sig i kåtan. Det är förmodligen detta, som bannlyst all snygghet och ans i klädseln från honom. Han kammar icke ut sitt hår, tvättar sig icke, har föga ombyteskläder; ohyran får fritt hålla quarter både i hufvud och kläderna. Fastän han kan vara rik, får han ändå ofta svälta, ty på de vida fjellen aflägsnas han ofta längre, än han hade ämnat, och kommer icke hem, så fort han beräknat. Att snygga till sig, när han skall till kyrka eller eljest främmande ställe, det bryr han sig alldeles icke om.(?) Huru han ser ut, det kvittar honom lika. Och, fastän han på kyrkoplatsen kan taga på sig en högtidsdräkt, som är rätt dyrbar, med silfverbälte och silfverkrage, så är det dock allt utan smak. Kolten är öfverhöljd med sopor och rehnshår, sedan han sist hade den och låg tumlande någonstades i fyllan; ty att putsa den och damma upp den något, det besvärar han sig icke med. Sådan är fjell-Lappen, i synnerhet i de nordligaste Lappmarkerna.»⁴

Det ofvan sagda torde i största korthet gifva en tämligen riktig föreställning om den nivå, på hvilken dessa undangömda

¹ STOCKFLETH: Dagbog, s. 220.

² I motsats härtill finnas flera uppgifter om lapparna såsom ett fridsamt och fredsälskande folk.

³ CASTRÉN: Nord. resor I, s. 122.

⁴ P. L.: Journal I, s. 226—227.

bygders blandade befolkning stod i kulturellt hänseende vid här ifrågavarande tidpunkt. De senast anförda citaten afse visserligen icke speciellt Karesuando-lapparna utan de nordligaste flyttlapparna i allmänhet. Men de i Karesuando utgjorde intet undantag, åtminstone ej till det bättre; i vissa afseenden voro förhållandena där de sämsta tänkbara, såsom framdeles skall visas. Socknens bofasta nybyggare stodo visserligen på en kulturgrad, som vanligen anses stå öfver nomadens, men steget dem emellan synes härvidlag ej hafva varit synnerligen stort.

* * *

I *religiöst* hänseende stodo Læstadii åhörare vid hans hitkomst äfvenledes ganska lågt. Den religiösa ståndpunkten var i öfverensstämmelse med den kulturella. I inledningen till sin framställning af »De nordiska Lapparnas religion» säger Professor Edgar Reuterskiöld om dessa: »Inför naturens allhärskarmakt ha dessa människor städse måst obetingadt böja sig. Hvad den godvilligt gifvit, ha de kunnat taga, men icke mer. Ej under då om inför denna oföränderliga yttre makt de inre lifsbetingelserna, religionen, i det stora hela togo sig samma uttryck långt fram i historiens fulla dagsljus. Visserligen sökte den fridsamme lappen att, så godt han det förstod, rätta sig efter den mer eller mindre frivilliga påverkan han rönt af de bättre rustade, kraftigare folk, hvarmed han allt mer och mer kom i beröring. Men denna påverkan resulterade endast i en differentiering af hans ursprungliga enkla föreställningar, ej i någon verklig förändring af dessa. Hur än lappens yttre ställning till hans mäktigare grannar ändrades, var dock allt sig likt på fjällen och i de stora skogarna. Där kunde han ostördt på fädrens vis söka förbindelse med fädrens gudamakter och med ledning af den så uppnådda förbindelsen ordna sitt lif, som där ej tvingades af andra hänsyn än dem naturen förestafvade. Och för öfrigt — likasom den statsmakt, lappen kom i beröring med, då han fick känning af den, hufvudsakligen tedde sig som en kraftig vilja till skatt i renkött eller pälsverk o. d., så tedde sig ofta för honom kristendomens hufvudstycke som tionde till prästen, hvilken skatt han skulle framlämna vid den nödtvungna kyrko- och nattvardsgången. På så sätt blef kristendomen mången gång endast ett iakttagande af några nya former.»¹

Visserligen kan hedendomen som religion anses hafva varit

¹ REUTERSKIÖLD: De nord. lapparnas religion, s. 4 o. 5.

öfvervunnen vid nittonde seklets början äfven i våra nordligaste lappmarker, men gamla hedniska tänkesätt och hvarjehanda vidskepliga föreställningar hafva left kvar ända intill våra dagar mångenstädes bland lappmarkernas och finnbygdernas invånare såsom reminiscenser af förfädrens hedniska tro och vidskepliga mysticism.¹

Folkets religiösa ståndpunkt var naturligtvis i högsta grad beroende af den *religionsundervisning*, det åtnjutit och åtnjöt. Alltsedan den förut nämnde ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus' och prosten Tornæus' dagar hade man visserligen sökt hafva omsorg om den nödvändigaste kristendomsundervisningen äfven i Torne lappmark.

Att denna undervisning emellertid icke kunde vara synnerligen vare sig grundlig eller omfattande, är lätt att förstå, då man betänker de mångfaldiga svårigheter, som i synnerhet här uppe i denna aflägsna landsända i särskildt hög grad stodo hindrande i vägen. Dessa voro främst dåliga ekonomiska omständigheter och svårigheter att kunna få lämpliga lärarekrafter för en tillräcklig och något så när regelbunden skolundervisning. Härtill kom att folket själf mången gång hvarken önskade någon undervisning för sin egen del ej heller brydde sig om att barnen skulle få lära sig något.

På grund af svårigheten att upprätta och vidmakthålla fasta skolor i dessa glest befolkade och svårtillgängliga vildmarker anställdes på 1700-talet s. k. lappkateketer, som skulle följa lapparna på deras vandringar och undervisa deras barn i kåtorna. Dessa kateketer skulle ock förrätta morgon- och aftonböerna samt på söndagen uppläsa en predikan för lapparna, när de befunno sig långt från kyrkan.

Kateketerna aflönades med medel, som den år 1738 bildade *Kungl. Direktionen öfver Eklesiastikverket i Lappland* förfogade öfver, men då lönen var mycket knapp, skulle befolkningen själf bestå dem med kost. Därför kunde det hända, att man ej ville mottaga dem eller behålla dem tillräckligt länge hos sig.² Så var förhållandet just i den socken, vi här hafva att göra med. Härom skrifver t. ex. den förut omtalade dansken J. Vahl i sin framställning af den lapska missionen: »I Enontekis (Karesuando) var der til 1792 en Omgangsskolelærer, men Forældrerne bleve i Regelen kjede af at have ham hos sig, til Børnene havde faaet blot nogen

¹ Jmf. t. ex. UNO HOLMBERG: Lappalaisten uskonto.

² Jmf. BERGQVIST-SVENONIUS: Lappl., s. 154.

Færdighed i Stavning og Indenadslæsning, og da der blev oprettet en fast Skole, vilde de ej lade dem besøge den, for de bleve 10 til 12 Aar gamle».¹

På grund af Kungl. bref af den 9 sept. 1818 indrogos fem af de fasta skolorna i Lappland år 1820, däribland skolan i Karesuando. Man ansåg det nämligen alltför kostsamt och förhållandevis mindre ändamålsenligt att underhålla en mängd lappbarn vid de fasta skolorna, hvarför man återgick till den s. k. ambulatoriska undervisningen. De indragna skolorna skulle nu ersättas af tvenne särskilda lappmissionärer och visitatorer, hvilka vid sina resor äfven själfva skulle undervisa lappallmogen i kristendom.²

Bland dessa missionärer är PETRUS LÆSTADIUS (f. 1802, † 1841) den mest kände. Född i Lappland och anställd som missionär i Pite lappmark åren 1826—1832, inhämtade han under sina resor en ingående kännedom om förhållandena hos lappmarksbefolkningen och om dess andliga behof. Med stöd af sin rika erfarenhet framlade han förslag till förbättrade anordningar rörande undervisningsväsendet och själavården i lappmarkerna, hvari han, påvisande det ambulatoriska undervisningssättets brister, förordade det stationära. Detta förslag blef grundvalen för 1846 års *reglemente för ecklesiastikverket i lappmarken*, hvilket ännu är i hufvudsak gällande.³

En ogynnsam omständighet var det också, att de läskunniga bland lapparna här uppe, hvilka talade den s. k. *nordlapska* dialekten, ej förstodo de mestadels på *sydlapska* dialekter tryckta läro- och religionsböcker, man öfversatt från svenskan, och som då utan åtskillnad användes i samtliga lappmarker. Skiljaktigheterna mellan de olika lapska dialekter, som talas inom de skilda lappmarkerna, äro nämligen högst betydliga, så att en lapp från den ena lappmarken ofta icke förstår sin stamförvant från den andra lappmarken, därest ej båda tala svenska eller norska jämte sitt eget språk.⁴ På grund af nämnda omständighet föredrogo ock många lappar här, att deras barn i likhet med de finstalande nybyggarnes skulle undervisas på finska språket, hvilket de dock icke talade sinsemellan eller med barnen.⁴

En betänklig följd af språkförbistringen framträdde äfven

¹ A. a. II, s. 105.

² Jmf. BERGQVIST-SVENONIUS: Lappland, s. 157 ff.

³ Jmf. WIKLUND: Lärobok i Lapska språket, s. 2—4.

⁴ Jmf. VAHL, o. a. a. II, s. 105.

inom den egentliga själavården. Många präster ville nämligen icke göra sig besväret att lära sig behärska folkets språk, respektive lappskan eller finskan eller helst bådadera, utan anlidade mer eller mindre okunniga tolkar. Huru en predikan genom tolk kunde taga sig ut synes af följande citat ur Petrus Læstadii Journal, hvilket vi ej kunna underlåta att här anföra. Han beskriver en sådan predikan sålunda:

»Fordom brukades i Lappmarken så kallade prediko-tolkar, som, enär presterna ej kände språket, måste stå i gången och öfversätta deras predikan. Det gick så till, att när presten sagt ut en mening, så gjorde han halt, och tolken skulle öfversätta den på lappska. Nu kan man lätt föreställa sig, hvilket jämmerligt sammelsurium härigenom skulle uppstå, och hurudan åhörarnes andakt skulle vara, då de mellan hvar mening skulle höra ett prat, som nödvändigt måste förefalla dem såsom en löjlig slabber-Tyska. Lägghärtill, att sjelfva tolkarna, som voro okunnigt folk, icke kunde uti vissa synonyma begrepp uttrycka åtskilligt, som Lappska språket saknar ord för, oftast råkade i yttersta förlägenhet, hvilken de endast på det sättet hjälpte sig ur, att de höggo till i vädret och pratade något, som kunde falla dem in. Lappska språket är så fattigt på ord att uttrycka abstracta begrepp, att man vid en verbal öfversättning ofta måste blifva rådlös. Jag har hört berättas, att en tolk, som råkade i förlägenhet för ordet krubba, som ej finns i Lappska språket, redde sig på det sättet, att han öfversatte: Och the lade honom uti ena krubbo, med: O, Herre Jesus, hvad der är kallt! Så kallt det är i Lappmarken vid Jultiden, kan det ej vara så skämt, att svept i linnekläder blifva laggd i en krubba, och han föreställde sig väl det värsta om den stackars Frälsaren, som skulle blifva exponerad på sådant vis och ej hafva ens en skinnpels på sig. Och som han nu ej kunde uttyda, hvad presten sade, tyckte han väl, att äfven hans mening förtjente begrundas, hvarföre han imellertid ville traktera åhörarne med den. Häraf kan man finna, att hela predikan skulle blifva en orimlig galimathias, som hvarken följde ved eller quist. Imellertid hade detta undervisningssätt bibehållit sig i Luleå Lappmark ända emot medium af 18:de århundradet.»¹

Att en sådan ordets sådd icke skulle kunna bära synnerligen god eller riklig frukt i åhörarnas hjärtan är själfklart.

Om man kastar en blick på den lappska missionen vid 1800-talets

¹ A. a. I, s. 141 ff.

början, så finner man, att den icke var synnerligen lifaktig. Visserligen hade en liflig och äfven framgångsrik missionsverksamhet uppblomstrat på 1700-talet under inverkan af pietismen. Män sådana som PER FJELLSTRÖM († 1764) och PER HÖGSTRÖM († 1784) m. fl. hade gjort en ädel och välsignelserik gärning för lapparnas omvändelse och kristliga förkofran.

Men den gustavianska tidens flacka importerade upplysning och flärdfulla ytlighet undergräfvade och försvagade missionsintresset. Härom yttrar t. ex. VAHL sålunda: »I den sidste Fjerdedel af det 18de og i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede var det i øvrigt gaaet meget tilbage med den lapske Mission. Interessen for den tabte sig i Sverig med Christendommens Forfald under Konger som Gustav den tredie. . .»¹ Det var ock under neologiens och rationalismens inverkan, som de ofvan omtalade lappskolorna indrogos.²

Följderna af sådana missförhållanden inom undervisningens och själavårdens maktpåliggande områden uteblefvo icke heller. De gåfvo sig till känna hos folket i stor okunnighet, religiös indifferentism och andlig slöhet.

Att så var förhållandet framgår t. ex. af följande citat hämtadt ur den af D:r Peter Fjellstedt utgifna Lunds Missionstidning för år 1862, där kateketen i Jokkmokk M. T. BERLIN i en skrifvelse till Svenska missionssällskapets direktion talar om förhållandena häruppe på följande sätt: »Om man undantager dem, som haft lyckan att bevista statsskolan i Qvickjock, jämte ett mindre antal andra, så är det blott undantagsvis någon äldre Lapp, som kan läsa rent innantill. Innanläsning anses af dem ej så viktig, och början göres vanligen ej förr än vid barnens nattvardsberedelse, hvilken sker under den korta tid af 3:ne veckor. Och man kan då lätt föreställa sig de framsteg, de kunna göra i innanläsning, och deras kunskapsmått däruti i allmänhet. Deras hufvudsakliga lärdom i läsning består således i utanläsning af en liten Cateches särskildt författad för Lapparne, jämte större eller mindre delar af Luthers Cateches, allt efter som tid och fattningsgåfvor tillåta. Ehuru nu detta mått af Christendoms-kunskap är mycket litet, vore det likväl lyckligt om det kunde af dem under vidare förkofran bibehållas. Men då de flesta vid en mognare ålder hafva glömt och förgätit allt sammans så, att man vid deras halfva eller mot slutet af

¹ VAHL, a. a. II, s. 105.

² Jmfr BERGQVIST-SVENONIUS: Lappland, s. 157.

deras lefnads ålder knapt kan märka, att de varit undervisade i Christendomens hufvudsanningar, så företer sig en sorglig tafla af det mörker, hvaruti det Lappska folket ännu befinner sig. — Bland den så kallade Svenska [resp. finska!] befolkningen, som sannolikt dock till största delen härstamma från Lappar(?) är tillståndet i Christendomskunskap och christligt lefverne föga bättre. En obegriplig egennytta och girighet, som gränsar till skamlöshet träffar man öfver allt; men deremot uti andliga ting och allt, hvad som rörer själens frälsning, ovilja och likgiltighet».¹

Sådant var tillståndet här uppe i nordanskog ännu så sent som anno 1862 bland den af læstadianismen oberörda befolkningen.

De senast gjorda anförandena afse visserligen närmast Pite och Lule lappmarker, men äro dock belysande för motsvarande förhållanden i Torne lappmark och sålunda fullt användbara för vårt ändamål. Många omständigheter ge för öfrigt vid handen, att det religiösa och andliga tillståndet i nyssnämnda lappmark vid här ifrågavarande tid ingalunda var bättre utan, som det vill synas, sämre än i sydligare belägna delar af Lappland. Med denna uppfattning öfverensstämmer äfven följande yttrande af den förut citerade Vahl: »Det var især iblandt Fjeldlapperne, der navnlig boede mod Nord, at det stod daarligt til med sand Christendom, med Skovlapperne og i det Hele taget mod Syd stod det bedre til.»²

Vid den tid, då Lars Levi Læstadius uppträdde som detta folks andlige och sedlige reformator, var sålunda ännu den kristendom, som kyrkan med mycken och långvarig möda lyckats införa i Lappmarken, hufvudsakligen blott ett ytligt iakttagande af yttre former och påtvungna föreskrifter. Det var en påtrugad officiell religion, som hade föga att göra med en personlig hjärtats religiositet.

Detta framgår med all önskvärd tydlighet af de berättelser om gudstjänster och andra kyrkliga och religiösa förhållanden, som i synnerhet den förut citerade lappmarksmissionären Petrus Læstadius lämnat oss i sina tvenne Journaler öfver missionsresor i Lappmarken. Så t. ex. skrifver han om ett bönedagsfirande i Löfmokks kapell i Pite-lappmark på följande sätt: »Vid capellet hade församlingen varit ganska ringa till antalet, kanske ej öfver trettio personer. Detta kommer sig deraf, att Lapparne hafva så långt dit, hvarföre capellfärden anses för en besvärlig och tryckande skyldighet, den

¹ Lunds Missionst. 1862, s. 70.

² VAHL a. a. II, s. 105.

man gerna, om möjligt, undandrager sig. Också skulle snart capellet upphöra att besökas, om ej presterskapet hölle allvarsam hand öfver sådant. Jag känner icke, om bönedags försummelse genom en speciel författning är för lapparne belagd med ett vite af 3 Rd. 16 sk. Banco; men åtminstone är opinionen här, att vitet för förfallolöst uteblifvande är så stort. De 3 Rd. 16 sk., som i Bönedags-Placatet stå utsatta såsom vite, gälla endast köpslagande och dylikt. Den författningen fruktar jag, mer kunna lämpas på de närvarande än på de uteblifvande. Huru Lapparne betrakta detta bönedagsfirande, derom kan man lätt göra sig ett begrepp af den omständigheten, att den ena ej sällan leger den andra att fara såsom sitt bönedagsombud. Den legande är då vanligen en rik man, som ej gerna har tillfälle att fara ifrån sin renhjord, och den legda en fattig, som är glad att på något vis göra sig en förtjenst. Får han den vanliga ost-tributen med sig, då är det för honom så mycket förmånligare, ty då kan han ock i sin principals ställe få åtnjuta de vanliga ost-suparne, såsom skäligt kan vara, efter han ock i hans ställe skall höra Guds ord — — —.¹ Sällan får man väl också se mera än en person ur samma familj infinna sig; det vore ju en öfverloppsgärning att komma flera: hvad behöfves mer än *en* att frambära osten? Nu går väl denne i kyrkan att afhöra predikan, ifall han icke insomnar såsom trött, dels af resan, som kan hafva räckt ett dygn, dels af ostölet, som hållit honom vaken en god del af den sistflutna natten; men hvar och en kan lätt föreställa sig, hvad välsignelse detta döda verket medför. Kanske är det på andra ställen bättre beskaffadt med dessa capell-Bönedagar; men, så långt jag känner, är det ungefärligen på detta bedröfliga sätt. Hela den religiösa högtiden är ju rätt och slätt en ostmarknad², och jag inser icke, hvad det hjälper till att genom viten hålla den frequenterad. Man kan ju icke taga människor i lufven och draga dem till himmelriket. Det är ömkligt med det arma folket, som skall nögdas göra en resa af sina 6 à 10 mil för en så usel ting som denna fest, och jag undrar icke, att man

¹ Lapparna betalade vanligen sin kyrkskatt med renmjölksostar, renstekar o. d., vid hvilkas öfverlämnande de i prästgården plägade trakteras med s. k. ostsupar.

² Förutom till prästgården medtogos ostar o. d. för att säljas eller utbytas mot andra lifsförnödenheter till det vid kapellet samlade folket. På så sätt blefvo gudstjänstsammankomsterna snarare ett slags marknader och kyrkplatsen en marknadsplats, där man dref handel, träffade aftal samt förlustade sig med supgillen o. d.

kommit på det infallet att lega för sig såsom till ett annat dagsverke — — —. Det är bedröfligt med nästan alla Lapparnes kyrko-helger. Aldrig kunna någonsin dessa människor vara så litet tillgängliga för religiösa föreställningar, som när de kommit till kyrkoplatsen. Det är en marknadsplats och icke en kyrkoplats; det är sup-calaser men icke kyrko-helger, de samlas till.»¹

Så var det i Pite lappmark, och uppe i Torne lappmark voro förhållandena ingalunda bättre, såsom ytterligare skall framgå af det följande.

* * *

Var det religiösa tillståndet i vår nordligaste församling vid Læstadii hitkomst föga lofvärdt, så var folkets *moraliska* och *sedliga* standpunkt det i än mindre grad. Här liksom annorstädes, där okunnighet och religiös indifferentism fått frodas, resulterade detta i en långt gången moralisk och sedlig slapphet.

Denna framträdde i de bjärtaste färger vid den tid, då Læstadius blef denna församlings herde och vårdare. Dryckenskap, stöld särskildt »rentjufnad», svordomar och annan sedeslöshet voro allmänna laster hos befolkningen i dessa trakter. Härom skrifver t. ex. Vahl bl. a. sålunda: »Paa sine Steder (mod Nord) synes Lappernes Kirke og Altergang dog mest at være en udvortes Skik, ti om Eftermiddagen efter att de havde været til Alters, kunde de godt drikke sig fulde. Ja der var endog dem, der for at undgaa Mulkt, hvis de ei besøgte Kirken, leiede en fattig Lap til at gaa i sit Sted. Banden og Sværgen hørtes paa sine Steder aldrig, paa andre derimod hyppigere, og i Enontekis [Karesuando!] vare Eder noget af det første, Børnene lærte af Forældrene. Deroppe var Rentyveri ogsaa almindeligt, og der var neppe Nogen, der gjorde sig Samvittighed af at bestjæle den, der havde stjaalet fra ham. Ligesaa gik Brændevinsdrikket i høi Grad i Svang i de nordligere Lapmarker, og allerede smaa Børn bleve af Forældrene trakterede med Brændevin.»²

Och Prof. Wiklund yttrar i ett sammanhang, där han eljest talar berömmande om lapparna i våra dagar, följande: »I sedligt afseende stå lapparna ganska högt — — —. Stöld och snatteri före-

¹ P. L. Journal I, s. 421 ff.

² VAHL, a. a. II, s. 104.

komma ytterst sällan, undantagandes stöld af renar, som i vissa trakter, särskildt längst i norr, tidtals varit en formlig landsplåga.»¹

Vidare anför den förut citerade lappkateketen Berlin i sin skrifvelse följande bekännelse af några omvända Kaitom-lappar: »Under vårt föregående lif var dryckenskap, svordomar, kortspel, otukt, oärlighet och slagsmål icke något ovanligt bland oss, och högst få af oss kunde läsa».¹

Hittills ha vi med flit låtit Lars Levi Læstadius själf tiga och endast hållit oss till, hvad andra af honom och den læstadianska väckelsen oberörda personer sagt. För rättvisans skull må här emellertid slutligen anföras några vittnesbörd af honom själf såsom församlingens herde, och de torde befinnas åtminstone i hufvudsak stämma väl öfverens med ofvan anförda ojäfviga mäns utlåtanden. En beskrifning öfver det verkliga tillståndet i denna församling kan för öfrigt knappast göras mer lefvande och omedelbar än en skildring af Læstadius själf. En med egna ord omskrifven redogörelse skulle vara matt och färglös jämförd med hans egen berättelse, hvari han med skarpa och tydliga penseldrag målar tillståndet i sin församling. — På förhand måste dock anmärkas, att de här använda citaten af Læstadius både på grund af hans egen och sakens natur utmärka sig genom ett väl grofkornigt språk. Vi måste dock låta honom själf tala på grund af nyss anförda skäl.

Rörande den allmänna dryckenskapens orsaker, förekomst och verkningar bland lappmarkernas invånare skrifver Læstadius följande: »Lappens hårda klimat och mödosamma lefnads sätt har gjort honom till en fyllhund af naturen. Han har icke blifvit det af öfning och vana såsom andra drinkare.(?) Det var för Lappen ett naturligt behof, att söka något uppfriskande medel emot 'tröttheterna', såsom Lapparne sjelfva uttryckt sig. Det var således naturligt att bränvin skulle få afsättning i Lappmarkerna. När Lapparne begåfvo sig till kyrkan, dels till fots eller på skidor (i Luleå och Piteå Lappmarker), dels körande med Renar: så var deras vanliga samtalsämne på vägen, om det i kyrkostaden skulle finnas någon sup emot 'tröttheterna'; och derom drogo krögarna nog försorg, att der skulle finnas botemedel emot 'tröttheterna' hvarje större helg, då Lappar väntades till kyrkan. Vanligen förplägades också Lapparna så hederligt af sina värdar i kyrkostaden, att de största

¹ WIKLUND: Lapparna i Sverige, s. 43.

² Lunds Missionst. 1862, s. 71.

fyllhundarne fördes som lik ifrån kyrkostaden. Dessa bränvins skulder voro så hederliga, att Lappen måste honorera dem hederligt, när krögaren kom till Lappens kåta för att köpa slaktrenar. Men icke nog dermed, att krögaren incasserade sina bränvins skulder hederligt, när han kom till Lappbyn.¹ Han förde äfven med sig en halfankare och förplägade Lappen så, att han blef mycket medgörlig i afseende på Renhandeln; i början visste nog Lappen att bestämma priset på sina renar, men ju mera han tog in af eldvattnet, desto medgörligare blef han i afseende på priset, och slutligen skänkte han en slagtrehn på köpet för att vara riktigt hederlig. Dock hände det stundom att Lappens hustru, som var mindre plägsam än mannen, gjorde slut på hela handeln, i det hon hetsade hundarne på rehnjhjorden, eller till och med släppte lös de rehnar, som krögaren fått i band. Denna handel skulle icke hafva varit så skadlig för Lappen om icke vargarne i det samma infunnit sig i rehnjhjorden, hvilken under Lappens rusiga tillstånd saknade all tillsyn. Det såg nästan så ut, som skulle vargen verkligen hafva känt bränvins lukten på långt håll, emedan denna Lapparnes arffiende vanligen infann sig i rehnjhjorden, så snart krögaren infann sig i Lappens koja. Men saken låter dock naturligen förklara sig sålunda, att då ingen ropandes röst hördes i öknen, som skrämde bort vargen, så blef han mästare öfver Rehnjhjorden; och så förhåller det sig äfven i andeligt afseende», tillägger Læstadius ironiskt.²

Rusdryckernas verkningar i Læstadii församling målas med följande ord: »Jag såg, att det stod illa till med Församlingen», säger Læstadius, »men de medel, som skulle verka en sinnes förändring hos den, voro ännu för mig förborgade. Jag hade alltid hyst en stor afsky för öfverlastade personer, och denna afsky stegrades, ju mer fylleri lasten tilltog. Ehuru sjelf hushållsaktig och sparsam, kunde jag dock aldrig förlika mig med krögarena, hvilkas nedriga egennytta utarmade Församlingen. Jag ville således aldrig taga emot någon så kallad skänk af personer, som icke voro rediga, och i allmänhet var det motbjudande, att taga emot Lapparnes så kallade skänker, emedan de skulle trakteras med brännvin för dessa skänker. Allt detta gjorde, att jag hyste ett andeligt hat till alla

¹ Lappby kallas en plats, där flyttlappar under sina vandringar pläga slå sig ned; det kan vara ett eller flera kåtlag. Därjämte användes ordet om en by i lappmarken i allmänhet.

² E. R. R. 1853, s. 162 ff.

krögare och fyllhundar, och tror, att hvarje annan prestman borde bära hat till de Nikolaiters lärdom, som gör människan både blind och döf för alla förnuftiga föreställningar. Så borde väl äfven hvarje förnuftig människa inse, att ju mera fattig personalen ökas, desto flere tiggare får Presten föda; desto mera besvär måste han vidkännas för att skaffa dem hjälp.¹ — — — Just vid denna tiden ungefärligen kom det absoluta Brennvins förbudet till Lappmarken; det hade väl redan någon tid förut varit förbud mot brennvins införsel till Lappmarken, men detta verkade intet, så länge som Rum och Cognac var loflig. De Handlande förde färgadt brennvin under namn af Cognac till Lappmarkerna; och hvilken kunde Controllera det? Om det hade funnits någon bland kronobetjeningen, som vågat med allvar angifva krögarena, så hade han måst akta lifvet. När nu allt spirituöst blef förbudet till införsel i Lappmarkerna, då fick jag en önskad anledning att ifra mot krögare och fyllhundar. Vid större högtider, då Lappallmogen var mera allmänt samlad, höllos skarpa tal och predikningar mot krögare och fyllhundar, och efter predikan upplästes det kongl. förbudet mot införandet af starka drycker vid 50 Rdr:s vite; men äfven detta verkade intet: det uppväckte till en början endast förbittring. Man söp i harmen, så snart man kommit ut från kyrkan. Och sjelfva församlingens klockare, som sjelf var den störste krögaren i Församlingen, ställde sig ofta midt för kyrkodörren och tog sig en klunk ur sin barmflaska, midt för Församlingens åsyn; och detta gjorde han, när Presten kom ut ur kyrkan. Det skedde för att visa, att han icke aktade hvarken det kongl. förbudet eller den predikan, han nyss hört. Ännu om vintern 1842 fanns ingen nykterhetsvän i hela församlingen, utom en Lapp, som gaf nykterhetslöfte, hvilket jag för bättre minnes skull och ett godt exempel kungjorde i kyrkan. Denna kungörelse väckte ett stort allarm i de allierade krögarens och fyllhundarnas läger. Klockaren i församlingen anade oråd. Han fruktade, att andra kunde följa exemplet. Och då tänkte han, om Lapparne upphöra att supa, då är jag ruinerad. Denna storkrögare är en slags Herreman och Potentat i Församlingen. När Lapparne flyttade om våren, lämnade han på credit ett halft stop eller ett stop åt somliga af det rinnande slaget; och när Lapparne kommo tillbaks om hösten, for han till deras kåta och tog då en slagtrehn för det halfva

¹ Jmf. HÖJERS uttryck: »Karesuando socken — — — den nordligaste, vildaste och fattigaste i Sveriges rike», (Sverige III, s. 403).

och en större slagt rehn för det hela stopet. En mindre slagt rehn kunde då gälla 5 rdr och en större slagt rehn 8 à 9 rdr rgs. Man kan säga, att en sådan handel kan bära sig. Om någon Lapp var så dum, att han ville pruta, så hotade krögaren dels att stämma Lappen för fylla, dels ock att sparka ut honom, ifall han nästa gång ville sätta sin fot inom tröskeln. Allt detta verkade väl en hemlig fruktan och ett hemligt hat till krögaren, men allmogen underkastade sig beskedligt krögarens tyranni; ty krögaren var tillika en slags Handelsman, och kunde anklaga hvilken som händst, då ingen (!) i hela församlingen var fri från lagbrott.»¹

Den ohejdade dryckenskapens mörkaste skugga framträder dock i följande citat: »Det mest upprörande och hjertskakande», säger Læstadius, »var dock de oskyldiga barnens lidande för brännvinets skull. När mödrarne lågo hela och halfva dagar i fyllan utan medvetande, fingo de små oskyldiga Barnen skrika nafvelbräck på sig — — —. Huru många bland de späda hade icke redan gråtit sig till döds, när mordengeln eller den orena spritanden hade grasserat ibland folket i hundratal af år? Huru många mödrar hade icke redan gråtit sig till döds, när den orena anden dref de andeliga svinen att handtera sina makar som kreatur, när de arma menniskorna klädde sig nakna för att tillfredsställa sin outsläckliga brännvinstörst.»² Doctor Thomander säger i sina predikningar, att brännvinets orena ande är den rätta äktenskapsdjäfvulen i Sverige. Och i Lappmarken är han en barnamördare.»³

För ett allsidigt belysande af saken må det ytterligare tillåtas att till sist anföra ännu några ord af en af den læstadianska väckelsen förmodligen berörd insändare i den af Læstadius utgifna tidskriften »Ens Ropandes Röst i öknen». Insändaren kan med sannolikhet förmodas hafva varit dåvarande kyrkoherden INGEMAR LINDSTEDT i Læstadii grannförsamling Jukkasjärvi, som ock undergick den från Karesuando utgående reformationen.⁴ Ur den vidlyftiga artikeln, som med stor vältalighet ådagalägger den læstadianska väckelsens synnerligen välgörande verkningar i dessa bygder, återgifva vi endast ett litet utdrag från början, där det före

¹ E. R. R. 1852, s. 172 ff.

² Mången lär i onyktert tillstånd t. o. m. ha lämnat sina klädesplagg i pant eller utbyte hos krögaren för att få mera brännvin.

³ E. R. R. 1853, s. 179 ff.

⁴ Jmf. ENGLUND i Teol. Tidskr. 1874, s. 289.

denna väckelse rådande tillståndet skildras. Insändaren skriver sålunda:

»Oupphörligt steg med förfärligt växande progression och nådde slutligen höga Norden den 'Lætheus' flod, hvarutur den sinliga människan dricker glömska af förnuft och samvete, gudomlig och mänsklig lag och ordning — — —. Krögeriet samt dryckenskapen med dem åtföljande förlamad verksamhet, försämradt hälsotillstånd, försvagad fysik, tilltagande fattigdom, äktenskaplig oenighet, huslig missämja, vanvårdad barnauppfostran, otuktigt umgänge, oäkta barn, förkortad lefnadstid, dödsfall, mer än troligen förorsakade af starka dryckers omåttliga förtärande, förtroende man och man emellan undergräfdt, allmänna säkerheten förstörd genom bedrägerier, tjufverier, våldsamheter, ogärningar under mångahanda former, brottmålsrannsakningar samt rättegångar om mitt och ditt hade uppnått en ryslig höjd. — — — Insändaren känner tillförlitligt, att, åtminstone hvad Jukkasjärvi Lappmarks församling angår, kan konsumtion af spirituosa åtminstone under den tid, då Schiangeli bruk anlades och drefs, beräknas till 6,000 à 8,000 kannor årligen. Krögare funnos, hvilka afyttrade hvar sina 500 kannor under årets lopp. Allt krögade, allt söp, man och kvinna, gammal och ung. Krog fanns nästan i hvarje gård, hvarje kyffe eller stuga(!) — — — Lappmannen, öfverlastad, vårdade ej renjorden, vargarne härjade den. Vaknad ur ruset var han ruinerad. — — — Lappkvinnan åter, besupen, glömmert sitt späda barn, lämnar det utan vård, finner det dödt, då hon ändteligen återkommer från näringsstället, eller förgiftar det med modersmjölken, i följd hvaraf de flesta lappbarn dogo under och vid ett års ålder. Ifrån 1832 till 1846 minskades Jukkasjärvi församlings lappmannabefolkning med 10 personer årligen — — — så att man kunde med visshet beräkna den tidpunkt, då, under fortfarande likartade förhållanden den skulle upphöra att existera, den enda lefvande varelse, som kunde förvandla de öde fjällen till en människovärld. — — — Fattigpersonalen ökades, fattigdomen undergräfdte allmänna säkerheten, då emot armodets frestelser till bedrägerier, tjufverier, rövverier ingen motvikt fanns hos människor, hvilka superilasten och superivanan och superibehöfvat gjort döfve för samvetets, förnuftets, opinionens och religionens bud. Hvilodagen blef krögarnes och drinkarens brådaste arbetsdag, religiösa sammanträden sammelpplatsen för dem. Från läsförhöret till krogstugan, från Herrans bord till djäflarnes bord, ja

tyvärr tvärtom. — — — Dånade så en ström genom Lappmarkens fjäll att rensa den finkelsmittade luften. Den andeliga rörelsen, väckelsen inträdde såsom en välsignad uppenbarelse uti 'elfte stunden' att hejda det ursinniga framrusandet på fördärfvets stig. — — —¹

* * *

Sådant var tillståndet i den församling, hvars andliga vård hade blifvit Læstadius anförtrodd. Den bland Karesuando vildmarker kringspridda befolkningen, på hvilken ödemarken själf satt den yttersta torftighetens prägel, var, såsom vi sett, vid denna tid försjunken i det djupaste andliga och sedliga förfall, hvilket var så mycket mer framträdande och anstötligt, som det på en låg kulturnivå stående folket saknade nästan all yttre hyfsning och förfining, som skulle åtminstone i någon mån förmildrat och förhindrat den sedliga och moraliska slapphetens framträdande i så grofva och råa former som verkligen var fallet. Grofva brott och laster florerade sålunda i allsköns ro. Lönnkrögeri, dryckenskap, stöld, slagsmål och annan sedeslöshet hörde, såsom vi sett, till ordningen för dagen. Religiös indifferentism och andlig försoffning hade gjort folket nästan otillgängligt för alla ädlare och allvarligare intryck.

Mörk är den bild från vår nordligaste församling, vi härmed sökt mana fram för läsarens blick, men tyvärr sann. På en sådan ståndpunkt stod i kulturellt, andligt och sedligt hänseende det folk, hvars religionslärare, och andlige och sedlige reformator Lars Levi Læstadius blef. Svåra och ovanliga voro sålunda de fiender till allt religiöst och sedligt lif, som här funnos så att säga koncentrerade i själen af detta arma folk. Och af sällspordt ovanlig art blef därför också den mans prästerliga och reformatoriska gärning, som här ville med kraft ingripa till sitt folks räddning.

Skildrandet af denna Læstadii lifsgärning, dess förlopp och välsignelserika verkningar faller icke inom ramen af denna anspråkslösa uppsats, hvars ändamål endast varit att söka uppvisa *behofvet* och *nödvändigheten* af en genomgripande reformation, en andlig och sedlig omgestaltning, om folket i Sveriges nordligaste landsända skulle kunna räddas från en ömklig undergång i själfför-

¹ E. R. R. 1854, s. 56 ff.

Kyrkohist. Årsskrift 1916.

vålladt elände. — Lars Levi Læstadius var den man, som blef det utkorade redskapet för denna stora och svåra uppgift. Om denne mans lifsgärning ses, såsom den bör ses, mot denna af verkligheten så mörkt färgade bakgrund, torde man bäst förstå både den ovanlige mannen själf och hans märkliga gärning.

Pekka Wäinö.

Om »upplysningstidens» svenska kyrka med särskildt afseende på Linköpings stift.

I Europas stora kulturländer England, Frankrike och Tyskland hade i religion och filosofi nya idéer efter hand arbetat sig fram, idéer, som omsider verkade revolutionerande i det allmänna tänkesättet inom de bildade samhällsklasserna. Naturvetenskaperna hade begynt ådraga sig mera uppmärksamhet och förvärfva sig en plats vid sidan af teologien och de klassiska språken, hvilka dittills samlat kring sig det vetenskapliga intresset. Den forskande blicken — har man sagt — drogs från himmelen till jorden. I England hade J. Locke förkunnat en sensualistisk världsåskådning, som visserligen medgaf tro på Guds existens, men som likväl ej ville erkänna honom vara den ledande principen i världen. Salighet eller ett personligt samlif med honom kunde icke gälla såsom lifvets mål. Detta sattes i stället uti lycksalighet i denna världen, och för att hinna denna förmån behöfdes dygd. Dess motiv blef således egen nytta och gagnelig verksamhet. En bestämd skillnad mellan rätt och orätt fanns ej, hvarför ock meningarna om det ena och andra befunnos växla allt efter olika folks föreställningssätt och förändrade tidsförhållanden. De meningar, som Locke representerade, omfattades af många hans landsmän och vunno bifall äfven hos Frankrikes tongifvande författare. Eftersom i detta sistnämnda land samhällsförhållandena voro i hög grad förvända och orättrådiga, och därtill påfvekyrkans vantro, som stod i skärande motsats till den moderna världsåskådningen, hos de mera kritiskt tänkande väckte anstöt och alstrade förakt för religionen, utvecklade sig där en skarp opposition mot det bestående i stat och kyrka än i de nya idéernas moderland, England. Filosoferna och deras efterföljare ville ej erkänna någonting annat som sanning och verklighet

än det, som kunde fattas med sunda förnuftet eller de yttre sinnena, hvilkas domsrätt kommit till heders, tack vare de uppblomstrande naturvetenskaperna.

Den mest typiske och inflytelserike representanten för denna världsåsiikt var VOLTAIRE. Han såg i den uppenbarade religionen idel vantro, hvarför han efter bästa förmåga sökte bekämpa och förhåna den. För sin del nöjde han sig med en mager deism, antagande likasom Locke tillvaron af en Gud, men nekade som denne Guds inneboende i och inflytande på världens utveckling. Åt läran om själens odödlighet lämnade han ock sitt bifall.

Encyklopedisterna gingo ännu längre i förnekelser. HELVETIUS, som ej heller ville veta af någon skillnad mellan godt och ondt, försjönk till ren materialism. J. HOLBACH menade, att grunden till föreställningen om att människan äger en själ vore att söka i hennes inbillning, att hon skulle äga en fri vilja, hvilken föreställning dock vore falsk. Äfven gudsbegreppet vore en produkt af inbillningskraftens spel. Som i hans eleganta salonger rörde sig de i Frankrikes litterära kretsar tongifvande encyklopedisterna, kom han med dessa att öfva inflytande på allmänna meningen bland de bildade. Ehuru väl J. J. ROUSSEAU i olikhet med dessa häfdade känslans primat, hyllade dock äfven han deismens religionsbegrepp och befäste dessa hos de otaliga, som läto sig bedåras af hans skrifter.

Den filosofiska riktning, som under 1700-talets senare hälft inaugurerades af dessa författare, som satte det s. k. sunda förnuftet till högsta domare öfver allt och med dess hjälp sträfvade att utrota alla villfarelser, fördomar och vidskepelser i religion och samhällslära, benämndes *Uppllysning*. De, som tillägnat sig denna filosofiska kultur, menade sig nämligen äga i alla vetandets grenar ett ljus ojämförligt klarare och rikare än det, som den förra tiden kunde berömma sig af. Denna filosofi var ej en sak allenast för skolan. Tegnér yttrade därom i sitt tal vid jubelfesten 1817 vid Lunds universitet: »Den erkände egentligen ingen annan skola än världens; den var en lära icke för forskaren utan för allmänna lifvet». Genom sin lättfattlighet fick den inträde hos hvar och en, som ville blifva vis för godt köp, och den spridde sig därför såsom ett tärande gift i hela tidens blodmassa. Kulturen drog sig undan kyrkans dittills omisskänneliga inflytande, och upplysningsfilosofien blef den ledande andemakten i tiden. Som den franska litteraturen var modärn och tongifvande i den civiliserade världen, kom den att

bestämman de bildades smak under ett helt tidsskede, som därför plägar benämnas *Upplysningens tidehvarf*.

I *Tyskland* hade CHR. VON WOLFF, som dog 1754, brutit väg för en populär filosofi, som likaledes insatte förnuftet till högsta domare äfven i religiösa frågor och räknade som fåkunnighet tron på en öfvernaturlig uppenbarelse. Därmed gafs ett stöd åt den deism, som från Frankrike utbredde sig också inom Tysklands vittra och bildade kretsar, gynnad därvid af konung Fredrik II:s ynnest mot Voltaire, som under sin vistelse vid hans hof ägde tillfälle att påverka opinionen bland de högre samhällslagren. Den upplysningsfilosofi, som utspreddes i landet, påverkade äfven teologerna. Af Wolffs filosofi begagnade man sig för att hämta vapen emot vissa kyrkans lärosanningar, och den bibliska uppenbarelsen fränkändes sin afgörande domsrätt och beröfvades sin betydelse som religionens sanningskälla. Så började den teologiska vetenskapens idkare, en SEMLER, en REIMARUS m. fl., att afkläda kristendomen dess trosinnehåll för att behålla däraf endast de moment, som kunde anses förenliga med sunna förnuftets kritik, och som med förståndets slutledningar kunde bevisas. Den nya teologien kom därför att förvandla kristendomen till en lös dygdelära utan bärande grund och till en filantropisk och känslösam moral. Äfven här sattes lifvets mål i lycksalighet, till hvilken vägen skulle gå genom dygd, hvarmed egentligen menades välgörenhet, ädelmod. Drifkraften till dygden vore att söka i klokheden. Förståndet menades nämligen vara viljans regulator. Den teologiska riktning, som på detta sätt bestämdes af upplysningsfilosofien, som sökte jämka in kristendomens läror under förnuftets domstol, och som förtunnade kristendomen till en tro blott på en Gud Fader och räknade alla aflidna människor som saliga, kallades *Neologi*.

Som Tyskland var reformationens moderland och Sveriges teologer sedan gammalt plägade därifrån hämta impulser, gjordes denna teologi snart känd i vårt fädernesland, där upplysningsfilosofien samtidigt beredde mark för dess inplantering, och där den därför fann en skäligen fruktsam jordmån. Enär uti kyrkans lärosystem en del satser voro tillgängliga för förnuftet, medan andra såsom framsprungna ur en öfvernaturlig uppenbarelse endast med tron kunde fattas, låg det nu nära till hands för mången att söka så mycket som möjligt inskränka antalet af de senare. Oaktadt kyrkan alltifrån frihetstidens början kringgårdat sig med talrika religionsstadgar, hade hon ej lyckats fullt bevara enigheten. En

dippelskt färgad pietism och sedan ett herrnhutiskt svärmeri gjorde en början att lossa den kyrkliga auktoritetens band och att öppna vägen för fritänkeri, trots att kyrkans ledande män sökte genom att införa Jacob Benzeliuss' strängt renläriga *Epitome repetitionis theologiae* såsom lärobok i dogmatik vid gymnasierna befästa en rättrogen evangelisk luthersk lärouppfattning, och änskönt flera ypperliga predikanter verkade i samma riktning. Vi kunna erinra om E. TOLSTADIUS, domprosten SVEN BAEETER, e. o. hofpredikanten ANDERS NOHRBORG, kyrkoherdarne i Riddarholmsförsamlingen i Stockholm ABRAHAM PETTERSSON och GABRIEL ROSÉN m. fl. Tiden ändrade icke desto mindre sitt skaplynne.

I.

Pietismen och dippelianismen hade redan före »upplysnings-tidens» inbrott rifvit håll i vårt folks enhet, tro och bekännelse och öppnat väg för fritänkeri. Sedan LOVISA ULRIKA såsom gemål åt tronföljaren ADOLF FREDRIK öfverflyttat till Sverige, visade sig snart en ny anda vid hofvet. Hon delade sin broders, konung FREDRIK II i Preussen, lättsinniga religionsåskådning, och rikt begåfvad, som hon var, satte hon färg på det hoflif, däri hon var själen. Som lärare för prins Gustaf kom den bekante författaren O. DALIN i beröring med henne och tilläts roa hofvet med sina s. k. »kalottpredikningar», hvori han förlöjligade prästerskapet och deras predikningar, så att det till och med väckte allmän förargelse och fördes på tal inom sekreta utskottet vid 1751—1752 års riksdag. Drottningen tjänstgjorde själf som stormästarinna för ett så kalladt kalottregemente, som bildats vid hofvet. Biskop BROWALLIUS klagade i en predikan, som han 1751 höll, öfver att verklig lärdom föraktades och att »en roande kvickhet spelar mästare», hvaraf bland annat fritänkeri blifver följden. Prosten JACOB SERENIUS bekämpade i en utgifven afhandling fritänkeriet, och biskop SAM. TROILIUS i Västerås sökte i sitt stift möta det genom att utsända ett herdabref, däri han varnade för den kring sig gripande smittan. Äfven vid 1755—1756 års riksdag klagades öfver kyrkans förfall. Ärkebiskop HENRIK BENZELIUS inlämnade ett memorial, hvori han bland annat yttrade, att »rätt nu vill bli mode hos våra unga kavaljerer att agera själfsvåldiga fritänkare», och att man kunde märka, hurusom »natura-

lismus får mer och mer insteg, och att ett beklagligt deisteri sig äfven hos oss börjar fatta rötter». Han fann särskildt beklagansvärdt, att »de höga och förnäma trampa kyrklig ordning under fötterna». Lunds stifts prästerskap framhöll i sina besvär nödvändigheten af att åtgärder vidtogos mot det uppenbara föraktet för Guds heliga ord, som stigit till en dittills osedd höjd, »helst som det på många ställen anses såsom förnämt att tänka, jämväl ock tala fritt om Gud och de heliga ting; att räkna, såsom de kallat, för bigotage och superstition den utvärtes gudstjänsten och helig vördnads betygande för det gudomliga majestät medelst händers sammanläggande vid böner, knäböjande och dylikt mera». Prästeståndet begärde ock hos kungl. Majestät i sina riksdagsbesvär, att åtgärder måtte vidtagas mot det onda.¹ Prästeståndet vid 1765—1766 riksdag fann sig föranlåtet, med särskild tanke på hofpredikanternas uppträdande, att förmana ämbetsbröderna i landet, att de måtte »grunda sina betraktelser på den heliga skrift men icke på världslig visdom, så att i offentlig gudstjänst må höras evangeliska predikningar och icke filosofiska dissertationer».² Upplysningstidens filosofi hade således hunnit tränga undan kristendomen från vissa predikstolar. En kyrkoherde i Jakobs och Johannis församlingar i Stockholm, G. AROSIEN, yttrade i företalet till en tryckt predikan på Trettondagen 1766, att man befann sig i en tid, då fritänkeri sökte trampa vår evangeliska tro under sina fötter. I en partifärgad tidning, som grämde sig öfver statens eländiga penningväsen, yttrades under den nästföljande riksdagen: »Så går det till i ett land och rike, där wördnad för religionen försvunnit, där sederna blifvit förskämda» etc.³ Förfallet fortfor. Till och med från hofpredikanter mun uttalades bekymmer öfver det religiösa läget. J. BEHM klagade i en 1770 tryckt predikan på elfte söndagen efter Trefaldighet öfver människor, som talade föraktligt om Gud och religionen, och som höllo alla religioner lika, »fast de själfva hafva ingen», öfver människor, »som om själens odödlighet, om domen, om uppståndelsen tala förakteliga och göra åtlöje af dem, som det tro och bekänna». »Ja, träffa vi icke stundom människor, som i sin gudlöshet gå så långt, att de neka, det en Gud är till, som i sin allvishet styr allt.

¹ LEVIN, H.: Religionstväng och religionsfrihet i Sverige 1686—1782, ak. afh. 1896, sid. 126 f.

² SKARSTEDT, C. W.: Predikoverksamheten och den andl. vält. hist; sid. 193.

³ »Eko och återskall på upplysningen för sv. folket om anledningen, orsaken och afsikten med urtima riksdagen 1769», n:o 8.

Det anförda är nog för att visa, att redan före Gustaf III:s uppstiggande på tronen fritänkeriet och gudlösheten hade gripit omkring sig. Framför allt var detta fallet i hufvudstaden.

Också till Linköpings stift spred sig tidigt deism och naturalism. Redan vid 1763 års prästmöte förmanade biskop FILENIUS sitt kleresi att befästa sig »såväl genom teologiska studier som genom en sund filosofi emot naturalismum, deismum och annat skadeligt och tygelfritt fritänkeri», och han förnyade denna admonition, när han 1767 åter såg sitt prästerskap samladt till möte. Han framhöll vikten af att mota fritänkeriet, som ej hade försyn för att »angripa vår saliggörande tros grundfästen». Som ej några tecken antydde, att konung Gustaf III snarligen ämnade uppfylla det löfte, som han efter statshvälfningen 1772 uttalade i ett cirkulär, som han den 24 aug. tillsände Linköpings domkapitel, att nämligen begagna den förstärkta makt, som han vunnit, till att befordra rättskaffens gudaktighet i riket, utan att i stället fritt utbredde sig det fritänkeri, som gifvit clerus comitalis vid 1770 riksdag anledning att befara, att det »kunde medföra tvifvelsmål om vår evangeliska läras grund-sanningar», var Linköpings konsistorium bekymradt för den kommande tiden. I ett cirkulär den 24 februari 1773 klagade det öfver föraktet för allt heligt. När året därpå justitiekanslern LILJESTRÅLE höll en visitation i domkapitlet, sporde han efter äfven de religiösa förhållnaderna inom stiftet, om några »herrnhutiske, Svedenborgiske eller andra fanatiska lärdomssekt» där vore till finnandes, hvartill svarades, att stiftet visserligen varit af dessa föga berördt, men dock icke varit utan känningar af de religiösa sidoströmningarna i tiden. Under de senaste åren af biskopens lefnad ådrog sig uppmärksamhet en hans kamp för att utestänga från stiftet en magister J. ÅSTRAND, hvilken genom disputationer så i Uppsala som Lund visat sig böjd för vissa idéer, som ock träffades i La Mettries *L'homme-machine*, Helvetius' *De l'esprit* och Voltaires *Biblioteqve portative* m. fl. Filenius förmådde dock icke hindra hans inträde på stiftet, som således både före och efter Gustaf III:s tronbestigning rönt intryck af naturalism och den deistiska teologien.

Att än friare spelrum än förut skulle komma att lämnas dessa, sedan GUSTAF III öfvertagit regeringen, var en följd af konungens personliga ställning till den modärna franska litteraturen. I upplysningsfilosofernas teorier var han fostrad, och liksom sin morbror konung Fredrik II i Preussen ville han gälla som en upplysningens skyddsherre och såsom sin samtida kejsar Josef II verka reforme-

rande i dess anda. I Voltaire såg han liksom de bägge andra monarkerna tidehvarfvets ljus. Med detta ideal för ögonen valde han i allmänhet sina hofpräster, hvarför flera af dessa icke bland de allvarligt fromma i landet åtnjöto anseende som bibeltrogna själaherdar. Ett par i det följande nämnda exempel, ENEBOM och TAYARDEN, bära vittne om att de rättrognas mening icke saknade grund. Men å andra sidan tjänstgjorde vid hofvet prästmän, som icke blygdes för evangelium utan vågade frambära, och detta utan hinder, ett osminkadt Guds ord. En sådan man var t. ex. öfverhofpredikanten G. ROSÉN, hvilken trots hofvets rationalistiska tänkesätt tack vare takt och grannligheten bibehöll sin ställning där. Andra åter, som saknade dessa egenskaper men af samvetet kände sig förbundna att beifra lättfärdighet och synd och att tala väckande ord, gjorde sig omöjliga. Det missödet träffade t. ex. 1783 en prästman vid namn Andersson. Han hade i en predikan påstått, att »de höga och mäktiga af högmod skändes för att visa gudsfruktan», och att »gudaktighet saknade allt försvar». De dristiga orden hade till följd, att han icke vidare tilläts predika för de kungliga.¹ Till prydnad för sitt hof kallade Gustaf III flera ur adelns led till hofpredikanter, såsom t. ex. en C. M. WRANGEL, en C. E. TAUBE, en U. VON TROIL och F. B. VON SCHWERIN, ehuru ingen af dem hade utmärkt sig som erfaren själasörjare och därmed motiverat sin kallelse.

Huru en gudstjänst kunde te sig i änkedrottning Lovisa Ulrikas hof, har blifvit berättadt af en prästman JONAS EKELOUND i ett bref 1778 till teologie doktor J. C. Stricker, kyrkoherde i Karlshamn. Ekelund hade begifvit sig till Fredrikshof, änkedrottningens residens, för att, som han sade, se »huru man fruktar Gud på så höga ställen». Han fann den egentliga församlingen bestå allenast af fem hofdamer. Han ansåg sig nämligen ej böra till den räkna herrarna, ty de »pladdrade under hela gudstjänsten». »Riksråden och kammarherrarna kommo in med tuggan i munnen och sågo rätt förargeliga ut. Änkedrottningen satt i en vrå för sig själf, och jag tyckte mig af hennes ställning kunna sluta, att hon önskade, att prästen snart ville säga amen.» »Gud bevare mig från att nånsin bli hofpräst, ty vid en sådan syssla kunde jag aldrig stå i nåd med ett obesmittadt samvete.»²

¹ Bref från A. LANÆRUS till J. C. STRICKER: Ur brefsaml. i Kungl. biblioteket.

² Kungl. Bibl. brefsamling.

I enlighet med upplysningens principer var konungen vän af *religionsfrihet* och såg liksom frihetsvännerna i allmänhet den tiden i Voltaire den store vägbrytaren för denna frihet, ja, dess upphofsman. För denna gärning prisades han i ett ode öfver hans död:

»Ej himlens präster mer sin nästas blod begära,
Då han åt nådens Gud en egen hyllning bär,
Ej mer med brand och svärd predikas fridens lära
O, Voltaire! Detta ljus af dig en gåfva är.»¹

För *tolerans* svärmade tiden, och konung Gustaf gjorde sig en ära af att bereda den plats i vår lagstiftning. Med bifall af ständerna vid 1778—1779 års riksdag lät han den 24 januari 1781 utfärda en förordning, enligt hvilken under vissa villkor religionsfrihet förunnades alla kristna trosbekännare i riket. Följande år kungjordes ett »judereglemente», som åt mosaiska trosbekännare tillerkände religionsfrihet i de städer, där de ägde rätt att uppehålla sig. Med beröm uttalade han sig öfver biskop WINGÅRD i Göteborg, därför att denne tillstyrkt rätt för därvarande evangeliska brödräfsamling att få uppföra egen gudstjänstlokal. Konungen gillade »det upplysta nit, hvilket af någon skiljaktighet i gudaläran ej hämtar anledning till hat och förföljelser».²

Med den uppfattning af religionen, som konungen hade, hyste han inga betänkligheter för att inskränka kyrkoårets *helgdagar*. Han kunde stödja sig vid en ständernas begäran om en dylik minskning vid sistförflutna riksdag, då han den 4 november 1772 utfärdade en förordning om en viss reduktion af dem. Han hänvisade ock till »flera kristliga potentaters och däribland våra trosförvanners lofliga föredöme», hvarförutom han funnit skäl till denna indragning i den vunna erfarenheten, att öfverflödiga helgdagar befrämjat lättja och syndig lefnad. För att befordra »en Gudi mer behaglig gudstjänst jämte skick och ordning i allmänna lefvernet såväl som bättre utkomst för flitiga och dygdiga arbetare» hade han vidtagit denna indragning. Att den var en välbetänkt åtgärd, är väl otvifvelaktigt, men att den nu utan knot lät sig genomföras, medan en liknande omkring trettio år förut visade sig otidsenlig, tyder på, att allmänna tänkesättet undergått en förändring sedan dess. Nu funnos ock personer, som voro missbelåtna med att årets fyra böndagar firades på söckendagar och öfver att de voro så många. I

¹ »Vitterhetsnöjen», del IV, jämf. Stockh. posten 1721, n:o 205.

² Stockh. p. 1786, n:o 73.

Danmark nöjde man sig med allenast tvenne böndagar. Stockholms posten, som 1782 tog frågan under ompröfning, tyckte, att man hos oss kunde fira åtminstone ett par på söndag. Med beräkning af »den arbetande hopen till två miljoner» komme man därmed att vinna åt landet fyra miljoner dagsverken, hvarigenom en högst betydande vinst skulle tillskyndas vårt fattiga folk. Tidningens nationalekonomiska beräkningar stodo i god samklang med tidens materialistiska lifsåskådning. Konungen lät ock de bägge följande åren fira tvenne af böndagarna på söndag. Därefter kom förhållandet att växla. Vissa år blefvo alla böndagarna förlagda till söndagar, medan under andra blott två af dem utsattes till veckans första dag. Från 1807 har det blifvit regel att fira alla på söndagar.

Som upplysningens målsmän betraktade som en uppgift för sig att söka rensa bort alla fördomar och *vidskepelse* ur samhällslifvet och i samband därmed att befordra en humanare lagstiftning mot förseelser i fråga om dylika, lät konung Gustaf III ur allmänna lagen borttaga straffbestämmelserna mot trolldom. Sig själf och sitt eget hof höll han dock ej obesmittade af hvarjehanda öfvertro. Han hade mot slutet af 1770-talet varit föremål för en andlig väckelse, men som ingen förståndig och erfaren kristen kom honom till hjälp i hans kritiska tillstånd, utmynnade detta i vantro. Tiden var superstitiös. E. G. GEIJER säger därom: »Den hånade, flyende tron lämnade dörren efter sig öppen för vantron, som i skymning och natt njöt en hemlig dyrkan, under det man om dagen täflade att offra på upplysningens altare. En mängd kvacksalvare i andans rike begagnade sig af denna stora världens hemliga sjukdom.»¹ Denna sjukdom drabbade äfven konung Gustaf såväl som hans broder Karl och många af den tidens mest »upplyste». Spiritism, animal magnetism, mysticism o. s. v. vunno insteg ej blott inom vissa förnäma kretsar utan ock vid hofvet. Konungen gjorde till och med besök hos den beryktade spåkvinnan mamsell Arvidsson. Spiritisten kapten H. G. ULFVENKLOU bildade inom aristokratien en slags spiritistisk församling. Till den anslöto sig bland andra riksmarskalken J. G. OXENSTIERNA, riksrådet FREDRIK SPARRE, generalamiralen K. A. EHRENSVÄRD, öfverstekammarjunkaren C. G. BONDE och statssekreteraren E. RUUTH.² Somligas fritänkeri anknöts till E. SVEDENBORGS teosofi, hvars blandning af mysticism

¹ Kon. Gustaf III:s efterlämnade papper, utg. af E. G. GEIJER, d. II, sid. 213.

² SUNDELIN, R.: Svedenborgianismens historia i Sv., sid. 200.

och rationalism verkade tilltalande på en del individer och drog dem bort från kyrkans lära. Redan under ADOLF FREDRIKS tid hade Svedenborg vunnit anhang inom aristokratien. Sedermera verkade det 1786 stiftade »exegetiska och filantropiska sällskapet» för utbredning af hans läror. Flera bemärkta män anslöto sig till detta sällskap, såsom t. ex. landshöfdingen, friherre J. LILJENCRA NTZ och öfverste kammarjunkaren grefve K. J. EKEBLAD. Äfven konung Gustaf lyssnade till Svedenborgisk predikan. Det var af en sådan, han mottagit de omnämnda religiösa intrycken, och han tillstodde den mot kyrkans lära hätske prästmannen FREDELL att i slottskapellet predika i Svedenborgisk anda. Väl sågo upplysningens vänner i sträfvandet att sprida Svedenborgs teosofi ett arbete i obskurantismens tjänst, och J. A. KELLGREN riktade skarpa satirer däremot, men så till vida voro han och Svedenborg bundsförvanter, att de hjälptes åt att undergräfv a kyrkans tro och lära.

Motvilliga och ogena mot sträfvandena att befästa den lära, som kyrkan bekänner, ställde sig personer tillhörande landets främste och mest upplysta samhällsgrupper. Vi erinra till exempel om huru riksrådet AND. VON HÖPKEN förhöll sig, då konung Gustaf infor drat hans betänkande om prästerskapets begäran vid 1778 års riksdag, att konfirmation måtte påbjudas i lag. Oförstående dess betydelse betecknade han för konungen denna begäran som ett hierarkiskt försök af det för honom osympatiska prästerskapet att öfva tvång på folket och tillvinna sig ökad makt öfver det. Förvillad af hans ord lät Gustaf frågan förfalla, ehuru klerus redan vid 1760—1762 års riksdag framhållit, att den med konfirmationen förbundna förberedande kristendomsundervisningen vore ägnad att stärka gudaktigheten, en uppgift, som konungen enligt hans förut här nämnda bref till Linköpings konsistorium ju ock ville ha för ögonen.

Den frisinna de æra, som konungen med sin kyrkliga lagstiftning syntes vilja inviga, fick en lofsägare i Stockholmsposten, som under hans regering var upplysningens mest inflytelserika språkrör i landet. Tack vare redaktörernas publicistiska fördragsamhet, som medgaf oliktänkande att där uttala sig, ofta i syfte att gendrifva förut af tidningen framställda meningar, gifver tidningen en ganska lefvande bild af den pågående striden mellan förnuftsdyrkan och uppenbarelsetro. Den prisade det sæculum, hvori man befann sig, och räknade det till heder, att det så väl gjorde skäl för att betecknas »det filosofiska». »Det förra vidskepliga mörkret, som uppväckte

förföljelser mot så många miljoner människor, är förbytt i ädel tolerans.»¹ Nitet för religionsfrihet var dock ingalunda hos alla uttryck för en kärlekens vidsynthet. C. G. LEOPOLD, som själf var en af de mest betydande förkämparna för denna frihet, betygade dock, att den i hans tid »oftast» betydde »frihet att tro intet och att utsprida gudlösheten».²

Den *tryckfrihet*, som 1766 blifvit införd i landet, rubbades väl föga genom Gustaf III:s tryckfrihetsförordning 1774, men denna inskränktes både 1780 och 1785, och *censuren* af teologiska skrifter, som var ett hinder för neologiens fria växt, misshagade dem, som önskade framgång åt den modärna teologien af SEMLERS typ. »Tål man andra religionsförvanter, så må man tåla deras religiösa meningar, och tål man dem, borde man väl få tala om dem och skrifva om dem», yttrade Stockholmsposten i ett nummer 1784. Äfven om denna censur kändes af neologerna som ett black om foten, hejdade den dock icke i någon betydligare mån de neologiska ideernas spridning, isynnerhet som de censurerande myndigheterna understundom sågo igenom fingrarna med de kätterska åsikter, som till äfventyrs uttalades i den granskade skriften, enär de själfva hyllade den beprisade toleransen.

Som det religiösa lifvet i landet sammanhänge med *prästerskapets* förhållande till kristen tro och lära, vilja vi med några ord rikta blicken på vissa förhållanden inom ståndet, och på huru om dömena därom utföllo af vittnesgilla personer ur dess egen krets. Den materialistiska anda, som gjorde sig gällande under frihetstidens fortgång, och som äfven stöddes af Lockes filosofi, fattade äfven *kyrkans tjänare* och drog mångas håg från prästkallets egentliga uppgifter och jämnade vägen för fritänkeri och andlig likgiltighet till lekmännen. Prästernas förtroende bland dessa förspilldes alltmera. Därtill bidrog i sin mån, att somliga dess medlemmar nedlätto sig att på affärsmässigt sätt tillhandla sig för penningar åtkomliga kyrkoherdebeställningar, hvilket gaf anledning till tal om den »bedröfliga synen, att prästerna köpa och utbjuda så stora penningar för sin befordran». »De kunna kalla sina åhörare *dyrköpta* själar fast med uselt sinneslugn».³ Konung Gustaf bidrog så till vida själf till ståndets demoralisation, att han länge nog såg genom fingrarna med E. SCHRÖDERHEIM's pastorathandel, hvilken slutligen väckte

¹ Stockh. p. 1782, n:o 75.

² Stockh. p. 1784, n:o 192.

³ ROGBERG, J.: Br. till J. C. STRICKER, den 7 mars 1768.

sådan harm och sådant gäckeri, att någon, efter som det i bref omtalas, tog sig för att öfver porten till dennes hem skrifva: »Här är dörren till fårahuset». Till att minska förtroendet till prästeståndet bidrog hos många en del riksdagsprästers omoraliska uppträdande i riksförsamlingen. JOHAN ROGBERG, omsider domprost i Växjö, yttrade 1766 om sina ämbetsbröder, särskildt om dem, som voro riksdagsfullmäktige: »Saken hjälpes aldrig, så länge lärarne vid högre och lägre lärosäten lefva åtminstone som fritänkare utan någon rätt gudsfruktan. Prästeståndet vid riksdagarna och eljest gifva för mycket lastarenom rum. Deras flyktiga uppförande, deras olaga vägar att komma in i fårahuset vittna nog, att de ej hafva Kristi sinne.»¹ De samvetsgranna i ståndet riktade sina klagomål särskildt mot vissa af ståndets representanter vid riksdagarna, hvilkas håg så fängslats af politik, ekonomi och egna fördelar, att de djupare religiösa intressena blefvo tillbakasatta, hvarigenom aktningen för ståndet blef lidande. Den framstående kyrkoherden i Klara församling i Stockholm J. CHR. HAUSWOLFF skref i ett bref i januari 1769, att det smärtade honom att se »det respektabla ståndet riksdag för riksdag decadenseras och det för herredagsprästernas otidighet och verkliga ogudaktighets skull, hvarigenom kristendomen mister sin helgd och religionen kommer uti oboteligt vanrykte inom Svea rike».² Åter en annan brefskrifvare yttrade 1768 i ett bref, att vid ett prästmöte, som hållits i Kalmar, hade kyrkoherden i Mönsterås visat sig ha studerat mer politik än teologi, samt berättade, att mötet funnit nödigt att öfverenskomma om en plikt af 50 daler smt. för den präst, som i en profpredikan nämnde det ringaste om sin person och sitt ärende; detta för att göra slut på alla egenlyttiga försök att till förfång för sina medsökande främja egen fördel.³ Den växande okunnigheten bland menige prästerskapet i de teologiska disciplinerna bidrog ock att minska vördnaden för ståndet och för den lära, som prästerna ex officio förkunnade, och att öka deras oförmåga att kritiskt döma om det religiösa värdet af de teologiska meningar, som voro byggda på den modärna filosofiska upplysningen. En kyrkoherde i Skåne skref 1783 till en kollega i Karlshamn: »Filosofien i Sans Soucie gäller nu mer hos våra många prelater än symboliska böckerna, och det vore ju korttänkt af de flesta, om de ej hellre skulle vilja passera för genies su-

¹ ROGBERG, J.: Bref till J. C. STRICKER, d. 28 febr. 1766.

² HAUSWOLFF: » » » d. 27 januari 1769.

³ SVANANDER F.: » » » d. 12 sept. 1768

perieures än gamla förlegade ortodoxer. Jag respekterar högeligen kunskaper och insikter i kritik och vitterhet, när de äro sammanparade med akt för Gud och vår store Frälsares ära, men är hjärtat icke befästadt i nåden, höra de till den atheniensiska areopagen.»¹ Den förutnämnde Rogberg yttrade i bref 1768: »Grundelig lärdom och rätt uppbyggeligt omgänge saknas bland oss på de flesta ställen, så att nationens smak lutar till sitt fall, då äfven religion och moral aktas intet.» »Största felet ligger hos religionens pelare och ståndets fullmäktige.»² Han väntade ej mycket gagn för kyrkan af den tryckfrihet, som mot frihetstidens slut blef kungjord. Den trodde han komme att medföra upplysning i 'politie och lagvett' men »teologie och lärda saker lærer lämnas i glömska och öka vår tids tilltagande fritänkeri».³ De kunnigare inom ståndet klagade öfver en stigande olust för vetenskapligt teologiskt studium. En kyrkoherde ARNOLD ASPLUND skref i ett bref den 19 november 1771 om tidens »afsmak för grundlig insikt i den uppenbarade trones lära och dess lika vårdslöshet om en sann kristendom»⁴; en pastor C. J. BRAG i Göteborg den 8 februari 1766: »Folket här nedan, själfva våra stiftsprostar ej undantagna, hafva ingen läslust utan lefva i ett älskadt mörker», och »Få präster hos oss finnas, som med lära och egna efterdömen kunna göra särdeles väckelse».⁵ En annan pastor från Göteborgs stift, J. GOTHENIUS, talade i ett bref den 29 januari 1773 om »smaken för studium theologicum, som nu är så öfvermåttan förfallet, begynnandes från akademien».⁶

Till ståndets okunnighet i teologien och till dess förvärldsligande bidrog ett missförhållande, som vid jubelfesten i Lund 1768 till åminnelse af därvarande universitets grundläggning hundra år förut blef af dåvarande teologie adjunkten P. MUNCK påpekadt i dennes svar på den s. k. »doctoralfrågan» vid då hållna teologie doktorspromotionen. Den fråga, som blifvit framställd, var, om man af den teologiska lärdomens närvarande tillstånd kunde göra sig något visst hopp om teologiens tillkommande tillväxt. Till mångas harm svarade Munck: »Våra tider äro så beskaffade, att nästan alla vela blifva theologici. Vi räkna bland våra teologer: jurister, medici,

¹ STÅHL, L.: Bref till STRICKER, d. 6 febr. 1783.

² ROGBERG, J.: » » » d. 18 okt. 1768.

³ » » » d. 26 apr. 1767.

⁴ ASPLUND, A.: » » » d. 19 nov. 1771.

⁵ BRAG, C. J.: » » » d. 8 febr. 1771.

⁶ GOTHENIUS, J.: » » » d. 21 januari 1773.

mathematici, oeconomi, politici, ja, vi hafva ju ock exempel på officerare, som blifvit präster. Måne teologien har till att vänta någon synnerlig tillväxt utaf dessa doktorer och teologer?» »Det teologiska studiet lär af många utväljas intet af nit för Guds ära och af kärlek till religionen utan för löningar och hedersstället. Således förtvinar församlingen, teologien förvissnar.»¹ Munck förbigicks vid promotionen, men utverkade sig därefter rätt att efter disputation särskildt promoveras. Ehuru väl prästerna förlorat mycket af sitt förra anseende, försmåddes dock icke det lefvebröd, som kyrkan tillförsäkrade sina tjänare, och ännu fanns tillräcklig heder fäst vid de högre posterna inom den för att locka till sig aspiranter. Man fick bevittna, att både lockeanen professor CHRISTIERNIN och den Kantianismen tillgifne professor BOETHIUS i Uppsala slöto sig till prästeståndet. Den förre nämndes 1787 till kyrkoherde i Öfver- och Yttergran, och den senare mottog teologie doktorsvärdigheten år 1800.

En viss uppståndelse gjorde det bland prästerskapet, när C. E. TAUBE 1780 lämnade den militära banan, antog ordination inom kyrkan och nämndes till ordinarie hofpredikant och konungens bikt-fader. J. LIND skref från Ousby den 22 januari 1780 till Stricker därom, att man snart nog torde »få se något som liknar de katolskes politica, att kadetter af familjerna blifva abbéer och hålla till godo sådana beneficia ecclesiastica, som räknas som lucrativa. Studier lära icke framdeles fordras» etc.²

Såsom är nämndt funnos de, som ansågo, att största skulden till förfallet bland prästerskapet vore att söka hos kyrkans »pelare», d. v. s. i främsta rummet dess biskopar och ledare. Bland dessa funnos dock dem, som voro både fromma och renläriga, såsom till ex. ärkebiskop BERONIUS och biskop C. J. BENZELIUS i Strängnäs, men å andra sidan ock de, som egentligen berömdes blott för stor renlärighet, såsom biskoparna i Lund J. ENGSTRÖM, O. CELSIUS och P. MUNCK, hvilka bägge sistnämnda också räknades som lärda och skarpsinniga män. Flera hade namn om sig att vara kunniga filologer, såsom t. ex. O. OSANDER i Växjö; andras intresse fängslades af politiken, såsom bland andra fallet var med biskop C. G. SCHRÖDER i Kalmar, ännu andra, t. ex. ärkebiskoparna U. v. TROIL och J. A. LINDBLOM voro utpräglade neologer, och äfven de funnos, på hvilkas uppförande och lif skuggor föllo. Så till ex. tillät sig biskop M. G.

¹ Efter redogörelse i Stockh. p. 1781, n:o 296.

² Bref till Stricker, Kungl. bibl.

WALLENSTRÄHLE att nedskrifva ett lättsinnigt bröllopskväde¹, o. s. v. Somliga gjorde sig kända för sitt nit att söka kväfva alla friare andliga rörelser och irrläror, men icke lika mycket för att framkalla en lefvande kristendom i den lutherska bekännelsens form. När mot slutet af 1770-talet en andlig väckelse blifvit af ett par prästmän framkallad inom Västra Göinge kontrakt i Skåne och biskop CELSIUS af den orsaken begaf sig dit för att hålla visitation, lät han i sin ifver att kväfva rörelserna ej lugna sig af pastors i Ousby hänvisning till »den andliga barnålderns sjukdomar». Biskopen varnade för A. Nohrborgs postilla lika väl som för Sions sånger och Moses och lambsens visor m. m.² Äfven om upplysningens förkämpar icke delade meningar med svärmare, herrnhutare och pietister, retades de dock af dylika förföljelser, i hvilka de sågo utslag af en trångbröstad prelatensisk ofördragsamhet. Den mening, de hyste om biskoparna och öfriga teologer på 1780-talet, kom till synes bland annat i ett yttrande af JOH. HENR. KELLGREN från 1785: »I stället för herdabref, konsistoriebeslut och polemiska folianter gifva de andliga ut broschyrer om polisen, handeln, konsterna och sederna».³ Äfven inom prästerskapet spordes missnöje med biskoparne öfver hufvud taget. En pastor i Ålem, Kalmar län, klagade 1781 i ett bref sägande: »Det är illa beställt med en hop biskopar i religionsvägen, i det de icke fråga efter religionsvården, som så blottställes i vår tid, utan af människofruktan äro så timide i anseende till vederbörande *där uppe*».⁴ De oskyldiga dömdes med de skyldiga. De förvärldsligade biskoparne funno många efterföljare inom sitt stånd. J. M. FANT, domprost i Västerås, som ansågs vara »en af sin tids ypperste andlige talare», var enligt konungens egen utsago i bref 1780 till Elis Schröderheim angående eventuella kandidater till den lediga biskopsstolen i Linköping behäftad med »mång köttets svagheter».⁵ Detta omdömes rättmätighet bestyrkes af liknande omdömen äfven från andra håll. I ett pasqvill öfver honom med hänsyn till kandidatur till nämnda tjänst heter det, att Fant väl var predikant »men för biskop nog galant». C. M. WRANGEL, som 1771 blef kungl. öfverhofpredikant och året därpå kyrko-

¹ LJUNGGREN: Sv. vitterhetens häfder, I, sid. 108, anm.

² Bref fr. J. LIND i Osby och J. P. LORICH i Hjärsås till Stricker, Kungl. bibl.

³ SUNDELIN, R.: Svedenborgianismens hist. i Sv., sid. 46.

⁴ ULMSTEDT, J.: Bref till Stricker.

⁵ SCHRÖDERHEIM, E. Anteckningar om Gust. III:s hist., Örebro 1851, sid. 190 f.

herde i Sala, lät tala om sig för oenighet med sina församlingsbor. Att öfverhofpredikanten G. ENEBOMS predikosätt ej var ägnadt att ingifva rätt föreställning om kristendomens art, skall visas i det följande, och hans pastoral verksamhet såsom kyrkoherde i ett af Dalarnes största och mest indräktiga pastorat bedömdes hårdt af samvetsgrannare ämbetsbröder. Somliga mera bemärkta präster, såsom t. ex. kontraktsprostarna C. KRÖGER och CASPER WIJGMAN förstörde genom sitt uppträdande under frihetstidens senaste riksdagar sitt förtroende inom åtminstone motpartiets läger. Vi nämna ej flera namn, utan fästa blott uppmärksamheten på att religionens sak blef lidande i följd af många prästers klandervärda lefverne, hvilket gaf allmänna opinionen anledning att tillvita hela prästerskapet svåra fel och brister. Kyrkoherdarne skyldes för att vara angelägna att skaffa sig adjunkter för att själfva kunna lefva ett lif i maklighet och lättja. Prästerna i allmänhet ansågos vara snåla och snikna. Ej få beträddes med förseelser mot Gustaf III:s bränneriförordningar. Det väckte uppmärksamhet hos somliga, att biskop v. Troil vid prästmötet 1784 i Linköping väl förmanade prästerna att vaka öfver att folket ej förbröte sig mot dessa stadgar men däremot ej hade ett ord till varning mot dryckenskap.¹ Enligt en uppgift skulle prästerna inom hans dåvarande stift icke varit måna om att i sitt yttre iakttaga den värdighet, som borde tillhöra ståndet. De sägas varit »snaskiga i sin klädsel och orena» samt låtit kyrkorna ligga ostädade.² Äfven detta var ett tecken på den ringa aktning, som de hyste för sitt kall och gudstjänstens värdighet. Huruvida förhållandena voro bättre inom öfriga stift, måste vi lämna osagdt.

Prästernas *sätt att predika* var långt ifrån alla till lags. De gammaltroende i landet voro bekymrade öfver den profana anda, som hvilade öfver de förvärldsligade prästernas predikningar. Rationalisterna harmades öfver hela arten af kyrkans predikoverksamhet. De lade prästerna till last — att döma efter Stockholmspostens uttalanden — att de läto sina predikningar handla blott »om synden, om nåden, om den saliggörande tron, om omvändelsens ordning, om den eviga fördömsen, om mysterierna, eller händer det någon gång, att man predikar moralen, så är det ej den allmänna, stora moral, som uppehåller samhällen utan blott den lilla personliga moral, dessa husdygder, häradsdygder eller högst provinsdygder,

¹ LANÆRUS A.: Bref till Stricker d. 21 mars 1785.

² RODHE, Lindblom ss. bisk. i Linköping, sid. 177 f.

som säkert gagna i sin inskränkta krets men äro föga nyttiga och ofta skadlige för samhället.»¹ En annan äfven inflytelserik tidning. »Extra posten», i hvilken Leopold brukade skrifva, fann ock mycken vank och brist i prästernas predikningar, hvilka påstodos vara hopflickade af »utplockade bitar ur våra och våra grannars postillor, hvilka liksom sträfva emot att sammantrugas». Man möttes i dem af den »eviga slendrian, af en saftlös mångdelning, det tröttande släpet af loci communes, allegorier, tautologier, falska uttydningar, hårddragna tillämpningar, kalla utrop och liknelser utan värdighet men den möjligaste brist på riktig tankeföljd, förnuftig plan, patetisk kraft och en styl ändteligen, ett språk utan tecken till grammatisk sammanbindning». Tidningen betonade, att prästerna borde bättre tillgodose de bildades anspråk, på det att gudstjänsterna icke måtte väcka förargelse hos dessa. »Hvad de upplyste föraktade» såsom lågt, löjligt eller meningslöst», kunde de ej »frambära såsom offer åt den Högste.»² Om än en och annan af dessa beskyllningar icke saknade fog för sig, voro de dock såsom för allmänt hållna för öfverdrifna. Att döma efter de tryckta predikningar, som kommit under våra ögon, och som härröra från ungefär den tid, 1793, då anmärkningarna framställdes, utmärktes predikningarna icke af en för stor skematisering. Den tillvitelsen vore mera berättigad, om den riktats mot dem, som tillkommit under en äldre tid, då ock predikningarnas vanliga betydande längd gjorde en skematisering behöflig för kunna sammanhålla deras mångartade innehåll. Numera voro åtminstone de tryckta predikningarna kortare än förr. Kyrkoherden i Riddarholmen och Bromma J. POSSIETH höll vid början af 1723 års riksdag en predikan, som i sitt tryckta skick fyller 178 sidor i kvart. Dylika afhandlingar förekommo ej nu. Huru enligt Stockholmspostens mening en predikan borde vara beskaffad, gaf den tillkänna i en artikel 1799. Där säges, att predikan visserligen borde i första rummet befordra sedlighet och dygd men vid sidan däraf också se åhörarnes jordiska lycksalighet till godo och för den skull gifva t. ex. nyttiga råd om vården »om elden, om huslig och borgerlig ordning, om plikten att bevara hälsan, om barnuppfostran» o. s. v.³ Karakteristiskt nog för tidens uppfattning af en församlingsherdes uppgift är ett förslag, som framställdes i sistnämnda tidning. Dess upphofsman ansåg att intet bekvämare ställe än

¹ Stockh. posten 1793, n:o 48.

² Extra posten 1793, n:o 54.

³ Stockh. p. 1799, n:o 79.

kyrkan kunde upptäckas, hvarifrån nyttiga sanningar i allmänhet kunde spridas till allmänheten, enär den om söndagarna hade för sed att infinna sig där. Därföre borde man af årets helgdagar afskilja hälften eller åtminstone tredjedelen, och på dessa helgdagar skulle »jämte salighetsläran, som före 'Fader vår' äfven på dessa dagar kunde ihågkommas», moraliska predikningar hållas, hvarmed menades afhandlingar om ämnen, som hade »sin omedelbara nytta med sig här i lifvet». För att dessa predikningar måtte bli rätt lärorika, borde de utarbetas af »de förståndigaste och värtaligaste män, som vore till finnandes». Sedan skulle de årligen på samma dagar öfver hela riket från predikstolen uppläsas.¹ Om än detta hugskott stannade vid en lös tanke, funnos dock präster, som i sina predikningar mera behjärtade sina åhörarens timliga än eviga intressen. Öfver hufvud taget gingo prästerna förbi de djupare kristliga sanningarna. Deras predikningar voro andefattiga och nöjde sig med att prisa den kristna sedeläran och dygden, åt vilken utlofvades belöning i en annan värld. Själfva trosläran beaktades föga. Den gudomliga sidan i Kristi personlighet undanskymdes liksom hans ställföreträdande offer. I fråga om sin lära bestämdes Jesus — menade man — af sin tids föreställningar, och hans uppgift begränsades till att gifva oss de bästa föredömen af dygd. Som i de bildades kretsar stor vikt lades på prästens förmåga att kläda predikningarnas innehåll i ett så värtaligt språk som möjligt, bedömdes dessa där efter deras halt som vitterhetsalster, hvarför man högre uppskattade de »vackra» predikningarna än de helt enkelt uppbyggliga.

Typen för en predikant efter tidens smak var öfverhofpredikanten G. ENEBOM. Särskildt har han hos eftervärlden befast sitt minne genom en predikan på 21:sta kungl. ordensdagen i Sverige den 28 april 1768 samt genom ett griftetal öfver excellensen greve K. G. Löwenhjelm, båda utgifna på trycket och efterföljda af likaledes tryckta anmärkningar, som låta oss få en föreställning om hans sätt att utdela sanningens ord. Kritiken anmärkte bland annat, att E. använde konstiga ordställningar och äfven intetsägende satser, underlät att förklara texten och nedlät sig till ovärdigt fjäsk för de »höga och väldiga». Han yttrade sig t. ex. om dessa sålunda: »Hämta af eder stora dygd eder stora belöning i den renaste, i den ljufvaste känsla af edert goda hjärta». »Hafven allting så afgjort, att, när aftonen kommer, I uti edra böner kunnen säga som David till

¹ Stockh. p. 1793, n:o 167.

Saul: 'Så märk och se, att intet ondt är i min hand eller någon öfverträdelse'. Barmhertighet framställdes som universalmedlet, hvarmed allt ondt i världen skulle botas, hvarigenom alla öfriga dygder gjordes öfverflödiga. Saligheten vunnes ej, såsom Enebom förmenade, blott genom att känna den naturliga lagen och våra förpliktelser mot Skaparen, utan — framhöll kritiken — genom att känna Gud och den han sändt hafver Jesus Kristus, men Jesus var i Eneboms predikan icke med ett enda ord omrörd. »En annan recensent anmärkte beträffande griftetalet, att det utgjorde »en samling mycket välljudande ord», och att Enebom syntes skriva »de rebus omnibus et nonnullis aliis». Han citerade Eneboms ord: »Ingenting hedrar vår religion mer än att se de höga och väldiga vid foten af Guds altare». Den sistnämnde recensenten, som äfven kritiserade ordenspredikan, anmärkte vidare mot griftetalet, att, då han kommit att jämföra det med ett af den katolska biskopen Massillon, som denne hållit inför franska hofvet, han hade öfverraskats af den stora likheten mellan de bägge talen. Han ville dock ej skylla E. för afskrift utan ville gärna tänka, att den berodde på Leibnitzens *Harmonia praestabilita*». Ett exempel på, huru svulstiga men på uppbyggligt innehåll fattiga predikningarna kunde vara, erbjöd en prästman E. FORSSÉN, som Palmsöndagen 1783 predikade prof i Adolf Fredriks kyrka i Stockholm. Han skulle tala om den heliga nattvarden och tillropade sina åhörare: Jesus, »denne oförliknelige människovännen är nu död» — — »Vi se icke mer dess blida ansikte, vi höra icke mer hans vältalande tunga». »Mina vänner, skola vi därför glömma bort honom?» »Redan före Kristi tid var det ett urgammalt bruk i världen, att, när någon gammal världsligtvis skulle genom döden gå bort från sina lärjungar, en far från sina barn och en välgörare från dem, som njutit hans ynnest, så befallde han, att de efter hans död skulle årligen på en viss tid anrätta en tarvelig måltid — — för att lifligen påminnas om den aflidnes förtjänster och välgärningar» o. s. v. Detta »bruk införde ock Kristus i sin kyrka» etc. — Längre än de allra flesta i neologisk ytlighet gick utan tvifvel en engelsk predikant JAMES FORDYCE i sina *predikningar för unga fruntimmer*, hvilka predikningar G. A. TAYARDEN, hofpredikant hos hertig Karl af Södermanland, fann så förtjänstfulla, att han öfversatte dem och lät 1787 utgifva dem i tryck. Öfversättaren uttalade i sitt företal sitt gillande af att författaren följt »det segerande vettet på världens förändrade skådeplats» och aktat sig för att »reta mot sig ledsnaden och gäckeriet». »På det sättet hafva

gudaläran och en sund filosofi, som man så länge ansett för fiender, omsider med en öm förtrolighet räckt hvarandra handen, och smaken har trängt sig fram till predikstolen». Författaren själf uttryckte det hopp, att hans predikningar måtte »genom himmelens välsignelse, den han ödmjukt anropar», bidra att förbättra den behagligaste delen af skapelsen». Närmast sade han sig åsyfta sådana unga damer, som lefde med i stora världen, men rädd för att dessa möjligen skulle komma att finna hans mönstring af dem alltför sträng och fordringarna obilliga, fäste han deras uppmärksamhet på, att dessa vore föranledda af iakttagelser på »unga och muntra» damer i London. Gärna ville han medgifva, att »det är endast människor af en trång själ eller slafvar af de grofvaste fördomar, som kunna neka, att fruntimmer böra nyttja alla medel att behaga, som kunna föra dem till det stånd, hvarföre de blifvit skapade». I den första predikan, i hvilken han upptagit till behandling Pauli ord i 1 Tim. 2: 9, 10 om att kvinnorna skola uppträda i höfvisk dräkt, att de blygsamt och tuktigt pryda sig, icke med hårflätningar och guld eller pärlor eller dyrbara kläder o. s. v., varnar han för missförstånd. Han försäkrar, att apostelns tillsägelse, »hvaruti han tyckes i allmänhet fördöma alla könets grannlåter, icke bör förstås efter bokstafven och i sin strängaste bemärkelse». Det var nog vanligt hos hebreerna att uttrycka på ett »ovillkorligt» sätt sådana bud, som endast borde tagas jämförelsevis (sid. 3 f.). Som en af damernas höga uppgifter för sitt lif räknade han den att förbättra karlarna genom att taga bort deras sträfhets och att i stället vänja dem vid artighet m. m., och han gifver sina läsarinnor råd, huru de å assembléer och i umgänget borde skicka sig i förhållande till männen. I andra predikningar behandlar han frågan om kvinnlig dygd, vänskap, mildhet, klädebonad m. m. I en af de tre predikningar, som äro ägnade åt en framställning, af hvad som hör till kvinnlig gudsfuktan, upptager han till pröfning frågan om, huruvida en dam kan komma att taga »sin tillflykt till andakt med mindre hon ej tvingades därtill af en misslyckad kärlek». Han ville ej påstå detta, utan snarare tro, »att det befinnes i könets natur vissa egenskaper, som genom Guds nåd göra det mycket skickligt att smaka och uppodla dessa gudomliga tänkesätten». Han betygar emellertid, att »tro utan sedighet, andakt stridande mot förnuftet» äro ej kristendom utan skrymteri eller vidskepelse, och att äfven den djärfvaste fritänkare skulle bli »ledsen, om han funne sin syster, dotter eller hustru utan religionens tygel». Han gifver damerna det rådet:

»Korta och valda ställen ur bägge testamenten, besynnerligen det nya och helst ur vår frälsares historia och tal borde vid *lediga stunder* genomläsas och öfvervägas». Författaren hade synbarligen icke stora fordringar på damer, som lefde med i stora världen. De funnos jämväl hos oss, som menade, att billigheten kräfde, att man använde en mildare norm, då man bedömde dygdegraden hos dessa. En af Tysklands mera bekanta neologer konsistorialrådet J. J. SPALDING behandlade i en predikan på Kyndelsmässodagen frågan »Huruvida det är möjligt att i stora städer behålla sitt hjärta uti en sann gudsfruktan». Som frågan var aktuell äfven i Sverige, blef hans predikan 1789 öfversatt till vårt språk. Författaren besvarade frågan jakande och fann i den gamle Simeon i det folkrika Jerusalem ett bevis på att det är möjligt.

Redan själfva valet af ämnen, som de bägge sistnämnda utländska predikanterna behandlade, är något öfverraskande, men mera förvånande är att finna en präst i svenska statskyrkan, änkehuspredikanten P. FREDELL, förut nämnd, våga från predikstolen direkt angripa den evangelisk-lutherska bekännelsen i närvaro af både konungen och ärkebiskop VON TROIL. Han betecknade denna lära som t. o. m. straffbar och fördömlig och hade för egen del omfattat de svedenborgska läromeningarna. När ärkebiskopen ämnade inkalla honom för konsistorium för att ställas till ansvar för dessa angrepp, hejdades han af underståthållaren A. AXELSSON och konungens gunstling hofstallmästaren A. F. MUNCK, hvilka ombestyrde, att han i stället blef kallad till kunglig hofpredikant, hvar efter han omsider nämndes till kyrkoherde i Adolf Fredriks församling i Stockholm.¹ Ett annat exempel på myndigheternas långt utsträckta tolerans eller snarare religiösa indifferentism erbjöd en amiralitetspastor SVEN VIGELIUS, som öppet hånade läran om Kristi försoning. Väl blef han ställd till rätta, men förseelsen stängde ej vägen till befordran. Äfven han hugnades efter en tid med pastorat. När denne Vigelius författat en skrift i neologisk anda, vände han sig till Linköpings konsistorium för att få ett nödigt »imprimatur», och biskop Lindblom gick hans begäran därom till mötes.²

Prästernas inflytande på allmänhetens trosåskådning berodde jämväl på den undervisning, som de meddelade vid de lagstadgade olika slagen af *kristendomsförhör*. De neologiskt sinnade prästerna voro naturligtvis intresserade af att den *lärobok* i kristendomskun-

¹ SUNDELIN, R.: Svedenborgianismens hist. i Sv. Ups. 1886, sid. 197.

² SKARSTEDT, C. W.: Predikoverksamhetens hist., Lund 1879, sid. 212.

skapens element, som sattes i folkets händer, vore afpassad i enlighet med det teologiska system, som de hyllade. Frågan om huru en dylik katekes borde vara beskaffad, blef ock afhandlad i den offentliga diskussionen. I en till Stockholmsposten 1793 insänd artikel uttalade dess författare som sin mening, att huvudsakliga orsaken till de flestas religionsförakt vore att söka i olämpligt val af lärobok i kristendomskunskap och i »det oriktiga» sätt, hvarpå undervisningen däri blifvit meddelad. När han hörde någon smäda gudsfruktan, plägade han tänka: »där är en, som fordom vanligast gäspade öfver katekesen». Han sade sig därför vara angelägen om att bekomma en katekes, »där lärlingens nygirighet väcktes, där läropunkterna framställdes med hänsyn till nytta och utöfning» o. s. v. En sådan hade han funnit i en af B. KOPPE utarbetad lärobok i kristendomskunskap och genom biskop J. A. Lindbloms försorg öfversatt till vårt språk.¹ Vid ett annat tillfälle blef i samma tidning, 1790, »*Religionshandbok* af J. A. HERMES förordad som tidsenlig. I den kunde till och med »en ostuderad få anledning att med förstånd fatta det väsentliga af sin kristendom». ² Då denna bok följande år blef vidare granskad i tidningen, anfördes som en dess förtjänst, att den »var långt ifrån att göra ett med dem, som sätta kristendomen i ständig försakelse». ³ En annan recensent, som mera lagt märke till dess afvikelser från kyrkoläran, fann den dock så förtjänstfull, att den ej borde förkastas, fastän den hade smak af »socianism» och afvek från våra symboliska böcker. »Vi hade väl icke därmed — sade han — att vi bundit oss vid dessa, uppgifvit vår naturliga rätt att fritt tänka, pröfva och undersöka sanninngen.» Han kunde ej gilla, att man visserligen medgäfvade en hvar rätt att fritt pröfva men likväl förmenade honom att fritt meddela andra resultatet däraf. Han påpekade äfven, hvilken stor skada man skulle vålla den allmänna upplysningen, om man drefve en sådan inskränkning för långt. Han försäkrade, att följderna af en hämmad frihet vore skadligare än en alltför stor frihet. »Hade icke konung FREDRIK i Preussen tillåtit en så stor religions- och tryckfrihet i sina länder, så hade Tyskland ej kunnat skryta af sådana män som en SPALDING, TELLER, STEINBARDT, JERUSALEM, ZOLLIKOFER, DOEDERLEIN m. fl., hvilkas förtjänster vi ännu knappt

¹ Stockh. p. 1793, n:o 112.

² Stockh. p. 1790, n:o 249.

³ Stockh. p. 1791, n:o 248.

äga styrka att känna hos oss.»¹ Som alla dessa män voro neologer, gick således recensentens önskan ut på, att den efterlängtrade nya läroboken för menige man i kristendomskunskap skulle blifva affattad i deras anda. Huru en eller annan inom neologernas läger i denna filantropinismens tid tänkte sig att en *metodiskt* väl anlagd kristendomsundervisning borde vara beskaffad, kan man se af en artikel i nämnda tidning, där det redogöres för undervisningsplanen för en tillämnad skolinrättning i hufvudstaden. Allra först skulle *begreppet* religion utredas för barnen. Därpå skulle följa en öfversiktlig redogörelse för de viktigaste religionsformerna i världen, sedan gifvas en framställning af den kristna religionens hufvudgrunder och af de mest betydande sekterna inom den kristna kyrkan, hvarefter läraren till sist ägde öfvergå till exposé af den evangeliskt-lutherska kyrkans lärosystem. Undervisningsplanen betonade, att »det duger ej att endast tro i dessa farliga tider». »Man måste från barndomen vänja sig vid en resonerad religion.» Recensenten hade dock en annan mening än den skildrade planen för kristendomsundervisningen i den tilltänkta skolan. Han förmenade, att bibeln borde vara »*principium theologiæ*», och att det för barnen ej kunde vara nyttigt att göras förtrogna med hedenomens styggelser.²

För *psalmbokens* förbättring hade en kommission blifvit utsedd och 1764 försedd med en instruktion. Dess förslag underkändes, och kommissionen upplöstes 1770. Jämlikt yrkande af prästeståndet vid 1778 års riksdag vidtogos nya åtgärder till att åstadkomma en ny psalmbok efter tidens fordringar. Det nya förslaget, som framlämnades vid jubelfesten 1793, vann ej heller bifall. Ännu funnos de, som höllo på den gamla psalmbokens kärnfulla och renläriga psalmer, som gäfvos »en rörande påminnelse, att vi prise och åkalle våra fäders Gud med våra fäders ord». Andra åter fordrade, att de gamla psalmerna skulle modärniseras så till anda som till form. För att ock tillförsäkra det till 1793 års jubelfest tillämnade psalmboksförslaget värdefulla nya psalmer hade ärkebiskop v. Troil ställt ett hundra dukater till svenska akademien förfogande för att af den användas som pris åt författare, som inlämnade psalmer öfver tjugu uppgifna ämnen beräknade att kunna intagas i berörda psalmboksförslag. Att döma af de prisbelönade psalmernas art hade ärkebiskopen hufvudsakligen uppgifvit ämnen, som falla

¹ Stockh. p. 1791, n:o 17.

² Stockh. p. 1789, n:o 91.

inom sedeläran. Detta var ock ganska naturligt, eftersom neologerna betraktade moralbudens efterlefnad som religionens egentliga väsen. Hofpredikanten MATHIAS STENHAMMAR belönades för psalmer om Guds försyn, om människan, samvetet, människokärlek, kyskhet, högfärd, arbetsamhet m. m. Komminister E. DAHL från Skara stift vann pris för psalmer om Guds försyn och om människan. En revisor P. O. NYSTRÖM erhöll belöning för sina psalmer om samvetet, en ynglings inträde i världen och om en kristens hopp; hvilket sistnämnda ämne ock inspirerat en prost P. EKELOUND. En translator H. DENELL från Göteborg belönades för en psalm om försonlighet och en prost SVANANDER för en om dopet.

Bibelkommissionen, som alltsedan 1773 arbetade för att gifva *bibeln* en modärnare språkform, lämpade sig därvid efter tidens smak och tog jämväl hänsyn till den nyvaknade bibelkritiken, som ville se bibeltexten äfven ur historisk synpunkt, ett granskningssätt, som dock väckte oro hos en del bibelläsare. Man finner, att de särskildt befarat, att den engelske bibelkritikern Kennicotts många bibelvarianter skulle verka förvillande, och att bibelns auktoritet därmed skulle komma att sättas på spel. »Det ser alldeles ut, som finge socinianerna och naturalisterna, som utifrån angripa bibeln, hjälp af församlingens egna barn, om de icke med försiktighet handtera variantes lectiones.» Redan lopp canon fara att rubbas af en SEMLER i Halle och BAHRDT i Giessen.¹ Man anmärkte från kyrkligt håll, att t. ex. VOGEL i Halle vågat sig på äfven »dicta classica», som berörde kristendomens grundsanningar, såsom t. ex. rörande Kristi gudomliga natur. En kyrkoherde i Ronneby anmärkte därom 1766: »Männe icke dock våra egna stora theologi mycket tvifla i den saken».² De stycken af bibeln, som i ny öfversättning framlades för allmänheten, väckte mångas ogillande. Somliga, som voro rädda om bibelordets helgd och äfven den dräkt, hvari särskildt kära bibelställen dittills trädt dem till mötes, beklagade, att bibeltexten nu framträdde som ett vitterhetsalster, hvilket förhållande kunde till förfång för bibelordets höga auktoritet och särställning förleda läsare att jämnställa den heliga skrift med andra vitterhetsprodukter.

Icke heller blef revisionen af *kyrkohandboken* färdig under Gustaf III:s tid. Arbetet därå afsåg att lämpa den efter tidens

¹ Bref från J. Acrelius till J. C. Stricker, a. st.

² HENSCHEN, J.: Bref till J. C. Stricker, d. 2. april 1776; Kungl. bibl.

smak och åskådning. Hvad som icke minst i den brukade handboken verkade stötande för denna smak var, att exorcismen, som betraktades som en vidskeplig kvarlefva från en gången tid, ännu var bibehållen vid dophandlingens förrättande, då den dock måste anses oförenlig med tidsmedvetandet.

Det var, som vi sett, ingalunda ensamt de neologiska prästernas inflytande, som uppammat och underhöll scepticismen och fritänkeriet bland allmänheten. I väl ännu högre grad hade *tidningspressen*, den filosofiska och vittra *litteraturen* sin dryga skuld däri. Till de mest inflytelserika vägrödjarna under Gustaf III:s regerings-tid för upplysningsseklets religiösa teorier hörde de högt ansedda författarne C. G. LEOPOLD och J. H. KELLGREN, hvilka begge i Voltaire sågo århundradets ledande ande. Äfven Th. THORILD, hvilken i J. J. Rousseau såg en ännu djupsinnigare visdomslärare, vann meningsfränder. LEOPOLD höll sig till deismen och såg i den sammanfattningen af sin religiösa tro, hvarföre för honom begreppen Gud, frihet och odödlighet tedde sig som religionens a och o. Dessa begrepp måste antagas som »de tre orörliga punkter, vid hvilka hela systemet af den mänskliga varelsen, att jag så må säga fastgöres». De äro »grunden för all samhällslära, all rättvisa, all dygd och synnerhet all tröst.» Vi måste antaga, att en Gud finnes, ty vår natur har ett behof att tänka sig en förnuftsordning, och vår moraliska känsla bjuder oss detsamma. Men antaga vi en naturstyrelse, grundad på förnuft och rättvisa, »så ligger däri ett erkännande af Gud. Som vi ej kunna tänka oss, att Skaparen, som gifvit lifvet, skulle förstöra en varelse, som han själf förlänat lif, måste vi antaga en själens odödlighet. Ett lugnt och tryggt samhälle kan ej byggas utan religion. Han lyckönskade den stat, »som äger en med förnuftets fordringar öfverensstämmande, vis och välgörande uppenbarelse sedan seklers tid antagen. »Ingenting är mera välgörande än en sådan religions verkningar, när dess välde är lindrigt.» En angelägenhet måste alltid vara att »sätta religionens läror i förenlighet med det upplysta förnuftets grundsatser och vända religionsundervisningen, så mycket möjligt är, från dogmens theologala spetsfundigheter inpå hjärtats och lefvernets moraliska förbättring». Den blott naturliga tron på Gud och odödlighet menade han ej vara nog för den stora massan, som påverkas af känslor och inbillningar. Den behöfver något mer. Filosofen, den bildade, »njuter den renare luften». Leopold var sålunda af princip ej kristendomshatare. Kyrkans tro var behöflig för den stora mängden.

Klokheten bjöd honom att hålla på den. För egen del hade han ej behof af den. Den kantska filosofien åtnjöt väl icke hans bifall, ehuru den omsider blef bestämmande för de bildades världsåskådning och undanträngde den af honom själf hyllade filosofi, som Locke representerade, men han upprördes icke desto mindre, när med anledning af det förstnämnda systemets segertåg den kyrkliga bekännelsens försvarare höjde en klagan öfver »förnuftdyrkan». Han utgaf då en skrift: »*Ett par ord om förnuftshatet å den ena och det nya förnuftsljuset å den andra sidan*» och förklarade, att i en »så efterblifven nation som vår borde man i stället hedra de män, som sökte bidraga till förbättrade insikter». Det inflytande, som han redan under Gustaf III:s tid utöfvade på det religiösa tänkesättet, ökades efter dennes död. Det tidningsorgan, som han ofta begagnade sig af för att göra sina uttalanden i allmänna frågor, var *Extraposten*.

Under Gustaf III:s tid öfvade J. H. KELLGREN större inflytande på allmänna opinionen bland de bildade. Det tidningsorgan, hvori han plägade uttrycka sina tankar, var den redan omnämnda »*Stockholmsposten*, i hvilken dagliga tidning han var den mest betydande medarbetaren. Liksom Leopold såg han i deismens grundläror hufvudsumman af religionen, och som en nitisk upplysningens förkämpe sökte han röja ur vägen allt, som i hans ögon tedde sig som vidskepelse och fanatism. Af detta motiv riktade han giftiga pilar mot svedenborgianismen och stiftade det s. k. sällskapet »*Pro sensu communi*». I kungörelsen därom 1787 tillkännagafs, att detta ämnade utgifva theser till allmänt skärskådande. Bland theser, som blefvo framställda, förekom ock påståendet, att »all tro är sekt och förnuftet ensamt allmännelig lära,» hvilket gaf ett nybildadt motsällskap: »*Pro usu rationis vero*» anledning till kritik. Ej heller kunde detta gilla, att det förra ville göra religionen till ett blott utvärtes band på statens medborgare.¹ Tidningens religiösa ståndpunkt framlyste ytterligare i ett senare nummer samma år i en artikel innehållande reflexioner i »religionsämnen». Där uttalades den åsikten, att religionsläror öfver hufvud ej kunna tillmätas någon objektiv och absolut sanning, utan att det endast kan bli fråga om att finna det »troligaste». »Allt hvad ett öfverväsande kan fordra af oss för sin dyrkan, är att vi följa, hvad vi funnit bäst.» Om det kräfde något mera af oss, vore detta att räkna som »tyranni». »Det är mindre angeläget för en människas tillfredsställelse, att de grundsatser af religion hon antager verkligen äro sanna, än att de

¹ Stockh. p. 1787, nr:is 2 och 14.

äro de sannolikaste.» Det mått af sannolikhet, som skall sökas, bör mätas efter det, som kräfves för att göra en människas »hopp verksammare än hennes fruktan och att förmå henne att under förmodan af ett tillkommande förtjäna det lyckligaste». Som otvifvelaktiga religionssanningar vore dock att anse lärorna om en belönande och straffande Gud och om ett tillkommande lif. Dessa deismens grundläror erkändes ha stöd i förnuftet. Med afseende på andra religionsläror gafs den försäkran, att, då ju äfven en jude eller muhammedan kunde vara en god människa, det var »onödigt att grubbla öfver fruktlösa satser, som ej ha något utvärtes tecken till sannning».¹ Tidningen höll filosoferna för bättre predikanter än prästerna. De senare målade människorna oftast sämre än de voro och betoge dem därmed »hopp och mod att förbättra sig, föreskrefvo för dem en fullkomlighet, som var oupphinnerlig, samt fränkande dygden värde, då den ej var förknippad med kristlig tro». Filosoferna däremot gäfvo en »målning af människan sådan hon är böjd af naturen till det goda men förvillad af okunnighet eller tvungen af passionerna att utvälja det onda». Filosofen lockar henne till dygd och afskräcker från last, i det hon framhåller »den omedelbara tillfredsställelsen, den kärlek och högaktning hos medborgare, som åtföljer den förra». »Af all dräkt, hvori sedeläran klädes, väcker ingen mera behag än den, som hon bär i romanen, ty den visar för inbillningen detsamma som skådespelaren för ögonen, den gifver lärdomar genom exempel.»² Den lycka, som upplysning kan bringa ett folk, sökte tidningen på ett skematiskt åskådligt sätt förtydliga för sina läsare genom att framställa följande »ättartaflor öfver folkens osällhet och sällhet»:

<i>»Okunnighet eller falsk kunskap,</i>	<i>Upplysning eller rätt kunskap,</i>
<i>Misstagen eller elak vilja,</i>	<i>Rätt eller god vilja,</i>
<i>Viljans verkställande,</i>	<i>Viljans verkställande,</i>
<i>Osällhet</i>	<i>Sällhet.»³</i>

Enär tidningen, som intog en mängd artiklar från allmänheten, kan anses ha gifvit uttryck åt mångas tankar och lifsåskådning den tiden, må anföras ännu några prof på dess ställning i en del

¹ Stockh. p. 1787, n:o 85.

² Stockh. p. 1780, n:o 77.

³ Stockh p. 1793 n:o 24.

religiösa frågor. I en anmälan af en skrift af den danske neologiske öfverhofpredikanten C. BASTHOLM: »*Kristna religionens stiftares bemödande för världen*», uttalas ett gillande af författarens mening, att »hedniska filosofer i anseende till sedeläran lärt allt detsamma som Kristus», och tidningen var öfvertygad om att dennes sedelära icke förlorat något därpå, att förnuftet kunnat lära detsamma.¹ Ur en predikan af en fransk kunglig hofpredikant citeras, att denne betygar, att evangelium ej är något annat än den himmelska filosofien nedstigen till jorden.² Ur en skrift: »*Betraktelser öfver religionens förnämsta sanningar*» af den mycket gillade och berömde neologiske abboten Jerusalem, framhålles, att denne funnit det enligare med förnuftet att antaga, att berättelsen om syndafallet bör fattas som en allegori, med anledning hvaraf det borde ifrågasättas, huruvida icke kyrkans lära om arfsynden behöfde beriktigas.³ När i ett annat nummer samma år, 1787, tidningen uttalar sig om lifvet, dess lidanden och om försynens regering, utbrister artikelns författare: »Dödlige, erkänner en Gud, en Skapare, en far för alla varelser, men akten eder för den förmåtenheten att hvar för sig tro denne skapare (som) sin Gud, sin far, sin beskyddare». Om det onda vore till någon nytta i världen, hvarför få de brottslige oftast skörda nyttan af den onda gärningen och de öfriga endast skadan och smärtan däraf? Satiriskt framkastar författaren den frågan: »Skulle det i den delen förhålla sig i den moraliska världen som i den fysiska, att himmelen skapat ett släkte af får enkom för att klippas och slaktas?»⁴ I odödligheten fann författaren dock förklaringen och trösten. Sin mening om döden och lifvet efter detta uttryckte tidningen i en artikel 1793. Dess författare antog, att, om man vandrar dygdens väg, behöfver man ej frukta döden. Säkraste trösten mot den ligger i vissheten om ett lif efter detta. Han medgaf, att förnuftet ej har mycket att svara på frågan, hvaruti lifvet efter detta kommer att bestå, men honom syntes det antagandet vara mest rimligt, som bestämmer dess art med hänsyn till »vår själs oupphörliga förmåga att tilltaga i visdom». I öfverensstämmelse med detta antagande skulle sällheten komma att bestå i en oupphörlig tillväxt däri och uti ett närmande till Gud, ehuru utan att nå honom fullkomligen.⁵

¹ Stockh. p. 1794, n:o 234.

² Stockh. p. 1790, n:o 21.

³ Stockh. p. 1787, n:o 7.

⁴ Stockh. p. 1787, n:o 128.

⁵ Stockh. p. 1793, n:o 168.

J. H. Kellgren, som själf icke ägde något intresse för den offentliga gudstjänsten, hade likväl i Stockholmspostens första årgångar låtit uti dess lördagsnummer angifva predikoturerna i hufvudstadens kyrkor. Då han emellertid snart nog upphörde därmed, uttalade en insändare i tidningen sin stora tillfredsställelse däröfver. Han gladdes öfver att tidningens läsare ej vidare besvärades med uppräknandet af en hop kungliga hofpredikanter, esquadronspredikanter, kyrkoherdar, doktorer m. fl. — »Gud vet allt, hvilka själasörjande personer, hvilkas namn hvar åttonde dag väckas ur sin glömska och strax till större delen falla dit tillbaka». »Dessa underrättelser, hvar den eller den predikar, kan endast behaga den sämre hopen» — »men ej den ädlare och upplystare klassen, edra flesta prenumeranter, hvilka antingen aldrig höra dem eller ock hålla för lika godt, hvilken de få höra.» Han föreslog, att de numera utelämnade tillkännagifvandena om predikoturerna måtte »remplaceras» med meddelanden om teaterföreställningarna i hufvudstaden. Han ansåg det vara bevisadt, att »moralen ingenstädes bättre läres än från teatern, där den föreställer sig lefvande och i utöfning». Som emellertid teaterföreställningarnas goda inverkan vore beroende af skådespelarnas talang, »så vore ej onyttigt att för hvarje representation låta allmänheten veta, hvilka personer som då komme att agera».¹ Denna stora tilltro till teaterns sedligt bildande förmåga var bland upplysningens beundrare ganska vanlig. Till och med präster hyste den. Den förutnämnde hofpredikanten Tayarden betygade i ett lofkväde öfver skådespelarkonsten, att »tårarna på operan kunna vara Gudi likså behagliga som bättringstårarna i templet, och densamme Guden, som väcker suckarna i kyrkan, han väcker dem äfven på komedien eller i sorgespelet».² Leopold hade synbarligen högre tanke om betydelsen af prästernas predikoverksamhet. Han behjärtade ej blott den moraliska goda verkan, den kunde utöfva, utan ock dess vikt för inskräpandet af själfva »gudaläran», en angelägenhet, som »måste sättas öfver all fråga». Han såg därjämte i predikningarna den nästan enda »tankeskola, som genom inrättningen af våra samhällen finnes öppnad för den större allmänheten». Angeläget vore blott, att religionsläraren visste »i sin framställning vederbörligen förena religion och förnuft». Han borde ej inskränka sig till att blott predika »tro och kristendom», utan jämväl känna som en förbindelse att »upp-

¹ Stockh. p. 1782, n:o 262.

² A. Lanærus br. till Stricker d. 26 mars 1789.

lysa» samt att hos sina åhörare söka väcka känslan för plikt». ¹ Som Kellgren och Leopold, hvilka voro tidens mest inflytelserika populärfilosofiska författare, hyllade Lockes materialistiska filosofi, bidrogo de ej ringa att utbreda en materialistisk lifsåskådning.

I samma riktning verkade den filosofiska vetenskapens hufvudrepresentanter vid de begge *universiteten* professorerna P. N. CHRISTIERNIN i Upsala och M. FREMLING i Lund, hvilken senare omfattade den i den form, som särskildt d'Alembert gifvit den. Professor D. BOËTHIUS gjorde dock den studerande ungdomen bekant med I. Kants kritiska filosofi, men icke heller den var förenlig med kyrkans lära. Enär vid denna tid teologien gick i filosofiens ledband, kom den utbildning, som landets blifvande präster bekommo vid akademien, att påverkas af den filosofi, som för tillfället där var bestämmande; under Gustaf III:s tid af *Lockeanismen*.

Frukten af upplysningsfilosofien och prästernas neologi bland den stora allmänheten visade sig redan under Adolf Fredriks konungatid och sedan ännu mera påfallande och ymnig under Gustaf III:s. En af kyrkans egna män, FRANS M. FRANZÉN, sammanfattade verkningarna af såväl den ena som den andra på nedannämnda sätt i sin dikt »*Tidens hopp*». Skalden spørjer där undrande:

Upplysning! Är du blott af vaxljus och kristaller
Kring högheten ett sken i hennes stolta slott?
Och, när det gamla fästet faller,
Blir du i folkets hand en mordbrandsfackla blott?

Han ropar därpå:

Stå upp Voltaire och se. hur de förnuftet dyrka,
Träd in förgudad själf i deras Pantheon:
Det är ej mer en kristen kyrka;
Filosofiens triumf betrakta därifrån.

Äfven om dessa ord närmast syfta på förhållandena i Frankrike, ägde de dock tillämpning äfven på dem i vårt eget fädernesland.

Redan före Gustaf III:s tronbestigning klagades — som vi sett — öfver den antikristiska anda, som genom fritänkarne spreds bland folket, och under hans regering ökades anledningarna till bekymmer. I en skildring af tidens seder från år 1780 säges: »Vore dygden en frukt af ett upplyst tänkesätt, så borde väl aldrig någon

¹ Leopolds saml. skrifter, Stockh. 1816, sid. 344 f.

tid varit dygdigare än vår, men olyckligtvis är det icke så. Utan att tro Rousseau, att det är kunskaperna, som framalstra och föröka lasterna, måste man dock medge, att de ej heller utrota dem.» »De flesta anse lasterna i samhället med lika vördnad, som man hyser för gamla saker.»¹ Året förut skref en kyrkoherde i Kalmar län i ett bref: »Lasten visar sig uppenbarligen och hedras, och dygden synes vilja dölja sig för att icke blifva begabbad. Fritänkare äro nu många, fräcka och oförskämda.»² Det var således ganska tidsbetecknande, att professor Z. Nordmark från Upsala i det minnestal, som han i vetenskapsakademien höll öfver aflidne professor N. Schenmark från Lund, och hvori han ville betona dennes välförhållande äfven under studentåren, bland annat yttrade: »Ett dygdigt och sedigt uppförande *vanhedrade* aldrig en fri studerande». För egen del förklarade Nordmark sig anse, att »vördnad för religion och en med dennas föreskrifter likstämmig lefnad aldrig bevisade brist på snille».³ Allmänna opinionen synes sålunda ha dömt annorlunda. Domprosten P. Munck, som 1780 förvaltade rektorssysslan vid Lunds universitet, yttrade i bref, att bland den studerande ungdomen där funnos liksom i Upsala många naturalister, och att han ämnade till en viss dag sammankalla studenterna för att göra dem »de allvarsammaste föreställningar om religion och gudsfruktan», och i ett senare bref nämnde han, att hädanefters ingen komme att erhålla testimonium academicum, såvida han ej kunde förete prästbevis, som intygade, att han nyttjat sina salighetsmedel. Denna bestämmelse i akademiens konstitutioner hade länge åsidosatts men skulle nu åter träda i kraft.⁴ Helt naturligt var det de bildade, de högre stånden, som mest begärligt lyssnade till »upplysningens» religiösa teorier. Med skäl anmärktes, att liksom »en del tyskar så länge arbetat uppå att göra den kristna religionen så förnuftsmässig», att den ej längre förtjänade namnet kristen, så fanns ock i vårt land »en hop af de mäktigare och dem, som vilja synas sapere supra vulgum, som göra detsamma, då de anse allt för fördomar, som förnuftet ej kan begripa».⁵ Särskildt mellan vitterhetens idkare och kristen tro menade man var befästadt ett svalg, som var svåröfverstigligt. Den frågan

¹ Stockh. posten 1780, n:o 62.

² J. Ulmstedt till J. C. Stricker, Brefsaml. i Kungl. biblioteket.

³ Stockh. posten 1791, n:o 238.

⁴ P. Munck till J. C. Stricker.

⁵ L. Malmström bref till Stricker 20 jan 1783, K. B.

kom verkligen på tal, om en poet kunde vara en god kristen. Den frågan togs upp t. ex. 1781 i en uppsats i Stockholmsposten, och vi kunna i den afläsa den uppfattning, som upplysningens män hyste därom samt om kristendomens väsende och kraf. »Det åligger skalden att försköna naturen och förtjusa sinnena; det åligger den kristne att anse världen med förakt eller afsky och att fly som ett gift alla sinnliga nöjen. Den kristnes dygder äro nästan alla passiva.» »Ingenting vore sannerligen nyttigare för både vitterheten och filosofien, än hvad herr d'Alembert jämte många andra vid flera tillfällen påyrkat, nämligen att en gång för alla den rågång utstakades, som för evigt bör åtskilja deras ägor från religionens.»¹ Ett ämne till bekymmer för de allvarliga var tidens lättsinne och ohöljda köttslighet, som hade en af sina rötter i tidens materialistiska lifsåskådning. Den veneriska sjukdomen gaf under 1780-talets förra hälft i vissa landsändar anledning till mycken oro och till myndigheternas ingripande.² Ett annat oroväckande symptom af tidens otro var, att — som en pastor i Landskrona uttryckte det i en predikan 1788 — det såg ut »som hädelsens och bespottelsens ande i dessa epikureiska och sadduceiska saeculo vore utgången i världen att alldeles utrota sanningens säd på jorden». Det sedliga förfallet kännetecknade dock ej allenast vårt land. I en artikel i Stockholmsposten 1781: »*Tankar om våra tiders seder och skaldkonstens verkan på dem*», jämföres det närvarande sedliga tillståndet i Europa med det, som rådde vid den tid, »då grekers och romares stater lutade till sin undergång». Författaren fann stora likheter i läget mellan dessa perioder.³ Tiden höll nu på att mogna för den franska revolutionen.

Föraktet för kyrkan och kristendomen framträdde äfven i vårt land som öppet gäckeri med religionen. Detta hörde till och med till god ton bland tidens libertiner och »jeunesse dorée». Äfven tidningen Stockholmsposten tillät sig flera gånger att taga in uppsatser, hvari religionen gjordes till föremål för begabberi och skämt. Den intog till ex. 1783 ur Åbo tidningar en uppsats under rubriken: »*Kungörelse om ett nytt system i moralen*», hvilket dess upphofsman önskade låta komma till allmänhetens kännedom. Denne ansåg, att man icke borde plåga ungdomen med att läsa om grundsatser, som voro afpassade »efter våra fäders tvungna och trumpna

¹ Stockh. p. 1781, n:o 9

² Konst. prot. i Linköping 1781—1784.

³ Stockh. p. 1781, n:o 174.

lefnadssätt, det vi längesedan öfvergifvit». Det nya systemet var fotadt på mera tidsenliga principer. Där var talet om »gudsfruktan dygd, odygd» etc. såsom urmodigt utbytt mot det om »honnêteté, honnet och inhonnet», och, som författaren tyckte, att det skulle få smak af fanatism att grunda, hvad man kallat dygd, på de gamla teologiska begreppen Gud, allvetenhet, rättfärdighet o. s. v., stödde han ej det nya systemet vid dessa, utan vid »dygdens fägring och ädelhet samt lasternas fulhet och låghet». Han sade sig ock hysa den öfvertygelsen, att den »honnettare» delen af nationen, hvilken han med sitt system afsåg, »icke behöfde med några stränga tyglar drifvas till att fullgöra sina skyldigheter».¹ Vid ett tillfälle lyckade tidningen med »sanningen» och satte sig före att bevisa, att villfarelse gör människan lyckligare än sanning, ty den sistnämnda säger oss det, som är ledsamt, under det att »alla åldrar hafva villfarelsen att tacka för sin förnöjelse. Ju mindre man sätter sig emot honom, ju lyckligare lefver man.» »Utan villfarelsen skulle hela vårt lif vara bedröfligt, emedan man alltid skulle se döden framför sig.»² När vid ett tillfälle tidningen uppsårat en broschyr, som berättade om, huru en student Märtman låtit omvända sig till sin frälsare, yttrade den en ironisk förvåning öfver att studenter funnes, som behöfde omvändas, då ju »det andliga ljuset tyckes böra lysa klarast vid akademierna, hvarest man äger den oskattbara lyckan att vara handledt af teologiska fakulteter, som man vet förklara gudaläran på ett sätt, som säkrast länder till både hjärtats och lefvernets förbättring».³

Oviljan mot kristendomen tog sig uttryck äfven i begabberi af prästerskapet, som utan tvifvel gaf hugg på sig, såsom redan är antydt. Man förargades öfver att behöfva aflöna personer, som man såg göra tjänst allenast en dag i veckan. Af somliga betraktades de uteslutande som statens tjänare, hvilka gjorde sitt arbete för att därmed betrygga samhällslugnet. I mångas ögon var nämligen kyrkoinrättningen allenast en skyddsmur för det borgerliga samhället. Prästerna betraktades af en del som behöfliga för att föra civilregistret, göra tjänst som mantalsskrifvare och taxeringsmän m. m. dylikt. Man lyckade med dem. En insändare i Stock-

¹ Stockh. p. 1793, n:o 94 och 95.

² Stockh. p. 1782, n:o 275.

³ I. JUNGREN, Sv. vitterh. häfder, I, sid. 103.

holmsposten föreslog, att ståndets grader borde särskiljas från hvarandra genom deras perukers olika kvalitet.¹

Äfven under detta tidevarf af religiöst förfall framträdde dock här och där yttringar af en varmare innerligare *religiös lifaktighet*. De svärmiska rörelser, som förspordes i gränsbygderna mellan Skåne och Småland, voro tecken därtill. Trots sin ensidighet verkade herrnhutismen uppfriskande inom kyrkan, och den allvarligare kristna tro, som här och där förspordes, antog flerstädes intryck af denna läroriktning. En framstående målsman för den var till ex. Th. ODHELIUS i Skara stift. I Lunds stift funnos flera bemärkta prästmän, som anslöto sig till den. Äfven Svedenborgianismen hade en from representant i domprosten AND. KNÖS i Skara. Också bland kyrkans rättrogna tjänare räknades ej få, som lade i dagen ett varmt nit för äkta kristendom. ANDERS NOHRBORG verkade äfven efter sin tidiga död medelst sin postilla som ett salt mot förruttnelsen. Den förut nämnde öfverhofpredikanten GABRIEL ROSÉN åtnjöt berättigadt anseende för att utan hänsyn till person med kraft och lif förkunna ett rent evangelium, och mera i det fördolda utförde mången prästman en välsignelsebringande lifsgärning. Polemiskt stredo flera af kyrkans män mot heterodoxien, såsom t. ex. P. MUNCK i Lund och flera andra, mindre betydande, präster. I en högmässopredikan Mikaelidagen 1778 i Göteborg predikade pastorn i Kristina församling C. J. BRAG öfver ämnet: »Ve världen för förargelsens skull» och angrep däri »den förnäma sadduceismen», den »oomvända, s. k. artiga och galanta världen», »den uppfolkade sadduceiska hopen», som förförde de unga. Han skildrade, huru ynglingen och flickan föras ut i epikureiskt sällskap, dåras af de kvickheter, som de där få höra, märka, att religionen och gudsfruktan skrattas ut som »våpighet och bigotteri». De bli omsider glada att slippa ifrån Guds klappande och bedröfvande ande» och vilja snart visa, »huru stark och — som du tänker — kvickt de nu kunna tänka». En komminister J. MOMAN i Upsala vågade vid teologie doktorspromotionen där 1772 framhålla för de skriftlärde, att den gängse fördomen, att, »hvad man genom religionen vinner till sitt andliga och eviga väl, äfven så mycket förlorar man till det timeliga», var ett betänkligt hinder för fortkomst i gudaktighet. Många andra tryckta predikningar från Gustaf III:s och hans faders tid, äfven några från Linköpings stift, vittna nogsam om, att det rena evangelium ännu icke tystnat från alla predikstolar.

¹ Stockh. p. 1779, n:o 73.

En prost P. LAGERMAN i Sct. Olai församling i Norrköping, en prost A. ESSE i Vimmerby, en collega scholæ i Linköping S. BERZELIUS (fader till kemisten J. Berzelius) m. fl. ha efterlämnat predikningar, där den kristliga karaktären är tydligt markerad.

Ej blott från predikstolen sökte kyrkans trogna tjänare att motverka fritänkeriet. En och annan grep till pennan och utgaf skrifter till den evangeliskt lutherska beännelsens försvar. Den förutnämnde Nohrborgs predikosamling »*Den fallna människans salighetsordning*» utgafs 1777 efter hans död och beäste mången i den bibliska sanningen. Nya upplagor af kyrkans gamla kärnfriska andaktsböcker, såsom THOMAS A KEMPIS »*Om Kristi efterföljelse*»; skrifter af LUTHER, ARNDT och SCRIVER omtrycktes och spriddes äfven under denna kyrkans svaghetstid. Biskop SERENIUS i Strängnäs vände sig i början af Gustaf III:s regering till konungen med begäran om hans bistånd för att dämpa fritänkeriet. Han föreslog, att konungen måtte i hufvudstaden låta upprätta en anstalt för teologiska föreläsningar, afsedda att bekämpa angreppen mot den kristna tron. Konungen afböjde förslaget den 19 september 1774, angifvande som skäl, att han befarade, att dylika apologetiska föreläsningar ej komme att främja biskopens syfte utan tvärtom sannolikare skulle locka »en nygirig ungdom till den förbjudna frukten». Med större skäl afböjde han ett förslag af justitiekanslern LILJESTRÅLE, som ock haft ögonen fästade på det religiösa förfallet och den förföriska litteraturen, att han måtte skärpa censuren och låta lägga upp en index prohibitorum librorum.¹

Själftva prästeståndet vid 1786 års riksdag kände en viss oro för att fritänkeriet gripit omkring sig så allmänt bland ämbetsbröderna. Af omtanke om kyrkoläran och det egna ståndets väl och ve gaf Clerus comitialis i det sedvanliga *riksdagscirkuläret* stiftsstyrelserna råd med hänsyn till det förhandenvarande kyrkliga läget. Det ansåg, att en missledd uppfostran bar skulden till irreligiositeten. Som cirkuläret menade, att rikets högstskolor och akademier voro »de ställen, där ungdomen börjar stadga sina begrepp och omdömen, samt hvarifrån de ämnen tagas, som sedermera skola vårda och handleda andras barn», så anmodades »herrar biskopar och isynnerhet prokanslerer att låta vara sig ömt om hjärtat, huru de teologiska vetenskaper måtte drifvas med all möjlig flit och sorgfällighet samt de filosofiske med tillbörliga verksamhet, att de i stället för att göra de förra nödig tjänst och biträde

¹ ODHNER, H.: Sv. politiska historia under Gust. III:s reg., I, sid. 606.

icke undergräfvä dem och blifva för religion och seder skadeliga». Ståndet hade gått in till kunglig Majestät med en underdånig begäran, att han måtte tackas låta utgå till biskopar och konsistorier befallning om att de måtte »hålla sträng och allvarsam hand öfver att prästerna i sina predikningar och andra förrättningar noga följde den heliga skrift »efter det begrepp, våra symboliska böcker innehålla, och sorgfälligt undvika alla sådana uttryck och lärosatser, hvarigenom den enfaldige förvillas och oroas och den lättsinnige hämtar yttermera anledningar att gäckas med religionens heliga och dyrbara sanningar» o. s. v. För att nödga prästerna att underhålla och föröka sina teologiska insikter och göra ett slut på den oseden, att unga präster utan vunnen erfarenhet i ämbetets utöfning skyndade att aflägga pastorexamen för att sedan kunna slå sig till ro och hängifva sig åt lättja, hade ståndet begärt hos kungl. Majestät, att han måtte utgifva en förklaring af dithörande stadgar, hvarigenom konsistorierna kunde sättas i stånd att lämpligen reglera denna examen. Som erfarenheten visat, att präster funnos, som godtyckligt handskats med gällande formulär i handboken, fäste clerus comitalis vederbörandes uppmärksamhet på nödvändigheten att noga följa dessa; speciellt vore behovet påkalladt i fråga om vigselformuläret. Ståndet hade ock med bekymmer beaktat det tilltagande missbruket af sabbaten, hvarför det hos kungl. Majestät framställt behovet af en skärpt sabbatsstadga, hvarigenom skådespel på sön- och helgdagar blefve förbjudna, samt af ett påbud, hvarigenom den oseden hämmades, att en boktryckare, som vid ett konsistorium nekats »imprimatur», kunde vända sig till ett annat med hopp om bättre lycka där. Då tryckning vägrats vid ett konsistorium, borde detta därom underrätta de öfriga. Alldeles utan verkan hos kungl. Majestät blefvo ej dessa hemställanden. Han aflät den 21 augusti 1786 till rikets konsistorier ett cirkulär, däri han betygade, att äfven han vore öfvertygad om att »rikets välfärd och förkofran hufvudsakligen vore grundad uti vår kristliga religion och goda seder», samt att »dessas helgd och utöfning isynnerhet främjas genom ett gudfruktigt, upplyst och skickeligt prästerskap». På grund däraf sade han sig ha funnit för godt att upplifva en del kyrkliga författningar, som under tidernas lopp efter hand förlorat i effektivitet; men därtill inskränkte sig hans tillmötesgående.

Förmodligen mera fruktbringande för kristendomens bevarande än detta upplifvande af vissa föråldrade och oanvända religions-

stadgar var den verksamhet i kristenhomens tjänst, som utöfvades denna tid af samfundet »*Pro fide et christianismo*» eller för tro och kristligt lif, hvilket på initiativ af dåvarande hofpredikanten Karl Magnus Wrangel 1771 blef grundadt, och som satte till sitt mål att med »yttersta sorgfällighet befordra kristendomens tillväxt och utöfning i Svea rike». Det vann snart sådant anseende, att ryktet påstod, att kungl. Majestät inhämtade dess råd i religionsärenden, ett rykte, som väl saknade grund men dock något oroade och sysselsatte vissa prästers tankar. Sällskapet verkade genom att låta utgifva och sprida renlärliga skrifter och från 1777 äfven genom att upprätta kateketskola i hufvudstaden. Vid den tiden var samfundet sysselsatt med att söka lösa frågan om en ny katekes, från hvilket försök det dock blifvit afbrådt, enär »så många lidit skeppsbrott på den klippan». Synbarligen var samfundet tidvis öfverhopadt af arbete för sina syften. Det följande året hade det flera skrifter under arbete, och ett flertal skrifter hade dessutom blifvit inlämnade för eventuellt offentliggörande. En af dem handlade om »*Den kristna religionens trovärdighet och visshet*», en annan bar titeln: »*Erinringar vid Rousseaus uppfostringslära*».

Äfven präster af utpräglad neologisk riktning finner man rygga tillbaka, när de uttalade sig å ämbetets vägnar, för att underkänna den kristna uppenbarelsens afgörande auktoritet och innehåll, och att de vid dylika tillfällen förde ett språk i fullt kristlig anda. När von Troil vid prästmöte i Linköping gaf sitt prästerskap en del råd i afseende på kallets utöfning, yttrade han sig på ett sätt, som syntes vittna om det största förtroende till bödens underbara kraft. Han bjöd dem se till, att i hvarje hushåll förordnades någon, som kunde hålla gemensam husandakt med familjens medlemmar. När J. A. Lindblom första gången som eforus tilltalade gymnasieungdomen i Linköping, betonade han vikten för de unga att tänka på sin skapare i sin ungdom, ty de gjorde sitt inträde i världen uti ett tidehvarf, då — såsom han sade — »vi i mån af upplysningens tillväxt hotas med en nästan lika allmän otro och kallsinnighet i religionen». »Jag föreser, att I skolen med fasa anse dem, som vilja inskränka för eder vägen till lycksalighet inom förnuftets blotta tillgångar och betaga edert det ljus, den tröst, det hopp, som uppenbarelsen tillbjuder. I gören väl, om I ansen sådana människor för edra verkliga fiender.» »Framför allt rannsaken skrifterna, läsen flitigt Guds ord.»¹ Som begge

¹ Efter referat i Stockh. posten 1788, n:o 4.

dessas biskopar hyllade en neologisk religionsåskådning, och denna ytterst hvilade på Lockes sensualistiska filosofi, enligt hvilken ingen positiv kunskap om Gud är möjlig och lifvets lycka ej är beroende af bön, och dessutom för neologerna uppenbarelsen icke hade bestämmande betydelse för människans gudsförhållande, äro deras yttranden anmärkningsvärda och tyda på att allmänna opinionen ännu affordrade prästerna en kristtrogen bekännelse, möjligen ock på att de begge biskoparna i känslan af ansvar och ej fullvissa i samvetet om sin ståndpunkts berättigande ej dristade framlägga sina privata meningar i religionen. Icke utan skäl yttrade 1791 en författare Carl Mardefelt: »Vi befinna oss i en tid, då man tänker och lefver mindre rätt än man talar och skrifver».

Såsom nämnt är, fanns i landet också en kristendomsvänlig allmänhet, som reagerade mot fritänkeriet och det religiösa förfallet. SVEN LAGERBRING utgaf 1778 en skrift: »*Kristna religionens sanning och trovärdighet*, af en svensk adelsman». Tidningen Stockholmsposten beredde äfven åt denna allmänhet tillfälle att komma till tals inför den publik, som höll detta dagblad. Därför anträffas där understundom artiklar, som andas en renlärig evangelisk kristendom. I en, som bär rubriken: »*En namnkunnig fritänkares tankar om evangelium*» yttras bland annat: »Är det möjligt, att den, hvars lefverne hon innehåller, ej är annat än en människa? Är detta tonen af en entusiast, af en ärelysten hufvudman för en sekt?»¹ Orden syfta naturligtvis på Kristus. I ett annat nummer har tidningen tagit in ett »*bref från en döende fritänkare*», som med djupaste ruelse såg tillbaka på ett förfeladt lif, men som dock hoppades på »nåd för medlarens skull».² Äfven möjligen bibelintresserade läsare såg tidningen till godo genom att införa prof på öfversättningar af bibelstycken verkställda af den vittre, dåvarande professor TINGSTADIUS. Redaktionen kunde motivera sitt tilltag äfven med det beröm, som ägnades dem för deras forms ästhetiska värde. KELLGREN själf skref en gång ett välsinnadt »*Ode öfver Kristus*», hvilket dock utan hans vetskap blef intaget i tidningen.

Huru irreligiöst tidehvarfvat än var, och huru mycket man än förringade eller förnekade Kristi förtjänst och den bibliska uppenbarelsen, sysselsatte dock frågan om förnuftets och uppenbarelsens förhållande till hvarandra samt sällhetsproblemet mångas tankar. C. G. LEOPOLD, G. J. ADLERBETH och ANNA MARIA LENNGREN

¹ Stockh. posten 1783, n:o 222.

² Stockh. posten 1787, n:o 6.

sysslade med psalmdiktning, ehuru de ej i öfrigt gjorde sig kända som kristendomens befordrare. C. M. BELLMAN, som väl ej personligen i sitt lif följde kristendomens grundsatser, strängade dock sin lyra till religiös poesi och författade skaldebetraktelser öfver våra helgdagars evangeliska predikotexter, sedermera samlade och utgifna under titel: »*Sions högtid*». BENGT LIDNER, hvars lif ej heller harmonierade med den kristna etiken, och som var tjugad af Rousseaus idéer, hämtade dock ämnen för dikter ur bibeln, såsom för oratoriet »*Messias i Getsemane och hans gång till Golgata*» liksom äfven för skaldestycket »*Den yttersta domen*».

Detta sakförhållande är beaktansvärdt som en kontrast till den ovilja mot äkta kristendom, som var spridd bland de bildade, en ovilja så allmän, att en insändare i Stockholmsposten 1787 kunde yttra: »I en tid, då man börjar anse all befattning med religion både i teoretiskt och praktiskt afseende såsom ett gräl, endast värdigt förflutna seklers oupplysta granskning, kan det ej annat än på det högsta förnöja en varelse, som ännu vågar vara kristen trots af sitt tidehvarf, att finna någon, som söker sanningen». Detta religiösa intresse, som spårades hos en del individer, motiverades ej i någon mån af ljusare utsikter till en varmare gudaktighet hos den yngre generationen. Erfarenheten visade, att hofpredikanten C. M. WRANGEL knappast hade någon grund för den förväntan, som han 1770 uttalade i en predikan, och som kanske hystes af somliga. Han yttrade däri: »Sannerligen uti vår kristendoms usla belägenhet, då de äldre af alla stånd synas hafva kommit därhän, att de knappt känna den tid, där de uti sökte varda», — »bör vårt enda hopp fästas på den nu uppväxande ungdomen».¹ Ännu dröjde det några decennier, innan den bibliska uppenbarelsen erkändes som högsta auktoritet i religionen. Tills vidare pågick en brottning mellan olika lifestideal och stridiga uppfattningar om rätta vägen till lycksalighet, och, när Gustaf III gick ur tiden, lutade segern åt neologernas sida, och efter hans bortgång fick rationalismen luft under vingarna genom I. Kants kritiska filosofi.

II.

Efter Gustaf III:s död inträdde nya förhållanden, som blefvo af betydelse för neologiens utveckling i landet. Tidens hela kynne

¹ WRANGEL, C. M.: Pred. på 1:sta sönd. eft. Trettond. 1770, hållen i Maria Magd. förs. i Stockh.

blef mera tungt. En del af de förhoppningar, som många knutit vid de politiska rörelserna i Frankrike, hade gäckats. Den nya regeringen i Sverige tycktes väl till en början visa tecken till frimthet, men den aflade snart denna mask. Väl utfärdade den i juli 1792 en något liberal tryckfrihetsordning, hvarigenom bland annat rättigheten att utgifva periodiska skrifter frigafs, men redan i december samma år stramade regeringen åter till detta medgifvande, föranledd därtill af Thorilds bekanta skrift »*Om det allmänna förståndets frihet*» och hans uppmaning till hertigen regenten att gifva landet en demokratisk författning. En »*Resignationens*» tidsålder ingick..

Huru situationen i Europa uppfattades bland de frisinna och neologerna kan man förstå af ett bref till biskop LINDBLOM från PER KERNELL, en af hans vänner, den 7 mars 1792. Denne skref däri bland annat: »Den tidpunkt, vi nu lefva, är kanhända den farligaste, den mest kritiska, som vårt släkte har, och jag vågar (säga) skall upplefva. Nationerna i Europa likna barn, som lära gå — men dristiga barn. De hafva kastat från sig superstitionens ledband, men tillika sprungit ur religionens moderliga armar och komma sålunda att göra grufveliga fall, innan filosofien hinner upplysa och stadga deras gång.»¹ Han liksom en del andra såg således i filosofien folkens räddning, surrogatet för kristendomen, den säkra grunden för teologien. Hade dittills LOCKES empirism varit bestämmande för den filosofiska uppfattningen, kom nu I. KANTS kritiska filosofi att vinna allt större inflytande och blifva normerande för tänkesättet bland landets kulturmänniskor. Enligt den sistnämnda är det omöjligt att nå en teoretisk kunskap om det öfversinnliga, hvarföre hvarken Guds existens eller själens odödlighet kan teoretiskt bevisas, men icke desto mindre måste man antaga både det ena och andra, ty sedelagen nödgas därtill. Som han dock icke erkände några andra öfversinnliga idéer än denna, förde han icke uppfattningen af de himmelska realiteterna vidare framåt. Med sin auktoritet stödde han den gängse meningen, att det tillkomme förnuftet att afgöra, hvad som borde räknas som religiös sanning. Teologien blef alltmera utprägladt *rationalistisk*. Så till vida betecknade dock hans filosofi i religiöst hänseende ett framsteg före upplysningsteologernas ståndpunkt, att den satte samvetet till domare öfver tanke och

¹ Alla citerade bref till Lindblom äro hämtade ur hans brefsamling i Linköpings biblioteks arkiv.

handling i stället för de förras nyttighetsmaximer, men å andra sidan upplöstes religionen allt mera till blott morallag.

Clerus comitialis vid riksdagen i Gäfle hade ej saknat blick för faran från den växande rationalismen, hvilkens radikalism syntes ståendet gå för långt. I det cirkulär, som det utsändt den 24 februari 1792 till rikets konsistorier, hade det yttrat: »Om ståendet vid betraktandet af religionens tillstånd haft anledning att å ena sidan fägna sig öfver det lugn, svenska kyrkan och församlingen under den Högstes beskydd njuter, sedan de svärmerier, som sist-förflutna åren hotat att störa densamma, numera till det mesta upphört och försvunnit, så har det å andra sidan med oro förnummit, att kallsinnighet för Guds ord och förakt för den allmänna gudstjänsten med ty åtföljande lättsinnighet i seder och tänkesätt mer än någonsin tillförene synas vilja utbreda sig och taga öfverhand.» Med allt skäl ansåg ståendet, att skulden därtill ej vore att söka i brist på skyddande lagstiftning, utan menade, att den låg däri, att lagar och stadgar icke blifvit med vederbörlig kraft tillämpade. Ståndet litade dock på dessas förmåga att afvärja farorna och ville fördenskull hafva konsistorium och prästerskapet påminta »att jämte ett troget uppfyllande af de plikter, dem såsom predikanter och själasörjare isynnerhet åligga, hålla en verksam hand öfver kyrkodisciplinen». Om denna anvisning blefve noga efterkommen, gjorde ståendet »sig det glada hoppet, att det öfverklagade onda skall med den Högstes hjälp, om icke alldeles förekommas, åtminstone hindras att vidare utbreda sig och i ansenlig måtto förminskas».

Den kallsinnighet och det förakt för gudaktighet, hvaröfver klagan blef förd, inneburo dock icke, att man lämnade kyrkan i fred och ro att verka sitt verk i bekenntsetrogen anda. Religionen och kyrkodisciplinen ansågos alltjämt vara en faktor att räkna med, af betydelse om ej för annat så dock för samhällsordningens bevarande. Alltmera påtaglig syntes denna dess uppgift inför de uppskakande underrättelserna om pöbelmassornas tygellöshet i Voltaires och encyklopedisternas hemland. Det var en tidsenlig prisuppgift, som svenska akademien 1793 uppställde, då den uppsatte därtill »religionens nödvändighet för samhällens bestånd». Ämnet upptogs af JOHAN STENHAMMAR, som däröfver skref ett poem, som akademien 1794 belönade med pris. Vid den jubelfest, som 1793 firades i Lund, hölls tal öfver samma ämne, hvilket äfven

¹ Jmf. LJUNGGREN, G.: Svenska Vitterhetens häfder, II, sid. 595 f.

under den följande tiden visade sig äga aktuellt intresse, såsom man kan märka till exempel af att Växjö konsistorium 1798 i ett cirkulär underrättade det i Linköping, att ny upplaga nu utkommit af en skrift: »*Undersökning, huruvida något borgerligt samhälle kan bestå utan religion*», hvilken skrift hade till författare prosten J. B. WOLFF. Ämnet ägde intresse också för prästerskapet. Man framställde Kristus som det yppersta mönstret af medborgerliga dygder.

När vid denna tid jämt tvåhundra år förflutit, sedan den reformerade svenska kyrkans bekännelse och verksamhetsformer blifvit fixerade, samlades åter dess representanter i Upsala för att fira minnet däraf och yttra sig om vissa nu aktuella kyrkliga frågor. Det visade sig vid denna *jubelfest* 1793, att den borgeliga öfverheten hade sina ögon fästade vid kyrkans behof och brister. Regeringen befallde mötet att afgifva ett yttrande om hvad det ansåg bäst skulle kunna bidra »till religionens i allmänhet och svenska kyrkans i synnerhet upprätthållande i tillbörlig vördnad under den tidehvarvet åtföljande och beklagensvärdt dagligen mera tilltagande lättsinnigheten samt gudsfruktans förkolnande» samt om »de medel, som prästerskapet förmenar böra vidtagas till dessa utslocknade, så ganska nödvändiga dygders återupplifvande inom vårt kära fädernesland.» I den beredning, som tillsattes för att närmare handlägga de ärenden, hvaröfver kyrkans representanter skulle afgifva betänkanden, framhöll mötets ordförande, ärkebiskop U. von Troil, själf en af neologiens trogna anhängare i vårt land, det bekymmer, som väckts af »en i dagblad och andra periodiska skrifter visad lättsinnighet att blottställa såväl religionen som hennes tjänare för en mindre tänkande allmänhets åtlöje och förakt». I känslan af den hotande faran beslöto mötesmedlemmarna att vända sig till kungl. Majestät med begäran, att han täcktes vidtaga nödiga åtgärder för att afvärja följderna af det öfverklagade onda. Mot löjet och föraktet sökte man således den världsliga armens skydd men beaktade ej den skuld därtill, som kyrkans egna tjänare buro och den allmänna tidsandan förvållade. På dessa faktorer hade ärkebiskopen ej blicken fäst, när han i sitt afskedstal vid mötet yttrade belåtenhet med det kyrkliga tillståndet, sägande, att mötet »med glädje funnit en allmänare och större upplysning, än man vid förra kyrkomöten kunnat fägnas af». »Vidskepelsen, som räknat oss bland de otrogna, är krossad, krossad af otron, som räknat oss bland de vidskepliga,

och detta har skett på ett sätt, som nödvändigt måste gifva mänskligheten afsky och fasa för dem båda.»¹ Att han härmed gaf uttryck för mångas mening inom mötet, märkes ock af tonen i de predikningar, som höllos därunder. Teologie professorn och domprosten JOHAN LOSTBOM predikade både vid jubelfestens början och slut. Vid förra tillfället yttrade han bland annat: »Vårt rike har suckat under mörker, en skymning följde blandad med töcken; ljuset genombröt med härlig klarhet. Denna sol gläder oss från sin middagshöjd, men eder tillhör att förekomma dess undergång.» »Läran om försynen öppnar en glad utsikt för de kommande tider.» Vid festens slut pekade han dock i sin predikan på vissa orostecken inom kyrkan, men litade dock på att de krafter, som rörde sig inom henne, skulle trygga hennes väl. Han talade om att ett ömt bekymmer uppstiger i hjärtat, »då vi kasta ögat på otrons dristiga framsteg. Med oro erinra vi de tider, då förnuftet i sin linda icke förmådde höja sig öfver gruset, i naturens prakt uppsöka hennes upphofsman och i världens styrelse en gudomlig försyn, de tider, då det endast var dårens lott att i sitt hjärta säga: »Det är ingen Gud». Nu hade man hunnit öfver den ståndpunkten, men ett »ömt bekymmer» uppstiger dock, då man erfar, »att äfven de, som erkänna en uppenbarelse, draga de heligaste sanningar under förnuftets domsrätt». »Förnuftets ljus måste vika för det större.» Själf synes Lostbom häfdat närmast en supranaturalistisk ståndpunkt.² Professor D. BOËTHIUS höll också ett föredrag, däri han talade om det »Högsta väsendet» och »religionens heliga sanningar».

Revisionen af *bibelöfversättningen* och de *kyrkliga församlingsböckerna* var väl föremål för mötets öfverläggningar, men till några fruktbärande resultat för kyrkan ledde de icke. Mötets önskningar gingo naturligtvis ut på att bringa dem i harmoni med tidens neologiska anspråk.

Som man icke kunde påräkna en allmännare ändring af det religiösa föreställningssättet i neologisk riktning med mindre, än att de blifvande församlingsherdarna från början fostrades i en neologisk uppfattning af religionen, samrådde mötesdeltagarna om huru man skulle finna en lärobok i dogmatik, som bättre än JAKOB BENZELIUS' »Repetitio theologica» stod i samklang med tidens teologiska uppfattning. Det visade sig svårt att finna någon passande. Frågan därom sysselsatte de ledandes tankar, äfven

¹ Handlingar rörande jubelfesten i Upsala 1793, sid. 168.

² Predikningarna äfven separattruckta.

sedan mötet gått till ända. Längre fram på året 1793 skref sekreteraren i bibelkommissionen J. H. EBERHARDT därom till biskop Lindblom: »Titulus har alldeles rätt uti, att det teologiska kompendium, som skall aflösa Benzeli Epitome (repetitionis theologiae) och Repetitio blir svårare att utfinna eller utarbета. Vårt saeculum har på de sista fyratio åren gjort de framsteg i synnerhet i crisi och philologia sacra, hvaraf man borde vänta en betydelig reform i theologia dogmatica, men frågan är, om våra contemporanei ännu kunna taga emot ett sådant försök, och huru långt det får sträckas utan att stöta deras ömtålighet. De tentativer, som i denna delen blifvit gjorda hos våra religionsförvandter i Tyskland, ehuru man sökt bereda sig vägen därtill genom ROESLERS, FUCHS', PLANCKS och SEMLERS dit ledande arbeten, hafva dock ej velat få någon betydelig framgång, och hos oss, som äro ännu mindre preparerade, fruktar jag, att det skulle ännu mindre lyckas.»¹

Som neologiens anhängare lefde i den föreställningen, att dess seger vore ett villkor för mänsklighetens fortskridande mot ljus och lycksalighet, voro de naturligtvis angelägna om att ungdomen redan i skolorna gjordes bekant med dess principer. De funno ock en tidsenlig »*Kristlig lärobok för ungdom*», utgifven af ROSENMÜLLER, i hvilken bland annan lärdes: »Denne vår Herre Jesus Kristus är af oändligt högre natur än alla, äfven de mäktigaste människor i världen». »Han själf kallade sig sin himmelske Faders enfödde son.» »En så hög, utomordentlig person är Jesus Kristus, vår helige religionsstiftare.»² Denne tyske författare synes varit mycket värderad. En samling bibliska nattvardsbetraktelser m. m., af flera neologiska författare, af Rosenmüller utgifven, öfversattes ock till vårt språk. I en biblisk historia för barn hämtar han från berättelsen om Jesu födelse den lärdomen, att man kan vara född af ringa stånd och ändå vara vödnadsvärd. Jesus var ju den vödnadsvärdaste af alla människor.

Samtidens beundran för upplysningens välgörande inflytande stärktes genom en mycket uppmärksammas skrift, som kansli-rådet NILS VON ROSENSTEIN, svenska akademien ständige sekreterare, 1793 utgaf under titel: »*Försök till en afhandling om upplysningen till dess beskaffenhet, nytta och nödvändighet i samhället*». Författaren delade Lockes och encyklopedisternas åsikter. Väl

¹ Lindblomska brefsamlingen i Linköpings bibliotek.

² ROSENMÜLLER: *Kristlig lärobok för ungdom*, 2:dra uppl. 1809, öfvers. af C. C. Lilljenwalldh, sid. 57 f.

sätter han därför såsom t. ex. Helvetius egenkärleken som den starkaste drifkraften till människans begär och handlingar, men som ens egen nytta är nära förknippad med medmänniskornas bästa, så kan därur alstras äfven ädelmod, välgörenhet och andra dygder. Som Rosenstein framhöll förståndet som det ledande ljuset för våra handlingar, stödde han ock neologernas tilltro till detta som öfverdomare äfven i andliga ting.

Sedan GUSTAF IV ADOLF 1796 tagit regeringen i egna händer och därmed den trångbröstade och härsklystne G. A. REUTERHOLM mistat sitt inflytande på dess gång, synas upplysningens förkämpar hoppats, att under den unge konungens eget regemente få njuta ett större mått af frihet att äfven i skrift sprida dess idéer. Redan följande år begynte flera nya tidskrifter att utgifvas. Såväl genom de originaluppsatser i religiösa frågor, hvilka i dem förekomma, som genom där förekommande anmälningar och kritiker af nyutkommen teologisk litteratur äga de vikt för kännedomen af det religiösa åskådningssättet hos ett flertal af tidens ledande författare under en period, då Kants filosofi började tränga undan Lockeanismen och hos många blifva bestämmande för den filosofiska uppfattningen och jämväl öfva inflytande på den religiösa. *Journal för svensk litteratur*, *Läsning i blandade ämnen*, *Journal för allmänna upplysningen* samt *Journal för präster* taga allesamman sin början 1797.

De nämnda förhoppningarne gingo dock ej i fullbordan. En kunglig kungörelse den 26 maj 1798 upplifvade en förordning från 1785, enligt hvilken dagblad ej finge utgifvas utan kungligt tillstånd. Förbud utfärdades mot försäljning af böcker från vissa land, och bestämmelser fattades om konfiskation af vissa skrifter. Genom en förordning af den 24 november 1801 blef yttranderätten ytterligare klafbunden, i det att en särskild boktryckeriombudsman då tillförordnades för att se till, att inga otillåtna tankar spredos genom pressens försorg. Följande år öfverlämnades i hofkanslerens händer rättighet att förbjuda tryckningens fortsättande af skrifter, som han ansåg sig ha skäl att antaga, att de komme att innehålla förbudet innehåll. Den andra maj 1807 blef censuren än vidare utsträckt.

Dessa restriktioner i fråga om tryckfriheten afsågo ej blott att lägga band på en fruktad politisk upphetsning utan ock att

hejda den af kunglig Majestät med oro sedda kantska filosofiens utbredning och af den teologi, som däraf befruktades. Under sådana förhållanden tvingades de nämnda tidskrifterna och särskildt tidens teologiska och religiösa litteratur att utveckla sig under ett tryck, som väl nödgade till försiktighet i uttryck men dock ej mäktade hämma scepticismen och fritänkeriet utan snarare främjade dessas verksamhet som en fördold surdeg inom kyrkan.

För den bildade allmänheten var den förutnämnda tidskriften »*Läsning i blandade ämnen*» en inflytelserik regulator för tänkandet i filosofiska och religiösa frågor. Dess redaktör var väl, som bekant, GEORG ADLERSPARRE, men han intog bidrag från en mängd af tidens främsta författare, såsom af LEOPOLD, FRANZÉN, LEHNBERG, C. VON ROSENSTEIN m. fl. Flera af de mera-betydande uppsatserna i religiösa ämnen flöto ur den äfven som psalmdiktare kände J. ÅSTRÖMS penna. Som han var en trogen lärjunge till professor D. BOËTHIUS och denne i sin ordning omfattade Kants åsikter, kom Åströms religiösa åskådning att bestämmas af Kants kriticism. I numro 5 af tidskriften för år 1797 infördes en artikel, däri *religionens uppkomst* framställdes beroende af människans naturliga fallenhet för öfvertro, af lagstiftares och regenters statsafsikter eller af prästernas bemödanden att hos ett rått folk införa någon gudsfruktan.¹ I samma årgång var ock införd en uppsats med titel: »*Om det mänskliga förnuftets förädling*», hvars författare prisade sin samtid lycklig, emedan den ägde villkoren för att kunna granska och bedöma andras tankar, medan det förr var »en oundviklig nödvändighet att med gissningar och *tron* uppfylla förnuftets fordringar på princip och system.» Omöjligt kunde det bestridas, att »förnuftsodlingen aldrig i något sæculum fått den fart till fullkomning som i detta.»² I numro 4 af samma årgång dryftades problemet om *andliga lärare vore för staten nyttiga*. Författaren påpekade, att meningarne om en församlingslärares uppgift voro ganska växlande. Somliga förmenade, att dennes rätta bestämmelse vore att tjäna som den okunniga allmänhetens läromästare i politik, jordbruk, allmän hushållning och lagfarenhet, att vara dess läkare, advokat och att göra den något bekant med de lärdas forskning i alla upplysningens delar. För egen del hyllade författaren dock icke denna grunda uppfattning af prästkallet. Han nöjde sig likväl med att fordra, att prästen gjorde sig väl hemmastadd i allt, som

¹ Jmf. LJUNGGREN, a. st., III, sid. 139.

² Tidskriftens årg. I, sid. 42.

»till människans lycksalighet och moraliska förbättring var nödigt att veta och igenom förnuft och uppenbarelse känt om Gud, samt om huru människan som en förnuftig varelse skall dyrka honom».¹ Religionen fattades på fariseiskt sätt som en serie bud och stadgar, hvilka för prästen vore behöfliga att känna till för att sedan i sin ordning kunna bekantgöra i sin församling. I tidskriftens tredje årgång inlät sig J. Åström på den då ömtåliga och omtvistade frågan *»Om kristendomens öfverklagade förfall samt tvångsmedlen däremot genom den teologiska censuren»*, hvilken senare som vi sett kort förut blifvit skärpt. Författaren erkände, att erfarenheten nog gaf vid handen, att »isynnerhet bland de högre folkklasserna religionen i allmänhet och kristendomen i synnerhet ofta anses om ej med förakt, dock med en slags liknöjdhet, och att denna kallsinnighet också småningom sprider sig från dem till samhällets öfriga medlemmar», men som en motvikt mot detta missförhållande framhöll han, att »nästan intet tidehvarf gifvit större hopp om mänsklighetens tilltagande förädling genom en ökad och allt mer utspridd upplysning i alla ämnen, som röra människan, religionen och staten». Åström vände sig därpå, om än med varsamhet, mot den tillsträmade teologiska censuren. Något sväfvande på målet yttrade han, att kungl. Majestät därmed ej kunnat syfta till att »undertrycka förnuftet och kväfva sanna forskningen» — — »för att i religionssaker fästa det vid den punkt, där det var för trehundra år sedan.» Åström inlät sig därefter på frågan om prästedens förmåga och rätt att binda den ordinerade fast vid en tro i noga öfverensstämmelse med kyrkans symboliska böcker. Efter att hafva underkastat själfva edsförpliktelsen en kritik sökte han öfvertyga läsaren, att en persons »naturliga förbindelse» — — »att söka sanning och ljus» — — »kan omöjligen upphäfvas genom någon ed». Eden blefve då en osanning. Konungens påbud kunde ej heller träda i motsatsförhållande till den ed, som han förbundit sig till, den nämligen att icke »tillåta annan princip för den enskildes religiösa öfvertygelse än den att lämna honom frihet att pröfva allt och att behålla, hvad som vore godt». Åström betygade, att han icke förnekade en gudomlig uppenbarelse, men ock att han vore öfvertygad om att det tillkomme förnuftet att afgöra, hvad som däri vore att anse som det rätta. Han kunde ej annat än beklaga, att vi svenskar i religiös uppfattning vore ett halft sæculum efter våra grannar

¹ Årg. 1797, n:o 4, sid. 57 och 61.

tyskarne.¹ Han delade ej encyklopedisternas mening, att dygdens grund vore egoismen, och ej heller satte han sedeläran i stället för religionen utan menade, att sedeläran behöfde religionen som komplement. Den skänkte själfva kraften till dygdens utöfning. I en artikel från samma år sätter sig dess författare till doms öfver »*Kristendomen och läromeningarna bland den stora hopen*», som förklarades ej hafva annan grundval för sin tro än den, att far, farfar, farsfarsfar o. s. v. trodde på ett visst sätt. Författaren ville göra gällande, att prästerna vore mest belåtna med att deras åhörare själfva ej reflekterade öfver de lärosatser, som förkunnades från predikstolen, utan mottoge dem som Guds ord utan egen pröfning. I en uppsats i 1800 års årgång uttalade sig J. ÅSTRÖM om »*en lärarens plikter, och om huru denne bör förhålla sig till sina åhörare*». Han inledde den med det tidsbetecknande yttrandet: »I en tid, då den tanken börjar utbreda sig, att läroståndet är öfverflödigt i ett välbestäldt samhälle, och antalet af dem ökas, som med hånligt förakt se ned på dess medlemmar, synes ingenting vara mera tjänligt att skydda dess rättmätiga anseende än att vända allmänhetens uppmärksamhet på de plikter, som åligga religionens tjänare». Författaren uttalade sitt ogillande af deras sinnliga målningar af försoningens nåd, deras varningar för att störa nådens verk genom något eget bemödande, af deras ensidiga föreställningar om »den dogmatiska trons allkraft» och deras förringande af dygdens värde. Han ansåg, att en religionslärare visserligen icke finge »tala emot den positiva religionens läror, icke rentaförkasta den auktoritetstro, hvarvid folkets öfvertygelse hvilar men han bör, så mycket möjligt är, leda sina åhörare därhän, att de efterhand själfva lära sig inse, att denna öfvertygelse verkligen äger förnuftiga grunder».² Efter denna uppsats med dess vågade uttalanden om kyrkans bekännelse och om prästens förmenta åliggande att lösgöra sina åhörare från dess band intog tidskriften icke vidare några artiklar om kyrkoläran utan blott sådana, som behandlade allmänna upplysningen eller moralen. I denna tidskrift hade ock Leopold tagit till orda om religionsfrihet och om vikten af att religionens läror ständes i harmoni med förnuftets fordringar.³ Besvärad af det växande tvånget på tryckfriheten upphörde tidskriften med 1801.

¹ Årg. 1799, n:o 21, sid. 6, 12 och 35.

² Årg. 1800, sid. 1 och 13.

³ LJUNGREN, anf. st.: III, sid 184.

Den af den s. k. *Fribyggareorden* från 1797 utgifna »*Journal för allmänna upplysningen och sederna*» hyllade en »sentimental deism i religionen» och främjade i sin mån inom sin läsekrets denna sin uppfattning. Tidskriftens verksamhetstid varade blott ett par år.¹

Journal för svensk litteratur, som utgafs af GUSTAF ABRAHAM SILVERSTOLPE, gjorde till sin uppgift att göra svenska allmänheten uppmärksam på i fäderneslandet utkommande litteratur och upptog därför till anmälan och granskning äfven skrifter af religiöst innehåll, både svenska originalarbeten och öfversättningar till vårt språk. I fråga om skrifter af det förra slaget uttalade tidskriften sitt beklagande, att de i Linköping 1797 af J. P. SNELL utgifna »*Sedolärande berättelser för menige man och lärobarn*» stödde den stora mängdens oförnuftiga sätt att trösta sig af Guds försyn. Journalen förklarade sig hysa misstroende till författaren, emedan han gjort sig känd för att gynna »ett alltför passivt och blindt förtroende» till den.² Som naturligtvis ärkebiskop Svebilius' utläggning och förklaring af Luthers lilla katekes ansågs föråldrad och ej stå i samklang med den moderna tidskaraktären, höjdes, som vi nämnt, röster för att få den ersatt med en ny, som bättre stämde öfverens med den rådande tidsandan. Den berörda katekesutläggningen hade dock försvarare. En sådan var G. AVELLAN, som i en skrift uttalade sina »*Tankar om nyttan och nödvändigheten af att ärkebiskop Svebilii katekes*» bibehölles. Denna skrift blef recenserad, och recensenten ansåg sig till en början böra anmärka, att intet vore heligt blott därför, att det vore gammalt, och tillade därpå, att han funnit det vara öfverflödigt att bevisa dess brister, enär »tidens upplysning gör ett sådant arbete öfverflödigt».³ Från journalens synpunkt framstod det som ett fullkomligt missgrepp, att justitiekansleren J. W. LILJESTRÅLE 1798 lät utgifva en ny upplaga af THOMAS A KEMPIS bok om *Kristi efterföljelse*. Hans tilltag betecknades såsom alldeles öfverflödigt, emedan »vår tids insikter och smak begär andra föreställningssätt och med det nu lefvande släktets bortgång näppeligen någon mera för sin uppbyggelse läser densamma».⁴ Med den själfbelåtenhet och känsla af öfverlägsenhet, som utmärkte upplysningens beundrare, föll det sig ganska naturligt, att, när journalen 1799 yttrade sig om en af prosten

¹ LJUNGGREN, anf. st.; III, sid. 395 f.

² Band I, sid. 319.

³ Band II, sid. 203.

⁴ Band II, sid. 517.

H. GRAFFMAN utgifven skrift: »*En upplyst kristens svar på den frågan: Ho äst du? Hvad säger du om dig själf?*», den förklarade sig hafva väntat, att författaren skulle kommit med ett intressantare svar på frågorna än det utnötta: »Jag är en fattig syndig människa såsom alla andra».¹

Från journalens ståndpunkt tedde sig som förkastligt hvarje försök att gendrifva upplysningens läror eller att kritisera dess målsmän. Då en prost P. Roos öfversatt från franska en bok med titel: »*Voltaire, de nya filosofers orakel*», blef journalen högeligen misslynt och tog prosten i upptuktelse därför, att han tagit sig för det orådet att inför vår svenska publik framlägga en bornerad katoliks klander af den oförliknelige läromästaren.² Helt naturligt utföllo journalens domar annorlunda, när den anmälde öfversättningar af skrifter, hvilkas filosofiska och religiösa åskådning stämde öfverens med den, som tidskriften själf hyllade. Enär den i likhet med neologerna hyste den meningen, att teologien borde bestämmas af filosofien, prisade den en öfversättning af K. H. HEIDENREICHS »*Filosofisk handbok för tänkande gudsdyrkare*», som inom ett par år upplefde tvenne upplagor. Begge blefvo anmälda i journalen. I anmälan af den förra förklarade journalen sig ej alldeles vilja neka till, att något fog finnes för klagan öfver att religionen vore stadd i förfall, och att »modet som en löjlighet anser att åberopa sig religionens bevekelsegrunder, att man tror sig röja en hög grad af upplysning, då man argumenterar mot vissa dogmer». Journalen ansåg dock ingen fara för religionen vara för handen. Den fann skulden till förfallet vara att söka i »en illa inrättad eller nästan alldeles försummad undervisning», hvarigenom religionen kommit att sjunka ned till ett tomt minnesverk. Att så kunnat ske berodde i sin ordning af en försummad prästbildning. Kyrkans tjänare saknade det skolade omdöme, med hjälp hvaraf de jämlikt apostelns förmaning skulle förstå att »skicka sig efter tiden». — Att filosofien varit religionen till stort gagn, fann journalen bevisadt däraf, att den röjt undan öfvertro och vidskepelse och jämväl ådagalagt, att »vi med vår tro nödvändigt måste antaga Guds varelse och vår själs odödlighet».³ I den anmälan af boken, som förekom i en senare del af journalen, framhäfves likaledes filosofiens stora värde för religionen, som »måste söka sitt stöd i filosofien,

¹ Band III, sid. 367.

² Band I, sid. 511.

³ Band II, sid. 501 f.

som sanktionerar dess bud, som skärper öfvertygelsen om dess sanning». Denna gång var journalen obenägen att erkänna något som helst religionens förfall och ansåg, att »de beskyllningar för irreligiositet, nyhetsanda, ja, ända till ateism, hvarmed kriticis- men äfven i vårt land blifvit öfverhopad, måste härleda sig ifrån andra motiv än nit för sanning».¹

Vid upprepade tillfällen uttalade journalen klander mot prästerskapet. Redan i dess första årgång säges om flertalet präster, att de rättade sin predikan efter pluralitetens mening och stadgade »sin smak och sin metod efter hennes åstundan».² I en artikel 1798 om *dagblad och journaler* för det föregående året, utkomna i Sverige, yttras om prästerna: »Man kan icke nog klaga öfver studiernas åsidosättande bland prästerskapet, ja, pluraliteten präster utträtta sin syssla som ett dagsverke».³ Om någon sanning låg i denna beskyllning, hvarpå vi ej tvifla, så var grunden till det öfverklagade onda att söka i tidens ensidigt betonade förnuftsdyrkan, en slutledning, som journalen dock ej drog. Tillfälle för prästerna att vinna en tidsenlig teologisk bildning saknades dock icke. Journalen kunde rekommendera en i Linköping 1799 tryckt öfversättning af S. F. N. MORUS' arbete: »*Kristeliga teologien, sammandrag för framtida religionslärare*». Den berömdes, emedan författarens begrepp voro »lika öfverensstämmande med bibeln som med förnuftet».⁴

Journalen utsträckte sina anmärkningar ej blott mot prästernas utbildning för sitt kall utan öfverhufvud mot folkets fostran i allmänhet. Den ansåg sig ha skäl att klandra föräldrars sätt att leda sina barns religiösa fostran. Anledning att uttala sig i ämnet gaf en öfversättning af C. G. SALZMANNNS skrift: »*Om de verksammaste medel att inplanta religion hos barn*». Anmälaren af boken beklagade det sätt, hvarpå barnen hos oss härvid behandlades, och hvarigenom motvilja mot religionen väcktes. »Barnet börjar knappt att jollra fram artikulerade ljud, innan man lär det böner och verser ur psalmboken, som det trugas eller lockas att på vissa tider och i vissa proportioner frampladdra; de måste då lära sig svara på frågorna: Hvem har skapat dig? Hvem har återlöst dig? Hvem har helgat dig? » De tvingas »flitigt läsa bibeln med alla dess för en barnslig okunnig-

¹ Band IV, sid. 296 f.

² Band I, sid. 155.

³ Band II, s. 296 f.

⁴ Band III. s. 321 f.

het så litet lämpliga berättelser och föreställningar».¹ När denna skrift anmälades i Stockholmsposten, erinrades ock om att Salzmänn ansåg det »högst farligt för religion och dygd att endast grunda den på tron på vissa historier eller på sanningen af vissa utom vår krets liggande idéer. Vi lefva i betänkliga tider. Bibliska historiens trovärdighet och vårt dogmatiska systems riktighet bestrides från alla sidor».² Medan Salzmänn hyste vissa betänkligheter för att vid barnuppfostran hänvisa till bibeln, synes enligt journalen biskop Lindblom utsträckt sina till dess användning som tröstekälla för lidande. I en anmälan af en skrift, författad af H. B. WAGNITZ och öfversatt till svenska under titel: »*Undersökning och tröst genom exempel, för sjuka och döende*» samt tryckt i Linköping 1799, påpekade journalen, hurusom nämnde biskop i bokens företal förordat den bland annat på den grund, att dess exempel icke voro hämtade ur bibeln. Biskopen ansåg nämligen, att lidande personer ej hämtade någon tröst af passionshistorier, som förtäljas i den heliga skrift, emedan de förmenade, att de korsdragare, som där omtalas, vore »människor af annat slag, understödda den tiden på ett mera omedelbart sätt af Gud än nu», af hvilket skäl de ej heller anse sig »kunna eller vara förbundna att efterlikna dem i tålamod och andra dygder».³

Jämväl en del andra mer eller mindre betydande religiösa skrifter anmälades och recenserades af Journalen med några ord. En sådan var »*Pastorn i Neukirch C. R. Reichels lefnadslopp*», hvilken bok i öfversättning utkom 1797. Som den bar en herrnhutisk karaktär, utdömdes den liksom en under titel »*Stunder använda för evigheten*». Om en skrift: »*Stora syndares lycka, att Jesus undfår och förbarmar sig öfver oss*» yttrade Journalen 1799, att »resultatet af denna predikan är, att vägen till Guds bifall, välbehag och nåd går direkte genom synden». Beträffande en af A. FRITCHEN 1798 utgifven skrift: »*Högstnödiga kristendomsfrågor*» yttrade anmälarer, att boken gaf »religionsbespottare rika anledningar till löjen och skämt». Om omdömet i någon mån var befogadt, ha vi ej haft tillfälle att kontrollera. Åt en af C. G. EKMANSON utgifven skrift gafs ett erkännande, emedan författaren ansågs grunda syndaförlåtelsen ej på Kristi förtjänst utan på Guds kärlek o. s. v.

Journalens anmälningar och recensioner kunde väl gifva anled-

¹ Band IV, 1800, 1801, sid. 303.

² Stockh. p. 1799, n:o 214.

³ Band IV, sid. 634.

ning att omnämna dess domar öfver ännu flera alster af tidens religiösa litteratur, men den inflytelserika tidskriftens teologiska ståndpunkt torde redan vara tydligt angifven. Vi vilja i stället beröra en del annan religiös litteratur, af hvilken ej få skrifter lämnats ogranskade i nämnda tidskrift. Somliga bära den neologiska tidsfärgen, medan andra fasthålla kyrkans bekännelse. Vi samla dem här nedan, äfven om tryckåret för en eller annan skulle ligga utanför det här i denna afdelning närmast afsedda tidskedet eller Gustaf IV Adolfs regeringstid.

Det *neologiska* godset hämtades till stor del från utlandet och bekantgjordes här genom öfversättningar; särskildt var tiden omkring sekelskiftet utmärkt för ett rikt neologiskt och rationalistiskt författareskap och öfversättningsarbete. Bland de utländska neologer, som äfven i Sverige åtnjöto stor auktoritet, var professor G. LESS i Göttingen en af de mest uppmärksammade. GUSTAF MURRAY, slutligen biskop i Västerås, skref den 14 augusti 1768 till hofpredikanten J. C. STRICKER från Göttingen, där Murray blef magister, att få kunde jämföras med Less i fråga om insikter i dogmatiken och moralen. När han predikade i universitetskyrkan, hade han det största tillopp af åhörare. Murray hade i synnerhet »tycke» för hans kompendium i moralen, hvilket var affattadt »efter den nu rådande smaken».¹ Till att göra en så betydande meningsfrändes lärouppfattning bekant för den svenska allmänheten kände sig prosten P. JURINGIUS i Kimstad, Östergötland, manad. Han öfversatte och utgaf 1782 Less' »*Förklaringar öfver söndagsevangelierna*». Dennes teologiska ståndpunkt skönjes i till exempel hans utläggning af evangelium på första söndagen efter påsk, där det talas om, huru den tviflande Tomas fördes till tro. Less sluter af Jesu förfaringssätt mot sin tviflande lärjunge, att han ej begärde af honom tro utan ögonskenliga bevis, och gör däraf den tillämpningen, att Kristus ville därmed lära oss, att »en kristen bör förnuftigt pröfva sin religion. Ingenting skall han tro utan tillräckliga bevis.» Öfversättaren, som tillhörde biskop Lindbloms vänkrets, hyste samma mening och yttrade i bokens företal som sin öfvertygelse, att »vägen till hjärtat går genom förståndet». Med ett märkbart missnöje anmärker Juringius i företalet, att läsaren nödgas i den öfversatta texten sakna ett och annat, som tillhörde originaltexten. Han frisade sig dock själf från allt ansvar därför. Skulden låg hos den teologiska censuren, som klippt bort en del i dess

¹ Samling af bref till J. C. Stricker; i Kungl. biblioteket.

tycke alltför rationalistiska utsagor. Han sade sig likväl våga hoppas och tro, att »den tiden kommer en gång, då det nu uteslutna kan utan religionens fara läsas äfven i Sverige». Det ganska stora antal af öfversatta predikosamlingar, som denna tid utgäfvos i landet, låter oss förstå, att representanterna för den moderna teologien voro måna om att samla anhängare till den neologiska åskådningen, men ock att förläggarne ansågo sig kunna räkna på en ej alltför fåtalig läsekrets. En annan prästman från Linköpings stift, kyrkoherden S. WALLQVIST i Kuddby, öfverflyttade 1797 till vårt språk en serie *predikningar* af G. J. ZOLLIKOFEK, predikant vid reformerta församlingen i Leipzig och berömd som andlig vältalare i neologisk anda, med hög tanke om människonaturens anlag för det goda. Hans uppfattning af rätta sättet att komma i gemenskap med Gud antydde han i till exempel den andra predikan i nämnda samling, där han utpekar trenne vägar för att finna den gudomliga sanningen, nämligen förnuftet, tron och erfarenheten. Om hvarje sanning böra vi söka vinna icke allenast en historisk, utan ock en förnuftig och en erfarenhetskunskap. »Har förnuftet icke redan kunnat genom sin egen skarpsinnighet finna uppenbarelsens läror, så kan det likväl pröfva den.» »Förnuftets bifall» gör läran så mycket angenämare, och vår visshet om dem blir därigenom så mycket större.¹ En gynnsam anmälan erhöll predikosamlingen i Silverstolpes Journal för svensk litteratur, där det räknades författaren till förtjänst, att predikningarna genom »förståndet banade vägen till hjärtat, och lärdomarna blefvo bevisade som afgjorda sanningar».² Wallqvist uttalade sig själf försiktigt om vägen till sanningen. Som Zollikofer tillvann sig bifall äfven inom svenska läsekretsar, blefvo äfven andra skrifter af hans hand öfverflyttade till vårt språk. En af honom utgifven skrift blef 1799 öfversatt och utgifven under titel: »*Andaktsöfningar och böner till enskildt bruk*», och längre fram kommer att erinras om en samling andliga tal, till hvilka äfven han bidragit. Till neologiens befestande bidrogo flera utländska neologer. Den danske biskopen N. E. BALLE gjorde visserligen i sitt hemland front mot den från Frankrike importerade krassa otron, men var ingalunda fri från neologernas grundåskådning. Under hans ledning hade i Köpenhamn bildats ett teologiskt sällskap med uppgift att verka för spridning af religiös kultur. En af sällskapet åstadkommen samling religiösa tal öfversattes och

¹ Det citer. arbet., sid. 32 f.

² Journal för sv. litteratur, II, sid. 66.

utgafs i Lund 1790 under titel: »*Utvald samling af gudeliga tal*». I öfverensstämmelse med neologernas uppfattning, att pliktuppfyllelsen är religionens kärna, behandla talen ämnen ur sedeläran, såsom om lycka, motgång, värdigt bruk af lifvets förnöjelser, om klagan öfver försynens hushållning, angående »det gudomliga väsendets» vishet och godhet m, m. En af biskop Balle själf utarbetad skrift: »*Tröst vid vänners död*», blef 1784 öfversatt och utgifven. Den tröst, som han där i fyra predikningar erbjuder, kan sammanfattas däri, att »både förnuft och uppenbarelse bjuda att med tacksägelse emottaga lidandet såsom det bästa medlet till befordran af verklig lycksalighet».

Från danska öfverhofpredikanten CHR. BASTHOLMS längre gående sträfvanden i modern rationalistisk anda tog Balle dock afstånd, men i Sverige var den förre högt uppburen af många, ty han var en trogen tolk af den franska upplysningens åsikter, hvarför flera af hans skrifter öfversattes och utgäfvos. I samband med vår framställning af tidningen Stockholmspostens teologiska ståndpunkt hafva vi redan kommit att nämna en af dessa, nämligen »*Kristna religionens stiftares bemödande för världen*». Senare i tiden, 1799, öfversattes och utgäfvos »*Andaktsöfningar för nattvards-gäster*», och 1808 blefvo hans »*Andeliga tal öfver alla evangelierna*» genom öfversättning lättare tillgängliga för svenska läsare. I ett svassande språk lägger han fram sin ytliga uppfattning af kristendomen och söker därmed verka rörande på läsaren. När han skall på ett gripande sätt måla Jesu lidande, utbrister han i en försäkran, att hela naturen delar »vår häpnad och bedröfvelse» öfver »ondskans seger öfver oskulden». Tidens smak var, som bekant, sentimental, och man värderade floskler. Då Bastholm efter att ha i predikan på påskdagen utvecklat dess evangelium sammanfattar den lärdom, som vi däraf borde hämta, stannar han vid att blott försäkra, att Jesu uppståndelse är värd att vara för oss den »rikaste källa till beundran, vördnad, till tacksamhet och glädje» men betonar icke dess betydelse som bekräftelse på försoningens fullgiltighet. Hans »*Filosofi för olärde*» upplefde 1797 fjärde upplagan. Att hans skrifter vunno så lifligt bifall, är betecknande för tidskaraktären i vårt land.

Som beskaffenheten af den uppbyggelselitteratur, som lästes inom landet, är kännetecknande för den anda och smak, som rådde inom kyrkan, vilja vi ännu anföra en del predikningar och andliga tal, som den tiden spredos och lästes af vårt folk. Äfven för de

neologiskt sinnade predikanterna erbjöd Jesu passionshistoria ett gärna uppsökt ämne. Det beredde dem tillfälle att jämlikt tidens böjelse för det rörande lägga an på att sätta känslorna i svallning. Tyngdpunkten lades icke vid korslidandet såsom ett försoningsoffer utan vid det kvalfulla dæri. Den förutnämnde professor J. G. ROSENMÜLLER i Leipzig hade utgifvit ett arbete i berörda ämne, hvilken skrift i svensk öfversättning utgick 1801 under titel: »*Predikningar om Jesu lidande och död och hans sju ord på korset*». Öfversättaren framhåller i företalet, att Rosenmüller håller före, att målet med predikningar öfver Jesu lidande bäst vinnes, då de användas för »att skildra Jesu dygder, det höga i hans tänkesätt för att (så) framkalla högaktning, lydnad och kärlek till honom och hans bud». Själf upplyser författaren i den första predikan, att hans syfte med predikningarna varit att söka »de närmaste och aflägsne orsaker till den oskyldige Jesus' obilliga och grufliga misshandlande,» »hans ojämfvrligt ädla och i hvartenda hänseende vördnadsvärda uppförande». Rosenmüller reserverar sig mot hvarje misstanke, att Jesus velat »förkorta sitt lif». I Uppsala utgafs 1799 och 1800 en samling »*Betraktelser och predikningar öfver passionshistorien*», hopbragt af L. CH. G. SCHMID från flera tyska författare och nu till vårt språk öfversatt. Den svenska utgifvaren inleder boken med reflexioner öfver olika sätt att behandla Kristi pinohistoria. Han framställer sex olika sätt därför. »Det intressantaste och gagnetigaste för åhöraren» ansåg han vara att skildra lidandet rent historiskt. »Ganska passande för tiden» och äfven ägnadt att göra »ganska stort intryck på åhöraren» fann han det äfven vara att accentuera själfva lidandet, äfven det inre. Lämpligt kunde det ock vara att stanna vid de »fördelar, som vårt släkte därigenom vunnit». Man kan äfven koncentrera uppmärksamheten på Jesu uppförande under lidandet och därvid ådagalägga, att detta var det allra bästa och »med dygdens lagar mest öfverensstämmande», samt begagna tillfället att inskräpa plikten att, »när vi komma i dylika omständigheter under vår lefnad», vi då följa hans föredöme. I öfverensstämmelse med den svenska utgifvarens allmänna åskådning stod själfva predikningarnes art. Såsom exempel därpå kunna vi anföra några ord ur en predikan på Fastlagssöndagen, där Jesu lidande sammanställes med en annan vis mans lidande, hvarvid författaren gör följande reflexion och tillämpning: Om redan skildringen af en man, som »endast lefver för att befrämja sina medborgares sällhet, som af alla krafter käm-

par emot vantro, dårskap och laster», men blir »ett offer för sitt nit och sina nyttiga bemödanden och dör med den värdighet, det ädelmod, som ägnar en man», gör ett starkt intryck, huru mycket djupare borde då icke detta blifva, när den, som lider »vida öfverträffar alla världens visa» och är af Gud sänd till hela vår släkts räddning och att »gifva oss det största exemplet på dygd». Vädjande till hvarje oförvilladt omdöme hemställer författaren, om ej denna händelse förtjänar, »att vi årligen helga några veckor till åtanke däraf». Som predikningarna härrörde från flera författare, hvilka ej intogo alldeles samma teologiska ståndpunkt, äro deras art något skiljaktig. Till författarne hörde till ex. den nyssnämnde professor Rosenmüller, som tillhörde neologernas läger, men ock professor F. V. REINHARD i Wittenberg, hvilken åter var en förkämpe för den supranaturalistiska riktningen. Till den synes pastor primarius i Hamburg J. CHR. BRACKE ha något närmat sig i de *Utkast till predikningar*, som han utgaf, och hvilka sedan öfversattes och 1799 trycktes i Lund. För att gifva någon föreställning om arten af dennes predikningar kunna vi erinra om några hans yttranden i en predikan på Trefaldighetssöndagen. Han har valt till ämne för den: »Kristnas förnuftiga förhållande till deras religionsangelägenheter». Väl förklarar han, att vi ej böra antaga några obegripliga lärosatser, om de ej bära stämpeln af gudomlig uppenbarelse, men för att kunna detta bära vi följa de af Jesus oss gifna förnuftigaste och tydligaste grundsatser». Han medgifver dock, att förnuftet icke förmår fatta allt i sanningens rike, och i en predikan på annandag påsk betygar han till och med, att den, som tviflar på Kristi uppståndelse, därmed förnekar återlösningsen och »det afgörande beviset för Jesu gudomliga sändning».

Mer utpräglad rationalistisk till sin allmänna karaktär var en »*Utvald samling utaf andeliga tal, författade af världens störste predikanter*, från flera språk öfversatta», hvilken dock ej såg dagen förrän 1812, i Kristianstad, men som därmed ock visar, att ännu vid den tiden rationalistiska predikningar ansågos kunna påräkna en så stor läsekrets, att det lönade sig att kosta på deras tryckning. Denna samling utgick i tre delar, och till den hade bidragit bland andra professor CH. F. VON AMMON, som ansågs som en af rationalismens främste representanter, den skotske värtalige predikanten HUGH BLAIR, den norske biskopen CLAUS PAVELS m. fl. af samma riktning. En af författarna F. C. GUTFELD yttrade i en af predikningarna, till hvilken han hämtat text ur romarebrevet, att skönt hade de

kristnes tillstånd i Rom blifvit», sedan de utbytt öfvertrons och okunnighetens rysliga tyranni mot upplysningens och fridens välgörande herravälde». Han gjorde däraf den tillämpningen med afseende på sina läsare: Som »upplysningen lärar eder känna och älska, eftersträfvén redligt sanningen, edert förnufts ädlaste prydnad». Han tyckes velat jämföra den upplysning, som Roms kristna vunnit genom evangelium, med den så kallade »upplysning», som tidehvarfvets filosofi och öfriga profana vetenskaper afsatt som frukt. Gutfeld nekar dock ej till att sanningar finnas, som ej med förnuftet kunna fattas, nämligen de af deisterna erkända: Guds tillvaro och själens odödlighet.

Arbeten af utländske teologer med mera moderat hållning blefvo äfvenledes öfverflyttade till vårt språk och funno en läsekrets. Den engelske ärkebiskopen J. TILLOTSONS skrift: *»Läran om Gud och dess egenskaper, af förnuft och uppenbarelse föreställd»* blef af en lektor L. I. KULLIN öfversatt till svenska och rekommenderades 1796 af domkapitlet i Göteborg hos det i Linköping. Arbetet, som var uppdelat i tjugusju predikningar och visserligen härrörde från en tid, som låg ganska långt tillbaka i tiden, 1600-talet, ansågs dock till följd af dess filosofiska betraktelsesätt af religionen och dess vädjande till förståndets domslut ganska tidsenligt. Reflexionskristendom fann bifall af den gällande smaken. En skrifvelse 1802 från domkapitlet i Upsala till stiftstyrelsen i Linköping förordade spridningen af en af teologie professor E. J. ALMQVIST författad skrift, som lofordades, emedan denne på samma gång, han anfört bevis för vår läras hufvudsanningar, fäst tillbörligt afseende på »den tillväxt och det i många hänseenden förändrade skick, hvilket såväl theologia dogmatica och polemica som exegetica och moralis i senare tider under mer än ett halft sæculum erhållit.»¹

Äfven under tider, då neologi och rationalism visade sig starkast i Sverige, närdes ett djupare kristligt lif, där det ännu ej förfrusit, af den icke obetydliga uppbyggelselitteratur, som tog afstånd från teologien för dagen. Neologiens extremare former representerades ej heller i vårt land af något större antal skrifter i svenskt original. Den starkare accentuerade neologien öfverfördes till oss genom öfversättningar af utländska arbeten. Den svenska allmänheten var ej nog förberedd för att acceptera dess radikalare läror, ett förhållande, hvaröfver, som vi redan sett, klagan fördes af den moderna

¹ Linköpings kons. akter.

teologiens anhängare. Man hängde för mycket fast vid fäderneärfd vördnad för bibeln för att i allmänhet fränkänna den gudomliga auktoritet i andliga ting.

Från tyskan öfversattes ett den tiden bland de mera ortodoxa ansett arbete af den mecklenburgske predikanten D. J. KÖPPEN: »*Die Bibel, ein Werk der göttlichen Weisheit*», hvilket konsistorium i Strängnäs 1798 rekommenderade hos det i Linköping, emedan det »med grundlighet, redighet och styrka utredt de tvifvelsmål och inkast, som i alla tider uppkastats emot den heliga skrift och dess gudomliga ursprung, och i synnerhet dem, hvarigenom man uti innevarande tidevarf, då förnuftets och en blott naturlig religions tillräcklighet så mycket förfäktas, söker att nedsätta bibelns och kristna religionens värde», o. s. v. Det förstnämnda konsistoriet förmenade, att arbetet borde kunna blifva till gagn för alla, som önskade »blifva beväpnade mot de mångfaldiga försök, hvarigenom dels lättsinnigheten, dels själfkloketen bemöda sig att undergräfvat grunden för dess tro och hopp». På kristendomens sanning höll superintendenten i Dessau S. L. E. DE MARÉE, med hvars författareskap svenska allmänheten ock gjordes bekant. Hans till svenska öfversatta skrift med titel: »*Guds försvar vid det ondas tillåtande på vår jord*» förordades 1798 af Göteborgs konsistorium. I bokens företal framhåller författaren, att såsom en orimlighet måste betraktas »någras försök att bortbyta kristendomen mot filosofien. I en annan af hans till svenska öfversatta skrifter: »*Vem säger folket människones son vara?*» utvecklade han läran om Kristi person för att »försvara den emot de mångfaldiga förtydningar, som den i senare tider fått»— En svensk öfversättning af CHR. LANGHANSENS tyska *barnpostilla* tillhörde visserligen ett tidigare skede, men redan då kämpade renlärigheten emot en starkvuxen neologisk riktning i vår kyrka. Predikningarna innehöllo uppbyggliga kateketiska förklaringar af söndagsevangelierna med historiska och geografiska upplysningar.

Bland uppbyggelseskrifter härrörande från svenska författare må erinras om »*Heliga tal öfver åtskilliga sön- och högtidsdagar*», författade af J. D. DAHLBERG och till största delen hållna i Nikolai församlings kyrka i Nyköping. Ehuru väl deras innehåll ej synes strida mot kyrkoläran, förekomma dock i dem uttryck, som påminna om tidens neologi. Författaren var hofpredikant, och PER WIESELGREN fann talen smaka »hofreligiositet». De utkommo 1795.. G. BERGIUS utgaf 1773 och 1774 en samling dispositioner eller utkast till pre-

dikningar öfver sön- och högtidsdagarnas texter under titel »*En evangelisk predikares verk*». Dessa utkast voro icke karaktärsbestämda af neologien, men de förrådde i stället en dragning åt mysticism, hvilket gaf Wieselgren anledning att skylla dem för att luta mot Svedenborgianismen.¹ De »*Utkast till predikningar öfver de vanliga sön- och högtidsdagsevangelierna*», som 1789 och 1790 utkommo hos J. A. CARLBOHM, verkade ej heller i upplysningsteologiens tjänst, hvilket ej heller han med skäl påstås om »*Kristliga betraktelser öfver de vanliga sön- och högtidsdagarnas evangelier*», hvilka predikningar 1803 utkommo i Strängnäs hos A. J. SEGERSTEDT. Bibelenlig och allvarlig var den *postilla*, som 1782 utgafs i Göteborg af den förutnämnde svenske pastorn vid därvarande tyska eller Kristina församling C. J. BRAG. En vägledning för präster, som ville hålla fast vid evangelisk luthersk bekännelse och verka uppbyggelse i sina församlingar, lämnade J. MÖLLER, omsider biskop i Visby stift, uti sin 1779 i Stockholm utgifna »*A/handling om ett rätt predikosätt*». Den högt skattade Öfverhofpredikanten GABRIEL ROSÉN anmärker i det företal, som han skref till Möllers skrift, att denne var den förste svenske man, som författat systematiska predikoanvisningar, och betygar, att hans bok lämnade kloka varningar mot filosofiens missbruk på predikstolen, en osed, som var vanlig i England och Tyskland, och som »börjat smyga sig in i Sverige». Möller varnade ock mot somliga predikanter sed att göra predikan till en väfnad af sammanflickade bibelspråk liksom ock mot det felet att gifva efter för frestelsen att predika »sig själfvom». Han framhöll, hvilken stor betydelse för predikan och dess verkan det ägde, att predikanten själf hunnit »nådaståndet». Hade han kommit därhän, undveke han säkrast affektation, och Möller fäste uppmärksamheten på, att, när predikantens eget hjärta vore rördt af den gudomliga sanningen, hans »målföre» finge en ton, »en öfverröstande makt», ett »välde öfver åhöraren». Mot det alltmera framträdande bruket att i predikan efter neologernas manér syssla med underordnade, världsliga ting riktade han en varning och betonade, att predikantens uppgift vore »att predika mot otron eller nådens gröfre eller finare förakt, den döda tron, egenrättfärdigheten, säkerheten, själfbedrägeriet, skrymteriet» m. m.

I det syftet utgaf kyrkoherden i Veta och Viby i Linköpings stift C. G. EKMANSON 1795 en samling »*predikningar och skriftetal*», hvilka åtnjöto stort anseende hos dem, som höllo på en renare

¹ WIESELGREN, P., Sv. kyrk. sköna litteratur, sid. 386.

kristendomsförkunnelse än den, som var vanlig vid tiden för deras utgifvande. De utgäfvos i ofta återkommande nya upplagor; den tolfte så sent som 1874. I företalet af den från 1795 angaf författaren de grundsatser, som han sökt följa vid deras författande. Han var — säger han — viss om, att den moderna teologiska forskning, som man bevittnade, ej kunnat medföra någon ändring af de »hufvudsakliga lärosatserna eller i fråga om sedelagen». »Jämförda i alla tider torde de äldres (seder) taga samma företräde så i allvar som godhet och välment ärlighet som de nyares i en förfinad sinnlighet och meningslös vänlighet.» Han tänkte sig, att de kunde finnas, som komme att tycka, att »afhandlingssättet är gammalmodigt», och ännu troligare, att de komme att märka, att »läran är det ännu mera», men — utbrister han —: »Må hon ock evigt blifva det!» Han betygade, att han ej efter tidens sed ville i predikan afhandla »samhällsdygderna», och detta af det skäl, att »försonings- och bättringsläran ej må bortblandas». De läsare, som han sökte, vore »de arbetande och betungade, som sökte aftonvila i Guds ord, och de bortkomne i snillet klyftiga forskningar, hvilka i erfarenhet af dess tomhet återfått behof af gudaktighetens rätta enfald». Han afsåg alltså uttryckligen att göra front emot tidens nyttighetsmoral och andefattiga religionsåskådning. I sin juldagspredikan bekände han därför Kristus vara Guds son, sänd till frälsning från andlig och evig död, Att hans postilla motsågs af många med hoppfull väntan, synes framgå däraf, att, när verket efter tidens sed genom konsistorierna utbjöds till subskription, antecknade sig t. ex. ensamt i Åbo aflägsna stift sextiotvå subskribenter.

Jämte dessa predikosamlingar och teologiska afhandlingar utgäfvos i tryck en mängd muntligt hållna predikningar och uppbyggelsestal, understundom en rätt lång tid efter sedan de hållits. Någon gång hände, att de kanske efter årtal omtrycktes, när de synnerligen mycket fallit i tidens smak. Eftersom en del lämnades till trycket på grund af åhörarens uttalade önsknings, kunna de tjäna som vägledning för uppfattningen af dessas religiösa smak. Att döma efter arten af predikningarna af berörda slag, synas de sällan burit den utpräglade neologiens stämpel, om än sådana anträffas. Censuren lade ett hinder däremot. De bära oftare en supranaturalistisk karaktär, när de ej voro bekännelsestroga, såsom fallet oftast var i synnerhet under upplysningstidevarfvets tidigare skede.

Vi må erinra om några *tillfällighetspredikningar* hållna inom

Linköpings stift eller af präster därifrån. Den neologiska riktningen där gynnades af dess biskopar med undantag af Filenius.

Vid det prästmöte, som 1787 hölls i Linköping, märktes i de då hållna predikningarna icke i allmänhet någon skarpt accentuerad neologi, dock trädde den märkbart fram i den, som hölls af den förutnämnde prosten P. JURINGIUS, samma man, som öfversatte Less' förklaringar öfver evangelierna. Han rörde sig dock försiktigt med kyrkans dogmer. Väl framhöll han den naturliga religionens värde, men betonade dock den kristnas öfverlägsenhet. Det — sade han — som gaf Marcus Aurelius och Epictet en högre religionsuppfattning, var lånegods från kristendomen. Det var detta, som höjde dem öfver Sokrates och Plato, ehuru dessa såsom snillen stodo på ett högre plan än de förre. Juringius varnade för att misskänna förnuftets anspråk att vara ledsagare i religionen, men han medgaf, att förnuftet ej kunde leda människan till Kristus och försoningen utan blott bringa kännedom om Gud såsom Skaparen. Han uttryckte sympati för den moderna andens budbärare och tänkte sig möjligheten af att den tid skulle komma, då mänskligheten skulle fälla tårar på en Voltaires, en Rousseaus, en Bayles och kanske en gång på »Raynals stoft». En viss bismak af rationalism förmärktes ock vid samma prästmöte i den predikan, som då hölls af dåvarande komministern i Nykil J. WÅHLANDER, hvilken äfvenledes beträffande tidens stora teologiska fråga om förnuftets betydelse såsom religionens kunskapskälla betonade dess vikt, ehuru väl ock dess otillräcklighet. När prästmöte 1793 åter hölls i Linköping, var det en af det yngre prästerskapet, som i då hållna predikningar förrådde tydligaste dragningen till neologien. En vice pastor P. LAURENIUS framhöll, att otron berodde af okunnighet, hvarjämte han rörde sig med en något neologisk terminologi. Men tidens föreställning, att mänsklighetens väl vore beroende af upplysningen, bemöttes vid tillfället af prosten J. F. CARLSTRÖM, som predikade öfver: »*Skriftens lära, den visaste under solen*». När 1797 stiftets präster åter voro samlade till möte, var den förutnämnde prosten S. WALLQVIST i Kuddby en af de prästmän, som biskopen vidtalat att där predika. Väl hade han, som vi sett, visat intresse för den neologiska teologien genom att öfversätta alster af den, men uti den predikan, som han höll vid tillfället, iakttog han en viss måtta i uttryck, som tydde på, att präster, som sympatiserade med neologiens principer, dock droge sig för att öppet och afgjort bekänna sig till dem i predikningar, som de visste komme

att tryckas. Han hade valt till ämne; »Guds rätta kännedom vår största berömmelse». Kunskapsfrågan kom åter på tal. Som rationalismen under de närmast följande åren vidare utbredde sig, var det ganska naturligt, att vid det prästmöte, som 1802 blef hållet i Linköping, en rationalistisk anda kom där att taga sig uttryck. Den förutnämnde kyrkoherden C. BACKE i Skärkind predikade i öfverensstämmelse med den. Väl ansåg han, att prästerna ålåge att förkunna försoningens evangelium, men — anmärkte han — »vi böra äfven göra våra åhörare till tänkande människor, innan vi kunna göra dem till goda kristna». Han erinrade ämbetsbröderna om att vägen till själen går genom »de utvärtes sinnena». Han stod sålunda kvar på Lockes empirism, enligt hvilken »nihil est in intellectu, qvod non fuerit in sensu». Hans predikan bestod hufvudsakligen i ett beprisande af naturens visa inrättning, dess under och krafter, som vittna om att Gud är tillbedjansvärd i sin skapelse, men han betygade ock, att han i återlösningen förhär- ligat »sina fullkomligheter, sin gränslösa kärlek». Medan en del uttalanden i hans predikan smakade rationalism, företedde andra partier däri ingenting, som bröt mot renlärighetens fordringar. Han sökte som åtskilliga andra att balansera mellan kyrkans be- kännelse och neologiens anspråk. När 1790 kyrkoherdebefattningen i Olai församling i Norrköping blef ledig och åtta kallade prästmän där aflade prof för den lediga tjänsten, framträdde neologien oför- täckt allenast i en af de hållna profpredikningarna, nämligen i den, som hölls af hofpredikanten DAN. CNATTINGIUS, kyrkoherde i Askeryd, Linköpings stift, en vitter man, f. d. medlem af det be- kanta sällskapet »Apollini sacra». I semipelagiansk anda talar han om den »medverkande» nåden. En prästman af samma stift N. O. KASTEMAN uttalade sig 1799 i en profpredikan, också hållen i Norrköping, på ett sätt, som oförtydbart blottade hans neolo- giska ståndpunkt och vittnade, att det då gick an att där från pre- dikstolen öppet tillerkänna förnuftet öfversta domsrätten i reli- gionsfrågor. Han yttrade, att, om än förr okunnigheten vanställt Kristi religion, så vågade han dock tro, »att ingen upplyst religio- nens tolk numera någonsin skall gifva minsta skugga af billighet åt en dylik ursäkt (näml. jag förstår icke bättre)». Han prisade sina åhörare lyckliga, därför att de alltid haft kunniga lärare, hvilka »aldrig utgifvit något för Jesu lära, som varit den helige och barm- hertige Guden oanständigt eller stötande för sunda förnuftet». Han var viss om att de ådagalagt, att, ifall »något sådant inträngt

i de kristnas lärobyggnad, så har (hade) det aldrig kommit från Jesu mun utan efter hans tid blifvit tillagdt af vidskepelsen». Somliga predikanter visade sin frigjorda ställning genom att i sina predikningar förbise Kristi person och verk eller omnämna honom allenast som ett efterföljansvärdt dygdemönster. Öfver hufvud tagit nämndes Jesu namn ganska obetydligt i predikningarna.

Sedan vi nu kastat en blick på den religiösa litteratur, som under ifrågavarande tid å ena sidan gaf uttryck åt dess religiösa åskådning och å den andra äfven var vägledande för den, vilja vi fästa uppmärksamheten på en tidskrift, som framför andra satte som sitt mål att göra svenska prästerskapet, närmast det i Linköpings stift, bekant med neologiens teorier, såsom de utvecklats äfven i utlandet. Vi syfta på den af biskop LINDBLOM under några år utgifna »*Journal för präster*». Som Lindblom i denna sin sträfvande hade en bundsförvant i dåvarande ärkebiskop U. v. TROIL, vilja vi dock dessförinnan med ett par ord något beröra dennes teologiska ståndpunkt. — Under sina yngre år, vintern 1771—1772, hade han vistats i Paris och där genom förmedling af svenska ministern greve G. F. CREUTZ förts i beröring med flera af de förnämsta encyklopedisterna, såsom DIDEROT, D'ALEMBERT, MARMONTEL m. fl. och därunder rönt starka intryck af dessa begåfvade andar, intryck så djupa, att de satte märke på hans lifsåskådning. Han blef öck jämte Lindblom och dennes efterträdare på biskopsstolen i Linköping, M. LEHNBERG, betraktad som en af neologiens stödjeplare i vårt land. Troil var dock på samma gång mån om kyrkans bästa. Professor TURE WEIDMAN i Lund ansåg sig därföre ha goda grunder för sina förväntningar, när han i det gratulationsbref, som han den 17 september 1786 tillsände von Troil, då denne blifvit nämnd till ärkebiskop, uttalade den öfvertygelsen, att Troil, »som vid alla tillfällen ådagalagt mycken nit om Guds ära, församlingarnas bästa och ståndets förmån, äfven härefter däröfver vakar». Weidman hade haft för ögonen Troils verksamhet som biskop i Linköping. När v. Troil 1780 som biskop öfvertog ledningen af Linköpings stift, hade neologien där redan gjort insteg. Hans företrädare där, biskop FILENIUS, hade för den skull haft konflikter, som oroade hans senare lefnadsår. Själf var Filenius fostrad i den karolinska tidens ortodoxi och bevarade jämväl en gammaldags kyrklig renlärighet. Troil, som blifvit vidtalad att förätta jordfästningen af Filenius, när denne aflidit, lät i liktalet icke förstå, att han för sin del hyste en teologisk uppfattning, som skilde

sig från den, som den döde i lifvet omfattat. Enstaka uttryck kunde likväl varskott det vid begrafningen närvarande prästerskapet, att talaren tillhörde en annan tidsriktning än den afdöde stiftschefen. När Troil längre fram i tiden som ärkebiskop blifvit kallad att predika vid konung Gustaf III:s likbegängelse, ställdes han inför en ömtåligare uppgift. Ärkebiskopen betygade dock, att han »i åsyn af sanningens Gud» och »i detta åt sanningen helgade rum (kyrkan)» icke ämnade tillägga den döde monarken andra dygder än dem, som han verkligen ägt i lifvet. Med rätta ansåg han sig kunna prisa honom för att hafva rensat våra lagar från vidskepelse och öfvertro. Han tillade konungen ock som en förtjänst att ha vördat »religionens dyra sanningar», hvarpå Troil funnit bevis uti hans påbud om en revision af bibelöfversättningen. Som biskop i Linköping visade Troil ingen i ögonenfallande ifver att göra propaganda för sin neologiska uppfattning utan iakttog ett kyrkligt »decorum», ehuru väl hans teologiska ståndpunkt vid tillfällen framskymtade. Kortheten af den tid, som han förestod stiftet, gjorde ock, att hans inflytande på kleresiets läromeningar ej kunde blifva så stort, och för öfrigt stod han emot både religionsfientlighet och indifferentism, där han mötte dessa. Vid prästmötet 1784 i Linköping varnade han prästerna för att trötta sina åhörare genom alltför långa predikningar och lade dem ock på hjärtat att aldrig uppträda på predikstolen utan att vara väl beredda samt rådde dem att där aldrig läsa ur koncept. Aldrig borde de fika efter ordståt i sina predikningar; utan tvifvel både goda och tidsenliga anvisningar.

Ifrigare än Troil att sprida neologi var hans efterträdare såsom stiftschef både i Linköping och Uppsala, J. A. LINDBLOM, som i berörda *Journal för präster* verkade i nämnda syfte. Såsom innehafvare af skytteanska professuren i Uppsala, innan han öfvergick till biskopsstolen i Linköping, hade han kommit att ägna sitt studium åt den gammalromerska litteraturen, som öppnar en värld främmande för kristendomen, hvarför han stod ganska obekant med den kristna teologiska vetenskapen, när han kallades till biskop och därmed ock till en lärofader i vår kyrka. Någon grundligare teologisk bildning hann han då ej i en hast förvärfva och lär väl icke heller sedermera ha tillägnat sig. Den liberalt anlagde mannen kände sig dragen till neologerna, som sträfvade efter emancipation från auktoritetens band på det religiösa tänkandet. Dristig och företagsam, som han var, beslöt han omsider att bringa

till stånd en tidskrift, som kunde tjäna som organ för de neologiska intressena. I en sådan publikation kunde han nå en större allmänhet än den, med hvilken han under sin episkopala verksamhet i stiftet kom i personlig beröring, och i denna tidskrift kunde han låta sina läsare följa neologiens utveckling äfven i främmande land. Lindbloms vänner hälsade med glädje dess framträdande. Om de känslor, med hvilka journalen då — 1797 — mottogs af åtskilliga bland hufvudstadens prästerskap, berättade dåvarande ordinarie hofpredikanten, sedermera kyrkoherden i Risinge i Linköpings stift, MATHIAS STENHAMMAR, i ett bref den 26 december samma år till Lindblom: »I hofkonsistorium har journalen ej väckt den allmänna farhåga som i stadskonsistorium. Kanhända är praeses den ende, som där äger skarpsinnighet nog för att se farorna af de villfarelser upplysningen sprider, och som med tårar i ögonen suckar däröfver, men de äldre ledamöterna i stadskonsistorium, de skriftlärde och öfverstepräster, de rådslå, huru de måtte taga honom (journalen) af daga». Stenhammar önskade, att Lindblom ej måtte förlora modet, men »sant är det, att man må sucka öfver deras oförståndiga nit». Lika intresserad för journalens tillkomst och fortbestånd visade sig brodern JOHAN STENHAMMAR — död som utnämnd lektor i Linköping — vara. I bref till Lindblom den 5 juni 1797 yttrade han om denna tidskrift: »Om dess nytta och — jag hade så när sagt — nödvändighet är jag fullt öfvertygad. Det blifver en varaktig minnesvård, upprättad åt herr biskopens förtjänst.» »Tillåt mig ge förslag på en skicklig medarbetare. Det vore öfverhofpredikanten LEHNBERG.» »Han tänker rent och ädelt i religiösa ämnen, han är fullt au niveau med sin tid i verklig teologisk upplysning, äfvensom han i sättet att meddela den är kanske före sin tid.» Tidningen Stockholmsposten hälsade med belåtenhet den första årgångens andra häfte, yttrande vid sin anmälan af dess utgivande: »Hvar och en, som älskar en sannskyldig, det vill säga i rätt ordning befördrad upplysning — — kan ej annat än med fägnad emottaga fortsättningen af denna journal». Anmälaren trodde dock icke, »att den dag, som uppgått öfver kyrkan hos våra tyske trosförvanter», kanhända ännu vore »tjänlig hos oss». Han var dock viss, att, eftersom »Kristi lära, isynnerhet icke uttryckligen, innehåller allt, hvad den öfvade eftertanken kan finna och verkligen har funnit om människans religion och plikter — — så kommer äfven förnuftets bruk och eftertanke och begynnande

af andra människors underrättelser uti religionens och sedelärans sanningar att höra till den kristliga folkundervisningens källor».¹

Journal för präster öppnade sin bana med en uppsats, hvori biskop Lindblom uttalade som sin öfvertygelse, att »»farhågan att tänka i teologiska ämnen är lik(a) väl barnslig som ogrundad». »Till filosofiens heder måste sägas: Hon har lärt världen skilja galenskap och mörker från sanning och ljus.» Han förklarade, att meningen med tidskriften vore, att den skulle komma att tjäna som ett sanningens språkrör, och ett sådant vore af behovet påkalladt, ty han hade funnit osanning i mycket, fördomar och vidskepelse, som behöfde röjas ur vägen. Såsom stiftschef ålåg det honom att vaka öfver prästers verksamhet, och hans erfarenhet hade gifvit vid handen, att anledning funnes till klagomål öfver det »tankerafs», som fyllde de *flesta* predikningar, ett ondt, som han fann så mycket svårare att afhjälpa, som själfva »det höga och öfverförståndiga af vår troslära oftast tjänar mismaskaren att gömma sin oredighet under uttrycken af en anderik skriftmässighet, alltid vördad af hopen, hvilken i förbindelse att blindt tro vissa högre läror och ur stånd att urskilja den gräns, där hennes förnuft får begynna att fordra ljus, så gärna på en gång afstår från rättigheten att någonsin begripa». Bättre fann han det stå till bland det protestantiska Tysklands prästerskap, hvars teologiska ståndpunkt han i en senare uppsats lofprisade. Där hade läroståndet accepterat den nya forskningens resultat för att kunna »utvidga gränserna för sanningens rike». I en uppsats i årgången 1799 uttalade sig journalen om prästens ämbetsuppgift, hvilken den angaf vara att befordra sedernas renhet och att inplanta »de viktigaste sanningar, hvilkas kännedom och verkställighet kan göra människor visa, goda och lyckliga». Angelägen som journalen var att häfda individens rätt att frigöra sig från en antagen kyrklig bekännelse framhöll den i samma årgång (sid. 91), att det måste hållas som en moraliskt bindande plikt för oss som rättskaffens protestanter att »ej blott på god tro binda oss vid ett af fäderna godkändt läro-system utan fastmer att ledd(a) af skriftens och förnuftets ljus nitiskt och opartiskt pröfva våra läromeningar».

Bidrag till journalen från liktänkande vänner saknades icke. En dylik medhjälpare var den redan förut som författare i Adlersparres tidskrift »Läsning i blandade ämnen» omnämnde JOHAN ÅSTRÖM, som var så lifligt intresserad för journalens bestånd, att

¹ Stockh. p. 1798, n:o 69.

han i nyårsbref till biskop Lindblom uttalade den fromma önskan, att »himmelen måtte kröna herr biskopens vilja och outtröttliga bemödande för det sanna och goda med rik välsignelse och skydda den, som så ädelmodigt ställde sig i spetsen för ljusets vänner».¹ Några veckor därefter insände han för att införas i tidskriften en predikan på pingstdagen. Den hade till ämne: »Öfvertygelsen om Jesu läras sanning och gudomlighet såsom grundad i den aktning vi böra hysa för våra plikter». I det bref af den 18 februari, som medföljde bidraget till tidskriften, uttalade han en försäkran, att han ingenting högre önskade, än att det en gång måtte erkännas, »hvad som är en ren evangelisk kristendom, och att den upplysning, som genom journalen därom börjat spridas ibland oss, icke i förtid måtte komma att saknas». I förkänsla af en hotande fara från en ofördragsam censur skref han den 4 mars 1801 till Lindblom, då han till denne jämväl öfversände en uppsats för tidskriften, att biskopen ej behöfde tveka att införa den, ty han hade i den »ej velat säga något, som med skäl skulle kunna anses stötande af ett visst parti». Detta »lärer själfva afhandlingen mer än mycket intyga, men i denna sinnessas jäsning kan det mest oskyldiga blifva ett brott».

De sista orden ge vid handen, att vid nämnda tid den religiösa frågan hunnit att uppröra sinnena, framför allt å högsta ort. Kunglig Majestät hade kort förut genom ett cirkulär lagt hårdare band på tryckfriheten för att hejda kantianismens och fritänkeriets utbredning. Väl ondgjordes de många, som delade journalens grundåskådning, öfver detta nya intrång på yttrandefriheten, men de funnos ock, äfven inom svenska prästerskapet, hvilka ansågo, att en starkare yttre damm behöfde resas mot en pietetslös press' omogna utgjutelser och aggressiva uttalanden om folkets tro och bekännelse. Af bref till Lindblom från den betydande Växjö-biskopen O. Wallqvist finna vi, att denne redan från början ställde sig betänksam och kritisk inför sin kollegas tidskrift, ehuru väl han själf till en viss grad gillade sin ämbetsbroders åsikter. Han reflekterade med mera allvar och skarpsynthet öfver de skadliga följder, som förnuftssuprematien på det religiösa området kunde medföra. Huru han dömde om Lindbloms i neologiens tjänst verk-samma journal framgår af några hans yttranden om den. Han fick en osökt anledning att uttala sig af en anhållan från Lindblom, som hyste stort förtroende för Wallqvists omdömesförmåga, att

¹ Bref d. 3 januari 1800, Link. bibl.

han måtte yttra sig om några artiklar, som Lindblom ämnade låta införa i journalen. Redan kort efter sedan den börjat utkomma, skref Wallqvist till sin kollega i Linköping, att han vore villig att skänka sitt bifall åt dennes tilltag att utgifva en teologisk tidskrift, men på samma gång tillade han: »Någorlunda kan jag gissa, hurudan den skulle vara, som hos oss skulle fördragas, och min mening faller då icke ut till fördel för de stycken, som du lämnat till mitt påseende. Jag skall i allmänhet medgifva dem godt värde, men jag medgifver icke likaså, att de äro ställda efter våra kunskaper och vår ton.» Han sade sig vara öfvertygad om att journalen skulle komma att möta »kritik af de *flesta* läsare och i längden icke finna många. Vissa ställen äro friare än känslan tål, andra äro mera eleverade än efter allmänna begreppets läge och vissa icke så sinnrika som granne, kanske svulstige.» »Niemeijers förslag till en litania ogillar jag alldeles.» »Steget att annonsera en journal är betydligt. Tänk noga därpå, förrän du tager detta. Det är svårt att få skickliga och beständiga medarbetare, och som förstå, huru mycket kan framställas denna tiden.» Wallqvist var således redan från början tvifvelaktig om lämpligheten af att journalen anslog en sådan ton, som de insända uppsatserna förrådde. Han var en alltför erfaren och skarpsynt politiker för att ej kunna bedöma, hvad som då var möjligt att finna mottaglighet för hos allmänheten.¹ Några månader senare, den 4 augusti samma år, uttalade han sig i ett nytt bref mera tillfredsställande om den uppsats, som Lindblom då tillsändt honom till bedömande. Nu skref han: »Jag finner ej annat än att den (tidskriften) blifver braf och är rätt öfvertygad, att den gör godt». Han lofvade till och med att till införande i den tillskicka Lindblom några prof på öfversättningar af bibelstycken. Redan tillsammans med det förra brefvet hade Wallqvist skickat Lindblom som prof på sitt öfversättningsarbete dels ett, som omfattade Matteus' fjärde kapitel, dels ock en affattning eller parafras af »Herrens bön», hvilken sistnämnda må anföras som ett exempel på huru neologer af Wallqvists läggning tänkte sig bibeln böra öfversättas: »Milde, majestätiske Gud! Blifve du allena af oss dyrkad. Din lära utvidge sig ibland oss och verke så, att din vilja fullkomnas bland människor som bland de sälla andar. Välsigna vårt arbete med tillräcklig och trygg bergning. Förskona oss från det straff vi förtjänt. Vi vilja ock förlåta dem, som oss emot brutit. Låt oss icke blifva frestade till nya synder,

¹ Bref d. 24 febr. 1797, Link. bibl.

men bevara oss från allt, hvad ondt är. Du regerar allt, är mäktig och högtlofvad i evighet. Amen.»

Om än Wallqvist var ense med Lindblom däri, att den kyrkliga uppfattningen behöfde jämkas efter den teologiska forskningens dåtida utslag, visade han sig dock mera eftertänksam än den senare, till hvilken han i ett bref af den 3 augusti 1798 yttrade: »Jag är annars vid min gamla tanka, att alla reformer skola gå långsamt och varsamt, och att de i religionssystemet böra grundläggas af filologer». Han ansåg detta nu vara så mycket angelägnare som de, hvilka »kalla sig filosofer, äro, så långt jag förstår, i allra högsta grad intoleranta och själfkloke». Sedan Journalen efter hand visat svenska prästerskapet, hvad den bar i skölden, och Wallqvist kommit på det klara med huru opinionen i detta afseende ställde sig, tillskref han Lindblom den 21 januari 1799 och meddelade sin uppfattning af denna opinion. »Visserligen är klerus i allmänhet icke eller nöjd eller hugfälld åt den ton, som i journalen råder. Jag har märkt det vid flera tillfällen, sökt rätta opinionen, men förgäfves. Jag kan ock icke dölja (för) dig, att jag själf — det må ock vara af dumhet — icke kan finna mig i allt. I synnerhet läser jag de så kallade predikningarna med ledsnad, och jag förstår ej, hvar de skola göra nytta.» »Men äfven om vi hafva större upplysning än förr, hvarom jag mycket tviflar, så är väl ljuset icke så allmänt känt, att man kan påräkna det i alla kyrkor, att lång tid går förbi, innan det i min tanke blir godt, att en präst kommer upp på predikstolen och så alldeles modärniserar kristendomen, att han icke en enda gång nyttjar bibeln. Lösslit folket från den, skilj dem från positiva bud, och, om du lever, skall du få se dem lossa sig själfva från alla, äfven de viktigaste förbindelser. Det rena förnuftet håller ännu mycken främmande tillblandning.» »Filosofien har sitt stora värde, och jag respekterar den, men hennes idkare voro ej alltid de dygdigaste personer, och allmänheten skall sent kunna visa en 'Kantisk' dygd. All reformation af våra saker, som sker genom bibelläsning, är god. Således adorerar jag TINGSTADIUS och ÖDMAN och är mycket nöjd med MORUS, men jag kan icke vara lika belåten med dem, som taga en annan väg och taga bibeln som ett bihang till sitt eget system, efter hvilket de emot både språkbruk och historia tolka dess innehåll.» »Tillvita mig icke att befrämja eller älska okunnighet, men förlåt mig, om jag vill hafva bibliska präster. När den principen vräkes, så skall man hafva inga, och allt hel(ig)t skall spillas och slitas mellan

röfvares händer.» Ingalunda — försäkrade han — ville han kämpa för hierarki, men »jag bekymras för det hela, och tiden kan visa, att mina bekymmer ej äro ogrundade».¹ Han ville således ej oinskränkt vara med om Lindbloms sträfvanden, som han befarade kunde komma att leda därhän, att kyrkans tro och bekännelse h. o. h. undergräfdes och upprefves. Synbarligen med missnöje upptog Lindblom det ogillande, han mottog från en person, hvars bifall han gärna sökte. Med anledning däraf sände Wallqvist den 25 mars 1799 till Lindblom ett nytt bref, hvori han yttrade: »Min mening om din journal provoquerades af dig själf och dina egna ord i ett bref, att klerus var missnöjd med tidskriften. I sanning är det så. Jag trodde, att jag kunde oskyldigt säga, hvad du själf sagt.» »Journalen innehåller mycket godt, ja, förträffligt, men icke tycker jag, att allt bör föras till denna enda klass.» I en följande skrifvelse den 25 augusti 1799 angaf han närmare, hvori skiljaktigheten mellan hans och journalens uppfattning väsentligen låg. Han menade, att den framför allt bestode i en olika uppfattning af bibelns, särskildt nya testamentets förhållande till be-kännelsen, och han ansåg divergensen vara stor, men han ville ej disputeras med Lindblom därom. »För mig själf» — sade han — »behåller jag min mening och tror det hvarken vara rätt i sak eller för människosläktet nyttigt att upplösa bibelläran till en blott naturmoral, men jag tvistar ej med dem, som däri se ingen fara — allra minst i detta bref.» — Hvilket stort värde Wallqvist satte på bibeln, speciellt nya testamentet, framlyser ock af en skrifvelse 1798 från Växiö domkapitel till det i Linköping med begäran om dess medverkan till subskription på ett tillämnadt arbete af biskop Wallqvist benämndt »*Historisk inledning till Nya testamentets skrifter*». Domkapitlet intygade i sin skrifvelse, att författaren åsyftade »att väcka en allmännare uppmärksamhet åt Guds ord och hos de yngre ämbetsbröder en allvarlig håg att detsamma så flitigt studera, som vi alla äro därtill ur de mest bindande skäl förpliktade».² Skarpt och oförblommeradt framhöll Wallqvist i bref till vännen Lindblom det betänkliga i Journalens sträfvaden. I ett af dessa bref, det af den 15 augusti 1799, yttrade han: »Af din tanke är jag ej, att vi hafva blott bekännelse men ingen religion. Jag tror åter, att vi hafva för mycken religion men nu snart ingen bekännelse;

¹ Bref d. 21 januari 1799, Link. bibl.

² Link. kons. akter 1798.

åtminstone äro reformatörerna icke lutheraner och knappt kristne, och jag har icke sett något steg af dem för att föra oss till, men flera för att vräka den och bevisa, att kristna läran ej är något annat än den moraliska religionen.» »Bekännelsen i Sverige är *nu* icke densamma, som du och jag åtagit oss att uppehålla.» Han bad dock Lindblom ej föreställa sig, att han hatade filosofien, men — skref han — »jag ser det ej convenera en hederlig karl att taga lön för vården af en religionslära, som han icke vill eller kan vårda».¹ Biskop Wallqvist var ingalunda den enda mera omdömesgilla person i samtiden, som med ogillande och oro aktade på journalens artiklar. Kanslirådet AND. SCHÖNBERG, bekant inom den lärda världen, uttalade den 30 oktober 1798 i bref till domprosten ÄLF i Linköping sin missbelåtenhet med tidskriftens hållning. Han hade nyss stött sig på en »oratorisk» predikan, som blifvit hållen vid sista magisterpromotionen i Uppsala, och som han funnit mest bestå i »tomt verbiage». Han harmades ock öfver att journalen åstundade tolerans blott för »egna griller och nya meningar», hvaremot han funnit dessa toleransens predikanter visa sig ganska otåliga, om någon dristade sig bestrida deras »dårskaper».² I ett följande bref till samma korrespondent meddelade han, att biskop MUNCK i Lund ansett nödigt att rent af varna sitt prästerskap för att lyssna till journalens locktoner, som gånge vilseledande ljud.³ Schönberg kunde vänta instämmande i sin mening hos Älf, som ej var den ende inom Linköpings domkapitel, som ogillade Lindbloms teologiska meningar. Därvarande lektorn, professor M. FRÖLING yttrade i ett bref den 12 augusti 1797, då han återsände till Lindblom ett lånadt arbete innehållande en kritik af Kants metafysik: »Jag har af denna kritiken hämtat mycken upplysning och är en bekräftelse på den af alla tiders förfarenhet stadgade sanning, att filosoferna ej annat kunna än stanna i mörker, irring och tankevilla, då de öfvergifva det eviga ljuset och vända sina ögon från de strålar detsamma nedlagt i vår själs innersta känslor». Fröling var känd som lärd och hade med Lindblom stått på förslaget till biskop i Linköping.

Om att journalen väckt förargelse äfven i andra landsändar, påmindes Lindblom till exempel genom ett bref den 10 april 1799 från en sin vän J. J. CALLERHOLM, kyrkoherde i Våla inom ärke-

¹ Bref d. 15 aug. 1799, Lindblomska brefsaml. Link. bibl.

² Bref d. 30 okt. 1798, Älfiska br. saml., Link. bibl.

³ Bref af d. 13 april 1799, Älfiska brefsaml.

stiftet. Denne meddelade däri: »Prästjournalen håller jag och värderar den skäligen. Den gouteras alldeles icke här hos provincialerna. Man lefver här in saeculo reformationis sine reformatione. Det yngre kleresiet hör alldeles till den illitterata klassen.»

Vetskapen om att många af ämbetsbröderna och äfven andra ogillade journalens tendenser föranledde dock icke Lindblom att ändra ton och signaler, detta så mycket mindre som han från andra håll mottog uppmuntringar och bifall. Dåvarande kanslirådet S. ROSENHANE, historisk författare, tröstade honom i bref den 10 augusti 1799 sägande: »Journal för präster innehåller så många intressanta, så många upplysande ämnen, att genomläsningen däraf varit både nyttig och nöjsam.» Skämtsamt medgaf han, att han likväl saknade »så granskande ögon som maxime reverendissim. synedrium Scaniae et Blekingiae, hvilket äfven förklarar anathemat öfver detta arbete» (=journalen).

De växande hinder, som regeringen lade för tryckfriheten, och måhända otillräcklig uppmuntran från prenumeranternas sida väckte hos Lindblom tanke på att nedlägga tidskriften. Då kunskapen om denna tanke sipprade ut bland dess gynnare, framställdes varma önsknings till biskopen att icke öfvergifva den goda saken, om än svårigheterna ökades genom kungl. Majestäts påbud 1799, att äfven recensjoner af teologiska arbeten måste censureras. Dåvarande kyrkoherden i Konungsund, JOHAN SCHENMARK, beklagade i sitt nyårsbref till biskopen den 4 januari 1800, att denne umgicks med dylika tankar, och uttalade den önskan, att det nya censurtvånget ej måtte hindra honom att fortsätta med att utgifva »prästjournalen». Den innehöll ju intet, som icke tålde censuren utan alltsammans i den vore »nyttigt till upplysning och forskning». Just vid samma tid, den 15 i nämnda månad, utsände kungl. Majestät till rikets konsistorier ett cirkulär, hvori dessa förständigades att se till, att deras underlydande prästerskap »predikade Guds ord och Kristi lära i dess renhet efter den lutherska bekännelsen samt i sina predikningar undveke såväl alla nyheter som världslig moral och sådan filosofi», hvarjämte dessa myndigheter ålades att vid tillsättning af tjänster hafva anseende på dem, som icke utmärkt sig för grundsatser, som strede mot den evangeliska läran.¹ Det var ett försök från regeringens sida att under den rådande upplösningen inom kyrkan, hvars grundsanningar utvattnades eller förtyddes, tillstoppa munnen på präster, som

¹ IJUNGGREN, Sv. vitterh. häfder, III, sid. 13.

drefvo rationalistiska läror och därmed bekymrade dem, hvilka ännu höllo fast vid den fäderneärfda bekännelsen. Orolig för den verkan, som detta cirkulär möjligen kunde komma att öfva på Journalens lifslängd, skref prosten BACKE i Skärkind, Linköpings stift, den 28 i samma månad till Lindblom: »Det vore en stor förlust för svenska läsare, isynnerhet präster af det slaget, om titulus skulle upphöra med sin journal, som redan utbredt ett sant ljus öfver många viktiga ämnen och är den första periodiska skrift i vårt land, som gjort våra unga präster bekanta med den goda teologiska litteraturen och en sund smak». »Herre Gud, hvad är det då, som herrar ortodoxerna frukta? Att man skall skämma bort den goda lutherska läran? Och om den store Luther stod upp med våra ljus, skulle han slå sina oförståndige nitälskare i flinten med sitt gamla système. Hvad är orsaken till religionsförakt? Jo, det är en oformlig religion, tvärt emot Pauli stränga fordran, att den skall vara — rationalis cultus. Då man således icke är dum nog att kunna öfvertygas af orimligheter, måste man hafva ingen religion, då däremot den förnuftiga religionen, Jesu lära i sin ursprunglighet, skall välsignas af själfva fritänkaren och endast hatas af den lastbare, den ende, som aldrig haft någon religion. Men dessa tankar lära vara vådeliga, så länge ordensbiskopen som en gammal drake» — — — »gör allt misstänkt vid tronen.» När längre fram på året ryktet om att biskop Lindblom allt mera stadgat sitt beslut att nedlägga tidskriften nått äfven ärkebiskop U. von Troils öron, förklarade han i bref till Lindblom den 21 november 1800, att han vore böjd för att i stället besörja utgifning af en journal, som kunde upptaga samma syften, som dem Lindblom förfäktat i sin, men som vanligt försiktig och aktande på det passande tillade han: »Fruktan att förkättras gifver mig många betänkligheter». Dessa syntes honom växa så stora, att han den 16 februari följande år meddelade vännen i Linköping, att han uppgifvit tanken på att förverkliga berörda plan. Sedan ärkebiskopen afstått från att realisera den och biskop Lindblom å sin sida gjort allvar af sin föresats att nedlägga sin tidskrift, kommo neologerna att sakna ett särskildt organ med uppgift att utbreda deras teologi. De, som möjligen känt sig hågade att för ändamålet grunda ett sådant, afhöllos från att utföra en dylik plan genom den förut omnämnda kungliga förordningen af 1801, som anbefallde tillsättandet af särskild boktryckerifiskal, hvilken det skulle åligga att anställa

visitationer i boktryckerierna för att efterspana, huruvida några olagliga skrifter där voro under tryckning.

Sin neologiska ståndpunkt hade, som vi sett, Lindblom öppet bekänt, ja, han hade ju t. o. m. räknat det som sin uppgift att verka för neologiens utbredning. När han omsider blifvit kallad till ärkebiskopsstolen, hvilket val ock var ett tidens tecken, och han vid prästmöte i Linköping den 9 oktober 1805 sade farväl åt där samlade prästerskap, erinrade han om de grundsatser, som ledt honom under utöfningen af sitt herdekall. Han yttrade då bland annat: »Kristenheten har aldrig fått vara oanfäktad af ljusets fiender. — Men om de, som skola hafva akt på lärdomen i våra dagar, mindre behöft rikta sina vapen mot *dessas* anfall, så hafva de i stället haft så mycket mera att strida mot tidens sinnlighet, fåfänga, sorglöshet — att jag icke må säga — förakt för religionen, mot människoförnuftets öfverdrift, som mer än tillförne nyttjat sin pröfningsrätt, misskänt gränserna af sitt område.» De moderata uttrycken kunna komma en att tro, att han numera något slagit af på sin fordran på förnuftets absoluta domsrätt i fråga om de religiösa sanningarna. Det visade sig vid mötet, att den riktning, som han följt i sin ämbetsutöfning, ingalunda hindrat honom från att vinna sina prästers sympatier. Får man sätta tro till den beskrifning, som Uppsala tidning den 9 november 1805 i svulstiga ordalag gifver af det rörande afskedet mellan honom och hans prästerskap, måtte han ha vunnit stor makt öfver dess hjärtan. Tidningen säger: »Likt en far, vördad, älskad, afgudad hälsar han där sina storknande barn». »Gråhårsmån, som åldrats under hans tiar, den yngre religionsläraren, som under hans hand upprunnit och bildat sig, som gemensamt lycklige sett Lindbloms själ vara upplysningens och sanningens tempel, hörde detta farväl, och med gömda ansikten svarade de honom med ett återfarväl af tårar» etc.¹

Om den för neologien så representative Lindbloms afflyttning från Linköpings stift bland dess präster framkallat så varma yttringar af tillgifvenhet, så är ock all anledning att antaga, att den åskådning, han kämpat för, gillades af många. Sannolikheten däraf stödes äfven af det faktum, att till hans efterträdare kallades af prästerskapet öfverhofpredikanten M. LEHNBERG, som likaledes är känd som en af neologiens hufvudrepresentanter i vårt land. Förtroendet till Lindbloms omdöme synes haft ett visst inflytande på prästernas omröstning. Så t. ex. skref kyrkoherden

¹ Efter Wieselgren, Sv. kyrk. sköna litt., sid. 567.

i Dagsberg och Krokek P. SCHNEIDER till Lindblom, att han för sin del önskade få Lehnberg till biskop, emedan han hört att Lindblom »flera gånger med förtjusning nämnt den mannen».¹ I likhet med Schneider önskade många, att i spetsen för stiftsstyrelsen ställdes en man, som i teologiskt afseende stod på samma plan som den afhållne förre biskopen. Lehnbergs andliga vältalighet var berömd, och han ägde liksom Lindblom förmånen att genom födelse tillhöra stiftet. Själf bekände sig Lehnberg liksom Lindblom vara kättare. I ett bref till denne den 25 maj 1801, i hvilket han inviterade Lindblom till middag hos sig, skref han bland annat: »Jag bjuder på författarne till Upplysningen och det slutande århundradet, således icke på något sinnligt öfverflöd. Värden är kättare, kan icke härma ortodoxien i tidens bordläxa men litar dock med enfaldighet på välsignelsen i det lilla.» Till det program, som Lehnberg ämnade följa i sin episkopala verksamhet, angaf han grundlinjerna i det tacksägelsebref, som han den 19 november 1805 aflät till domkapitlet i Linköping med anledning af dess lyckönskningsskrifvelse till honom efter hans utnämning till stiftets biskop. Han försäkrade däri, att han med glädje skulle använda de krafter, Gud förlänade honom, för att »vaka för de inom detta stift så lyckligt vårdade föremål: *ljuset, ordningen och friden*. Jag åkallar den högsta Godheten för herr ärkebiskopen och mina älskade ämbetsbröders fortfarande sällhet». Lehnbergs verksamhet inom stiftet för dessa syften blef icke långvarig. Efter tre års förlopp var lifskraften förbrukad. Det var hufvudsakligen på ett föregående arbetsfält, som han gjorde sin insats i tidens religiösa lif. I Stockholm samlade han kring sin predikstol hufvudstadens känslosamma och ästetiserande kyrkobesökare, som lockade af hans andliga vältalighet infunno sig i templet för att lyssna till hans försäkringar om dygdens belöning, lycksaligheten och sällheten i ett kommande lif. Såsom biskop i Linköpings stift hann han väl icke att direkt synnerligen mycket verka för neologiens befastande, men hans teologiska ståndpunkt i och för sig var åtminstone ogynnsam för en reaktion i bekännelsetrogen riktning. Som emellertid hans predikosätt ansågs som höjden af andlig vältalighet, eggade det en del präster att söka efterlikna det. Hans predikokonst var så prisad, att den under hans tjänstetid i hufvudstaden lockade unga prästmän att söka hans råd för att fullkomna sig i konstens tekniska detaljer. Man erinras därom t. ex. af ett bref från en prästman

¹ Bref d. 10 dec. 1806, a. st.

S. P. Bexel till ärkebiskop Lindblom, i hvilket den förre åberopar som en merit för anställning som prefekt vid »seminarium pastorale» i Uppsala, att han på inrådan af Lehnberg tagit lektioner för den förnämste aktören vid svenska teatern i deklamation.

Många hade de präster varit, som hälsat Lehnberg välkommen som stiftets biskop, och många voro ock de som beklagade hans tidiga fränfalle. När detta 1808 inträffat, ingingo som vanligt vid biskopars afgang kondoleansskrifvelser från konsistorierna och enskilda personer också till stiftsstyrelsen i Linköping. Man beklagade i likhet med consistorium ecclesiasticum i Lund hans tidiga bortgång, emedan man, såsom dess skrifvelse uttryckte tanken, väntat så mycket gagn af det »ädla i hans sätt att för densamma (= religionen) väcka känsla och vördnad». Som bekant säges ärkebiskop Wallin hafva yttrat till P. Wieselgren, att han ansåg Lehnberg ha haft stor betydelse för kyrkan därigenom, att han lockade de bildade klasserna att åter besöka Guds hus. Wallin skall ha tillagt: »Vårt (kall) blifve att där förkunna för dem Guds ord i all sin kraft».¹ Vi finna, att äfven Östgöta nation vid Lunds universitet genom sin kurator insände till Linköpings domkapitel en dylik sorgbeklagelse, hvori den aflidne biskopen betecknades som »religionens Cicero», och hvori jämväl försäkrades, att ingen präst-kandidat där funnes, »som icke ofta gladt sig i hoppet att under hans ögon och lifvad af hans efterdöme få bilda sig i den svåra konst att predika fridens enkla och förgättna lära för ett vrängt och lättsinnigt tidehvarf».

Den mot kyrkans bekännelse stridande teologiska åskådning, som Lindblom genom sin tidskrift och Lehnberg genom sin andliga vältalighet stödde och befordrade, gynnades af ytligheten och svagheter i den undervisning, som vid universiteten kom präst-kandidaterna till del. Enär redan vid medlet af 1700-talet biskop A. KALSENIUS i Västerås kände oro för den allt starkare framträdande skepticismen och otron, hade han till Uppsala universitet skänkt medel till upprättandet af en ny teologisk professur, hvilken, sedan kungl. Majestät 1754 lämnat bifall till dess upprättande, erhållit till uppgift att »förklara och vindicera praenotiones theologicas samt isynnerhet med våra många fritänkares grundliga vederläggning hafva att syssla».² Men fritänkeriet kunde ej ut-

¹ WIESELGREN, P., a. f. o., sid. 379.

² CORNELIUS, C. A.: Några bidrag till Ups. teolog. fakultets historia, sid. 4 f.

stängas från akademien. Flera af dess lärare inom den teologiska fakulteten närmade sig till de neologiska läromeningarna, såsom t. ex. den förutnämnde LOSTBOM. Om e. o. professorn O. DOMEIJ har blifvit sagdt, att han var en »philolog och theolog af den modärna sorten.»¹ Den praktiska teologien var ej representerad förrän 1790, då Lostbom och E. J. ÄLMQVIST ålades att föredaga ett par ämnen liggande inom dess sfer. År 1804 föreläste professor L. J. PALMBERG »casus conscientiae», och vid samma tid började SAMUEL ÖDMAN handla de teologie studerande i predikoskrifning. Den teologiska utbildning som kommit prästkandidaterna till del, hade varit så otillfredsställande, att biskop O. WALLQVIST, som klart fattade kyrkans behof, i ett bref till Lindblom den 4 augusti 1797 angifvit som ett mål, hvilket ännu ej var hunnet, det att få »bibliska» präster. Sina tankar om de teologiska lärarnes verksamhet där uttalade han sålunda: »Om academici har jag icke sagt något ondt, och om upsalienses har jag icke ens tänkt något sådant. Men om bröderna äro, som du skrifver, vid något ställe mörkögde, så bed dem fixera sin attention till teologiska fakulteten, Lostbom, Palmberg och själfve WINBOM. Jag tror ej, att dessa goda män beredt en enda att blifva duglig präst.» Palmberg var dock enligt uppgift från annat håll en from man. Sitt omdöme om Uppsalateologerna skärpte Wallqvist icke desto mindre i ett följande bref den 14 december 1797 till Lindblom i det han yttrade: »Om akademierna skall jag disputerar med ingen, men under de tio år, jag här (i Växjö) varit, har ingen från akademien hitkommit med präststudier, men många yfviga sofister utan system, pratmakare med glosor utan begrepp och sammanhang. De säga sig vara filosofer och kantianer.»

Ännu 1812 framställas förhållandena i en dålig dager. SAM. ÖDMAN, som då var prefekt för det teologiska seminariet, där prästkandidaterna skulle bekomma nödig utbildning i prästämbetets praxis, hade godt tillfälle att iakttaga och döma om frukterna af den teologiska undervisning, som kommit dem till del. Han skref då i ett bref till biskop BJURBÄCK i Karlstad: »Ungdomen lär moralen utur romaner, af filosofien hämta de glosorna och utur teologien ingenting». »Här är intet annat öfrigt än det enda, att man vid gymnasierna inplanterar sann religion, bibelläsningens nödvändighet, latin och grekiska såsom subsidier för att läsa sig fram. Allt mitt bemödande är fruktlöst, då seminarister icke ens kunna katekesen, icke veta, om Fader vår står i gamla eller

¹ CORNELIUS, anf. st. sid. 31.

nya testamentet, icke om Matteus eller Jeremias lefvat före eller efter Kristi tider. Jag hade i går en filosofie magister, en af de snällare, som icke visste, hvilka stycken höra till en sann bättring. Huru skola sådana i en hast skapas till folklärare, jag ville ej säga till evangelii predikanter? Om jag icke hade den trösten att äfven träffa goda ämnen med underbyggnad och flit, vore min syssla outhärdelig.»¹ Ännu 1815 klagade Ödman, att han till och med bland teologiestuderande, som aflagt filos. graden, träffade dem, som visade en öfverraskande oklarhet i tanken.²

Som under rationalismens tidsskifte hela andan vid universitetet var mättad af filosofi och den teologiska undervisningen färgades af filosofien, skiftade lifsåskådningen äfven bland de teologie studerandena i viss mån efter det filosofiska system, som åtnjöt mesta förtroendet för dagen. I det nyssnämnda brefvet från Ödman till Bjurbäck skildrar den förre dåvarande förhållande på följande sätt: »Människoförståndet har synts mig vara i ett konvulsiviskt tillstånd såsom Vesuvius. Det skakar alla grundvalar. Det sprutar lava, som föröder det ena fältet efter det andra. Mången föreställer sig, att af dessa lavaflöden skola tilldanas rika vinberg såsom i nejden af Neapel. Mitt hopp är däremot, att det gamla en gång skall under askhoparna uppgrävas såsom Herculenum och Stabiae. Jag är på afstånd åskådare af dessa revolutioner. För hvarje ny epok har man utropat: Detta och detta enda är sann filosofi. Medan Voltaire, d'Alembert och Diderot arbetade för deismen, läste jag på Vermdön filologi. Medan Steinbarth, Teller Bardht et consortes arbetade för naturalismen, samlade jag örter, insekter och världskännedom. Helvetius uppreste hufvudet i Uppsala. Kant dref honom på flykten. Man fick det stora ljuset, att Gud är ett postulat och moraliska känslan en princip. Man tillbad och beundrade. I Tyskland »kantiserade» allt. Filologien blef »kantisk», ända till abcböcker »kantiska». Fichten gjorde Gud till ett begrepp. Hans moraliska ordning gaf ingen frukt. Nu »fichtiserade» allt, och jag har sett predikningar, hållna i Baireuth, i hvilka den villan, att Gud vore en varelse, med all ifver bestriddes. Schelling gjorde allt till Gud. Redan för tio år sedan sade Jacobi, att detta skulle stanna antingen i ateisme eller mysticisme, och mig synes, att det skall stanna i begge, ehuru heterogena dessa predikanter äro. Nu har man kommit så vida, att

¹ Saml. af bref till Brunbäck, Link. biblioteks arkiv.

² SKARSTEDT, anf. st., sid. 262.

Gud är det absoluta, det är, då man det uttyder, alla harmoniers harmoni, att bon sens och moralisk känsla höra till fenomenvärlden, och att den, som håller sig vid dessa småsaker, icke ens uppträdt på filosofiens lägsta trappa.» »Emellertid hafva vi i Sverige hunnit så vida, att hvarken teologie eller filosofie mera finnes.»¹ Uppsala universitets välgörare professor J. H. LIDÉN i Norrköping hade ej heller höga tankar om teologiska fakulteten där vid den tid, då han 1787 tillskref J. A. Lindblom ett nyårsbref. Som denne då ännu ej flyttat till Linköping, beder Lidén honom »hälsa den redelige Tingstadius. Bed honom änteligen söka sig in i teologiska fakulteten. Där har i långa tider varit brist på sundt förnuft och sund biblisk kritik». Omdömet visar åtminstone, att medlemmarne af dåvarande teologiska fakultet icke åtnjöto allmänt anseende såsom representanter för sin vetenskap.

Förhållandena inom den teologiska fakulteten i Lund ställde sig ej fördelaktigare än i Uppsala. En eller annan af dess lärare, såsom t. ex. PETRUS MUNCK, sedermera biskop, förtjänade dock anseende för skarpsinnighet och bekännelsetrohet, men å andra sidan kan som prof på den teologiska vetenskapens förfall erinras om KRISTIAN WÄHLIN, som 1795 där blef teologie adjunkt, och som slutade sitt lif som förste teologie professor och domprost. Bekant är, att han var en fullödig representant för den naturliga religionen.

Det var naturligt, att en ungdom, som bekom sin akademiska bildning vid lärosäten, där den vetenskapliga atmosfären var mättad med rationalistiskt stoff, skulle taga djupa intryck däraf. Då filosofien ansågs aftäcka sanningens kärna, kom den att tjäna som surrogat för religionen. I Uppsala grepos sinnena så starkt för en tid af Kants filosofi, att H. G. WACHTMEISTER, omsider justitiekansler, berättar från sin studietid, att »hela ungdomen blef kantian, äfven de, som ej tittat i någon filosofisk bok».²

Naturligt var, att också de teologie studerandena, landets blifvande präster, påverkades af tidens modefilosofi och allmänna riktning. O. Wallqvist skref den 21 januari 1798 till Lindblom om professorn i praktisk filosofi D. BOËTHIUS, att han fostrade otro och okristlighet genom de från Upsala dimitterade prästkandi-

¹ Linck. bibl. brefsamling.

² WACHTMEISTER, H. G.: »Anteckningar och minnen», utg. af E. Tegnér, sid. 12, anm.

daterna.¹ Detta okristliga sinne framträdde hos somliga öppet i det lättsinniga sätt, hvarpå de förhöllo sig till prästämbetet och dess uppgifter. Ett exempel därpå och på det otillständiga sätt, hvarpå en person kunde underhandla med biskop Lindblom om ifrågasatt inträde i predikoämbetet, lämnar en brefväxling mellan den förut omnämnde vittre filosofie magistern Johan Stenhammar och biskop Lindblom, som gärna ville för stiftet förvärfva en så rikt begåfvad ung man. I ett bref af den 5 juni 1797 skref denne: »I fall jag någonsin återvunne min hälsa, vore jag nästan färdig att under herr biskopens välsignelse ingå i ståndet. Icke att jag just känner någon brinnande andelig kallelse, men min kallelse till lugn och måttlig inkomst är desto mera afgjord, och jag vet ej, hvar den med någorlunda sannolikhet skulle säkrare af mig kunna vinnas. Jag är en usel ortodox, det är sant, men min heterodoxi går så långt, att jag tror, att man äfven med den kan vara nyttig präst, om man annars i andra afseenden har förmåga därtill. Äfven den djupa teologiska kunskapen behöfves kanske mindre än filosofi och människokänedom.» Biskopen, som ej var så nogräknad med bekännelsetrohet, uppmuntrade honom att utföra tanken, men några veckor senare skref Stenhammar ett nytt bref, hvari han tackade för biskopens tillmötesgående och tolerans, men tillade dock på samma gång, att han vore tveksam, om han borde efterkomma biskopens inbjudning, enär han kände sig ganska sjuklig. Han skördades ock snart af döden, innan han hunnit tillträda det lektorat i Linköping, hvartill han mottagit utnämning.

Äfven bland det tjänstgörande prästerskapet träffades individer, som lättsinnigt inför biskop Lindblom vågade gäckas med det ämbete, som de själfva beklädde, och man kan väl undra öfver att ett dylikt gäckeri kunde alls komma i fråga inför en biskop. En kyrkoherde A. SALLBERG, för tillfället tjänstgörande inom Strängnäs stift men bördig från Linköpings och omsider pastor i Skärkinds församling inom detta senare stift, berättade i bref den 28 februari 1801 för Lindblom om sin installation i den tjänst, som han då innehade. Han talade om, hurusom den prost, som blifvit beordrad att förätta akten, »läste sitt abrakadabra öfver mig», och att han för egen del nu hunnit lära sig, huru han borde »vända sig tillbörligen fram och tillbaka vid altaret, döpa barn, begrava lik, taga hustrur i kyrke och viga brudpar. Detta är ju essentia af vårt ämbete, efter vi snarast ställas till ansvar, om vi däri begå

¹ SUNDBLAD. J.: »Bland kräklor och mitror», sid. 109.

fel. För vår predikan och vårt lif tilltalas vi ej så lätt, därför sköter jag icke stort därom.» Ett dylikt lättsinnigt tal hade naturligtvis ej kunnat föras, såvida ej brefskrifvaren vetat med sig, att det ej alltför illa skulle upptagas af adressaten.

Genom att erinra om några neologiska skrifter, som blifvit öfversatta eller författade af östgötapräster, ha vi redan visat, att Lindblom ägde meningsfränder inom sitt stifts prästerskap. Att de namngifna ingalunda voro de enda, ha vi alla skäl att antaga, om vi än af brist på tillräckligt antal till eftervärlden bevarade akter af deras författareskap ej kunna i någon mån sluta oss till proportionerna mellan dem och de andra, som stodo kvar på den kyrkliga bekännelsens ståndpunkt. Af tryckta predikningar, som kommit under våra ögon, synas flertalet vara ortodoxa, t. e. d. väl en följd af censurens hämmande inflytande. De mest obehärskade uttalandena vore att vänta i de predikningar, som stannat i manuskript och drabbats af det öde, som P. Wieselgren antagit kommit flertalet af dem till del, att nämligen af sterbhusen uppbrännas, sedan predikanterna gått ur tiden. I dessa predikningar var innehållet mindre vägdt och sofradt och därför ett mera omedelbart och öppenhjärtigt uttryck för predikantens ståndpunkt. Denne befارade näppeligen kritik från åhörarnes sida. Den stora allmänheten var icke nog teologiskt bildad och omdömesmäktig för att stötas för hufvudet af en neologisk tankegång. Bland stiftets prästmän, som ej stodo främmande för en dylik tankegång, funnos äfven de, som i klokhetens intresse sökte varligt dämpa biskopens ifver för spridningen af den öfvertygelse han omfattat. En sådan var kunglig hofpredikanten, kyrkoherden i Söderköping ANDERS NORBERG, som räknades till stiftets mera bemärkta pastorer, och som korresponderade med biskopen i teologiska frågor. Då Lindblom begärt få höra hans omdöme angående Hermes förut omtalade religionshandbok, förklarade Norberg i sitt svar den 3 januari 1789, att han väl fann den förträfflig, och att han önskade, att den o-stympad måtte kunna passera igenom censuren, men icke desto mindre vågade han ej tillstyrka, att biskopen lät utgifva boken på svenska, eftersom »auctor i läran om treenigheten, Kristi gudom och satisfactio Christi meritoria, om justificatio hominis per solam fidem salvificam ingenting visst deciderar, utan upptager blott skälen pro et contra, hvilka senare icke äro så lätta att häfva; och att vederlägga dem på ett uselt och dåligt sätt, det vore att utskämma sig själf och boken. Man måste väl skicka sig efter tiden

för att ej väcka allas skrik emot sig och framdeles vänta något bättre af den tilltagande upplysningen, hvilken likväl hos oss måste göra ganska långsamma framsteg så länge allt, hvad till teologien hör, enligt lag skall stöpas i vissa tanke- och ordformer, och så länge det gifves lärare, hvilka högt yrka, att man bör förakta allt det nyare och endast läsa det gamla.» Biskopen lät ock öfversättningen hvila till en tid, men omsider fann han tiden vara inne därför, och 1776 blef den genom JOHAN LUTTEMAN, tysk pastor vid Hedvigs tyska församling i Norrköping, öfversatt, och i Silverstolpes journal blef den följande år fördelaktigt anmäld och erhöll det vitsord, att dess författare ej kunnat framställa några »högre och värdigare motiver till dygd än de, som tagas af människans egenlyttiga drift, hennes begär efter sällhet.»¹

Rikta vi nu blicken på det *inflytande* på *lekmännen*, som upplysningslitteraturen och de neologiska prästernas predikningar och öfriga ämbetsverksamhet utöfvade, så faller genast i ögonen, att inom de bildade klasserna den religiösa åskådningen mera bestämdes af tidsfilosofer än af de nämnda prästernas verksamhet. Som det ej var på modet att deltaga i den offentliga gudstjänsten, bereddes för de neologiska prästerna knappast ens tillfälle att i utöfningen af sitt ämbete öfva inflytande på denna samhällsklass, hvaremot vissa af dem genom författareskap samverkade med upplysningsfilosoferna att forma somligas religiösa uppfattning. Också bland de bildade lekmännen inom Linköpings stift hade neologien vunnit inflytelserika gynnare. Den var ju å teologiens område en upplysningens frukt. Bland dessa lekmän erinra vi om t. ex. den lärde professor J. H. LIDÉN, en man som stod både biskop Lindblom och domprosten S. E. ÄLF ganska nära. Från sitt mångåriga sjukläger i Norrköping uttalade han sig i bref äfven uti tidens religiösa frågor och rörde därvid, att han hyllade en mild neologisk uppfattning af religionen. Hans varmhjärtade väsen och äfven religiösa intresse gaf dock det intryck, att han icke delade den, hvarför det väckte förvåning hos det förutnämnda kanslirådet ANDERS SCHÖNBERG, när han, såsom han i bref till domprosten Älf den 30 oktober 1798 berättade, kom underfund med, att Lidén »inclinerat till neologiska sidan». Han sade sig snarare tro, att Lidén »älskade herrnhutismen eller den dyra läran om försoningsnådens ifriga yrkande». Schönberg tillade, att, om så varit förhållandet, skulle han velat räkna det Lidén

¹ Journal för sv. litter. 1797, sid. 871.

till förtjänst, utan att han därför för egen räkning ville »taga del i det Zinzendorffs egna och besynnerliga talesätt och inrättningar».¹ Själf angaf sig Lidén som en otrogen, om det än skedde på det hos honom vanliga sättet att gärna skämta litet med allt. När han 1789 sport ryktet om att konung Gustaf III genomdrifvit förenings- och säkerhetsakten, tillskref han den 1 mars sin vän Lindblom i Stockholm och bad att få besked om huru därmed verkligen förhölle sig. Han uttryckte sig därvid sålunda: »Som jag är en gammal och allmänt känd tviflare, så oroas jag af inga rykten», men önskade dock få några meddelanden om situationen, I hans ord låg mer än ett löst skämt och ett tvifvel på ett visst ryktes sanning. Sin böjelse för neologien röjde han bland annat genom att skänka sin sympati åt den bekante, förut nämnde neologen Less' »Praktiska dogmatik», ehuru, som han skref: »Jag hör, att orthodoxi Lincopenses fasa för Less som den hiskligaste kättare». Prästerskapet hade ej heller ingifvit Lidén höga tankar om prästkallets värdighet och dess innehafvares allvar i ämbetets utöfning. På sitt lycklande sätt skref han den 14 januari 1788 till Lindblom: Jag »innesluter mig i högvördige fadrens gunstiga hugkomst samt till ett godt pastorat, när jag kan prestera examen och icke mera ides arbeta».

I en mera allvarlig ton utbytte f. d. riksrådet, presidenten i bergskollegium N. A. BJELKE på Sturefors i närheten af Linköping tankar i teologiska frågor med därvarande domprost Älf. Grefven hörde till den del af tidens magnater, som med vaket intresse följde utvecklingen äfven på filosofiens område och skiftningarna i den förra diciplinens inflytande på den senare. I likhet med en del andra af den tidens kulturmänniskor sökte han en medelväg mellan de båda meningar, om hvilka striderna på det andliga området den tiden hufvudsakligen fördes, nämligen om hvilkendera antingen förnuftet eller uppenbarelsen som borde äga rätt att afgöra, hvad som borde erkännas som religiös sanning. Bielke ville väl gärna hålla på uppenbarelsen men, berörd af upplysningens idéer, var han ej böjd för att tillerkänna den auktoritet längre än förnuftet medgaf. Han intog sålunda en mera supranaturalistisk ståndpunkt och intresserade sig för en filosofi, hvori han trodde sig finna förnuftsensliga bevis för uppenbarelsens sanningar. En sådan menade han sig funnit i professor JOH. D. MICHAELIS' i Göttingen skrifter. Af domprosten Älf hade han bekommit till lån en af dessa. Visser-

¹ Saml. af bref till dompr. Älf; Link. bibl. handskrifter.

ligen fasthöll Michaelis för egen del tron på en uppenbarelse, men påverkad af Semler ställde han sig kritisk i förhållande till den heliga skrifts framställning. Bjelke fann sig mycket tilltalad af boken och ville göra gällande inför Älf, som synbarligen icke var lika belåten med den, att Michaelis ej velat däri afhandla uppenbarelsen i och för sig utan blott att »med filosofiska skäl bevisa, att dessa (särskildt återlösningen och syndaförlåtelsen) vår heliga religions grundpelare ej innehålla någon lärdom, som icke på det nogaste öfverensstämmer med sunna förnuftet». Att Guds eviga rättfärdighet ej kunde på annat sätt tillfredsställas än att gudomen själf på »ett fast obegripligt sätt» förenades med »en obesmittad och obrottslig mänsklig natur», detta ansåg Bjelke hade författaren »med oemotsägliga skäl bevisat». Bjelke uttalade sig jämväl om en skrift af religionsfilosofen CHARLES BONNET från Geneve, hvilken var en representant för den rena empirismen. Hvilken af dennes skrifter hans yttrande gällde, omnämnes ej, möjligen rörde det hans skrift: »Recherche sur le preuve de christianisme». Äfven för denne författare fällde Bjelke ett godt ord inför sin korrespondent. Han skref: »Jag ber om indulgence för min gode vän Bonnets hypotetes och äfven paradoxa» — — »den, som känner denne mannens djupa vördnad för gudamakten och dess dygdiga själ, lär ej anse dem till sina följder farliga». Tre veckor senare, den 11 mars 1792, uttalade han sig i ett nytt bref till Älf mera betänksamt om Michaelis' författareskap. Nu var han villig att instämma med Älf däri, att Michaelis, som var professor i filosofi, ej bort blanda sig uti dogmatiken, hvarigenom han sträckt sig »ultra crepit(d) am», men Bjelke menade, att det kunde räknas honom till ursäkt, eftersom »han som logicus ej svurit på libri symbolici». Med starkare uttryck af ogillande yttrade sig Bjelke om Zollikofer men däremot mera gillande om Bastholm, som till hans belåtenhet i sin skrift om den kristna religionens sanningar framhållit, att den människa, »som i sina gissningar ginge längre än uppenbarelsen gåfve vid handen», lupe fara att »råka på villovägar».¹

Medan upplysningen hos en del bildade upptände ett begär till att filosofiskt spekulera öfver kristendomens läror och religionsfrågor i allmänhet för att på den vägen söka nå fram till sanningens kärna, alstrade den, såsom vi redan antytt, hos andra förakt för kristendomen, ja, t. o. m. för all högre religion. De anförda stora tidskrifterna innehöllo exempel därpå. En korrespondent till v.

¹ Saml. af bref till Älf: Link. bibl.

bibliotekarien GJÖRWELL skref från Göteborg den 2 november 1779: »I våra kyrkor dundras dagligen mot köttens lustar och förklaras i obegripliga sagor de ännu obegripligare dogmer, som fanatism och öfvertro dikterat. Ingen förnuftig människa går i kyrkan.»¹ Författaren CL. J. LIVIJN uttalade i bref den 22 november 1804 till LORENZO HAMMARSKJÖLD som sin öfvertygelse, att »religionen är en osammanhängande sladdersaga», hvarpå den sistnämnde svarade, att, om yttrandet blott afsåge »den lutherska eller hvilken annan religion som helst, så äro vi fullkomligt d'accord. Jag har längesedan upphört att vara kristen för att vara människa och afsvurit all sekterism för att blott ägna mig åt den höga, enkla, gudomliga religionen, som icke innehålles i några mystiska dogmer, utan den, som står skrifven i naturen och mitt hjärta.»² En bildad jude, Natan Dantziger, som blifvit missbelåten med sina trosförvanter och därför ville »införlifvas med svenskar» och till den ändan låta döpa sig, underhandlade 1798 med biskop Lindblom om denna angelägenhet. Som han ansåg sig böra inför biskopen bestyrka sin behörighet att undfå dopet, angaf han i ett bref af den 11 augusti nämnda år grunddragen af sin religiösa tro. Han sade sig tro på en barmhertig Gud Fader verksam i försynen, på ett lif efter detta, på Kristus såsom den största människa, och att i Gud råder en helig ande, han gillade både gamla och nya testamentet, »såvida deras ord inte strida tvärtemot förnuftet». Han litade på biskopens fördomsfrihet och vågade därför sluta sitt bref med orden: »Låt oss se, om inte herr doktorn och biskopen själf lærer medgifva, att jag är en kristen, änskönt jag icke kan tro, hvad som skall stafvas för mig.»

Hurudan den religiösa ställningen under dessa tidsförhållanden utvecklade sig i församlingarna, är lätt nog att föreställa sig vid tanke på den irreligiösa ande, som låg öfver tiden, och många prästers andefattiga predikan och slentrianmässiga ämbetsutöfning. Folket söfdes i sin vanekristendom, och prästerskapet nöjde sig i allmänhet med att det iakttog en traditionell kyrklig observans, hvarför visitationsprotokoll vittna med tillfredsställelse om att »folket gjorde oförsummeligen sina skyldigheter vid kyrko- och nattvardsgång». Att dock i städerna folket ej visade större nit att bevista den offentliga gudstjänsten, hvarpå man dock ännu i dessa tider fäste stort afseende, och hvilka besök hade ett starkt

¹ LJUNGGREN, Sv. Vitterh. häfder, III, sid. 435.

² Därsammastädes.

stöd i fäderneärfd vana, framgår bland annat af ett utlåtande, som Linköpings domkapitel 1803 på nådig befallning afgaf beträffande ett förslag att i städerna under den kallare årstiden med undantag för jul-, nyårs-, tretton- och kyndelsmässodagarna draga in ottesångsgudstjänsterna och ersätta dessa med kristendomsförhör med ungdomen för att vinna ett behöfligt ökad antal tillfällen att befästa den i sanningen. Konsistorium yttrade: »Det är icke utan, att tidehvarfvet i otrons djärfva gång och sedernas synbara försämring synes alldeles afråda äfven den minsta inskränkning af de tillfällen, då den förra kan med sanningens bevis och de senare med dygdens bevekelseskäl förbättras, men folkets förbytade lefnadssätt, som förvandlat fädrens hårdighet i en veklig ömtålighet, hvilans uppskjutna stunder längre in på nätterna, som gör en så tidig gudstjänst obekväm, och en beklaglig liknöjdhet att söka och begagna sig af uppbyggelsens anbud, måhända uppkommen af dessas så täta återkomst, hafva gjort dessa välgörande anstalter, isynnerhet under den kallare årstiden, nästan fruktlösa, då templen redan af så få besökas, att faran visar sig, att de snart blifva alldeles obesökta.»

Ehuruväl neologien till en viss grad var en modesak bland de bildade, var den dock icke allhärskande hvarken bland prästerskapet eller de bildade lekmännen. Till en början må vi anföra några exempel därpå från Linköpings stift för att sedan peka på några betydande personer utanför detta, hvilka ej böjde knä för förnuftsgudomen.

Som folkets okunnighet och andliga sömnaktighet i viss mån berodde af de neologiska prästernas sed att halka öfver det centrala i kristendomen och att liksom nya tēstamentets skriftlärdade och fariseer sätta religionen i hörsamhet för en serie moralbud af större eller mindre vikt, blef det en angelägenhet för dem, som hyste en djupare uppfattning, att söka uppvisa oriktigheten i en dylik klassificering, så mycket mer som dessa neologer sträfvade att föra så många som möjligt till det senare slaget. Under signaturen »Måns eremita» uttalade sig professor M. FRÖLHIG, en af Linköpings konsistoriums lärdaste män, i bref till sin kollega domprosten Älf den 21 februari 1794 om detta missförstånd. Han medgaf, att »salig Luthers reformation icke varit så omnibus numeris absoluta, att icke mycket ännu kunde jämkas, ändras och förbättras i de mindre hufvudsakliga artiklar» — — — »men i tillämpning till vår kristeliga församlings nuvarande läge och tidernas beskaffenhet, då man

ifrigt disputerar om antalet af de förnämsta grundartiklar, det man på allt sätt vill inskränka och minska för att komma närmare till naturalismen, håller jag» — sade han — »för ganska betänkligt att vetande tillstyrka en sådan förbättring, emedan man under sken att jämka de nu så kallade mindre viktiga artiklar» — — — »skulle snart så kringskära och stympa de hufvudsakligaste, att ingenting däraf blefve öfrigt mer än en naken och kraftlös förnuftslära. Absit malum omen.»¹

Bland mera representativa personer inom stiftet, särskildt lekmän, var f. d. riksrådet, riksmarskalken grefve GÖRAN GYLLENSTJERNA en af dem, som öppet bekände sig hålla fast vid kyrkans läroåskådning och detta, ehuru han stod i vänskapsförbindelse med biskop Lindblom. Sitt fromma tänkesätt visade han i bref den 26 december 1788 till denne, då han under intryck af de landet hotande farorna under det snart ingående nya året tillönskade »biskopen och alla andra, som få vård om riket, Guds beskydd och upplysning att oförskräckt vårda och försvara religionen, frihet och laglydnad». Samma behof af Gud för egen del och af umgänge med honom framträdde, då han en tid därefter i bref till biskopen den 25 augusti 1790 begärde, att han måtte förordna en viss angifven person till huspräst på Torönsborg, grefvens hem, emedan, som han anmärkte, ålderdom och sjuklighet hindrade honom och hans hustru att fortfarande följa sin sed att söndagligen bevista den allmänna gudstjänsten, och de längtade efter att få fägna sig åt »dageliga bönestunder samt uppbyggeliga predikningar såväl om helgdagarna som i passionstiden». Han försäkrade, att, om hinder skulle möta att uppfylla hans begäran, skulle han känna detta smärtsamt. Det blefve — sade han — »för oss en så mycket kännbarare förlust, om vi på vår ålderdom, som är en Guds välsignelse, i sjukligt tillstånd skola sakna den själafröjd att så ofta möjligt är få höra Guds ord». Då efter några år den huspräst, som blifvit honom tillskickad, lämnade Torönsborg, vände sig grefven till domprosten, som han ock räknade bland sina vänner, med begäran, att denne måtte göra sitt bästa för att skaffa dit en värdig själasörjare i den afflyttades ställe. Älf gjorde ock, hvad han kunde, för att Lindblom måtte missivera dit en »skickelig» man, betygande, att »hvad det genomfromma herrskapet angår, är (det) en schola pietatis et christianismi».² Ett tecken på denna

¹ Link. bibl., saml. af bref till Älf.

² Bref till Lindblom och Älf. i Link. bibliotek.

fromhet var väl ock den »okonstlade simplicité» och anspråkslöshet, som utmärkte den ansedda mannen. När konung Gustaf III 1787 erbjöd honom furstetiteln, afböjde han anbudet.¹ En annan af de stiftets främste magnater och bildade män, hvilka intogo en positiv kristlig ståndpunkt, var f. d. presidenten i Åbo hofrätt friherre AXEL GABRIEL LEIJONHUFVUD, som tillbringade sina sista lefnadsår på Lindö gård i närheten af Norrköping. Han dog 1789. »Jag är van — yttrade han i ett bref — att se hoptals sådana giftiga skrifter utströmma af våra bokprässar, dock med mycken bedröfvelse öfver det blindhets mörker, som börjar nu kvälja vår hela kristenhet, men jag tröstar mig vid Guds dyra löften och är öfvertygad med salig biskop RYDELIUS, att Gud icke låter något gift spridas från afgrunden, för hvilket han icke af himmelen beredt botemedel. En samling af kristna, som i början under sekterisk skepnad tyckia göra afsteg från ortodoxien, är nu den lilla hopen, som Gud brukar att förvara, hägna och sprida vår dyra salighetslära» o. s. v. Ehuru väl han ej ville neka till att Bonnets skrift »Recherche sur le preuve de christianisme» var »en vacker bok, som med redighet och ordning förenar en slags lifaktighet och åstadkommer hos sina läsare den ljufliga sammanställning af förståndet och hjärtat i de viktigaste sanningars antagande», så stöttes han dock bort ifrån den på grund af dess sätt att »förklara läran om uppståndelsen och miraklerna efter sin filosofi». Denna skrift ansåg Leijonhufvud vara »en composé af Lockeanska fiberläran. af Hallerska observationes understödd å ena och (af) Leibnitzens Monadologie och Harmonia praestabilita» (å den andra). Efter den förra har han sökt förklara uppståndelsen — efter själfva Döderleins désagrement — efter den senare läran om Kristi och apostlarnas mirakler.² A. G. Leijonhufvud efterlämnade en skrift »*Tankeval i anledning af sön- och högtidsdags evangelier*», författad på vers och 1790 anmäld i Stockholmspostens (n:o 260). Under 1790-talet växlade en annan LEIJONHUFVUD från samma Lindö men ock från andra ställen bref med Lindblom och Älf, äfven dessa bref vittnande om att dess författare ville hålla fast vid evangelisk luthersk be-kännelse. Som han hade namn om sig att vara en vitter man, inhämtade Linköpings konsistorium 1792 hans yttrande om förslag till psalmer, som voro afsedda för den tillämnade profpsalmboken.

¹ E. Schröderheims anteckningar till kon. Gust. III:s hist., Örebro 1851, sid. 47.

² Bref till Älf.

Blygsam tvekade han till en början att taga någon befattning med dem, men med tanke på att det gällde »allmän och enskild uppbyggelse för medborgare» och att göra något för våra »odödliga själars skull», satte han åsido sina betänkligheter och insände till konsistorium några »vågade försök till förbättringar» i de honom tillskickade psalmprefven. Varmt fästad vid domprosten Älf skref han till denne den 25 oktober 1798 vid underrättelsen om hans iråkade sjukdom några afskedsord burna af egen kristlig evighetslängtan: »Våra stundglas rinna. Vi vänte en bättre vakttimma både som andliga och världsliga stridsmän, Gudi lof! Den store segervinnaren, som kämpade för oss och vårt fallna släkte och nedlade våra fiender, har, då han uppfor till sin härlighet och förenade det synliga med det osynliga, beredt oss ett hem i sin förvärfvade salighet, som vi redan i tron äge och i hoppet förese oss af den Allsmäktiges nåd och kärlek.» Med tanke på att denna bekännelse uttalades i en tid, då bland landets bildade samhällsklass kristendomen gemenligen betraktades som en antikverad lära, är den anmärkningsvärd. G. RIBBING på Götvik, en gård inom stiftet, en lärd man, som med ledighet rörde sig med de gamla romarnes språk, hörde ock till den tidens högt bildade aristokrater, som höllo fast vid fädernas tro. I ett bref till Älf, som inom Linköpings domkapitel hörde till dem, som likaledes stodo kvar på kyrkans orubbade bekännelse, uttalade äfven Ribbing en dylik kristlig evighetslängtan. Så skref han t. ex. den 15 november 1793: »Gudi lof, tiden till förvandling nalkas. Jag längtar med suckan om nåd hos en barmhertig och nådig frälsare.»¹ Äfven andra exempel bestyrka, att bland stiftets aristokrati funnos medlemmar, som ej följde med tidens rationalistiska ström. L. C. VON SALTZA på Säby i Vist socken synes ha tillhört denna grupp.

Äfven utom Linköpings stift funnos helt visst inom de bildade klasserna många, som icke hyllade neologiens läror, ehuru vi naturligtvis ej kunna närmare döma därom. En och annan har gjort sig mera bekant som ståndaktig i fädernas tro. Som trogna mot kyrkans bekännelse ha vi funnit omnämnda till ex. lagman C. CARLSON, landshöfding AD. JOH. RAAB, riksmarskalken H. H. VON LIEWEN Arklater C. VON LINNÉ och kemisten TORBERN BERGMAN, samt ärkebiskop M. BERONIUS.² Att äfven andra bemärkta och högt bildade lekmän funno i kyrkans bekännelse sanningen, är otvifvel-

¹ Bref till Älf, Link. bibl.

² CORNELIUS, C. A.: Sv. kyrk. hist. efter reformationen, sen. del, sid. 109 f.

aktigt, och vi må peka på några. Den lärde förut omnämnde forskaren kanslirådet AND. SCHÖNBERG hörde till dessa. I bref till domprosten Älf d. 11 januari 1799 yttrade han sig missbelåten med, att Kantska filosofien föredrogs till och med på Linköpings gymnasium, hvars lärjungar, enligt hans förmenande, ej ens begrepen. Misstrogen om dess gagn erinrade han om huru man ock en tid sysslade med »Cartesii virflar och Wolffs Methodus mathematica.», och nu kunde man väl få »roa sig med dessa (= Kants läror) galenskap, — — endast man icke inblandade salighetsläran». »Den dyra läran om försoningsnåden» var ett ämne i bref till Älf, och i ett af den 13 april 1799 uttalade han en önskan, att biskop Munck måtte besitta nödig »klokhets i utförandet af sitt nit i vårt kritiska tidehvarf, och han yttrade jämväl glädje öfver att ännu några funnos, som försvarade den evangeliska sanningen.¹ I syfte att främja dess försvar utfästade en brukspatron N. SÖDERGREN i Falun belöningar åt dem, som kunde afgifva de bästa skriftliga svaren på vissa utsatta frågor. En af dessa prisfrågor afsåg »*Sanna och falska kristnas kännetecken*». Den besvarades bäst af en kyrkoherde B. J. IGNATIUS, hvarför donator tillerkände honom ett pris och lät trycka hans uppsats jämte ett par andra svar på andra utställda frågor. I sitt nit för saken vände sig Södergren till samfundet »Pro fide et christianismo», för att detta måtte draga försorg om att skriften blefve spridd i landet, Samfundet gick ock hans önskan tillmötes och riktade till rikets konsistorier en anhållan, att de måtte bestyra om att subskriptionslistor blefve utsända i stiftet. Den efterkoms. Det visade sig då, att ingenstädes var köplusten ringare än i Linköpings stift, hvarför Södergren själf 1799 vände sig till därvarande domkapitel och fäste dess uppmärksamhet på att målet för hans handlande varit och var att söka bidra »till det alltmer tilltagande fördärfvets motande och den förfallne kristendomsutöfningens upphjälpande i vårt kära fädernesland.» Han framhöll för consistoriales, hurusom det andliga mörkret omgaf de flestas hjärtan, så »att de icke i en sann bättring och trones ordning bygga sitt hopp om Guds nåd endast uppå salighetsklippan Kristus, utan äro intagne af åtskilliga skadeliga fördomar och villomeningar, de där blifvit liksom med modersmjölken insugne». ² I Dalarne hade betydligt flera exemplar blifvit rekvirerade, och de uppbyggelseskrifter, som han i öfrigt hade låtit utgifva, hade

¹ Bref till Älf, Link., bibl.

² Link. kons. akter 1799.

ock visat sig begärliga i de flesta provinser. Att läslusten i Linköpings stift visade sig synnerligen matt, torde haft en orsak däri, att där mera än annorstädes stiftschefen underlåtit att reagera mot tidsandans verkningar. På kristen tro och luthersk bekännelse visade sig patronus för skytteanska professuren i Uppsala, hofmarskalken greffe C. G. MÖRNER AF MORLANDA, sätta värde, när detta ämbete 1803 stod ledigt. Som Lindblom tidigare innehaft denna lärostol, fann Mörner lämpligt att gå till råds med honom angående de ifrågasatta kandidaterna till tjänsten. Då han i skrifvelse till biskopen den 27 maj sagda år uttalade sig om dessa, bekände han sig vara obenägen för den eljest väl meriterade BENJAMIN HÖIJERS befordran till platsen, emedan denne var »en stor kantian», och — sade han — »den filosofen älskar jag intet». Beträffande kansli-rådet LEOPOLD, som ock sattes i fråga till platsen, frågade M., om icke denne var »litet fritänkare». För sin del hyste Mörner den öfvertygelsen, att religionen danade de dygdigaste medborgarne. Han undrade, om Lindblom kände till, att Skytte »vid förbannelse ålägger sina efterkommande att tillsätta professorer, som äro renlärliga och vår religion fullkomligen tillgifna». Om KOLMODIN hade Mörner den öfvertygelsen, att han »på hjärtats vägnar med religion, dygd och stilla lefnad öfverträffar vår tids allmänhet».

Den lärde publicisten, bibliotekarien C. CHR. GJÖRWELL an-föres understundom bland dem, som höllo på en bibeltrogen kristen-domsuppfattning. Att han oförbehållsamt bröt stafven öfver Voltaires slippriga dikter och romaner liksom öfver encyklope-disternas läror, är otvifvelaktigt, men oklarare är hans ställning till neologien. Väl anses han personligen lutat mot herrnhutismen, men icke desto mindre finna vi honom i bref den 29 mars 1776 till den lärde kyrkoherden, teol. doktor J. C. STRICKER i Karlshamn yttra om den förutnämnde neologen Less, att denne var i hans ögon »ett helgon», och enligt uppgift af Bernh. v. Beskow skall Gjørwell beklagat, att namnet neolog »numera fått en odieuse bemärkelse i anledning af det missbruk, som Semlers lärjungar gjort af hans skarpsynta granskning af canon och dess rätta för-stånd.¹ Gjørwell ogillade, att de kyrkliga myndigheterna styrt till en religionsprocess mot OLOF KEXÉL för hans beryktade: »*Mina tidsfördrif på gäldstugan*», hvari denne gäckats med både bibeln och prästerskapet. Gjørwell ville visserligen ock, att Kexél måtte till-börligen näpsas men kunde ej finna sig vid, att kyrkans präster-

¹ BESKOW, B.: »Minne af Gjørwell», Stockh. 1863; sid. 8.

skap arrangerade en process. Han såg med glädje, att eljest »den förnuftiga, den skriften enliga toleransen börjar fast med långsamma steg träda inom vår kyrkodörr från en annan sida; och jag behöfver ej dölja» — skref han till Stricker den 10 juli 1777 — »för min herre, som är en värdig lärjunge till Mosheim och Michaelis, att jag hjälper härunder, ty ljus utan tålsamhet är en sol utan värme.»¹ Han hyste dock mycken pietet för den heliga skrift och äfven vår kyrka och var lifligt intresserad för en lycklig lösning af frågan om en ny katekes och en revision af vår bibelöfversättning. I bref till Lindblom den 9 februari 1807 uttalade han sin belåtenhet med att man nu arbetade med att få till stånd en ny katekes i stället för den af Svebilius, men äfven sin varma önskan, att den tillämnade nya måtte »få behålla sin antika både mening och myndighet uti alla hufvuddogmer». Helst skulle han sett, om biskop Möllers katekes finge komma till användning och därmed »Svebilii med vördnadsfull tacksamhet läggas på sidan». Angående det pågående arbetet med bibelöfversättningen skref han till Lindblom den 28 juli 1811: »Jag längtar af själ och hjärta efter den nya texten. Gud låte oss så visst upplefva vårt nya testament, som jag med tacksägelse till Gud och vördnad för interpret. skall läsa, ofta och gärna läsa». Hans kärlek till bibelordet torde vid tilltagande år minskat den sympati, som han tidigare röjt för vissa yttringar af neologien.

Anmärkningsvärdt är, att man någon gång kan i en så radikal tidskrift som Adlersparres omnämnda »Läsning i blandade ämnen» få läsa utlåtanden *mot* neologien. Uti en artikel i numr. 42 och 43 om »Ortodoxi» säges: »Det är också icke utan skäl, som de s. k. neologer häcklas, ty de flesta af dem, som äro hos oss till namnet kända — sökte — att draga naturalismen in i teologien».

Bland biskoparna, som väl framför andra skulle vara försvarare af kyrkans bekännelse, funnos äfven under Gustaf IV Adolfs regeringstid de, som ömmade för dess brister och gjorde sitt bästa för att bota dess refvor. C. J. BENZELIUS i Strängnäs hörde visserligen icke till dem, som ådagalade en större aktivitet för att undantränga neologien, men hans egen renlärighet i förening med ett fromt och stilla väsen verkade som föredöme välgörande; hans arbetstid sträckte sig dock föga in på Gustaf IV Adolfs konungatid. Blott några veckor före Gustaf III:s död skref Benzelius till vännen Älf i Linköping den 17 februari 1792 och uttryckte sin längtan efter den stund, då Gud skulle förlossa honom från »vincula

¹ Bref till J. C. Stricker, Kungl. bibl.

terrae». Hans längtan uppfylldes redan nästföljande år. Biskop P. MUNCK i Lund, som länge med kraft och nit fört striden för ortodoxien och därför högeligen förkättrades från neologernas sida, gick ur tiden 1803, ett år, då döden beröfvade svenska kyrkan äfven tre andra biskopar, nämligen den i Upsala, i Strängnäs och i Hernösand. Sin med Lindblom olika åskådning af tidsläget uttalade Munck i ett bref till denne den 30 december 1798. Lindblom hade synbarligen i något föregående bref till ämbetsbrodern i Lund uttryckt belåtenhet med förhållandena inom Linköpings stift, och öfver att Kantska filosofien segerrikt utbredde sig och därtill uttalat sin öfvertygelse om att kyrkan ingenting hade att frukta af dem, som tänkte annorlunda än hennes rättrogna. I Muncks svar af nämnda datum förmärkes en annan syn på tingen. Han för sin del hyste däremot farhågor för kyrkan från »dels försmädare, dels föraktare af vår i Guds heliga ord uppenbarade försoningslära. Man vill på ett subtilt sätt undergräfvat uppenbarelsen, och för att bedraga den enfaldige predikar skrymtaren om dygder och gärningar, dem han själf underlåter». Eftersom Lindblom tyckes gjort någon anmärkning mot den teologiska undervisningen och studierna vid Lunds universitet, skref Munck: »Hvems är felet? Männ' ignoranta lärare eller förförda åhörare, som förvanska Guds uppenbarade ord i sitt sammanhang och ej fråga efter de tre nödiga virtutes theologis: »oratio, meditatio, tentatio». »När vi och några flera gått till hvila, lära kantiska filosoferna och socinska teologerna anställa illumination. Vår politiske Gefleregent NORDIN med sin DILLNER torde bidraga något till kostnaden» o. s. v. Ett par veckor därefter vände sig Munck i bref till domprosten Älf och meddelade, hvad han skrivit till Lindblom, och sporde, om denne låtit honom få någon del af Muncks tankar. Hade Lindblom underlåtit detta, ville Munck däri se ett tecken, att han känt sig träffad och »slagen». Munck yttrade vidare: »Lindblom är min gode vän, men Kant förstår han intet, och i teologien är han svag. Jag erkänner honom gärna vara eloqvens, äfven politicus, i synnerhet sedan 1789 års riksdag. Jag bad honom som vän och äldre än han med mera erfarenhet att akta sig hädanefters för både teologiske och politiske räfvar, ulfvar, bockar och tyska hundar». Munck undrade ock, om Älf fått se ett af honom utverkadt kungl. påbud till biskoparna om uppmärksamhet på prästernas predikningar. Till Lunds konsistorium hade det då icke ännu ankommit, men Munck sade sig veta, att det kommit till Linköping, och att

det »cacheras» af biskopen. »Fråga honom om detta bref och begär det, men — N. B. — nämn ej, att jag skrifvit. Kungabrefvet är nitiskt och skarpt. Här (i Lunds stift) behöfves det intet, så länge jag lefver.» I ett postscriptum i samma bref af den 13 januari 1799 nämnde Munck, att det verkligen nu ock kommit till Lunds domkapitel. Neologien synes ock ha »fått mindre insteg i Lunds stift än i flera andra inom vårt fädernesland». »Att den icke fick mera insteg, torde väl kunna i någon mån tillskrifvas Muncks renlärighetsnit.» »Han stod i det bästa förhållande till de frommaste och mest nitiska prästerna.»¹ Också funnos i Lunds stift under hans och hans företrädares, O. CELSIUS' tid ett ej ringa antal framstående prästmän, som sökte häfda evangelisk, ren, biblisk kristendom. Några, t. ex. BERGSTRÖM i Helsingborg, SANTESSON i Mörrum och KULLBERG i Strö »ansågos t. o. m. för sin gudsfuktan och ämbetsnit för sekteristiska, men voro icke därför mindre renläriga eller kyrkliga.»² Dessa och flera andra utmärkta för rika själsgåfvor uppträdde och förkunnade en evangelisk kristendom. Flera af stiftets mest nitiska prästmän visade en lutning mot herrnhutismen, som syntes vara den form, hvori »den lefvande kristendomen oftast var iklädd». Äfven den pietistiska skolan ägde fromma representanter. I Åkarp, Vittsjö, Verum och Hörja m. fl. församlingar hade till och med andliga rörelser blifvit framkallade genom prästers förmedling.³ Vid universitetet i Lund verkade t. ex. AND. HYLANDER i kristlig anda, om än hans predikningar hade en herrnhutisk anstrykning, och C. J. EBERSTEIN, slutligen biskop i Visby stift, var i all sin undervisning nitisk för bevarandet af evangelisk luthersk tro. Bland de biskopar, som 1803 skördats af döden, och som i lifvet mot neologien värvat kyrkans lära, var ock biskop E. HESSELGREN i Hernösand. Den i dogmatiken och homiletiken lärde JOHAN MÖLLER, från 1796 biskop i Visby stift, hade allt intill sin död 1805 sträfvat emot rationalismens framsteg. Genom sin förutnämnda »*Afhandling om ett rätt predikosätt*» hade han befruktande inverkat därpå, och genom sin skrift: »*Sammandrag af de förnämsta bevis till kristna religionens sanning och försvaret mot fritänkare*» hade han gått till strid mot tidens rationalism. Bland dem, som höllo på bibelordets absoluta auktoritet, åtnjöt Möller stort anseende, och den förstnämnda afhandlingen ansågs

¹ CAVALLIN, S.: Lunds stifts herdaminne, I, sid. 205 f.

² Därsammastädes, sid. 189.

³ Därsammastädes, sid. 194.

som en god ledtråd för predikanter intill dess, att S. ÖDMAN 1807 utgaf sin »*Anvisning till ett kristeligt predikosätt*», hvarefter dennes principer ansågos böra vara normerande. Han hade nämligen föregående år blifvit såsom ordinarie professor i praktisk teologi förordnad till föreståndare för det praktiska seminariet, där de unga prästkandidaterna skulle bekomma den nödiga utbildningen i predikokonstens praxis. Som han hvarken hyllade neologien eller rationalismen utan snarare intog en supranaturalistisk ståndpunkt, bidrog han att leda prästbildningen i mera bibelenliga spår än den öfverhufvud gått tillföre. — Fast i bekännelsen var Gustaf IV Adolfs religionslärare i ungdomsåren JOHAN GUSTAF FLODIN, som 1794 nämndes till ordensbiskop och 1800 insattes till biskop i Västerås' stift, där han stilla och nitisk verkade i sitt kall. Hans vedersakare beskyllde honom för att hysa en pietistisk kristendom, och för att hos den unge konungen ha inplantat ett trångbröstadt och ofördragsamt renlärighetsnit, hvarför han ej var väl anskrifven hos dem, som för sin räkning längtade efter obegränsad frihet att sprida upplysningens grundsatser i religion. Eftersom han åtnjöt konungens förtroende, tillräknades honom skulden för de skrankor för religionsfriheten, hvilka konungen upprätthöll. Äfven biskop Wallqvist, som dock var klart medveten om de vådor, som en extrem neologi kunde medföra för samhället, mistrodde Flodins inflytande. Till Lindblom skref han den 3 augusti 1798: »Väl var, att du fick tala vid kunglig Majestät. Jag fruktar, att br. Flodin förer i dessa frågor en mycket olycklig ton. En klok reformation kan icke hindras, och han bör det icke heller. Om det ock är svårt att finna personer och sätt till hans verkställande, så bör man icke skaffa sig förbud att blifva klokare. Bland våra olyckor är att räkna Stockholms pastorernas influence. Dessa goda vänner hafva hvarken beslutsamhet eller goda hufvuden» etc. Hufvudstadens präster ansågos sålunda stå i vägen för neologiens framgång. Där hade länge öfverhofpredikanten, kyrkoherden i Riddarholmen GABR. ROSÉN i anda och kraft förkunnat evangelium, så att det påståtts, att hans »allvarliga predikningar och fromma lefverne», som »ej lämpade sig för det lätta hoflifvet», stått i vägen för hans befordran till biskop efter Serenius i Strängnäs stift.¹ I Stockholm verkade ock länge GUSTAF MURRAY, innan han nämndes till biskop i Västerås. Äfven han bevarade en ganska

¹ HAGSTRÖM, K. A.: Strängnäs' stifts herdaminne, I, sid. 159.

renlärig ståndpunkt, och de ledande prästerliga krafterna i hufvudstaden synas vid tiden omkring sekelskiftet ej varit benägna att gå neologiens ärenden. En antydning därom framgår af följande: När i början af 1800-talet arbetades på att söka åstadkomma en ny förklaring af Luthers lilla katekes, och det tillkom Lindblom såsom ärkebiskop att taga hand om dess redaktion och han vid ett tillfälle i detta ärende besökte Stockholm, tillställdes honom där ett bref, antagligen från professor CHR. DAHL i Upsala. Brefskrifvaren gaf där Lindblom några vinkar om huru han borde förfara med katekesförslaget, när han kom i beröring med prästerskapet i Stockholm. Han skref: »Om herr ärkebiskopen har med sig katekesen till Stockholm, vore kanske försiktigast att icke för de heliga fäder honom styckevis kungöra; jag menar: icke alls visa honom för prästerna». »Corps hierarchique i Stockholm såsom själfva inom ecklesiastikkommittén utsedda att bearbeta katekesen komme utan tvifvel att framställa anmärkningar och kunde hända, att arbetet hade en fördom emot sig, förrän det ankommit, på högsta ort.» »Teologiska fakulteten skyddar det icke, icke ens hela akademien, ty somliga äro vi utlefvade, somliga kantianer, somliga ingenting, somliga medskyldiga och — i alla fall — ärkebiskopen allas herre.» I hvad mån J. A. TINGSTADIUS, från 1786 ledamot i bibelkommissionen och från 1803 biskop i Strängnäs, skall räknas bland kyrkans förkämpar mot tidens otro, beror i väsentlig grad på, huru hans bibelöfversättningar böra värdesättas af kyrkan. Tack vare den poetiska skönhet han förlänade åt språket i dessa, öppnades hos en och annan, som ej tilltrott den hebreiska litteraturen någon estetisk fägring, ögonen för att denna ej stod tillbaka för den af samtiden beundrade franska och romerska, hvarigenom således Tingstadius hos dessa borttog något af den missaktning, för hvilken bibelordet af dem var utsatt. Den stridbare men fromme domprosten i Skara A. O. KNÖS gagnade helt visst den kyrka, hvars tjänare han var, ehuru väl han icke strängt fogade sig efter dess dogmatiska system och därför ådrog sig klander från fullt ortodoxt håll; hans personliga gudsfruktan verkade som en protest mot tidens otro.

Att inom Lunds stift funnos flera framstående prästmän, som höllo sig fria från neologien och rationalismen, har redan blifvit påpekadt. Också inom öfriga stift funnos bland meniga prästerskapet andrika lärare, som gjorde front mot otron. Skara, Västerås

och Uppsala stift synas varit relativt lyckligt lottade därmed.¹ Inom Skara stift hade något tidigare F. ODHELIUS vunnit stort anseende som predikant och själasörjare. L. CHR. RETZIUS, som dog såsom kyrkoherde i Tådene, hade ock namn om sig som en god andlig rådgifvare. Inom Västerås stift nämndes I. ACRELIUS som en framstående pastor i sin församling, Fellingsbro. Inom ärkestiftet utförde P. TOLLESON, slutligen kyrkoherde i Närtuna, en god själasörjares verk. I Stockholm och i Blekinge hade något mera tillbaka i tiden ANDERS ELFVING förkunnat bibelordet så oförfalskadt och kraftigt, att andliga rörelser däraf framkallades. I Göteborgs stift predikade LARS LINDEROT väckande och lifgifvande. Icke heller Linköpings stift saknade prästmän, som läto Guds ord oförfalskadt komma till sin rätt i predikningarna. Åtskilliga i tryck bevarade predikningar af östgötapräster gifva detta vid handen. Kyrkoherde EKMANSSON är redan i det föregående omnämnd. Kyrkoherden i Norrköping A. GRÖNBERGER har ock efterlämnat prof, som vittnar om renlärighet. Äfven andra skulle kunna anföras som bekännelsestroga predikanter..

Slutligen må erinras om att det under ett föregående tidsskede grundade sällskapet »*Pro fide et christianismo*» forfarande var verksamt att sprida bekännelsestroga litteratur. Det utsände den 17 december 1806 »till upplyste och nitiske kristna» ett cirkulär innehållande några frågor, hvilka sällskapet ansåg »fordra ljus, styrka och försvar». För att locka vederbörande att ägna nödig uppmärksamhet åt dem utfäste sig sällskapet att utdela ett pris åt den, som afgifvit de bästa svaren. En af frågorna lydde: »Äro den allmänna gudstjänsten och Jesu nattvards bruk i kyrkan så beskaffade religionshandlingar, att de utan skada för religionen och goda seder kunna af någon kristen försummas?» I en annan begärde sällskapet, att man måtte uttala sig om »det vanhedrande och otillbörliga i det skämt, som i blandade sällskap drifves med religionen och dess sanningar». För det tredje framställdes ock den frågan: »Medförer en oordentlig sammanlefnad emellan båda könen skadliga följder för religionen och samhällsordningen, och hvilka fördelar medförer äktenskapet framför ett oordentligt lefnadssätt?» De utställda frågorna kommo ej att sakna svar. Isynnerhet den första

² Detta ej minst att döma efter den förteckning på prästmän från denna tid, hvilka blifvit mera bekanta som utmärkta predikanter, som anføres af C. W. Skarstedt: »Predikoverksamhetens och den andliga vältalighetens hist. i Sverige»; sid. 198—209.

tilldrog sig intresse. Ej mindre än sjutton svar därå ingingo. I fråga om den andra uttalade sig sju, om den tredje nio. Ett par svar på den andra belönades med pris. Det ena tillföll rektorn vid Adolf Fredriks skola J. G. BURE, det andra hemförde kungl. hofpredikanten C. P. HAGBERG. — Sällskapets ämbetsmän vid den tiden voro: Ordförande: statssekreteraren MATH. ROSENBLAD, vice ordförande pastor primarius teol. doktor G. MURRAY. Till styrelsen hörde vidare kungl. hofpredikanten teol. doktor A. BORG, kungl. hofpredikanten teol. doktor E. BERGSTEN. Såsom vice sekreterare tjänstgjorde dåvarande kungl. hofpredikanten J. J. HEDRÉN.

Under denna rationalismens tidsålder, då neologien befruktad af den kantska filosofien utvecklats till en ren rationalism, som ej nöjde sig med att tillerkänna förnuftet öfversta domsrätt vid afgörandet af hvad i religionen må erkännas såsom trovärdigt, utan som i förnuftet såg själfva källan för religionen, funnos, som vi sett, både de, som höllo på en biblisk kristendom och utan tvifvel ännu flera, som, trädande i opposition mot rationalismen och den förra naturalismen, höjde sig ett fjät högre till supranaturalism, en ståndpunkt, som blef än vanligare under följande tid. 4

III.

Tiden hade efter hand mognat för en reaktion mot det frivola gäckeriet med kristendomen och mot förnuftets ensamrätt att döma i religiösa frågor. Att flera krafter ställde sig i vägen för neologien och rationalismen, är i det föregående visadt. De hade ej tillfredsställt de djupare anlagda själarnas behof. Därför började nu märkas en afmattning i gensägelserna mot kyrkans lära om en gudomlig inspiration. Neologernas mest prisade predikant, Biskop M. Lehnberg, gick 1808 ur tiden. Äfven de politiska dagshändelserna hade manat till en djupare syn på lifvet och världsutvecklingen. Tiden modererade sin uppfattning i religionen. Därtill bidrog i sin mån också det inflytande på de bildades åskådning, som framkallades af vunnen bekantskap med de nya filosofiska system, som vid denna tid sågo dagen i Tyskland, från hvilket land våra både filosofer och teologer hämtade idéer. Kants filosofi, som en tid var regulator för allmänna tänkesättet bland de bildade, måste

afstå plats åt dessa nya vishetsläror. J. G. FICHTE gaf väl icke direkt någon väckelse åt det religiösa lifvet, han hade ju till och med varit anklagad för ateism, men det stränga allvar, hvarmed han påyrkade den mångomtalade dygdens verkliga utöfning, var dock af betydelse i praktiskt religiöst hänseende. F. H. JACOBI betonade, att en Gud finnes, och att, om än hans tillvaro icke kunde af förnuftet bevisas, den dock bestyrktes af tron eller ett omedelbart medvetande. Man kunde således hafva en trons förvissning att äga Gud. Af ännu större betydelse för en djupare religionsuppfattning blef F. SCHLEIERMACHER, hvars 1799 utgifna skrift »Reden über die Religion an die Gebildeten unter ihren Verächtern» häfdade känslans rätt i religiöst hänseende och blef ej obekant för Sveriges teologer. Särskildt på en del af tidens ungdom utöfvade F. W. J. SCHELLING med sin panteistiska filosofi en stark dragning. På denna ungdom verkade mera tilltalande att tänka sig en i världsalltet immanent gudom än en gud, som enligt deisternas föreställning stod främmande för världen och helt och hållet utanför denna.

I ett bref den 15 december 1815 till biskop Bjurbäck gaf S. Ödman en teckning af filosofiens och teologiens ställning i Upsala. När han först kom till universitetsstaden, rådde kantianismen omkring CHRISTIERNIN då dess egentliga målsman, men den aflöstes af FICHTES spekulationer, omkring hvilka han hörde ständiga dispyter, men — säger Ödman — »utan att lägga mig om bord med grälet tog jag det partiet att behålla min förstånds Gud, om hvilken jag aldrig tviflat. Jag var ej heller belåten med en Gud, den mitt »jag» skulle skapa. Jag kände mitt jag skapadt och beroende och önskade mig icke en filosofi, som lät mig afkläda mig all dyrkan för det väsende, af hvars godhet och styrelse jag utan eget bidragande njutit så mycket godt. Nu kom den transcendentala idealismen, men min plats blef att undervisa prästkandidater. Jag har ej synnerligen application till det ideella, emedan jag icke känner någon galenskap, som ej utgått från idealer utan styrelse och förstånd. Men si nu blef förståndet ett uselt skräp i människans intelligens, logiken ett onyttigt verktyg, fantasien blef allt. Det var någon fögnad, att BARDILI ville realism, men jag hade realism med fullkomligare visshet utan metafysisk algebra. Hvad man nu har, hvarken vet eller förstår jag. Jag vill ej hafva en medvetlös kraft till Gud, utan en Gud, hos hvilkens godhet, vishet och makt jag finner tillflykt och tröst, en Gud, som i min förnuftiga ande

nedlagt samvetets domstol till ledning samt i uppenbarelsen kommer svagheten till hjälp och upplöser, hvad förståndet med all sin forskning icke förmår utreda. Så lågt står jag på detta fält. Jag borde väl ej tvifla på idealismen, sedan jag nu läst, att det var Schellingianismen, som slog Napoleon vid Leipzig, samt att Linnés hela natursystem är en dålighet, emedan han icke utgår från det absoluta.» Med afseende på den skrift, som Bjurbäck tillsänt Ödman för att om den afgifva ett omdöme, yttrade han, att enligt hans mening »till det ämne, som ex revelatione afhandlas, försoningsläran måste höra, om kristendom skall vara något högre än naturalism. Bror förlåter mig som en vän, den där så uppriktigt sin svaghet bekänner och tillstår».¹

Ödmans ironiska yttrande om Schellingianismen hänsyftade på den beundran, som särskildt den nyromantiska skolans adepter ägnade dess upphofsman, i hvilken de hyllade sin filosofiske lärofader. Den skara, som i Upsala med ungdomlig entusiasm upptagit den tyska romantikens idéer, hjälpte väl till att tränga åt sidan den kantska rationalismen och den därmed nu allierade neologien, men den visade sig ingalunda hugad att stödja vår kyrkas läroåskådning. Den enda tjänst, som nyromantikerna eller filosofisterna gjorde vår kyrka, var den nu nämnda och möjligen den, att de betonade det mystiska momentet i kristendomen, en sak, ej utan betydelse i en tid, då förhållandet till Gud gjordes beroende endast af förståndets syllogismer. Den tyska skald, som framträdde under pseudonymen NOVALIS, och som räknades som en af de främste representanterna för den tyska romantiken, sökte, som bekant, sammansmälta religion och filosofi och höll därför religionsläran som »vetenskaplig poesi» och såg i poesien »produktiv religion». I likhet med denna sin förebild betraktade P. D. ATTERBOM, den svenska nyromantikens mest karakteristiske representant, religionen som ett »försänkande i den religiösa känslans dunkelsköna djup». Då för honom och hans själsfränder den katolska kyrkans kult syntes erbjuda de rikaste skönhetsmomenten, drogos de till denna kyrkas teologiska åskådning. Påverkade af Schellings filosofi inbillade sig nyromantikerna med naturfilosofiska bevis kunna bestyrka de öfversinnliga sanningarna i kristendomen, sådana som dem om Guds treenighet, Kristi försoning m. fl. och menade sig så kunna fatta kristendomens grundväsen. Biskop Bjurbäck lade dock i dagen, huru väsentligt nyromantikernas uppfattning

¹ Bref till Bjurbäck, Linköp. bibl.

af kristendomen skilde sig från den bekännelse, som kyrkan gjort till sin.¹ När L. HAMMARSKÖLD i en skrift 1814 påstått, att man på spekulationens väg kunde lära känna Gud, erinrades han af S. Ödman om bibelns utsago om vägen därtill: »Om någon vill *göra* hans vilja, så skall han förstå, om denna lära är från Gud».² Fåfängt var likaledes Atterboms försök i Litteraturtidningen 1817 att ur naturfilosofiens principer deducera fram Guds personlighet.³ I sitt tal vid jubelfesten i Lund samma år till åminnelse af den lutherska reformationens begynnelse bröt äfven TEGNÉR stafven öfver nyromantikernas religiösa spekulationer. Hans ord föllo sålunda: »Det adertonde seklet hvilar i sin graf». »Ett nytt tidehvarf är kommet med helt andra grundsatser, som vi hoppas.» »Skulle vi emellertid bedöma den nya tiden efter dess tecken inom vårt fädernesland, så vore i sanning våra förhoppningar för framtiden betänkliga.» I religionen prisar man med rätta dess upplyftande kraft, men man betraktar den ingalunda, som den bör betraktas, såsom en ensak för känslan och tron utan som en bilaga till ett metafysiskt system för dagen, i »hvars former kristendomens höga mysterier med all möjlig dialektisk klyftighet inpassas och inskrufvas».⁴ Med sin metod att utforska det gudomliga kommo nyromantikerna till korta lika väl som neologerna, då de dömde därom. De förras »intellektuella åskådning» eller den medfödda siareblick, hvarmed människan enligt Schelling sättes i stånd att uppfatta de öfversinnliga momenten i religionen, visade sig vara en lika dunkel kunskapskälla som neologernas »sunda förnuft». De ena såväl som de andra voro fritänkare, eftersom begge grupperna påstodo sig inom sig själfva äga nödiga förutsättningar för att på egen hand kunna fatta och bedöma, hvad som är gudomlig sanning. Nyromantikerna kunde väl uppvisa neologernas andefattigdom och sterila torrhet men icke väcka till lif en kristendom i anda och sanning.

Redan före den tid, då nyromantikerna uppträdde reformerande, hade, såsom redan blifvit anmärkt, en del af landets teologer och bildade lekmän, som väl höllo fast vid den meningen, att förnuftet bör tillkomma sista ordet, när fråga blir om hvad som bör gälla som religiös sanning och rätt, men som dock ej kunde förlika sig

¹ FRYXELL, A.: Bidrag till Sveriges litteraturhist., IV, sid. 11, anm. XXX.

² LJUNGGREN, Sv. vitterhetens häfder, V, sid. 76.

³ LJUNGGREN, samma bok, V, sid. 92.

⁴ E. TEGNÉRS samlade skrifter, Stockh. 1848, V, sid. 18 f.

med neologernas ytlighet och förnekelse af en öfvernaturlig inspiration i bibelordet, sökt en förmedling mellan förnuftets myndighet och tron på en gudomlig ingivelse af den heliga skrift. De sökte väl fasthålla denna tro, men sågo uti inspirationen mera ett stöd än en bestämd ledstjärna för bibelns författare. I olikhet med de gamla ortodoxerna undveko de gärna att skarpere formulera de dogmatiska begreppen och betonade i likhet med neologerna hufvudsakligen den praktiska sidan af religionen. Hade redan tillförene icke få anslutit sig till denna teologiska åskådning, ökades nu ytterligare deras antal, som hyllade *supranaturalismen*, hvilken nu blef kännetecknande för tiden. P. Wieselgren karakteriserade denna teologiska åskådning som »neologie i en högre potens, som den naturliga människans kristendom under en mera sublimerad filosofis inflytande. Neologien var i empirismens tidehvarf förståndets bemödande att finna en indifferenspunkt mellan begreppen och uppenbarelsen. Rationella supranaturalismen är i transcendentia tider förnuftets bemödande att finna en dylik punkt mellan idéerna och uppenbarelsen».¹ Denna förmedlingsteologi betecknar sista skedet i upplysningstidehvarfvets religiösa åskådningssätt.

Det ofvan anförda brefvet af S. ÖDMAN gaf vid handen, att de filosofiska system, som vid Upsala universitet voro modärna och där påverkade den teologiska uppfattningen, växlade under århundradets första decennium. Det låter oss äfven förstå, i hvilken anda S. Ödman, som alltsedan 1806 var prefekt för det då nybildade teologiska seminariet, handledde prästkandidaternas praktiska utbildning, och att han för egen del närmade sig en supranaturalistisk religionsåskådning, hvilken ock afspeglar sig i en del uttryck uti vissa psalmer, som äro af hans hand och äro införda i hans psalmbok, såsom t. ex. i n:o 293. Som han åtnjöt stort förtroende, är det ej tvifvel underkastadt, att de generationer af prästkandidater, som handleddes af honom, rönt inflytande af hans teologiska åskådning, och således att han bidrog att gifva en ändrad typ åt de präster, som då utgingo från det uppsvenska universitetet. Den sentimentalitet, som jämte ordprål under neologiens tid skulle tjäna till att ersätta eller öfverskyla predikningarnas brist på andligt innehåll genom att röra åhörarnes känslor, hade uti S. Ödman en allvarsam kritiker. Biskop BJURBÄCK, som hade uppvisat det ovetenskapliga i nyromantikernas spekulationer

¹ WIESELGREN, P.: a. st., sid. 408.

i religionsläran, hade ock vändt sin kritik mot neologerna och förhållit dem deras tomma fraser om dygden och fört dem till sinnes, att en människas moraliska och religiösa förädling ej består blott i vetande af hvad som är rätt och godt utan framför allt i att »vilja och göra» — — »i ådagalagd åtrå, öfning och färdighet och äfven i sina tidsfördrif till sinnets hvila och förfriskning skaffa nytta».¹ Bjurbäcks teologiska åskådning var dock, såsom vi kunna märka af Ödmans nyssnämnda bref, ännu icke evangelisk luthersk. Han hade gjort sig känd som anhängare af Lockes empirism. Under umgänge med bibelordet blef han likväl efter hand vunnen för en bibelenlig religionsuppfattning och blef genom denna sin utveckling för neologer och rationalister ett memento och en maning att pröfva halten och vederhäftigheten af sina teologiska teorier.²

Den uppgift, som vid teologiska fakulteten i Uppsala anförtroddes åt S. Ödman, den att göra de teologie studerandena bekanta med prästämbetets praxis, lades i Lund från 1809 i händerna på C. P. HAGBERG, hvilken visserligen som andlig talare var Ödman öfverlägsen, men i lärdom stod tillbaka för denne. Den sentimentalitet, som Ödman sökte med sin undervisning förebygga hos de blifvande prästerna, var däremot ej ens för Hagbergs eget predikosätt främmande. Hans korta verksamhet som seminarieprefekt hindrade honom att sätta sin stämpel på de från det sydsvenska universitetet utgångna prästernas predikosätt, hvarförutom där en större och mera imponerande andekraft utströmmade från stadskommministern H. SCHARTAU. Åt Hagberg bereddes ett rikt arbetsfält i hufvudstaden, och där bidrog han att väcka en varmare religiös stämning bland de skaror, som lyssnade till hans formköna, åtminstone länge supranaturalistiska predikningar.

Prästbildningen blef således ledd i mera bibelenlig anda än tillföre. Prästerskapets representanter vid riksdagen 1818 hade beaktat den omsvängning i det allmänna religiösa tänkesättet, som på senaste tid inträdt, och gifvit det en bibelvänligare riktning. I det *cirkulär*, som ståndet efter gammal sed vid riksdagarna utsände till sina ämbetsbröder i landet, betygade det, att »det tidehvarf, som kan anses förflutet, men hvars minne varnande och lärorikt går till senaste eftervärld, var icke blott af statshvälfningsarna märkvärdigt utan äfven och ännu mer af de våldsammaste bryt-

¹ Link. bibl. handskrifter.

² Nord. Familjebok, första uppl. art. O. Bjurbäck samt Skarstedt, C. W.: Predikoverks. hist., sid. 271.

ningar i tankevärlden». »Religionen, upplysningens värn och sedlighetens grundfäste, bestormades på en gång af en bedrägligt skinande otro och den mörkaste vidskepelse.» »Religionskänslan syntes i aftagande, de husliga dygderna mer och mer gömda i ensligheten, fosterlandskärleken förbytt till egennyttig och ärelysten täflan om samhällets fördelar och makt, redligheten sviktande under yppighetens och vinningslystnadens frestelser.» Cirkuläret, som anspelade på förhållanden, som särskildt under århundradets första decennium bidragit till de olyckor, som öfvergått fosterlandet, och till de söndringar, som då framkallade oro, fortsatte; »Fredslugnet återkom, Guds ord förkunnades åter rent och verkade med sin eviga kraft frid, tröst och förbättring». Cirkuläret ville ock föra prästerna till sinnes, att ännu lådde svåra brister vid lifvet inom kyrkan, brister äfven hos dem själfva, hvilka alla behöfde aflägnas. Det yttrade: »Här visar sig en hycklande fromhet, där ett välmenande men likväl vådligt svärmeri, där en så kallad förnuftig likgiltighet för religionen». »Man skämtar icke mer, men sällan talar man med andans fullhet öfver kristendomen.» Cirkuläret gifver oss en tablå af den dåvarande situationen inom kyrkan och ger vid handen, att trots den omisskännliga omsvängningen i det religiösa tänkesättet kvarlefvor af upplysningsperiodens religionsförakt fortfarande anträffades.

Äfven flertalet af de mera bemärkta personer inom kyrkan, hvilka tillförene hyllat neologien, togo lärdom af lifvets erfarenheter och modifierade sin teologiska åskådning i en supranaturalistisk riktning. Den egentliga neologiens saga var till ända. Den filosofiskaotron tvinade tills vidare bort under den allmänna folknöden efter de många krigen och statshvälfningsarna. En af Sveriges blifvande biskopar F. M. FRANZÉN ägnade i sin ungdom ett lifligt intresse åt upplysningen och såg då med en viss beundran på dess frukter, såsom man kan märka af hans dikt »*Phoenix*» från den 1 januari 1801:

»Fulländad är igen en pyramid af tiden.
Stån' vise, på dess spets och sen er stolt omkring!
Enväldet störtadt är och vantrons natt förliden.
Förnuftet rår till slut, och säll blir jordens ring.»

»Så hörde jag en röst i ljusets tempel sjunga», etc.

Men att han icke var så viss om att förnuftet och den kantska filosofien kunde skänka folken den fulla sällheten, kan man märka

af det kväde, som han författade till magisterpromotionen 1798 i Åbo, i hvilken dikt han kastade en blick på det snart förflutna adertonde seklet:

»Religion! du helga band allena
nyckeln har till lifvets paradis.
Du så mild som hög, så öm som vis
vet att känsla och förnuft förena.»

Han drogs redan då bort från upplysningstidens kalla deism och naturalism. Åt sin teologiska uppfattning gaf han ett tydligt uttryck i dikten »Tidens filosofi», där han säger:

»Så akta desto mer skyddsängeln religionen!
Han är förnuftets *stöd*, han ger det kraft att styra.»

I de psalmer, hvarmed han bidragit till 1819 års psalmbok, förekomma understundom uttryck, som förråda, att han vid tiden för deras författande tillade den mänskliga naturen en större andlig styrka än den Guds ord tillerkänner den och en djupgående själfpröfning ger till resultat, såsom t. ex. i psalmen 127 v. 2 och 7. Såsom predikant åtnjöt han inom vissa kretsar stort anseende, och det har blifvit sagdt, att han »var egentligen den förste, som i hufvudstaden gaf åt den moraliska predikan den halt, som hon länge saknat, och hade frimodigheten att nämna gångbara synder vid deras rätta namn». Hans utgifna predikosamling: »För fattiga och rika» säges dock »mestadels stannat inom salongerna» liksom Lehnbergs, Hagbergs, Wallins, Hedréns och Rogbergs.¹

Den supranaturalism, som efter hand aflöste neologien och den rena rationalismen, kom till synes bland annat i flera af de tal och predikningar, som 1817 flerstädes höllos för att fira minnet af reformationens början för trehundra år sedan. E. TEGNÉR karakteriserade själf sin ståndpunkt, då han 1824 yttrade: »Tron på det väsentliga i kristendomen, t. ex. på försoning, på Kristi gudom o. s. v. är väl egentligen en ideel tro, snarare af estetisk än intellektuell natur», och vid ett annat tillfälle skref han: »Det enda rimliga är en mycket modifierad supranaturalism».² Ehuru själf utan djupare teologisk bildning och blick för det väsentliga i kristendomen, förstod han väl att afläsa tidens religiösa signatur och

¹ SKARSTEDT, C. W.: Predikoverksamhetens st. hist., sid. 264 och 295.

² LIEDGREN, E.: »J. O. Wallin», sid. 18 (Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria).

att döma om neologiens kristliga halt, då han vid jubelfesten 1817 i Lund uttalade sig om karaktären af det då förflutna tidsskiftet och om samtidens religiösa skaplynne. Om det förra yttrade han, att eftersom en materialistisk åsikt af världen låg till grund för hela tidevarfvets bildning, förklarade tidens ypperste män mer eller mindre tydligt, att all religion och isynnerhet vår uppenbarade vore en folksaga, tjänlig att skrämman barn och hålla pöbeln i styr, men i öfrigt ovärdig ljusets tidevarf. När TEGNÉR karakteriserade den närvarande tiden, skedde det med följande ord: »Tillhörde det fordom hvarje upplyst man att tro på intet, så är det tvärtom nu hans skyldighet att tro på allt, i synnerhet på det vidunderliga och orimliga». »Med ett utnött konstgrepp bevisar man systemets sanning af dess öfverensstämmelse med kristendomen och kristendomens åter af dess öfverensstämmelse med systemet».¹ Han synes haft i tankarna nyromantikens verkningar och dess anhängares metafysiska s. k. bevis för kristendomens grundidéer. Den förutnämnde C. P. HAGBERG, slutligen pastor primarius i Stockholm, som delade supranaturalisternas åskådning, förde vid samma tid i ett tal vid svenska bibelsällskapets årshögtid en liknande klagan öfver tidslynnets stämning för mysticism, svärmeri, vidskepelse, intolerans och hierarkiskt mörker. Han varnade för »förhastade jubelsånger öfver en allmänt vaknad religiositet, som skall redan i grund hafva omskapat världen».² Hans ord äro anmärkningsvärda såsom betecknande för det religiösa tidsläget, isynnerhet som Hagberg eljest lär haft en optimistisk syn på tidsutvecklingen. Äfven från andra håll spordes en viss oro för vissa modärna spekulationer, som grumlade somligas teologiska uppfattning. En sådan farhåga uttalades t. ex. ock af en teologie doktor P. P. EKELOUND i en predikan i Frändefors 1817, då reformationsminnet där firades. Han framkastar i den frågan: Skola våra förhoppningar, att Herrens ord skall bland oss varda rent och klart predikadt, varda gäckade, då »mörkret synes hota och molnen skocka sig för att ännu en gång bortskymma evangelii ljus?» Hagbergs nyssnämnda varning för att i förtid sjunga segersånger var utan tvifvel väl motiverad af tidsförhållandena, ty förutom de öfverklagade svärmerierna i landet frodades rationalismen ännu inom vida kretsar. Ekelund talade ock i nämnda predikan om huru förnuftet

¹ Tegnér's saml. skrifter, Stockh. 1848, P. A. Norstedt & Söner.

² SÖDERBLOM, N.: »När stunderna växla och skrida;» »Bibelns enhet»; sid. 155 f.

fortfarande framkastade »djärfva tvifvelsmål öfver de ting, som böra andligen dömas», och om huru »lättsinnigheten leker med heliga sanningar.» Allt fortfarande litade mången till förnuftet som den osvikliga domaren om hvad som vore sanning i religionen. Detta gjorde vid motsvarande minnesfest i Linköping 1817 därvarande konrektorn i skolan F. R. BRUUN, som i sitt högtidstal bland annat yttrade: »Det enda band, som snillet bör underkasta sig, är sunna förnuftet, som styrer dess fart och håller det inom den visa medelväg, hvilken leder till sanningen.»

Men sant var dock, att allmänna tänkesättet bland de bildade i stort sedt ändrat färg eller åtminstone höll på att reformeras till ett bättre. J. O. WALLIN fäste uppmärksamheten därpå i det bekanta tal, som han höll vid svenska bibelsällskapets första årshögtid 1816. För egen del uttalade han sitt ogillande af den radikala neologien. Redan inledningsorden till detta tal äro anmärkningsvärda med hänsyn till den tid, då de yttrades. Han började sålunda: »Församlade kristne! Att under denna benämning, på denna tid och på detta rum, kunna tilltala en samling af hvad hof och hufvudstad, börd och rikedom, kunskaper och bildning hafva mest lysande och upphöjdt utan att därigenom blifva anstötlig eller åtminstone synas enfaldig, det är i sanning en märkvärdig hyllning åt den bättre anda, som ändtligen ej förskjutes, när den ur helgedomen vågar utflytta i allmänna lefvernet likt arkens dufva. som efter fruktlösa försök först då finner ett fotfäste, när syndaflo den börjar afrinna och jorden förnyas». Han gick därefter tillrätta med upplysningstidens och neologiens förmenta visdom, hvars ljus rättare borde stämplas som mörker, och han vidgade därvid blicken öfver fäderneslandets gränser till neologiens moderland, Tyskland, där dess teorier skarpare tillspetsats än hos oss. Han erinrade om huru under den gångna tiden intet annat hållits heligt än det, som kunde främja egen fördel och fåfänga, men ock om huru man nu börjat inse, att religionen icke är en bisak för mänskligheten och samhället utan är och måste vara hufvudsaken. Därpå riktade han åhörarnes uppmärksamhet på att den dittills försmådda bibeln är källan, hvarur vi måste ösa, om vi vilja tillfredsställa hjärtats djupaste behof, och manade till sist de närvarande att verka för att det gudomliga ordet ock blefve allt vidare spridt. Med skäl väckte hans tal stor uppmärksamhet, isynnerhet som han som andlig talare åtnjöt stort anseende i hufvudstaden, och hans ord kommo åhörarne att allvarligare besinna kristendomens

oförgängliga lifskraft i jämförelse med allenast mänskliga teoriers. Väl hade han tagit afstånd från den fullt utpräglade neologien, men han stod dock personligen nära flera af upplysningens och neologiens mest representativa män, såsom Nils Rosén von Rosenstein, Leopold, J. A. Lindblom och M. Lehnberg, men han gjorde dock icke gemensam sak med dem i sin egen religiösa uppfattning, som närmast kunde betecknas som supranaturalism. Gärna sökte han med förnuftsskäl bevisa eller stödja de gudomliga sanningarnas rimlighet. Till ärkebiskop Lindblom skref han den 27 oktober 1814: »Det nya har gjort nog ondt i världen. Otro, likgiltighet, kraftlöshet, libertinage i tankar och lefnad hafva åtminstone gått i bredd med det nymodiga i framställningssättet». »Det är tid, att det gamla återfår sin förlorade aktning. Man har länge nog hört Voltaire predika; det är tid, att Lutherus åter tager till ordet.» Anmärkningsvärdt nog tillägger han: »Jag läser ofta PETTERSSON och BAELTER, innan jag uppstiger på predikstolen, och min kyrka är därför alltid full, och det af både bildade och obildade folkklasser. Skulle jag ock kunna predika annorlunda? Nej! Dum spiritus regit artus, skall jag föra min hjord till lefvande vattenkällor. Det modärna fladdret går in genom ena örat och ut genom det andra.»¹ Han insåg tydligen, hvad som i dessa begge prästers predikningar gjorde dem till efterföljansvärda föredömen och sålunda ock, hvad som behöfves för att mätta själarnas hunger, om han än såsom fostrad under ett neologiskt tidsskede bevarade intryck därför. Med sin smak för det oratoriska lade han stark vikt vid formens skönhet för att därigenom väcka stämningsfull andakt hos åhörarne. Det undervisande och direkt uppbyggliga momentet kom däremot ej alltid till sin fulla rätt. Jämlikt tidens smak ordade han mycket om dygden, hvilken som vanligt fattades hufvudsakligen som i handling bevisad människokärlek. Hans teologiska ståndpunkt såväl som tidens allmänna religiösa uppfattning kom ock till synes i vår psalmbok, hvarför vi må ägna några ord åt dess innehåll och författare.

Redan i det föregående är erinradt om hurusom med anledning af prästeståndets begäran vid 1778 års riksdag igångsattes ett arbete för att bringa till stånd en mera tidsenlig *psalmbok* än den, som användes i församlingarna och räknade sin tillvaro från Karl XI:s dagar. Arbetet, som nu pågick under Gustaf III:s regering, lockade många enskilda personer till att utgifva samlingar af psalmer,

¹ Lindblomska brefsaml. i Link. bibl.

hvilka dock enligt psalmhistorikern Johan Vilh. Beckmans omdöme icke motsvarade berättigade fordringar. Om somliga säges, att de hade smak af sin tid, om andra, att de voro underhaltiga eller obetydliga, af föga värde eller voro »måttligt vackra» o. s. v.¹ Att icke heller det af consistorium ecclesiasticum i Upsala på nådig befallning vid jubelfesten 1793 framlagda »Förslag till kyrkosånger för svenska församlingen» höll profvet vid den då skedda granskningen, är äfven omtaladt. Som det vid jubelfesten samlade prästerskapet dock begärde, att en kommitté måtte utses för att fortsätta psalmboksarbetet, lät kungl. Majestät återupptaga det och anförtrodde det åt S. ÖDMAN och den för sitt mästernskap att handtera det latinska språket kände professorn CHR. DAHL. Psalmboksfrågan kom sedan på tal inom ecklesiastikpastoralutskottet vid 1809 års riksdag och berördes ock vid riksdagen i Örebro 1810. En kunglig psalmkommitté blef följande år förordnad, och det förslag, som den framlade, blef föremål för granskning. Men samtidigt därmed, att WALLIN deltog i kommitténs arbete, utarbetade han ett eget förslag, som 1816 framlades för kommittén. Han fullkomnade sitt verk under de båda följande åren, hvarefter det framlades för riksdagen 1818, och följande år erhöll det kunglig stadfästelse.¹ Som följaktligen den antagna psalmboken kan anses som ett verk af Wallin, kan det lämna bidrag till hans karakteriserande, ej blott genom hans val af andra författares psalmer utan framför allt genom hans egna bidrag. Utan tvifvel beteckna dessa liksom hela redaktionen af psalmboksförslaget ett framsteg i religiös utveckling, men å andra sidan lämna de ock bevis för att han ej alltid gjort sig lös från en äldre åskådning. Hans höga tanke om ynglingahjärtats renhet (ps. 349 v. 2 och 3) motsvaras knappast af erfarenheten, och vi kunna exempelvis erinra om den semipelagianska åskådning, som kommer till synes i psalmen 287:1, där han prisar den säll, »som mot den arma huld och verksam för dess bästa *betalar* Herranom sin skuld med kärlek till sin nästa» o. s. v., andra exempel att förtiga. I känslan af det ansvar, som han påtagit sig som redaktör af församlingens psalmbok, sökte han dock med pietetsfull aktning för den af ålder begagnade tillvarataga de psalmer, han ansåg värdefullast i den, och, när han inlät sig på deras renovering, sökte han bevara dem i deras ursprungliga anda. Å andra sidan lämnade han plats för en del psalmer, från

¹ Efter BECKMAN, J. V.: Den nya Sv. psalmboken m. m., Bihang II, sid. 1013 f.

hvilka en neologisk fläkt slår en till mötes, eller i hvilka på en eller annan punkt neologien röjer sig. Dessa psalmer härröra mest från författare från den gustavianska tiden, hvilka i andra sina litterära produkter bekänt sig hylla upplysningstidens teologi, eller någon gång från författare af senare datum, Men äfven dessa psalmdiktare sökte dock att iakttaga en viss måtta och varsamhet i sina uttryck, hvarförutom många af deras psalmer öfverarbetades af Wallin, som då retoucherade bort möjligen stötande uttryck. Att en del förbisågos, är dock ovedersägligt. Psalmerna från den gustavianska tiden beröra mindre ofta det centrala i kristendomen. Kristi person och försoningsverk, och behandla oftare läran om Guds försyn och kristendomens sedelära, som enligt den tidens åskådning utgjorde det väsentliga i religionen.

Ehuruväl LEOPOLD och ADLERBETH icke stodo på den kyrkliga bekännelsens grund, stå de psalmer, som härröra från deras hand, och som Wallin intagit i psalmboken, icke i motsägelse mot vår troslära, men dess specifikt kristliga moment betonas ej med önskvärd vikt. Att ANNA MARIA LENNGREN i sin bönepsalm numro 449 blott vänder sig till Gud såsom »Allfader», universets upphofsman och uppehållare, om hjälp i »dödsminuten», sammanhänger naturligtvis med neologernas ensidiga bekännelse af första trosartikeln, medan den andra mer eller mindre lämnas ur räkningen. En neologisk grundton genomgår flera af de psalmer, som hafva kyrkoherden, teol. doktor J. ÅSTRÖM till upphofsman. Han skattades högt af Wallin, som i bref yttrade: »Den yppersta hjälpreda, som jag påräknar, är du min bror». Jämlikt tidens smak att icke direkt nämna Gud vid namn utan metonymiskt utbyta det mot ett oegentligt, bildligt uttryck, om det än skulle försvaga känslan af att i kristendomen fråga är om ett personligt förhållande till en personlig Gud, använder Åström i sina psalmer ofta t. ex. uttrycket »himlen» för att beteckna Gud. I ps. 42, v. 3. manar han församlingen: »på himlens vilja akta och sök din vishet där»; i ps. 71, v. 3 och 8 framställes Jesus som »levande för himlens ära», och där betygas ock, att hans »vandel predikar himlens höga, milda bud», o. s. v. Lagman C. A. KOCK framställer i psalmen 202, v. 5 helt oförblommeradt dygden som en förtjänande rättfärdighet inför Gud, i det att han där lägger i den syndiga människans mun de orden: »Och då jag lefvat, som jag bort, för mig du öppnar himlens port». En supranaturalistisk ton förnimmes ock från en del andra psalmer och är ej främmande för t. ex. psalmer af S. Ödmans

hand. Äfven han begagnar sig af opersonliga uttryck som ersättningsord för Gud och beder till exempel i psalmen 322, v 3, att »himlens nåd hvar morgon ny» måtte till »dygdens styrka sändas», men Ödman förstod ock att stämma sina harpotoner i full harmoni med en äkta kristendoms grundtoner, såsom t. ex. i ps. 384, hvilken gifver äkta uttryck åt förböner, som en kristen i känsla af sitt medborgareskap i Guds folk fäller för detta, när det trängtar efter hjälp i nöd. För att erinra om ännu ett par psalmförfattare såsom exponenter för den religiösa riktningen vid den tid, då Wallin gjorde sitt psalmurval, må nämnas komminister P. A. SONDÉN såsom författare till psalmen 359, i hvars 4:de vers han låter en åldrig syndare aflägga en så villkorlig syndabekännelse som denna: »Om dina råd jag i min blindhet klandrat och *stundom* svag ej dina vägar vandrat», så etc. Utan tvifvel träffade Luther verkligheten närmare, när han i femte bödens förklaring i sin lilla katekes för oss till sinnes, att vi synda i mångahanda måtto dagligen.

S. J. HEDBORN, omsider kyrkoherde i Askeryd och Bredestad och liksom Sondén ett barn af Linköpings stift, var väl en af de främste bland tidens psalmförfattare, men bland hans bidrag till vår psalmbok träffas dock sådana, som kunna karakteriseras mera som sköna religiösa skaldestycken än som enkla och folkliga församlingspsalmer, vittnande därmed att deras upphofsman vid tiden för deras författande ännu ej hunnit rätt sätta sig in i en kristen församlings första och närmaste behof.

Om än åtskilliga psalmer i 1819 års psalmbok icke kunna anses motsvara en kristen församlings fordran på att gifva fullödiga uttryck för dessa behof, innehåller den dock så mycket af ovanskligt värde, att den som ett helt betraktad må erkännas som ett omisskännligt tidstecken på en begynnande renaissance inom vår kyrka.

Ehuruväl den *kyrkohandbok*, som den 7 mars 1811 anbefalldes till efterlefnad, bär spår af att ha tillkommit under en kyrkans svaghetstid, var den dock bättre, än man kunde vänta af en kyrklig författning från början af 1800-talet. Ärkebiskop J. A. Lindblom försäkrade ock i det företal, hvarmed han inledde den antagna handboken, att man »med yttersta noggrannhet sökt att bibehålla den evangeliska läran i dess oförfalskade renhet», om än »tidehvarvets smak och språkets vunna renhet» gjort en revision af 1693 års handbok behöflig. Kunglig Majestät betygade i sin kungörelse om den nya handboken, att äfven han »pröfvat densamma i alla delar öfverensstämmande med trosläran», och den har ju ock allt

intill våra dagar kunnat bibehållas till det hufvudsakliga i samma skick, hvori den under 1800-talets första decennium formades, äfven den ett påtagligt tecken, att den neologiska reformifvern då saktat sig.

Sedan det till jubelfesten 1793 samlade prästerskapet förkastat de *bibelöfversättningsprof*, hvilka då framlades af den bibelkommission, som Gustaf III den 18 maj 1773 tillsatt, återupptogs öfversättningsarbetet 1805 af en då nytillsatt kommission, i hvilken arbetet hufvudsakligen lades på S. ÖDMAN och J. A. TINGSTADIUS, men som dessa bägge lärde mån icke kunde enas om de allmänna principerna för detta arbete, i det att den ena ville genom en parfraserande öfversättning göra bibelinnehållet lättfattligare för menige man, kämpade den andra för att åt språket i öfversättningen förläna största möjliga estetiska skönhet. När omsider 1816 en öfversättning af nya testamentet framlades, kriticerades den bland annat af O. Wallin, som påyrkade en större hänsynsfullhet mot det gamla ärevördiga bibelspråket. Bibelöfversättningsarbetet blef ock — som bekant — fortfarande lämnadt ofullbordadt.

Den stigande aktning för bibelordet, som kunde förmärkas, trädde tydligt fram i bildandet af *bibelsällskap* i landets flesta stift. Bibelordet sattes ej längre som förut på skampallen, utan man ville lyfta upp det på ljusstaken att lysa vårt folk. Åtminstone inom Linköpings stift lyssnade mest de bildade samhällsklasserna till uppropet att inträda som medlemmar däri. En mängd af de mera representativa personerna inom stiftet finner man allt från början inskrifna som ledamöter af sällskapet. Det ser nästan ut som det hört till god ton att hörsamma biskopens kallelse till ledamotskap. I *Västerås*, *Göteborgs* och *Visby* stift hade under ledning af deras biskopar, G. MURRAY, J. WINGÅRD och C. J. EBERSTEIN redan 1813 bildats bibelsällskap. I viss grad betecknande för ändringen i det religiösa tidsläget är, att J. Wingård, som drottning Lovisa Ulrika anlitat som biktfader och öfverhofpredikant, och som räknas bland neologiens typiska representanter, var en af de första biskoparna, som trädde i spetsen för ett sällskap af berörda slag. Tvenne år därefter firade *Lunds* stifts bibelsällskap sitt första årsmöte med biskop V. FAXE såsom ordförande. Sedan redan 1808 till följd af ett par skottars bedrifvande ett s. k. *Evangeliskt sällskap* blifvit bragt till stånd i vårt land och satt som sitt mål att låta trycka och sprida religiösa traktater, började detta omsider med stöd från Brittiska och utländska bibelsällskapet att

jämväl utdela biblar och nya testamenten. Ur detta sällskap utvecklade sig 1815 *svenska bibelsällskapet*, som till sin förste ordförande kallade den för kristligt nit kände grefve M. ROSENBLAD. De föredömen, som bildandet af de nämnda bibelsällskapen gaf, eggade inom kort flera biskopar att taga initiativ till grundandet af liknande föreningar inom sina respektive stift. Ärkebiskop J. A. LINDBLÖM, som, enligt hvad som blifvit visat, i tidigare år hållit »sunda förnuftet» som rätta ledstjärnan i hvad som rör religionen, erkände nu mera värdet hos den gudomliga uppenbarelsens urkund och trädde i spetsen för ett bibelsällskap för *ärkestiftet*, Biskopen i Skara, T. WEIDMAN, som af Gustaf III blifvit insatt i sitt ämbete och var ett barn af sin tid, gjorde sammaledes för *Skara* stift. Vid samma tid, 1817, bildades på förslag af biskopen, friherre L. MÖRNER ett dylikt sällskap i *Växjö* stift, liksom ock ett grundades i *Karlstad* stift under ledning af dess biskop O. BJURBÄCK. Detta år, 1817, som befäste minnet af Luther som gjorde till sitt mål att göra bibelordet tillgängligt för den stora allmänheten, bevittnade uppkomsten äfven af ett femte bibelsällskap, nämligen ett i *Hernösands* stift, där förslag därom väcktes af biskop E. A. ALMQVIST, hvilken i yngre år varit en tillgifven anhängare af Kants filosofi, men omsider omfattat kyrkans tro såsom uttryck för sin teologiska åskådning och sedan genom lärda skrifter gaf vapen i händerna år neologiens motståndare och genom plikttrogen vård om sitt stift beredde sig ett aktadt namn inför eftervärlden.

Biskop M. STAGNELIUS föranledde uppkomsten af ett bibelsällskap i *Kalmar* stift 1818. Omsider utfärdade biskopen i *Linköping* CARL VON ROSENSTEIN, numera supranaturalist, ett upprop till stiftets inbyggare angående bildandet af ett bibelsällskap. Hans upprop möttes — såsom är nämnt — af lifligt bifall ej blott bland stiftets präster utan lika mycket bland dess lekmän. Redan vid sällskapets första sammankomst, 1819, räknade det flera hundra medlemmar, ett tecken till att lekmännen ej sågo på skriftordet med samma ovilliga blickar som förr, och således att en ändring i allmänna tänkesättet hade inträdd. Religionen skulle ju numera komma till heders till och med i staternas inbördes förhållanden. Man lefde i den heliga alliansens tid. Biskop Rosenstein yttrade vid bibelsällskapets första årshögtid i Linköping, att han nog tidigare haft i sinnet att taga ett steg för att komma åstad ett sådant sällskap i Linköpings stift, men han hade dröjt i afvaktan på en förbättrad bibelöfversättning. Men då utsikterna att bekomma en sådan under

den närmaste tiden försvunnit, hade han ej velat längre dröja med att skaffa stiftet ett dylikt. Behovvet däraf var tydligt, ty, »till den visdom, som genom detta eviga lifsens ord blifvit för mänskligheten uppenbarad, har nyhetsandan velat intränga, och det forskande människoförnuftet, glömmande gränserna för sin fattning, har velat efter godtycke tillägga, borttaga, omskapa de himmelska sanningar, hvilka det hade bort erkänna och djupt värdera såsom sitt *enda* säkert ledande ljus». Han påpekade ock, hurusom bibeln numera började efterfrågas, hvarföre tiden vore inne att följa de exempel, som andra stift hade gifvit att upprätta sällskap, som satte till sitt mål att se det vaknade behovet till godo.

Sin tanke om religionen och åhåga att befrämja den antydde Rosenstein själf i ett bref den 17 mars 1809 till sin vän ärkebiskop Lindblom då han vördsamt anmodade denne att stödja hans kandidatur till den efter M. Lehnbergs död lediga biskopsstolen i Linköping. Han försäkrade ärkebiskopen, att hos honom ej skulle komma att »saknas den värma för religionen, fosterlandet och läroståndet, den stadga i principer och den foglighet i åtgärder, hvilka nu bättre än någonsin synas behöfvas hos ståndets styresmän». Rosenstein vann sitt mål och bevisade som biskop den utlofvade värmen för religionen, om än icke mer glödande än hos supranaturalisterna i allmänhet. Han ägde nog öga för det väsentliga i kristendomen, men han uttryckte sig understundom i sina predikningar på ett sätt, som tyder på, att han ej gjort sig fri från den gängse tidens ytliga predikosätt. När han vid prästmöte 1820 före sin afflytting såsom ärkebiskop till Uppsala sista gången talade till prästerskapet i Linköpings stift, riktade han till det några väckande och allvarliga ord vittnande om kristligt nit och pastoral omsorg. men som ej ställde stiftets kleresi och landets präster i allmänhet i en fördelaktig dager. Han framhöll, att tiden ännu hade sina lyten och tillade: »Vid redligt och opartiskt eftersinnande igenfinna vi tyvärr, att vårt eget stånd icke kan alldeles frikännas från delaktighet i villan. Mången intränger sig i läroståndet utan annan inre kallelse därtill än oduglighet till alla andra yrken, utan kunskaper och arbetshåg, utan allvarlig religionskänsla, utan bön, utan tro, utan helgelse» o. s. v. Han förmanade prästerna att framställa sig som en eftersyn till goda gärningar, med *oförfalskad* lärdom, med ärlighet, med hälsosamma och ostrafliga ord (Tit. 2:7). M. WALLENBERG, som efter von Rosenstein intog biskopsstolen i Linköping, angaf sin supranaturalistiska ståndpunkt t. ex. i det högtidstal,

som han 1819 höll vid Linköpings stifts bibelsällskaps sammankomst. Han yttrade däri bland annat, att han erkände förnuftets otillräcklighet att genomskåda Gud, och han tillade: »Gudomliga religion! Inom dina landamären höjer sig ljusets, vishetens och dygdens tempel». Han prisade Gud, därför att han utrustat människans med härliga egenskaper »för att nå den sällhet, hvartill han danade henne, men han ville, att hon själf skulle göra sig sällheten *värdig*». Han anmärkte dock, att hon får räkna sig till godo Kristi förtjänst, och äfven att »förnuftet har sina gränser». Det är samma osäkra balanserande på gränslinjen mellan neologi och ortodoxi, som kunde iakttagas hos många hans ståndsbröder och äfven hos många lekmän denna tid. I ett ämbetsbref, som domkapitlet i Linköping 1827 utsände till stiftets prästerskap, lät han kapitlet bland annat säga: »Närvarande tids lynne har fått en mera religiös prägel», men han tillade därpå följande varning: »Hafven icke blindt förtroende till den beprisade gudaktighet och den mera allmänt yttrade religionskänsla, hvarunder man någon gång jämfört närvarande tidevarf med det förflutna som fordom fariseen med publikanen». I ett ämbetsbref 1829 förmanade han »den kristlige läsaren» att åt det »outsläckliga lycksalighetsbegäret» anvisa dess »osvikeliga mål» och ådagalägga, att en sann gudsfruktan är det borgerliga samhällets yppersta stöd, och att det enskilda lifvet hämtar från samma källa alla hjärtats behof af tröst, kraft och salighet.

Riktande fortfarande uppmärksamheten på det teologiska åskådningssättet bland prästerskapet, särskildt det inom *Linköpings* stift, vilja vi hänvisa till en del uttalanden af några prästmän därifrån för att gifva en ledtråd för ett omdöme om den religiösa opinionen bland kyrkans därvarande tjänare, Stiftets domprost under tiden 1801—1823 var JON. DUBB, som var bördig från V. Husby i Östergötland. I de predikningar, som han efterlämnat, gifver han uttryck åt en rent neologisk ståndpunkt. I en predikan på fjärde söndagen efter påsk, däri han visserligen betygar, att, »förnuftet ej är tillräckligt för att skaffa en sann öfvertygelse om Jesu höghet och hans medlareämbetes saliggörande beskaffenhet, men däri han ock betonar den skada, man gör kristendomen genom att bringa förnuftet i vanrykte, förklarar han det vara människans rätt att vädja till förnuftet för »att icke blindvis utan efter val och pröfning af grunderna antaga uppenbarelsens läror». Förnuftet skall bestämman »tillförlåteliga kännetecken på den lära,

hvilken uppgifves såsom från Gud utgången» — — »undersöka, om den är med den Högstes egenskaper öfverensstämmande». »Vid den gräns, där det mänskliga förnuftets åtgärd stannar, fattar oss den helige Andes upplysande och förbättrande nåd, som gifver tron lif och lifsrörelse.»¹ Som han lägger stor vikt vid denna förnuftets pröfvande verksamhet, utbrister han i t. ex. en predikan på fjortonde söndagen efter Trefaldighet: »Hvadan så mycken otro ibland oss, om icke af den lättrogna lättsinnigheten, som mottager och förkastar utan tillbörlig pröfning! Hvadan så mycken förödelse i dygdernas rike, om icke af den lättrörda lättsinnigheten, som blott ledes af det yttre skenet och därför står orörd af dygden!»

Starkare påverkad af den djupare religiositet, som tiden medfört, var Sam. J. HEDBORN, om hvars psalmdiktning något blifvit förut sagdt. I sin ungdom hade han tillhört fosforisternas parti och hade ej gjort sig känd för en varmare gudsfruktan utan snarare för motsatsen, men i lidandets skola synes han mognat för en innerligare och djupare uppfattning af religionen. Om honom skref J. O. Wallin den 30 januari 1814 till ärkebiskop J. A. Lindblom: »Hedborn har i år fått Lundbladiska priset, oaktadt något motstånd från visst håll. Han kunde både förtjäna och behöfva denna uppmuntran, sedan han så tidigt trädt ifrån bespottares väg.» Om hur han kom att öfvergifva denna väg, skref han den 24 december 1812 till Lindblom: »Snart i tre år har jag stått under Herrans aga. En stor fysisk svaghet förenad med den djupaste hypokondri har gjort mig oskicklig att öfva mitt prästerliga kall. Jag har däröfver varit nästan tröslös, men fann slutligen i religionen en ljuf tillflykt. Jag är således, ehuru än sjuklig, mindre olycklig och kan säga med David: 'Jag hade mycket bekymmer i mitt hjärta, men din tröst gladde min själ'. Jag beslöt visa en mängd olycklige kristendomssyskon samma väg till hugsvalelse. Så har jag skrifvit dessa psalmer. »Han hänsyftade i dessa ord på den lilla samling psalmer, som han låtit åtfölja brefvet. Sin nya syn på lifvet hade han redan i ett föregående bref af den 9 mars 1812 yppat för Lindblom, i det han uttalade sitt bekymmer öfver den andliga sömnaktigheten i tiden: »Samtidens kristna hafva för mycket insupit indifferentismen, och, när de skriva, hvad de kalla andligt, så blir det kommunt för hedning, jude, muhammedan och kristen».

Hurusom inom Linköpings stift öfvergången till en renare

¹ DUBB, J.: Högmässopredikningar, Örebro 1837, sid. 230 f.

trosuppfattning skedde under en ganska långsam brytning mot neologiska tendenser, kan man märka af de tal, som höllos vid bibelsällskapets sammanträden under de tidigare åren af dess tillvaro, och vid hvilka utan tvifvel mera representativa prästmän voro vidtalade att officiera. Att M. WALLENBERG, som höll festtalet vid sällskapets första sammankomst, uttalade sig i supranaturalistisk riktning, är redan nämnt. Prosten G. ROSÉN, som fullgjorde samma åliggande vid nästföljande års högtid, vitsordade, att mycken tvekan förspordes, huruvida bibeln kunde vara »en läsning för menigheten». För egen del ansåg han, att den vore »afsedd för alla grader af förstånd, enär den måste andligen dömas». Högtidstalaren vid bibelsällskapets sammanträde 1821, den redan i det föregående omnämnde kontraktsprosten MATTIAS STENHAMMAR i Risinge, som förr uttalat ett lifligt instämmande i den religionsuppfattning, som Lindbloms journal för präster företrädde, rörde sig ännu i neologiens uttrycksformer och i ett pråligt språk. Uti sin oration vid tillfället yttrade han till sina åhörare: »Den tacksamhet, mitt hjärta ägnat det Högsta väsendet, är tillika en gärd af religionen till eder». När sällskapet 1822 firade sin högtidsdag, höll en annan af stiftets mera ansedda prästmän, kontraktsprosten i Skeninge M. SUNDEVALL, festtalet och intygade, att meningarna voro ganska delade, huruvida sällskapet ens hade något existensberättigande; att somliga höllo före, att bättre vore, om de medel, som nu offrades på sällskapets intressen, och det nit, som ägnades detta, i stället offrades på att lindra lidande medmänniskors nöd. Den af neologerna beprisade dygdens hufvudsumma sammanfattades ju i barmhärtighet och ädelmod. Jämväl vid sällskapets årssammankomst 1824 betonade den då tjänstgörande talaren, kontraktsprosten C. A. JURINGIUS i Kimstad, att alltjämt mången betraktade sällskapets sträfvanden att sprida den heliga skrift som onyttiga, ja, att de funnos, som betraktade dem rent af som skadliga, och hvilka i stället allt fortfarande förordade, att de insamlade pengarna måtte användas på nyss nämnda filantropiska ändamål. Juringius hade redan i fädernehemmet lärt värdera neologien, och att döma efter en hans inbjudning till deltagande i en jubelfest i Norrköping 1830 till minne af kristendomens införande i vårt land behöll han sin tidigare uppfattning, att vetande är det väsentliga i gudsförhållandet, men han delade kanske den meningen, att den stora allmänheten var för okultiverad att omedelbart ur bibeln tillägna sig detta. I nämnda inbjudning yttrade han: »Hvad kan väl hafva större

inflytande på vårt sanna väl än en tillförlitlig kunskap om det Högsta väsendet och våra förbindelser till detsamma». Prosten A. WIKBLAD i Säby, som 1827 tjänstgjorde som talare, upptog till pröfning den omtvistade frågan, huruvida en allmännare läsning af den heliga skrift kunde anses nyttig. Man hade ju i långliga tider kunnat nöja sig med, hvad prästen förkunnat och förklarat af bibeln. Hvarför skulle det nu vara så angeläget att sätta den i händerna på menige man? För sin del trodde prosten, att bibelläsning ej vore »nödvändig för hvar och en kristen för att *lära* religionen». Han höll före, att bibelläsning kunde blifva skadlig genom att hos de läsande framkalla egenrättfärdighet, i det att de menade sig genom denna läsning förvärfva förtjänst inför Gud. Han ville dock ej neka till, att den *kunde* bli en källa »till stadgad tro och öfvertygelse, till gudaktighet», o. s. v. Han beklagade emellertid, att »en anda yppat sig, som gjorde anspråk på gudelighet», ty han befarade, att den kunde urarta till separatism. Med tanke på denna fara trodde han lyckligast vore, om allmänheten i »religionsvägen» kände allenast bibel, psalmbok och katekes, bibeln »dock endast i urval». När prosten D. U. WIDÉN i Östra Husby 1828 höll högtidstalet, förspordes en varmare medkänsla med de framträdande tecknen till en djupare uppfattning af bibelordets betydelse, uti hvilka han såg löften om ett allmännare uppvaknande ur likgiltigheten för Guds uppenbarade ord.

De anförda profven ur tal af östgötapräster vid bibelsällskapets sammanträden ge vid handen, att en del af stiftets mera betydande prästmän ej nog beaktade den särskilda gudomliga uppenbarelsens betydelse för det personliga lifs- och kärleksförhållandet till Gud. Det af supranaturalister och äfven af neologer ofta behandlade ämnet om förnuftets och uppenbarelsens betydelse för religionen dryftades fortfarande. En präst C. A. GREVILLIUS, med tiden prost i Veta och Viby, predikade 1818 i Vadstena om »en vid tanken på den sista räkenskapen bedröfvad själsfråga: Hvad skall jag göra? besvarad af förnuftet och uppenbarelsen». »Förnuftet säger: Uppfyll dina plikter» o. s. v. Den som uppfyller sina plikter, »han bäfvar icke för samvetets dom. Huru frimodig kan han icke då möta dödens och evighetens ankomst vid hvad ögonblick som helst» etc. »Detta försäkrar oss förnuftet, och dess föreskrifter förtjäna i sanning att aldrig lämnas ur sikte.» Men, anmärkte han, dessa tröstegrunder äro dock otillräckliga. Vi behöfva ock söka Jesu nåd.

I hvad mån och huru länge efterdyningarna af neologien framträdde inom andra stift, våga vi ej döma om i följd af bristande källkunskap, men utan tvifvel visade sig äfven där regressen i form af supranaturalism. Professor C. G. ROGBERG i Uppsala, som vann ett stort namn som andlig vältalare, och som där inlade mycken förtjänst om den praktiska prästbildningens höjande, medan han där var anställd vid akademiens prästbildningsseminarium, ytttrade sig i en predikan vid filosofie magisterpromotionen där 1818 på ett sätt, som låter oss förstå, i hvilken anda han ledde de blifvande prästernas undervisning. Han talade om visdom och utlät sig så: »Det forskande förnuftet behöfver ett ljus, ett annat ljus än sitt eget för att skåda in i sin inre värld». Kallen det, hvad I viljen. »Gudsfruktan kallas detta ljus på människospråk och är klarare än solen och all stjärnor, en strimma af den Allsmäktiges härlighet. Herrens fruktan är vishetens rot och vishetens krono». — Vid universitetet i Lund verkade från 1812 M. E. AHLMAN som föreståndare för därvarande teologiska seminarium, och efter att ha blifvit professor vann han berömmelse genom att där väsentligen bidraga till prästbildningens höjande i vetenskaplig grundlighet. Ett ännu starkare och mera reformerande inflytande på prästkandidaternas vid det sydsvenska universitetet utdanning för sitt blifvande kall som själasörjare i församlingarna öfvade den förut nämnde stadskoministern i Lund HENRIK SCHARTAU. Väl hade han till en början känt sig dragen till herrnhutarnes lärouppfattning, men sedan omfattade han fast och stadigt kyrkans tro och vände sig med kraft och öfvertygelse både mot herrnhutismen och neologien. Hade den förra trosläran betonat den andra trosartikeln och neologien den första, lade Schartau däremot tungdpunkten på den tredje och sökte för sina lyssnande skaror utreda »nådens ordning». Med dessa förhållanden vid de begge universitetet för ögonen kunna vi väl taga för gifvet, att de generationer af präster, som numera danades, icke fostrades i en neologisk åskådning. Då i Uppsala Ödman jämte Rogberg invercade på prästbildningen kom däremot supranaturalismen att där färga undervisningen.

Till Schartaus katekisationer och föredrag lyssnade folk af alla samhällsklasser, äfven universitetslärare, såsom t. ex. juris professor J. HOLMBERGSSON, professorn i teoretisk filosofi M. FREMLING, professorn i anatomi A. H. FLORMAN m. fl. Ingen bland kyrkans lärare torde kraftigare än Schartau bidragit till att bortrensa resterna af neologien. Som han icke genom sitt ämbete intog någon

lärareställning vid universitetet, var hans inflytande på den praktiska prästbildningen blott beroende af hans verksamhet som predikant och kristendomslärare i församlingen, men den var nog för att flerstädes i vårt land sätta en viss prägel på det religiösa lifvet, märkbar ännu snart hundra år efter hans bortgång ur tiden och vittnande om den andemakt, som utgick från honom. Att äfven från många andra predikstolar i landet en ogrumlad kristendom förkunnades, lider intet tvifvel. Vi fästa här uppmärksamheten dock endast på ett par, som gjort sig mera bekanta som det gudomliga ordets budbärare, och som kunna betraktas som förelöpare till de män, som något längre fram i århundradet gafvo uppslaget till de då vidtgående andliga rörelserna i vårt land. En sådan förelöpare var i Småland komministern i Hälleberga PER LORENZ SELLERGREN, som 1814 genom J. Arndts bok »Om den sanna kristendomen» blef omvänd och sedan som predikant och själasörjare kom att framkalla en betydande religiös rörelse, hvilken verkade väckande äfven på prästerskapet i Växjö stift. PER NYMAN, som tillhörde samma stift, verkade ock som ett uppfriskande salt inom kyrkan under särskildt sina tidigare ämbetsår. Inom Västergötland och Halland framkallades en andlig rörelse af komministern i Svenljunga J. O. HOOFF, och inom Linköpings stift var JONAS JANZON, omsider kyrkoherde i Säby, i yngre år en högt värderad predikant i äkta biblisk anda.

Till sist må yttras ett par ord om de rationalistiska ideernas inverkan på *prästerskapets* inom Linköpings stift *moralitet* mot slutet af ifrågavarande tidsskede. De förut anförda afskedsorden af ärkebiskop C. v. Rosenstein vid prästmötet 1820 tyda på, att sedelifvet inom därvarande prästerskap lämnade åtskilligt öfrigt att önska. Prosten Sundevall, den förutnämnda talaren vid bibelsällskapets sammanträde 1822, betygade, att det sedefördärf, som under den förra tiden uppammats, ännu kunde spåras bland kyrkans egna tjänare, och, när Juringius två år därefter höll tal inför sällskapet, anspelade äfven han på moraliska brister bland ämbetsbröderna. Tidens moraliska kräftsår, dryckenskapen, frätte äfven på deras lif. En liten erinran, om hvilka excesser i det afseendet prästerna kunde tillåta sig, gifver ett privatbref från dåvarande kyrkoherden i Veta och Viby sannolikt till konsistorienotarien, som då var en myndig och förmögen man. Brevet har kommit att blifva ligande bland konsistoriums akter för 1825. Kyrkoherden ursäktar sig för att han under det förflutna prästmötet underlåtit att

göra den senare något besök. Han försäkrar, att han ej vågade sig »in i brors muntra och proppade gille». Han fruktade nämligen, att hans »podagriserade ben» ej skulle skyddat honom »från ett lika öde, som öfvergick den svenske kongen, som drunknade i ett mjödkar».

Huru bland den stora allmänheten inom stiftet det sedliga lifvet utvecklats sig under intryck af de bildade klassernas afkristning under det föregående tidevarfvet, kan här endast i förbigående antydast. I berättelser från pastorer till det prästmöte, som hölls 1825, förekomma uttalanden, som ej vittnade fördelaktigt om tillståndet bland den stora allmänheten i vissa orter. Pastor i Kvillinge, en församling i Norrköpings närhet, yttrade, att, om än i visst afseende tillståndet kunde anses »tröstande», var det dock »ännu mera beklagansvärdt» i andra. Kyrkoherden i Hallingeberg, en socken i stiftets sydöstra del, beskärmade sig särskildt öfver det dåliga exempel, som ståndspersonerna gåfvo åt folket. Själfva besökte de sällan den allmänna gudstjänsten, uteblefvo från kristendomsförhören och lade hinder i vägen för pastor att hålla husförhör i de gårdar, som de bebodde. En komminister, J. F. SANDRY, som predikade vid nämnda prästmöte, betygade därvid: »Den grofva okunnighetens mörker är skingradt» — — »men beklagligen visar sig i våra tider mer än någonsin kallsinnighet, ja, förakt för religionen, lättsinnighet, öfverdrifven sinnlighet. De gifvas, som tro sig ha rätt att »anse som misstänkt och att förkasta allt, som öfvergår naturliga förnuftets krets, som förr vilja göra sig olyckliga och hopplösa än underkasta sig trons lydnad, som afgöra med myndighet det, hvarom de äro i okunnighet», etc.

Liksom äfven i denna öfvergångstid bland kleresiet funnos nitiska förkunnare af en lifgifvande kristendomslära, träffades ock bland stiftets lekmän personer, som satte in sin kraft för att befordra en innerligare kristendoms tillväxt. En sådan man var EDVARD FR. VON SALTZA. Denne egendomlige man, som umgicks med andeskåderi, skref romaner, teaterstycken och poesi, ägnade ock ett varmt nit åt utbredningen af ett allvarligare kristendoms-lif. Han utgaf en bönbok, som vann ett så varmt erkännande, att den upplefde öfver fyrtio upplagor. Hans »kristliga betraktelser öfver altarets sakrament» utgick äfvenledes i flera upplagor, och dessa bägge högt värderade böcker voro ej de enda skrifter, hvarmed han sökte befordra det kristna lifvet i församlingarna. Genom att insända till psalmbokskommittén bearbetningar af psal-

mer i den gamla psalmboken sökte han ock bidraga till en lycklig utgång af psalmboksarbetet. Fastän hans välmenta bidrag ej mötte det erkännande, som han önskat, vittna de dock såväl som hans bref till ärkebiskop Lindblom i psalmboksfrågan om hans angelägenhet att med dem gagna vår kyrkoförsamling. För egen del var han öfvertygad om att hans bidrag borde kunna vara till gagn. Han nämnde i sitt bref till Lindblom, att, om de blefve tillbakavisade af psalmbokskommittén, han själf ämnade låta trycka dem, »ty» — sade han — »att de för den enfaldige äro passande, det säger mig mina egna känslor, ty det, som kommer från hjärtat, går till hjärtat». »Då Gud lämnar sin välsignelse till de 108 psalmer, jag redan omarbetat, skola de säkert uträtta något godt.» »Med skäl» — skref han — »vänta vi oss en psalmbok mäktig att uppmuntra oss till Guds värdiga lofsång, passande att lämna oss mod och styrka i dess (= lifvets) afgörande ögonblick, och icke en grann visbok, rik på poetiska dikter men tom på styrka och föda för själen.¹

För så vidt som all slags rationalism i religionsfrågor är ett utslag af förnuftets begär att kritiskt döma om sanningshalten af religionens öfversinnliga moment, voro de ofvan beskrifna formerna däraf ej något uteslutande egendomligt för det betecknade tidskedet, men eftersom de i den protestantiska kyrkans historia framträda skarpt kontrasterande mot den dittills rådande ortodoxien och karakteriserade teologien under upplysningstidevarfvet, beteckna de dock ett afgränsadt skede i den protestantiska kyrkans utveckling, ett skede med egen tidsfärg och utan *full* motsvarighet i någon annan tid.

G. Westling.

¹ Bref af d. 19 dec. 1819: Lindblomska brefsamlingen.

Genmäle.

Med anledning af den efterskrift, som kyrkoherde Lundström fogat till mina i förra årgången af Kyrkohistorisk Årsskrift införda Meddelanden om Ösels kyrkliga förhållanden under åren 1645—1650, anhåller jag att få anföra följande.

Kyrkoherde L. yttrar, att det ur forskaresynpunkt icke kan annat än beklagas, att min framställning »på flere punkter är synnerligen svår för att icke säga omöjlig att verifiera, då gjorda sifferhänvisningar afse Livonicasamlingen, sådan den befann sig före sitt fullständiga omordnande för rätt många år sedan». Kyrkoherde L:s beklagande visar, att han ej gjort något försök att »verifiera» min framställning. Vid ett besök på riksarkivet återfann jag genast utan ringaste svårighet i *en enda* bunt alla de handlingar i Livonicasamlingen, till hvilka jag hänvisat, utom en enda. Denna bunt bär på ryggen titeln »Revals biskop och konsistorium till Kungl. Maj:t — 1672». Efter det aktstycke, som där saknades — den i min uppsats omnämnda skrifvelse, som 1650 inlämnades till drottning Kristina av deputerade från Ösel — sökte jag verkligen icke, emedan jag förmodar, att den lätt igenfinnes bland andra skrivelser till regeringen från ridderskapet på ön.

I flera hänseenden ogillar kyrkoherde L. de åsikter, jag uttalat i mina Meddelanden, men den viktigaste skiljaktigheten mellan oss anser han framträda vid besvarandet af spørsmålet, »om Ösel bör räknas till Estland eller Livland under den tid, som är i fråga». För egen del menar han, att ön bör hänföras till Livland. Om mig tror han, att jag »opererar med föreställningen, att Ösel genom en kunglig resolution blifvit helt och hållet såsom en integrerande del införlifvadt med Revals biskopsstift och därmed med Estland». Huru kyrkoherde L. fått denna uppfattning, kan jag alls icke begripa, då jag endast påstått, att Ösel omöjligen under tiden 1645—50 kan anses såsom införlifvadt med Livland, eftersom det hade egen borgerlig förvaltning och var i kyrkligt hänseende förenadt med

Revals biskopsstift, hvilka förhållanden ej kunna bestridas. Att Ösel under samma tid skulle höra till Estland annat än i kyrkligt hänseende, har jag aldrig tänkt och aldrig yttrat. Ön kan ju betraktas såsom en i öfrigt af de andra Östersjöprovinserna oberoende del av det svenska väldet, I denna punkt svärfvar kyrkoherde L:s polemik mot mig i luften.

Att Ösels kyrka under åren 1646—1650 var förenad med Revals biskopsstift kan kyrkoherde L. ju icke förneka, men han söker göra gällande en helt annan åsikt om beskaffenheten af denna förbindelse, än den jag framställt. I växlande uttryck försäkras det, att den var af »rätt tillfällig natur» och att den var »ett löst personligt samband», »en personalunion om ens så mycket». Och detta skulle framgå af min egen framställning! Jag vågar tvifla. De skäl, hvilka kyrkoherde L. anför för sin mening, äro, så vidt jag kunnat se, endast följande: att i regeringens af mig anförda resolution d. 29 aug. 1646 står, att biskop Jhering och hans konsistorium skulle in ecclesiasticis hafva ej inspectionem utan instructionem öfver Ösels befolkning, att regeringen där endast medgaf, att Ösel finge »conjungas» med stiftet i fråga, och att regeringen ej bestämde, för huru lång tid denna anordning träffades. Mot dessa skäl vilja vi först framhålla, att innebörden af ordet instruktion utan tvifvel är densamma som af ordet inspektion eller uppsikt. Detta bestyrkes af flere omständigheter. Så heter det t. ex. i regeringens skrifvelse d. 31 aug. 1646 (R. reg.) till guvernören på Ösel Anders Eriksson, att den för godt funnit att lägga Ösel i dess andliga administration »under» det Revalska biskopsdömet och förordnat biskop Jhering våra undersåtar där på landet till en andlig förman. I många andra handlingar begagnas just ordet inspektion. Så skrifver t. ex. Jhering och hans konsistorium d. 12 sept. 1649 till regeringen, att denna för 3 år sedan lagt Öselske provinsen i stället för Allentaken och två socknar i Wierland »under episcopi *inspection* och consistorie revaliensis jurisdiction». Allra tydligast framträder riktigheten af mitt gjorda påstående därutinnan, att Jhering faktiskt uppträdte med full biskoplig makt och myndighet och utöfvade inspektion på ön, hvilket väl icke skett, om han ej haft rätt därtill. Ordet conjungas säger oss ingenting om förenings beskaffenhet. Det behöfver ej alls beteckna en lös union. Andra uttryck användas också om föreningen. I rådsprotokollet d. 27 sept. 1646 heter det t. ex., att Ösel skulle »läggas till» Revals biskopsdöme. Hvad slutligen angår förhållandet, att i resolutionen

d. 29 aug. 1646 ingenting yttras om tiden, under hvilken föreningen skulle bestå, så talar detta just icke för kyrkoherde L:s uppfattning om föreningens beskaffenhet utan snarare tvärtom.

För min del hyser jag en helt annan åsikt än kyrkoherde L. om beskaffenheten af förbindelsen mellan Ösels och Estlands kyrkor, en åsikt, som jag tror vara mycket bättre grundad på källornas vittnesbörd. Det är nog sant, att föreningen icke blef långvarig, men däraf följer alls icke, att den från början afsetts att vara tillfällig. När kyrkoherde L. talar om »den svenska regeringens kanske, när allt kom omkring, nog så ovilliga medgifvande till den tillfälliga ecklesiastika förbindelsen mellan Ösel och Estland», beder jag att få fråga: Huru kan kyrkoherde L. veta något om regeringens större eller mindre villighet? Källorna tala ej därom. Som orsaker till föreningen anföras dessa endast två förhållanden — det ena, att ön var allt för liten att bilda eget stift, och det andra, att regeringen lofvat biskop Jhering ersättning för den del af stiftet som han måst afträda till Narvas superintendenti. Det finnes ett gifvet sammanhang mellan nämnda frånskiljande från Revals stift och sagda stifts förvärfvande af Ösel. Detta sammanhang framgår äfven däraf, att då Ösel åter skildes från det revalska stiftet, fick detta igen väl icke allt men största delen af hvad det förlorat. Påstår man, att regeringen blott velat för en kortare tid förena Ösels kyrka med Estlands, så bör man också, synes det mig, hålla före, att öfverflyttandet af Estlands östra del till superintendentien i Narva endast skulle vara tillfälligt, hvilket aldrig påståtts. Detta bidrar just icke att öka sannolikheten af kyrkoherde L:s mening. I själfva verket finnes intet stöd för densamma i handlingarna. Ansåg regeringen ön för liten att utgöra ett eget stift, så är det klart, att den ansåg, att densamma borde för framtiden förenas med något annat kyrkligt område. Om valet nu föll på det revalska stiftet, kan man då tro — utan att stöd finnes därför i handlingarna — att regeringen tänkte sig denna förening såsom tillfällig och att dess mening var, att Ösel längre fram skulle läggas till Livlands kyrka? Det är att märka, att ej heller 1650, då Ösel på af mig angifna grunder skildes från Revals stift, sattes något dylikt i fråga, ehuru de dåvarande superintendenterna i Livland, Stalenus och efter honom Klingius, voro svenskar, utan bestämdes det, att en superintendent skulle på ön förordnas, som skulle »förefallande casus consistoriales upptaga och decidera och eljes med samma myndighet som andra superintendenter i riket sitt

ämbete administrera» (Res. d. 14 nov. 1650 R. reg.). Min åsikt är därför, att då Ösel 1646 lades till Revals stift, var meningen, att föreningen skulle blifva beståndande.

Otillfredsställande synes mig också kyrkoherde L:s åsikt vara, att den »ecklesiastika förbindelsen mellan Ösel och Estland näppeligen innebar mer än en kyrklig personalunion om ens så mycket». Med personalunion brukar man ju mena en union, i hvilken de förenade parterna stå ganska oberoende i förhållande till hvarandra och hafva föga mera gemensamt än öfverhufvudet. Var nu den kyrkliga förbindelsen mellan Ösel och Estland af sådan beskaffenhet? Att den icke af regeringen var afsedd att blifva en lös personalunion, framgår tydligen af biskop Jherings uppträdande både vid visitationen på ön och senare. Han föreskrifver, att viktigare mål skulle hänskjutas till Revals konsistorium, där öns prost erbjöds att taga plats, och han kallar dess präster att tillsammans med de estländska prästerna infinna sig vid synoden i Reval. Hans sträfvan att sammansmälta det nyförvärfvade området med Estland i kyrkligt hänseende är tydlig. Han vill, att på ön skall likhet med kyrkobruken i Estland iakttagas, han påbjuder för katekisationer den ordning, som antagits för hans stift vid synoden i Reval 1645, och han kvarlämnade efter sin visitation till ledning för husbesöken den »undervisning», som var föreskrifven för prästerna i Estland. Han har tydligen behandlat ön såsom införlifvad med Revals stift, och det hade han väl icke kunnat göra, om han ej vetat, att hans mening öfverensstämde med regeringens. Jag tror därför, att jag ej handlat missvisande utan riktigt, då jag betraktat Ösel under ifrågavarande korta skede såsom en del af Revals stift. Sådan var enligt min uppfattning dess af regeringen bestämda ställning, och denna ställning fortfor att äga bestånd till 1650, då ön blef ett eget stift. Den upphäfves ingalunda därigenom, att olikheter i flere afseenden förefunnos mellan de kyrkliga förhållandena på Ösel och i den öfriga delen af stiftet, såsom i kyrkobruken. Kyrkoherde L. vet mycket väl, att olika ceremonier förekommo i olika delar af Livland, utan att dessa därför upphörde att vara delar af samma stift. För öfrigt anser jag det alldeles felaktigt att påstå, att under tiden 1646—50 »hela det gudstjänstliga lifvet burit icke det estniska utan det livländska stiftets struktur och prägel». Vi veta nämligen bland annat genom det estländska prästerskapets uppgifter, att man både före och efter Jherings tid på ön använde estländaren Stahls berömda Hand-, Haus- und Kirchenbuch, och att psalmerna,

som befolkningen där sjöng, voro de i nämnda bok intagna öfversättningarna till det reval-estniska språket. (Se t. ex. en skrifvelse från det estländska prästerskapet till biskop Gerth. 1689. Liv. 349 före omordnandet af Livonicasamlingen.) När Ösels kyrkohistoria blir närmare undersökt, skall det nog visa sig, att dess kyrka bär spår af en stark påverkan från Estland, hvilket ju ock är naturligt, då befolkningen där och på ön talade samma språk, den reval-estniska dialekten. Äfven »conjunctionen» under Jhering, som enligt kyrkoherde L. skall hafva varit »af försvinnande liten betydelse», vittnar om samma förhållande, alldenstund man ännu så sent som 1675 finner åtskilliga af Jherings påbud föreskrifna till efterföljd.

Så vidt jag kan finna, har kyrkoherde L. icke förstått orsaken till min önskan, att Ösels kyrkliga förhållanden måtte skildras för sig och ej sammanföras med Livlands. Jag vet väl, att under Livlands namn hafva under den svenska tiden stundom innefattats äfven Ösel och Estland. Jag vet också, att flere band förenade Ösel och Livland under samma tid, men därvid bör man ej enligt min åsikt fästa sig så mycket som därvid, att dessa provinser i fråga om den kyrkliga förvaltningen voro ej »tämligen» utan fullt skilda. År 1650 erhöll Ösel egen superintendent, hvilken, såsom redan meddelats, skulle äga samma myndighet som andra superintendenter i riket, och då Livland försågs med en generalsuperintendent, utsträcktes icke dennes myndighet till ön. Därtill kommer, att Ösels kyrkliga förhållanden både före och efter 1650, såsom också framhållits, starkt påverkats från Estland. På grund af dessa omständigheter anser jag, att kyrkoherde L. saknat skäl för sitt utan bevis framställda påstående, att Ösel efter 1650 måste i ecklesiastikt afseende räknas till Livland, och har jag velat som min åsikt uttala, att Ösels kyrkohistoria under den svenska tiden hellre bör behandlas för sig än framställas som ett slags bihang till Livlands. Därigenom vinnes också större enhetlighet i arbetet. Till försvar för sitt förfarande anför kyrkoherde L. bland annat, att Ösel »odisputabelt hör till det nuvarande Livland» och att den svenska kyrkohistorien ju behandlar äfven Skånes medeltida period. Det är sant, att så har t. ex. Reuterdahl gjort, men för min del betraktar jag hans förfarande som ett exemplum non imitandum. Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslän, Härjedalen, Jämtland och Gottland tillhöra nu Sveriges krona, men så har icke alltid varit fallet. Vore det lämpligt att i en Sveriges historia

också skildra alla dessa provinsers öden, innan de blefvo med vårt fädernesland förenade?

Slutligen en småsak. Kyrkoherde L. har såsom ett misstag anmärkt, att jag kallat Ösels Oberlandgericht för en öfverdomstol. Det har skett, emedan jag funnit denna benämning användas af andra — så t. ex. af Emil Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 209 —, hvilka säkerligen liksom jag vetat, att omtalade domstol var underordnad Svea hofrätt, innan den lades under hofrätten i Dorpat.

Fr. Westling.

MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete.

Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller
1619—1628.

(Forts. från årg. 1915.)

1623.

¹⁰/₁. [I Noreberg] I. D. Johannes [Laurentii Gestricius] pastor [i Norberg] medh sacellano [Magno Andreæ Choriandro] skola om nästkommande söndagh granneligha ransaka, om them som vore borta in visitatione, och then som tå uthan orsaak haffuer varit borta medh sina barn och huusfolk, skall böta till sokne kyrkian och hospitalet 100 jernn till tveskiffes. Hafuer någhon hafft sina barn tillstädes, och icke kommet sielff och doch varit uthan laglighit förfall, skall böta för sigh 4 öre och 4 för hustrun. Treskas han, så skall han stämmas till Capitelet.

²⁵/₁. [XX.] Sacellani apud Cuprimontem effther thet the haffua intet hållit thet som bleff them pålagdt för tu åår sedhan, nemlighän att the skulle hvar sijn veka en gång om daghen gå uthi prestegården till att förhöra om pastor hadhe någhot till att befala them, så skola the böta till Capitelet hvar thera en riksdaler. D. Jsrael [Svenonis Columbus] haffuer lagdt uth, Jtem D. Petrus [Erici Folkernius], en riksdaler.³

¹/₃. V. Nils Pärson i Galtebo och Hans Pärson i Berg i Fernebo soknn, förfrågadhe sigh om theras svärfadher, saligh Christopher Olson i Nolansiö, skulle räknas för ächta eller intet, effter han var född uthi saligh konnung Göstaffs tijdh, tå hans fadher såsom andra präster hadhe frillor, them the intet vore vijdade medh.

¹ Skulle afvakta kapitlets och magistratens beslut.

² Såsom det går till under gräl, ordväxling.

³ Det är f. d. superintendenten Palma, som är så fordrande. Han blef följande år afsatt. Jfr 1619 ¹¹/₈ 4, 1620 ²²/₇ I, 1623 ¹⁰/₆, 1632 ¹⁸/₇ IV, ¹²/₉ III.

Svarades. Effter thesas svärfadher förb[emäl]de Christopher Olsson i Nolansiö är dödh vorden för 29 år sedhan, och tå var han vidh sina sextijio år, så hadhe tå kong Göstaff alleredha varit vidh regementet i tolff eller tretton år, tå han vardt född, och tå var fulle then påveska stadgan uthur landet uthskrapat, så att prästerna finge inga frillor hafua. Blef therföre dömdt, att förb[emäl]d[e] Christopher var född uthaff ächta säng, och om hans fadher hadhe tilförene hafft någhon frilla, så var han tå lagligha vijgd mz henne.

^{27/5.} [XIII.] D. Jonas [Olai Orre] pastor i Grytnäs för thet han hadhe försumat att förhöra ungdomen om bönedagarna såsom ordinantia lydher bötte till Domkyrkian en daler.

^{6/6.} I. H[ustru] Brijta i Bomsara i Tuna pläghar bruka lefierij och signerij emoot qvesan, elfueblästen etc. Hon läste up två långa läsningar ther emoot in præsentialia Episcopi et Capitularium. När hyttebruket går illa för någhon så pläghar hon ock bruka läsningar ther före, såsom hon in præsentialia läste up een long ramsa ther före. Hon hafuer ther före varit exclusiva ab ecclesia alt sedhan Påscha. *Sententia.* Hon skall om nästkommande söndagh eller måndagh recipi in ecclesiam,¹ haffua rijss i handena och stå medh bara axl. Hennes man Göstaff, om han här effter lijdhher någhon som henne besöker, och håller medh henne och icke giffuer præposito tilkenna, skall han stå samma straff.

^{7/6.} [I.] Lars Narfueson, enn tiuff, haffuer lughit sigh ett breff till aff D. Petro [Olai Hjelte] i Malma och gångit ther medh om land, och lughit sigh almosor till, sagdt sina barnn vara aff eld förderfuadhe; förvijst ifrån Arbogha stadh för någhra saker skull; varit offta stämbd till Capitels, men intet achtat någhon stämning bleff therföre banlyst för tu år sedhan. Han haffuer ock i Vestrårs mitt på torget stå på sina knä, och förbannat medh uprichtigha hender till himmelen en borgare ther i stadhen för een saak skull som them var emillan; är ock ther förvijst stadhen. Han kom nu till Tuna och fick thenna *sentens* nemlighen: Han skall antingen här slijta rijs och strax absolveras, eller stå här allenast i morgon medh rijss och bara axl, och sedhan hema i Berke till Mormessa, och intet slijta rijss, komma till Reverendissimum Episcopum ehvarest han tå kan vara stadder, och så absolveras.

¹ Återupptas i församlingen.

² Rekommendationsskrivelse, tiggarbref. Om honom ^{18/6} 1630: Han uppges vara »en tiuff, ogudhachtigh, mootvilligh; haffuer tilförene slijtit rijs i Tuna». Har på nytt »giordt många putzar», hvarför han bl. a. visas ur stiftet eller, om han faller till föga, får stanna där på prof ^{1/2} år.

[III.] D. Israel [Petri Nassenius pastor] in Nåås förfrågadhe sigh om två drenger på Nåås skoogh fem mijl ifrån kyrkian, som äre dödhe vordne i Påschas och theras förvanter haffua för väghens oläglighet skull, icke kunnat komma them till kyrkegården, uthan begrafuet them hema, men nu begära the att pastor ville antingen göra likpredijkning öffuer them ther the liggia eller the vela föra them till soknekyrkian, huru han skall gå ått then saken? *Sententia.* Om han förnimmer att the nylighen för sin död haffua varit till sacramentet, tå skall han låta föra them till kyrkegården, och göra them tienst såsom andra lik. Men haffua the länge sedhan varit till sacramentet, tå skola the likväll föras till kyrkegården, men så skola the giffua någhot till kyrkian. Och ingalunda skall pastor tillåta, att finnarna göra sigh ther någhon lägerstadh.

⁴/₈. Uthi Skultuna. I. Om någhon aff the tyskar som äre vidh messingsbrukt dör, och haffuer hållit sigh till vår Religion, och gångit till sacramentet, han skall niuta samma frijheet medh begrafningen så som en svensk och giffua någhot till kyrkian. Men haffuer någhon thet icke giordt, uthan förachtat vår Religion, och intet gångit till sacramentet, han skall intet komma i kyrkegården. Doch hvar någhon likväll på sitt ytersta gör sijn bekenelse, till vår Religion och sacramentet, och ther på communicerar, så skall han komma i kyrkegården så frampt hans förvanter vela elliest giffua någhot anseelighit till kyrkian.

⁹/₈. I. M. Eliæ [Olai Helsingii] pastoris och M. Erics [Holstenii] Rectoris Sch[olæ] emoot någhra personer ther i stadhen. I. *Emoot h[ustru] Kerstin, M. Hans Dobbertz.* Att hon, när Erich Jöransons barn bars up¹, haffuer förfördt sigh på herr Erich [Laurentij Schult] collegam uthi våpnhuset i många personers närvarelse och sagdt till honom således. 1) Hvi står du här och gömer tigh undan; hvi går du icke medh för liket? 2) Lärer du ick[e] så: Om än tusende fölle på tijn högra sijdha etc. så skall thet doch intet ondt nalkas tigh? 3) J söndags var här bådhe mestare och proster som ginge för lik, men nu så är här ingen. 4) J ären likväll våre heerdar; edher bör göra oss then ytersta tiensten. J moste intet så fly såsom J gören. I then förra pestilentien så voro här prester och dieknar nogh, och sielfue biskopen gick för lik. Alt thetta bekende hon sigh haffua sagt, och var hennes högsta

¹ Skulle begrafvas. Pesten grasserade 1622 och 1623 i Västerås. Jfr ¹⁷/₁ 1624. Herr Erich blef ³¹/₁ 1621 lägsta (tredje) kollega, nu, augusti 1622, förste adjunkt vid Västerås trivialskola. Album Scholæ, s. 2, 3.

klagemål att presterna och dieknarna dragha sin koos och vela intet gå för lik, och sadhe att många i stadhen klagha ther öffuer. Härpå feck hon ett vidhlöfftigt och rett svar, så att hvarken hon, hennes man M. Hans, eller någhon aff borgmestarenar eller rådhmännerna hadhe någhot ther emoot att säija.

II. *Emoot unge Mester Hans.*¹ Att han besöker then galna propheten, som sitter på slottet och förer uth the lögner som han sägher om presterskapet, i thet han kallar them leegeherdar och sägher att the äre intet christne, thetta och annat meer haffuer M. Hans uthi ett barnsöl hoos organisten för heela gestebudz laghet sagt före. Mårten Knutson bekende att han hadhe så giordt i samma gästebudh. Och när han för samma saak bleff tilltalat på Rådstughu cammaren aff M. Elia, bekende han sigh haffua sådana ord hörddt aff honom, och sadhe att han intet kunde döma then propheten, effter han så eenkannerligha kunde säija honom hans synder. Thett vitnadhe borgmestarenar och rådmännerna honom haffua sagt på Rådhuset. Uthi Capitelet sadhe han ock att han intet kunde döma honom effter han straffar synderna, och rådher honom till thet som gått är. Här till bleff honom ock vidhlöfftelighan och rettelighan svarat så att icke heller han hadhe någhot till att svara ther till.

[III.] *Emoot M. Hanses hustru.* Att när Erich Jöransons barnn bars up, så haffuer hon uthi många qvinnors närvarelse sagt om presterna thenna orden: När the få stå på predikestolen och skälla på folk, så äre the tillstädes, men nu så äre the intet tillstädes. Men hon var intet tillstädes.

[IV.] *Emoot M. Hans snickaren.* Att han theslikest haffuer på gatun kallat alla prester här i stadhen legheheerdar, och talat mång annor otiänlig ord.

[V.] *Emoot Aaron Pärsons hustru.* Att hon när Cancellarij tiänares lik upbars, kom till M. Ericum och förde onyttig ord på honom, therföre att presterna och dieknarna gå för andra lik, men för borgares lik i stadhen vela the intet gå etc. Men hon hadhe sedhan låtit bedias före, och var tå intet tillstädes uthan hennes man. *Sententia.* H[ustru] Kerstin, M. Hanses sampt

¹ Tydligen son till den förra. Om »then galna propheten» jfr ²²/₁₂ 1619, ¹⁸/₂ 1621; ¹⁶/₈ s. å. kommer unge herr Hans för att försvara sin hustru; hon hade blott sagt, att präster öfvergåfvo dem, men på predikstolen »kunna the skämma oss»: I söndags kallade de somliga »rosenkreutzbröder (jfr ²¹/₇ 1620), kalvinister och hwisper etc.» Hans bekände dock sig ha handlat af oförstånd.

Aaron Pärsons hustru, skola bedias före, thet hustru Kerstin strax giorde och then andra skall vijdare göra. Och till hospitalet skola the godvilligen giffua något. Hvar the thet icke göra, så skall hustru Kerstin giffua 4 daler, h[ustru] Emerentia två daler. Unge M. Hans effter han tvijkar hvilken han skall hålla sigh till, antingen till propheten eller sina retta lärare, så skall han vara sagd ifrån Gudz församling till thes han gör sijn troos bekenneelse. Unge M. Hanses hustru effter thet är nogh bevijslighit, att hon haffuer på gatun fält sådana ord, bleff ock sagd ifrån kyrkan till vidare förhör. M. Hans, snickaren effter han för siukdomen skull som är kommen in till honom, icke fick komma till svars, skall svara till sijn saak en annan gång.

1624.

¹⁷/₁. II. Anders Pärson i Bodha i Lundby soknn hadhe pestilentien i sin gård, och likväll emot öffuerhetenes och sin kyrckeheerdes förbudh gångit i kyrckian, och endoch han bleff förmant till att gå uth, så lydde han intet, förän Herr Oluff måtte klädha aff sigh messeklädhorna, och öffuergiffua tiensten. *Sententia*. Han skall stå hema i våpnhuset i fiorton daghar när gudztiensten hålles, och geffua hijt till the fattigha 4. daler, och Ståthållaren skall likväll haffua sin dom förbehållen, och ther om skall giffuas honom till kenna.

[²⁴/₂?] 2. D. Georgij [*Danielis Wikæi*] *sacellanus* Här Hans [*Olai Hedemorensis* i Malung], efter han befinnes under tiden anfetat, thz Gud bättre, af *spiritu immundo*¹, skall han hålla sigh ifrån ämbetet, och andra grundiga *studeringar* intill *Laurentij* tid², att han ther af icke kan blifua hufuusvag. Schall oc holla sigh ifrån eenligheet³ och *Melancholicis speculationib[us]*.

³/₃. I. D. Isacus [*Joannis Lilhärens*] *sacellanus* i Möklinta fick förloff till att bliffua kyrckeheerde i Balund; hadhe föreskrifft⁴ ifrån församlingen therpå. Doch bleffue honom thenne *Conditiones* förestälte: I. att han skall bliffua ther först ett år på ett proff; ställer han sigh väll så skall han *exacto anno* få confirma-

¹ Den orene anden.

² Tankearbete intill Larsmässan, 10 augusti (Laurentius martyren). Om Herr Hans jfr 1621 ²⁵/₁ II.

³ Enslighet, enstörighet(?).

⁴ Anhållan, »röstsedlar».

tion.¹ II. att han trolighan och medh flijt förmanar sina åhörare till att göra rett tijende till the fattigha här i hospitalet. III. att han skall skriffua till capitels behoff årlighan tolff eller sexton ark när honom bliffuer tillsagdt. Han lofuadhe thetta uth, och haffuer loff till att boflyttia tijt när han vill.

¹/₆. [8.] Dominus Sveno Laurentij Copingensis, huius dioecesis alumnus², skall förnemligan giffua sikh til *studium ethicis, politices, juris et eloquentiæ*, men om honom så teckes, så må han ock ther till adiungere studium Theologiæ.

¹⁰/₆. Petrus Lamberti studiosus, som haffuer uthan loff taghit sikh före att predijka här och ther, och sedhan reballerat ifrån scholan en long tijdh, skall sittia här i proban i tree vekor, spijsass medh vatn och brödh, sedhan admitteras här i scholan, data obligatione om moderata vita.

¹⁸/₆. I. Lille Pädher, enn mann vidh Kopparberghet, haffuer om en söndagh fiorton daghar för then första store bönedagh skutit och stött en köpmanss dreng i ryggen ifrån sin huussbondess stool så att han flögh baaklänges ther ifrån och in på qvinfolks bänckerna. Sedhan fiorton daghar ther effter om then stora bönedaghen, så haffuer köpmanss drengen Ernest vidh namn, Class Droses (?) tjänare, taghit förb[emäl]de Lille Pädhers dreng i bådhe öronen, och draghit honom medh våld ifrån sin stool som han stodh vidh, och ther uthöffuer stött honom för bröstet. *Sententia*. The skola bådhe två först uthstå en politisk plicht, sedhan för än the få loff att komma till kyrkian och sacramentet så skola the komma till Capitelet och få en yte[r]ligare dom.

II. Ericus Olaj [Nericius], enn diekne i Arbogha, haffuer först när han gick här i scholan, stält sikh illa i Lexand Sedhan rymbdt här ifrån scholan uthan Rectoris loff och vetenskap. 3. medh någhra andra dieknar i Arbogha slaghit sönder enn hoop medh fenster för Rectore och andra i Arbogha. 4. ganska illa slaghit och förderffuat en sporesmedh ther i stadhen. 5.) slaghit sönder gatubodhe dörar vidh Noreskogha. Såsom Acta Arbogi-

¹ Hans vandel hade ej varit oförvitlig. För att Badelunda dock skulle få sin önskan tillgodosedd, ålägges församlingen sammanskjuta tionde till fattighuset. Jfr 1631 ⁵/₂ IV.

² Studerande från Västerås stift. För att erhålla stipendier för universitetsstudier skulle man utfästa sig att utbilda sig för ett visst kall eller studera vissa sakämnen, ej som förr, slå sig på blott de mera elementära språkstudierna. Dessa senare inhämtades nu vid stiftsläroverket, som ²⁶/₃ 1623 fått den officiella stämpeln på att vara ett gymnasium.

ensium hijt senda, vidhlyfftelighan om thessa tree efftersta puncter förmäla. *Sententia*. Han skall sittia här i proban i otta daghar, sedhan slijta rijss i scholan och intet haffua loff att gå i någhon schola här i stiftet för än han är förlijkt medh borgarenar i Arbogha, som höghelighan äre öffuer honom förtörnadhe.

²⁹/₇. [III.] M. Jöhanis¹ hustru in Iresta för thet hon enn gång eller två kom in concessum Reverendissimi Episcopi et capitularium, ther the [om hennes man och hans sacellan] ransakadhe, och svor någhra kötthedher, så skall böta till the fattigha een tunna sädh.

¹⁷/₈. II. [En västeråsbo hade sagt:] När Biscopen kommer in i stadhen affton och morgonen dragher sin kooss, så färdass han såsom Oden medh sijn vagn.

²⁷/₈. III. Consules et senatores Arbogienses² begäradhe Dominum Magnum [Andreæ Choriandrum] vidh Noreberg till capellan 2) begäradhe the scholam igen. *Sententia*. Effter pastor vill intet hafua Dominum Magnum, skola the först förlijkass sigh emillan om viss person antingen Domino Magno eller Domino Israële³ som pastor begärar och så kunna the väll enn [aff] them bekomma. Men om scholan så skola the besökia konnungen sielff. Och om the få scholan igen så skola the likväll först förlijkass medh Capitelet, förän the få någhon scholemestare.

1625.

²⁸/₄. [I] Brijta Oluffsdotter i Hällatorp i Balund soknn, hvilken förre haffuer bodt i Frutorp i Kärrbo soknn, haffuer om Påscha dagh taghit oblatet uthur munnen, och när Pastor åter stack henne thett i munnen, toogh hon thet åter uth igen, gjorde thett än tridie gången. Och när hon bleff tilfråghat hvarföre hon thett gjorde,

¹ Kyrkoherden Joh. Jöhanis Uhræus', som s. d. är instämd tillsammans med sin kaplan för dryckjom etc.

² Arboga magistratspersoner. Konungen ville beröfva staden dess rektorslön och därmed aflöna en lektor i statskunskap i Västerås. De små skolorna vore till hinders för god studieförång. Jfr HALL, Valda aktst., s. 56—57; Rudbeckius I, Bil. 12, 13. Jfr protokollen 1630 ¹⁵/₁₂ och (i RA.) bönebrief från Arboga till Oxenstierna. Arboga hade låtit skolan ligga nere, men biskopen skaffar löner eller lönebidrag åt både deras rektor och Västerås lektor.

³ Måhända Isr. Svenonis Columbus, som var kaplan och kollega i Falun, bror till musikgeniet Jonas C. — Kyrkoherden, Petrus Erics Drivius, hade före den sistnämnde varit lärare i Västerås skola.

sadhe hon att hon hadhe ondt, och ville besvijma. När hennes modher ther om bleff tillfråghat om hon hadhe så befalt sijn dotter göra så nekadhe hon högheligha ther till, och sadhe att hon och henness fadher, hadhe annan dagh Påscha slaghit henne ther före medh rijss. *Sententia.* Saken skall ransakas på nästkommande ting och i medler tijdh skall hon stå uthi våpnhuset, och lära sigh läsa.¹

^{30/4.} III. Mattz Pärson en skomakare i Biörksta soknn, faller aldrig påknä när andre så göra, renner ofta uth och in, brutit Julefredh om annan dagh Juul, lupit till Hanevadh för än predijkan var uthe, och håårdraghitz medh en dreng, öknempndt Jöran i Orresta, maant uth honom, kastat på hanss vägg och kallat honom itt stygdt nampn. Hanss dreng är samma sliik som huusbonden och ther uthöffuer kröker nåler, och stjcker andra i ryggen med, brukar ock onyttigh munn på kyrkevachtarenar.² *Sententia.* Bådhe två äre satte för Biörksta kyrkedör till festum pentecostes, förlijkas medh sina vederparter, och skola giffua tillhopa till the fattigha fem daler.

^{4/5.} IV. Johannes Erics Schedviensis, en gammal studiosus och Reball, haffuer vandrat all verlden omkring medh sijn stambok och rarô varit i academien, begäradhe att komma här uthi scholan, hvilket bleff honom förnekat, och ther hooss förbudt att här effter så löpa omkring sub poena statutæ ab Academicis.

^{17/5.} II [Sacellani i Arbogha] skole predijka ehvarest Dominus Præpositus them föresetter, antingen i Neder kyrkia, Upkyrkia, Säterbo eller hospitalet. När then ene predijkar Catechismum i ottesången skall then andre predijka i afftonsongen, et vice versa. Men på thett ungdomen icke bliffua försumat uthi Catechetica institutione, och hvar må skiuta på annan, så skall Dominus Ericus [Olai Arbogensis] haffua barnen och leghefolket uthi stadhen till att instruera och svara före in Examine, men Dominus Magnus [Andreæ] ungdomen uthi Upkyrkia soknn och Säterbo.

^{24/5.} II. [Vid Noreskogha. (I Nora) beslöts] att här effter skall ther hållas ottesång medh sång, lexor och stundom predijkningar, och therföre loffuadhe the som ther i byn äre boendess, och elliest ther näst omkring som kunna komma till ottesången, hvar itt halfft

¹ Katekesen utantill.

² Dessa skulle (enligt K. O. och stiftets kyrkostadgar) hindra för tidig utgång. Pentecostes = pingst.

pund osmundsjärn¹, men torpare i öre hvar, och samma järn och penningar skola pastor och pædagogus byta sigh emillan.

²⁷/₅. II. [Domino Laurentio Henrici Noreskogensi pastori in Himmeta bleff] befalt, att effter han plägher intet om söndagharna läsa up Catechismum, så skulle han så göra här effter, så som thet skeer i andra soknar.

¹/₆. I. [²⁶/₁ anklagas Jesper Nilssons fogde Iffuar Hansson i Jutskebodha i Haråker för öknamn å kyrkoherden och för att, när denne »befalt honom läsa (tillsammans) medh andra och väl-signa maten, så svaradhe han: Låse fanen.»] Effter hanss saak är mykit groff, och slijk haffuer icke förr varit här i Capitelet, så skreffs ther om till Consistorium Ecclesiasticum Stockholmense, att man må veta hvadh man skall göra in similib[us] casibus.

⁶/₇. I. Jon Olson, en gammal krigsman från O[de]nsvij sokenn, haffuer varit fången i Poland och Ryssland sedhan 1605, när store slaghet stodh vidh Riga, och medhan han haffuer varit borta haffuer hustrun gifft sigh; förfrågadhe sigh therföre om han måtte få loff att tagha sigh een annor hustru. *Sententia.* Præpositus skall ransaka, om han var lagligha uthskriffuin till knecht, eller rymbd ifrån sijn hustru, eller malitiosus desertor², eller någhot annat hinder var i väghen. Om han ok i medlertijdh hadhe intet varit hema. Om så icke vore så skulle han haffua loff till att giffta sigh.

III. Korffue Hanss bleff satt till kyrkegårdzvachtare för svijn och stoor boskap som esomofftast plägha komma ther in och orena honom, och therföre skall hanss hustru haffua almosor af Capitelet så offta som andre huuss fattighe. Honom bleff ock pålagt att affskaffa fremmande tiggiare från kyrkedörena.

¹⁶/₇. I. [Tio pojkar] haffua om Pärsmesso dagh slaghit ihiäl fyra ormar, och taghit aff them taggarna till att bruka truldom medh. Marcus Pärson sadhe, att Lasse Jon klockares son hadhe sagt, att taggarna vore godhe för ryggverk. Mölnarens söner Johan och Anders bekende att förb[emäl]d[e] Lasse hadhe taghit två af samma taggar, och Hörnegårdz Hindrich en. Och en tagg hadhe Hemmings son i Valby fått mz Lasse klockare sonen. Men then fierde taggen hadhe the kastat bort. Johan then större möl-

¹ Rått, icke smidbart järn. Enligt riksdagsbeslut 1604 ²²/₃ fick sådant ej utföras utan skulle bearbetas till stångjärn, på det arbetsförtjänsten ej skulle gå till utlandet.

² Arglistig fältflykting, fosterlandslös desertör.

nare sonen bekende ock att klockarens son hadhe sagt, att när man torkar taggen, legger honom i dryck, så är han godh för frössa. Andreas then mindre mölnarens son bekende, att klockarens son Lasse och Marcus Pärson hadhe sagt, att för hvar orm man slår ihäl, så får man tillgifft på nijie synder.

¹/₈. II. Antonius Jdron capiteen kom in uthi Capitelet medh Maioren Honora Werlet, och framladhe Dominus Andreæ [Georgii Schedvimontani pastoris] i Biörksta vitnesbörd att han haffuer vedersakat papisticam religionem, och ville nu hålla sikh in till vår troos bekenneelse, och att han i synnerhet hadhe försakat någhra *errores papistarum*, såsom *prædictum testimonium* betyghar in *specie* och hadhe ther på annammat sacramentet. Vetnadhe ock Honora Werlet medh honom, att han hadhe försakat alla therass villfarelser. Benembde Jdron loffuadhe ock medh lagda hand på Capitels bord, att han här effter ville hålla sikh till vår Religion. Maioren loffuadhe ock för honom. Bleff honom therfore effterlåtit att fulborda sitt echtenskap medh Jungfru Märeta Styffwart.

⁴/₉. III. Bleff beslutit att signum crucis skall eenhällelighen brukas och behållas öfuer heela stiftet, såsom bleff beslutit tempore Beati M. Olaj Episcopi.

¹⁷/₁₀. Bleff beviliat att Johannes booktryckiaren skall få tillhielp af *Capitulo* 2 daler. Om han vill försökia till att lära på en annan ort, skall han ändå få — 2 daler.¹

1626.

¹³/₂. [I Hobbo] IV. Anders i Prästetorpet haffuer slaghit sin styffadher ett slagh mz en stör, men hanss hustru förtogh honom, elliest hadhe han farit illa; och hanss styffadhers hustru slogh åter Anders mz een yxa på ryggen, att blodhen gick uth. *Sententia*: Anders skall stå i våpnuset i två söndaghar och giffua the fattigha två mark.

²⁹/₄. I. Oluff Pärson, enn lapp från Torne, bekende här i Capitelet I. Att han pläghar see i vatnet och således göra effter thet som stulit är, och pläghar bruka någhra onda ord ther hooss. II. Att han pläghar läsa fadher vår för lappeskott, elfuebläst etc. III. Pläghar ock see på the siukass klädher, och ther af döma om siuk-

¹ På tillsägelse af biskopen, hans broder teol. lekt. Petrus R. samt kyrkoherden får booktryckare mester svennen (= gesällen) Johan åter igen 2 daler den ¹²/₁₂ 1627. Jfr yrkesskolan.

domen. Är thet rödt, så är thet lappeskott; är thet hvitt, så är thet annor siuka. *Sententia.* Han skall sitta i tornet, till thess ståthållaren för förklarning af Konnungen. Jahan Skaffares hustru haffuer besökt samma lapp om sitt siuka barnn.

⁵/₈. I. Sveno Laurentij Vigelius huius dioecesis alumnus,¹ och giffuit sin obligation att han vill här i stiftet tjäna, begäradhe förloff att han på ett år måtte få bliffua i Nykiöping therass Rector Scholæ, effter the haffua medh 100 riksdaler löst honom från Tyskland. *Sententia.* Han fick loff ther till, nemlighän på ett år allenast; sedhan när han får vocation hijt, skall han komma hijt igen; men kommer han intet hijt, till stiftet igen, skall han betala Capitelet — 80 daler, som han haffuer i tuu år upburit, och ther på räckte han sijn hand.

¹⁶/₉. [I] Benckt Orm enn gammal knecht i Ryttdaren haffuer intet gåt i kyrkian then stora bönedaghen och therföre är han fängslat af D. Castellano, men någhra daghar ther effter kommo någhre hanss grannar medh honom hijt och vitnadhe medh honom att han för siukdom skull intet kunde komma i kyrkian, så som man ok kunde märkia af hanss hy att han hadhe sådant draghas medh. Therföre bleff han lööss gefuen.

²⁹/₁₁. II. Uthi Skultuna sacristia äre bortstolne 24 lodh selfuer, och två daler penningar circiter. Och thesse effterskreffne äre ther till vållande. I. Aedituus² som haffuer hafft sitt ööll i sacristian liggiandes och nyckelen ther ått intet väll förvarat, uthan lagt honom i kyrkian qvar under en bänck. Han haffuer ock intet väll förvarat kyrkenyckelen uthan hängt honom i soknestughun ther hvar kan komma ått tagha honom och läsa up kyrkian. II. D. Johannes [Magni Tiste] sacellanus, som haffuer mäst klockare rettigheten, bor i soknestughun och kyrkionyckelen af klockaren sigh antvardat intet bättre förvarat. III. Kyrkoverderna som en gång eller två haffua i klockarens frånvaro taghit nyckelen, och gångit in i kyrkian, och sedhan in i sacristiin taghandes nyckeln ock then ått ther han lågh i kyrkian. IV. D. Pastor sielff [Joh. Jonæ Husbyensis] och heela soknen som en sådann oachtsam person haffua taghit till klockare och honom intet bättre informerat. *Sententia.* Aedituus och sacellanus skola betala 12 lodh och penningarna. D. Pastor — 3 lodh. The andre 9 lodh heela soknen.

¹ Studerande (student) från Västerås stift. Han nämnes ej i dess eller Strängnäs herdaminne; jfr 1624 ¹/₆ 8.

² Klockaren.

Kyrkohist. Årsskrift 1916.

1627.

¹⁰/₃. 2 Så väl som tilförenne, bekände [Dominus Laurentius Hedemorensis, sacellanus in Hemmetha] at hans maatmodher hustru Malin¹, drogh til Torpa sochn, til h[ustru] Brijtha på Heedhen en löffuierska, och frågadhe henne hvilken som hadhe henne stulit. Ther hoos och gaff henne penningar medh *pastoris* vetskaap. Sedhan drogh hon på samma ährende till en man uthi Biörskogh sochn, men han svaradhe sigh inthet töra etc. Then gången var Lass kläckare medh.

¹⁴/₃. 3. *Andreas Johannis Schinschattebergensis* och *Magnus Magni Smolandensis scholares*², haffua länge och ofta trätt sigh emillan. Andreas medh berätt moodh vachtade effter then andra medh en knijff en heel na[tt?], spelade kort, dubbla, drack etc. *Sententia*. 1. För thz han honom stack, betala bårdskäraren. 2. Bethala för honom — 14 daghar kost. 3. Inferior classis slåa ryghuudhen aff honom, sedan förvijsas scholen.³ 4. Mista sochnarne. 5. Fly thz gambla gesteherberge. Men Magnus som stucken bleff, *castigeras* medh en stuut för kortespel.

²/₄. [I Tuna.] 1. Framkom Per Bondesson i Strand i Vijke sochn, en mandråpare. *Sententia*: Skal ståå i vapenhuset hemma öfuer Pingesdaghen. Sedan medh *pastoris testimonio* komma til *Tuna* och ther intaghas. Giffua til the fattigha tolff daler svenska. Skal inthet hålla stoor öölsälningh emedhan han ståår i vapenhuset.

2. Framkom Anders Hansson i Forssa i Tuna s[ochn] medh sin hustru, h[ustru] Anna, hvilka illa förliktes, seerdeeles therföre, at hustrun dricker svåra mycket, enär mannen kommer ifrå skoghen så ähr hon full drucken; svarar mannen illa. *Sententia*. Skal ståå i vapenhuset öfuer Pingesdaghen; sedan taghas in *publice*; förkunnas aff predikestolen.

¹¹/₄. 1[b]. Begäradhe Mårthen i Utsunda i Folcherna sochn på sochnenes vegner, at Reverendissimus Dominus Episcopus

¹ Gift med kyrkoherden Laurentius Henrici Noreskogensis. Han låg i ständigt gräl med kaplanen, beskylldes af denne och hans hustru för att »hålla hoorehuus» samt för lövjeri. ¹³/₁ s. å., *A I* 3. Båda prästmännen suspenderades. Jfr ²¹/₃ s. å., *A II*; 1630 ¹⁴/₈ II.

² Den senare, Jenecopingensis, hade blifvit inskrifven vid läroverket ²/₁₂ 1626 (Album, s. 13). Den förre upptas ej i Album.

³ Detta straff kallades att stå skolerätten; jfr 1628 ¹⁶/₁ 2. Skolans statuter om slagsmål jfr HALL, Valda aktstycken, s. 81. Socknarna = rätten att uppbära understöd. Stut = ris.

ville låtha affskaffa then stoore öölsälningh som altijdh dreffz uthi klåckare gården, synnerlighen och serdeeles aff Hommanns änckia, boendes uthi Capellans gården. Fick breff om prästernes lägenheet så väl som om öölkrämarenar.

^{2/6}. 1. Skriffua M. Olao [Andreæ Dalekarlo præposito] in Retevijk till at han förmanar contrachtisterne til at the them med alt som störste flijt hålla Böönedagherne etc. Doch oförmärckt.

3. Tyskarne vidh Sätter begäre at the om sundagharne, motte bekomma tysk afftonsångh, så vijdt at *Evangelium* bliffuer alleenast uplääst, och en psalm eller 2 siungha, 2. Begäre mässa på tyska een eller två gångor. *Sententia*. Concederas 1) at the måghe bekomma tjänst, ringha til afftons[ångh], läsa afftonsångh, begynna med en psalm eller två. 2) Evang[elia] et Epist[olæ] uthan explication. Sedan conclud[atur] vidh altaret. 2. Jnthet bruka fremmande psal[mer], uthan sådana som the bruka i Lybeck etc.; inthet Lobwasser¹. 3. Mässa tridie dagh Juul, 3. dagh Påscha, 3. dagh Pingst. 4. M. Samuel² skal första gången thetta begynna. 5. Skal haffua mässeklädhe effter vårt sätt. Stella breff till [Landzhöffdinghen] Petter Cruutz [i Sätter] om hans och Tyskarne begäran.

^{5/6}. 5 Effter Dominus Sveno [Enderi Isogæus, sacellanus in Schedvij] sigh besvärar om elack lägenheet, hvarföre skal M. Ericus [Holstenius, pastor] disponera emellan honom och klåckaren at han bekommer aff klåckarens åker en tridie dell eller och hal[ff]parthen etc. Hvar klåckaren icke ther mz vil vara tilfridz, skal M. Ericus honom affsättia; man får väl then som ther medh är til fridz.

^{21/7}. II. Kom en pijgha ifrå Fälevij uthi Dinch tuna sochn, som utaff Brennevijn haffuer kastat upp uthi Lundby kyrkia then 15 julij h[oc] e[st] Dom[ini]ca 8. post Trinit[atis]. *Sententia*: Skal ståå i Lundby vapenhuus — 3. sundaghar och sedan ther samme städes slijtha rijs, eller giffua til hospitalet — tre daler. Men effter thz man förnam at hon under stundom anfechtades medh ³Ἐπιληψία³, bleff straffet lindra, så at hon skal giffua — 2. daler

¹ Ambr. Lobwasser (1515—1585), en preussisk rättslär, elev af Ramus, hade öfverfört psaltaren från fransk till tysk vers, ett arbete, som införts i de tyska kalvinistiska kyrkorna. Jfr SCHÜCK-WARBURG, Sv. litt.-hist.¹¹ I, s. 203.

² Sam. Matth. Malmenius, kyrkoherden i Stora Tuna, till hvilken församling Säter ännu hörde.

³ Fallandesot, »besatthet».

III: 3. Måns i Fälevij, om han håller medh sin son, måå han inthet gåå in uthi kyrkian. Men hvar han honom uthi thenne saken [ett slagsmål] ifrå sigh skiuther, må han niuutha församlingennes gemeenskap, effter han tilförenne haffuer — 2 sundaghar ståt ther ifrå.

[IV.] Måns Olsson . . . är i Haraker beskylt för lijvierij, så at han kan see hvar en lycksalighan boo kan. Skreffz strax Domino Jonæ¹ past[ori] in Grytnäas till, at han ther om ransaka skulle.

¹¹/₈. [II] *Matth. Andreæ Tunensis* } finge loff dragha Ubsaliam
Matth. Erics Arosiensis } til at låtha sigh deponera²,
 men strax komma igen.

¹⁴/₉. 1. Var Matz knecht i Noora i Husby sochen, en hoorkar . . . tilstädes och effter han sin lydhna medh kyrkioplicht bewijst hade, bleff om honom thenna *sententia* fält. 1. At han til Domkyrkian och hospitalet skal giffua penningar — sex daler och them antingen siälff hijt uut skicka, eller them sin pastori leffuerera och sedan intaghas uthi Gudz församlingh medh rijs och bara axlar. 3. Hans barn och döpas på samma sundagh, och ther til haffua godha sponsores, som uptuchta barnet uthi Gudz fruchtan etc. Och 4. heele hans handel utaff predikestolen publice förkunnas.

¹⁷/₁₁. [I.] Var Qvæstio, hvadh och huru mycket som skulle giffuas scholaribus, sacellanis, pastoribus och Capitularibus effter salighe gamble Bischopens effterlåthne dödhe änkie h[ustru] Maritt³, när hon baars til sin lägerstaadh, hvilkens lijk begroffz in uthi stoore kooren, mitt uthi koordören. *Sententia*. Schriffuare lexan — ¹/₂. öre. Reliqvæ 4. Class[es] Collegarum — 1. öre. Inferior Class[is] Rect[oris] — 2. öre. Superior [Classis] Rect[oris] — 3. öre. Notarij — 1. mark. Cursores — 1. mark. Oecon[omi] båda — 3. mark hvarthera; sacell[anus] civit[atis] — 3. mark. Reliqvi sacellani — 2. mark. Collegæ — 2. mark hvarthera; äre

¹ Jonas Olai Orre, kyrkoherde i Grytnäs, hvarifrån Måns nyss inflyttat till Haraker.

² Inskrifvas vid universitetet (efter där lyckligt undergången examen) samt undergå depositionen. Om denna jfr HALL, Valda aktstycken, s. 166—168; HAGSTRÖM,¹ Str. herdaminne III, s. 446. Matth. E. Aros. var blifvande riksrådet Biörenklou.

³ Biskop Olaus Stephani Bellinus änka (tredje hustru), som tidigare varit förmäld med prosten Hemmingius Petri Arosiensis i Björskog.

fyra. *Pastoris rulares*¹ — 1. daler hvar, *Capit[ulares]* — 1. daler hvarthera, — ähre tree. Reliqvi ut M. And[reas Erici Dalekarlus Lect. Theol.] et Rect[or Scholæ Laur. Magni Westhii] hvarthera en silffuerskeedh.

²¹/₁₁. 6. Tvenne blinde qvinnor ifrå Jrestadh begere hielp aff hospitalet. Then eena heeter h[ustru] Elin, Hans Nilssons i Klintha, varit änka i — 12. åår. 2:da h[ustru] Jngeborgh, en kemener enkia, varit blind 14. eller 15 åår. *Responsio*. Skole bekomma ååhrighan tvenne tunnor säädh hvarthera aff hospitalzens, aff Jrestaadh kyrkioherberghe.

⁵/₁₂. 5. Dominus Hermannus [Petri, f. d. pastor] in Lillehäredh begärade at han motte få någre tunnor spannemåål af Lillehäredh kyrkioherberge. *Responsio*. At Episcopus inthe ther om rådde, uthan vil honom ex proprio giffua — 1. tunna sääd.

[1628 [A I 4].

¹⁶/₁. 2. Kom Domini And[reæ Georgii Schedvimontani] Pastoris son uthi Biörkestadh Matthias², en studiosus, hvilken tilförenne haffuer här varit en scholaris, och emedhan han här studerade, besoff han en pijgha på Smediegathan, hvilken var Lass Skinnars fränka. Och när han förnam at konan var medh barn, begärde han testimonium til Ubsala och effter thz at samma saak äntå icke var uppenbar, kunde Rector honom thz inthet förväghra etc. Men sedhan thetta bleff upbenbarat, är han Ubsaliâ, hijt citeradh vorden, och sigh præsenterat *Sententia*. Skalliggia i probban til Lögherdaghen, och tå komma til vijdhare förhöör. När han nu til vijdhare förhöör kom /:tillijka medh konan, hvilken för samma saak sin plicht uutståt hadhe tilförenne/: bleff om honom sententierat först at han secundum Leges Scholæ skulle an-

¹ Landskyrkoherdarna (= rurales). »Classes» äro klasserna i stiftsläroverket, som nu stod färdigt såsom mellaninstitution mellan universitetet och trivial(latin)skolorna. Skrifvareläxan = skrif- och räkneklassen, den med andra latinklassen parallella »afsöndrings»-afdelningen för dem, som icke ämnade gå den lärda vägen.

² Matthias Andreæ Biörkstadius, sedan präst och lärare i Västerås, genial räkneboksutgifvare, Sveriges förste flygmaskinskonstruktör. Jfr HALL, Rudbeckius I, s. 192, 256. Jfr 1630 ¹⁴/₈ X; 1638 ¹/₇, 4, A I 9; aug. s. å., A I 9; 1642 ²⁰/₇, A I 8. ²⁰/₉, ²¹/₁₁ 1627: Han hade öfvertalat henne att »sofua hoos» en annan student »och liquäl ville han ägha henne». Sen slog han henne i ryggen och beskyllde henne för tre »förbindelser».

tingen stå scholæ straff igenom rygghuudhens affläggande, eller och henne medh penningar — tiijo daler igenlöösa, thz han heller göra ville. 2. Förvijsas scholan och stadhen uthi — trij år. 3. Giffua konan til barssens förfordringh¹, säädh — två tunnor²

¹⁹/₁. 8. Dominus Lau[rentius Hedemorensis] Sacellanus uthi Hemmetha sochn offereradhe sin predikan, hvilken var om dryckenskap och ogudhachtigt vesende, som honom för sin brotz skul var aff Consistorio uppålaght.

²³/₁. 8. Josephus Svenonis, för thz han haffuer uthan loff predikat, sittia i probban alt in til lögerdaghen.³

⁸/₂. 1. Kom Dominus Ericus [Magni Björkstadius] pastor uthi Västervååla hvilken var anklaghat, at han inthet hade hållit Catechismi predikningar ej heller Catechismi förhöör på heele 7. år, oansett at han thz in visitatione, Domino Episcopo loffuade effter hans befallningh. 2. At han sine predikningar alt aff booken läser, och til at läsa uthan sigh /: för grooff arbethes skul/: inthet beflijthar. *Sententia*: För thz han icke medh flijt /: seen som then förra *visitationen* höltz/: effter Domini Episcopi förmaningh, hade driffuit Catechismi lärdom, såsom och hade orichtigh kyrkionnes räkenkap, så skal han giffua til Doomkyrkian penningar — tiijo daler. 2. Sättes och vijthe vidh, at hvar han sigh icke uthi thesse saker någhot märkelighen förbättrar, såsom och predikar uut — Tiijo Gudz budh til Pinges daghen nästkommande, jtem predika — 2 predikningar uthi Doomkyrkian, och haffuer vittnesbördh medh sigh om sin flijt, så skal han antingen, bliffua aff medh sin präst eller och tagha en kapellan sigh til hielp, och honom mäst hålla. Förmanthess och ännu aff Rev. Domino Episcopo at han skulle uppehålla medh sitt stoora idhkeligha slepp⁴ och arbethande.

13. Bleff besluthit effter thz uthi Nooreberghzbyn är gemeenlighen ett oskickelighit leffuerne medh drickande, sväriande, ropande etc. at ther skal göras en stook, och sättias vidh kyrkioportthen, uthi hvilken sådana oskickeligha pärsoner skole insättias.

¹ Barnets underhåll.

² ¹⁹/₁ tillägges, att Peder Andersson Slotzvechtaren gick i loffuen (= borgen). 1629 ²¹/₃ är fadern, kyrkoherden Andr. Georgii Schedv., citerad till kapitlet bl. a. för sonens skul, som är relegatus quasi och ej ännu betalat de 10 daler. Dessa erlades d. ²⁵/₃. Jfr MUNCKTELL, a. a. I, s. 98, 99.

³ Probban = djäknefängelset. Sammanträdet hölls på en onsdag. Gäller troligen J. S. Kærberus; jfr om honom ¹⁵/₉ 1630 XIV.

⁴ Släp, strängt kroppsarbete.

15. Bleffue förmanthe aff predikestolen [i Norberg] in præsentia Rev. Domini Episcopi så väl som ganska ofta tilförenne at the skulle föra ett skickelighit leffuerne, men doch liqväl strax natten ther effter drucke, ropade och skrijade [tre] sellar såsom gascar *Sententia.* Skole giffua hvar sin daler

16. D. Joh[annes Laurentius Gestritius] pastor i Noorebergh kom fram medh ett mantals register, och beklaghade sigh at han inthet bekommer sin löön aff enn stoor deel. Hvilket och befans uthi samma längdh at en stoor deel stogho tillbaka på 2, 3, 4, 5, ja många på sex års tijdh, som han ingen tingh hade fått aff. *Sententia:* Them som så mootsträffuighe äre, och liqväl råadh haffua honom för sin tjänst betala, må han tiäna om han vil, thz ståår honom fritt. Men the som icke ståå längre tilbaaka än aleenast ett år, them skal han all tilbörlich tjänst göra. The uutfattigha måge tala medh sin siälesöriare och honom medh någhot arbethe förlijka.

²⁸/₆. [I] Isaacks Anders /: then tu eller 3. år på pass haffuer settat fängsligh, och nu för någhre vechor sedhan rymt fängelset på s[l]ottet medh någre andre fångar/: sände sin klaghe skriff til then Ehrevyrdighe Herren Biskopen, uthi hvilken han höghelighan . . . klaghar öfuer Borghmästarena och råadh uthi stadhen att the haffua honom mycken orätt tilfoghat /: doch bekänner han sigh någhot vara skylligh/: såsom och på slottet uthi fängelssen illa aff knechterne medh Päder Andersson[s] tilståndh medh hugg och slagh trachteradh. Bedher och att Biskopen ville honom så vitt hiälpa att han[s] saak motte bliffua alvarlighen uptaghen och rätt skäarskodhat, och han sedhan medh sin saak komma til någhon andhskaap.¹ Anders klaghar att the äre bådhe domare och anklaghare. *Sententia.* Anderses skriff sändes til borghmestarena, att the må see hvad han klaghar. 2. Att the skulle bliffua förmanthe att the ännu uptagha hans saak, och låtha honom komma en dom. Hvar och icke moste hans klagemåål giffuas hoffrätten tilkänna.

⁶/₇. [I Sala.] 5. Klaghade . . . D. Pastor [Achatius Olai Gestritius] att en deel aff folchet löpa mycket uut aff kyrkian uthi otijdh. Ther til svarade Reverendissimus Dominus Episcopus att när så skeer, må presten öffuergiffua kyrkiotjänsten til en tijdh medh messande och predijkande, hvar icke godha förmaninghar

¹ Troligen = ännskap = utgång, slut (RIETZ).

eller straff hiälpa kan. Bleff och befalat att en stock skulle göras vidh kyrkioporthen för the mootvillighas skul. Thetta alt bleff beviliat uthi mästeparthens aff sochnenes närvaro.

6. Bleff och affsaght att ingen må sättia sin hatt uppå mitt in uthi kyrkian, som en stoor deel ovettight folck plägha göra strax the stijgha uthuur sina bencker.

8. Bleff beviliat aff sochnemännerne, att the vilia upbyggia en stugha uthi kläckaregården, på thz att kapelanen som kläckarebordet besitter, motte haffua någhot undanrum när tingh hålles etc.

10. Bleff beslutit och aff sochnemännerne beviliat, att här effter skal ingen gåå til Herrans Natvardh medh mindre han giffuer til thz ringeste en fyreck eller halfföre på duken, til oblather och vijn etc.¹

13. Bleffue sochnemännerne förmanthe aff Domino Episcopo att the vela vara välvillighe emot sochnediäknarne.

⁹/₈. [I] Kommo någre Sääby bönder och begärthe att the motte bekomma Anders Pärsson i Olffuestadh uthi förb[emäl]de Sääby til kläckare. Thetta uppsköötz til svars, til nästkommande Mårnessa [¹³/₉:] Thenne slåås aldeeles aff effter han är en ungh frisk karl, och tiänar bättre til bonde eller en krijgzman, och kunna sigh omsee om en annan.²

²²/₁₀. [6.] M. Jacop Boockbindare bleff tiltalt aff Rev. Domino Episcopo at han illa binder in bökren, at när en tagher i banden gåå the strax uut. Brukar illa klijestret. Lijthet lijn.

²⁹/₁₀. [2] Lass Olsson i Skarpa i Skerke är slaghen aff sin stiffdotter Thenne pijgha fick en skarp lexa, ex Exod. 21. Capit., Deut. 5., Levit. 20, Proph. 20 et 28. Capit.³ *Sententia*. Skal ståå i vapenhuset tree eller 4. sundaghar och sedhan slijta rijs här vidh Domkyr[kian] eller och hemma i Skerike. Men skal hon slippa, moste hon giffua — tijo daler för rijsplichten. Doch liq-

¹ Detta förorsakade klagomål öfver att prästen sålde Kristi lekamen för pengar. Smädevärs på latin: 1620 ²¹/₇. Förbudet att gå till nattvarden i hospitalskyrkan motiverades äfven därmed, att man då uppåte, hvad som anslagits åt de fattiga. Jfr SCHÜCK-WARBURG, Sv. Litt.-hist.¹¹ I, s. 519.

² Hela församlingen önskade erhålla honom till klockare; han utnämnes ²⁰/₉ och gick sin ed. Jfr 1629 ²¹/₃ IV.

³ 2 Mos. 21: 15 lyder: Den som slår sin fader eller moder, skall döden dö; 5 Mos. 5: 16 upptar fjärde budet; 3 Mos. 20: 9: Den som bannar sin fader eller sin moder, skall döden dö; hans blod vare öfver honom. Med »proph.» åsyftas måhända i stället Proverbia (Ordspr. 20: 20; 28: 24).

väl mitt på kyrkegolffuet emedhan hon ståår på knä, bidia sin fader om venskap.

[3.] Anders Olsson en ungh glaasmästare var tilstādhes och bödh sigh til att vilia bliffua Doomkyrkionnes glaasmästare, så framt at han kunde bliffua försvarat för knechteskriffuelsse. *Respondetur*. Skal fråghas pastorem och borghmästarena.

⁸/₁₁. [2.] H[ustru] Marit i Oxleby i Kolbecks sochn, hadhe onsdaghen för dymblevechan laght om Påskemorghonen — tree skellen uthi vattnet, på thz att hennes mans :/then hon nylighen tilförenne bekommit hadhe/: och hennes eghen boskap skulle thess bättre fölias ååt om sommaren, när skellan skulle sättias på booskapen. Hennes granne som henne anklaghadhe, sadhe henne tilförenne thz samma medh sine skellor brukat haffuer. *Sententia*: Hon skal antinghen ståå tree sundaghar i vapenhuset och saken förkunnas församlingen och förmanas, förvaras, tagha sigh til vara. 2. Eller och giffua til the fattigha — en tunna sädh. Och liqväl förkunnas församlingen. Thenne saken är tinghfördt, men thedhan förviiste och hijt til Capitelet.

4. *D. Samuel [Olai Noræmontanus] Templi Oecon[omus]* och *D. Ericus Laur[entij Skultunensis] Civitatis Sacellanus* bleffue bådh moneradhe aff Reverendissimo Domino Episcopo at the inthet göra så mycket länge predikninghar och böönestunder.

¹²/₁₁. [4]. Lars, en skreddare ifrå Simtuna, född i Lexandh, en gammal selle, begärade komma i scholan, att vilia lära skriffua och räkna. Fick repulsam.

¹⁹/₁₁. [3.] Torbiörn Engelbrechtzsons doom Härshöffdingens uthi Värus Heredh kom, at lagha tingh var hållit uthi Folcherna sochnestughu ANNO 1628 then 31. Octob[er]. Närvarande välb[ör]dighe Ståthållaren Petter Crutze, och tå kom för rätten H[ustru] Margretha S[alighe] Erich Jönssons effterleffuerska, Hoffmannens uthi Brunbeck, medh 12. danneqvinnor och ville gå eedh medh henne, at hon var frij för lägermålet hon var skylt före, för Jöns Erichsson i Jäder i Folcherna sochn. Och effter the befruchtade för siälevådhan, skänctes them eeden vidh böthe til görande, ingen henne tiltalandes ther om vidhare. *Sententia*. Skal bådh hon och han komma til Capitelet och bättre undervijsas at thz är en siälevådha. Må vara frij för Jöns Ersson effter doomen, men ingalunda komma i echtenskap medh Truls.

²⁸/₁₁. [Utom kapitulares voro två borgmästare och fyra rådmän närvarande, och biskopen framlade till överläggning följande.]

3. Huru små pighebarn skole kunna lära läsa, skriffua, jtem varda uptuchtadhe.¹ Hvadh scholstughan skulle upbyggias medh, och hvar. Reverendissimus Dominus Episcopus bödh staden en tomt vidh Norre Smeeh[gatan], antingen staden then köper, eller giffuer billighe tompteören. Eller och ett paar stughor som stå in uthi Biskops gården. 4. Huru the som falla uthi någhon besmitteligh siukdom, hvar man kunde them inhaffua affsijdhes. Förslagh gaffz af Reverendissimo Domino Episcopo om S[ancti] Eliani kyrkegårdh. Jtem, om them som komma ursinnighe, /: och thz Gudh bättre/: en deel äre, och en deel göre sigh besatte och galne etc. 5. Om S[ancti] Elians och S[ancti] Nicolaj kyrkegårdar, om the icke motte hållas reena, och thz ther uppå bygt är, affskaffas. . . . 12. Om tuchthussens uprättelsse.²

^{10/12.} 2. Kom H[err] Petrus [Georgii Balundensis] sacellanus i Dingtuna tilstädhes medh . . . bonden And[ers] Larsson i Soppersta som Herrens tempel föroreenadt hadhe. Och bleff Dominus Petrus tiltaldt hvarföre [man] the bönderne haffua giffuit en tunna öl att dricka för än the gingo i kiörckian. R[espon]dit Dominus Petrus, att thett haffuer varidt så bruckeligith. *Sententia.* Dominus Martinus [Andreæ Dalekarlus] pastor³ skal giffua til hospitalet en tunna malt, och så myckit skal och förbenämbde bonde giffua och thenna bonde skal stå i våpenhuset in til Iulehögtidhen, och tå skal antingen Dominus Præpositus, eller någon annan aff Capittlet intaga honom.

¹ Jfr HALL, Rudbeckius I Bil., s. 98, 99; Valda aktstycken, s. 104, 105

² Upptagningsanstalt för föräldralösa barn och yrkesskola för utfattiga gossar.

³ Den, som förföljt biskop Bellinus. Jfr 1619 ^{17/11} 4; 1620 ^{15/4}, ^{6/6}.

B. Rud. Hall.

LITTERATURÖFVERSIKTER, ANMÄLNINGAR
OCH GRANSKNINGAR

Luther-litteratur från år 1916.

Inom Luther-litteraturen intages naturligen främsta rummet af Luthets egna skrifter. Några mera betydande editioner af dessa ha dock ej sett dagen under detta år. Den stora Weimar-upplagan fortgår, om än i långsammare tempo under kriget. Den i sin art betydande nya, som 1914 startades af H. H. Borchardt, och som anmälades i Kyrkohistorisk årsskrift 1915, har ej vidare hörts af. Den för en intresserad allmänhet afsedda editionen af G. Buchwald, G. Kawerau m. fl.: *Luthers Werke für das christliche Haus*, 8 band 1904—1906 med 2 tilläggsband 1905—1906 af O. Scheel, hvilken ger en moderniserad text, har nu blifvit ekonomiskt lättanskaffad (samlingen fås komplett, bunden, för 30 Mark, hvilket med nuvarande Mark-kurs knappast blir mer än två kronor bandet). Det samma gäller den moderna, fullt vetenskapliga editionen af Luthers ursprungliga text, tysk och latinsk: *Luthers Werke in Auswahl*, utgifna af O. Clemen under medverkan af A. Leitzmann, 1912—1914. De 4 till formatet små och lätthandterliga linnebanden, nästan lika innehållsrika som den Buchwaldska samlingen, fås nu för 16 Mark. Tyvärr saknas i den Clemenska samlingen Luthers bref och dikter; ett kompletteringsband med sådana är förebådadt. Den goda editionen af Luthers bref i urval af G. Buchwald 2 band 1909, betingar nu blott 6 Mark. — De editioner, som i år utkommit som nya, äro blott smärre enbandiga. Här förtjänar att nämnas den af *Askanischer Verlag* i Berlin i höst utgifna »*Luthers ausgewählte Schriften*», 512 sid. och illustrationer, utgörande reproduktioner af bekanta taflor, snyggt inbunden till det låga priset af M. 2,50. Texten är här öfverallt, där det varit möjligt, tagen från Weimar-upplagan. Det är rätt intressant att se, huru urvalet skett, när så stor begränsning måst iakttagas. Af skrifter före Worms 1521 ha blott medtagits Theserna, Till den kristna adeln och En kristen människas frihet. Från Wartburg finnes blott företalet till Romar-

brefvet samt Eine treue Vermahnung. Från organisationstiden i Wittenberg ha medtagits Gudstjänstordningen 1523, An die Ratsherren 1524, Von weltlicher Obrigkeit 1523, den bekanta skriften mot bönderna 1525, och den nu så ofta citerade Ob Kriegsleute auch in seligem Stande sein können 1526; dessutom företalen till Gamla testamentet 1523 och Psaltaren 1528. Däremot saknas helt de dogmatiska kontroverserna med Erasmus och schweizarna liksom katekeserna. Från 1530-talet möta Von den Schlüsseln 1530, Einer aus den hohen Artikeln (om Donatio Constantini) 1537, och de för konciliet i Mantua afsedda artiklarna 1537—38. De förnämsta lutherska skrifterna från detta årtionde ha genom sitt omfång varit otänkbara; äfven Schmalkaldiska artiklarna äro förbigångna, liksom alla Luthers skrifter från 1540-talet. Samlingen slutar med ett urval af andliga sånger och bref samt Luthers testamente. Vi kunna vid öfverblickandet af ofvannämnda skrifter ej undgå att märka, huru äfven här världskriget satt spår. Det är dess problem och Luther som förkämpe för tyskt kynne, hvilka fått hufvudparten. Inför denna edition känner man emellertid en liflig önskan, att en ungefär lika stor och prisbillig svensk edition funnes att tillgå för masspridning under reformationsåret, med urvalet gjordt efter något andra synpunkter. — En ny förträfflig tysk edition af sådana Luther-bref, hvilka belysa reformatorn som enskild människa och i familjelifvet, är J. FRIZ: Deutsche Lutherbriefe 1916, 110 s., pris 1 M. — I viss mån sensationell är H. DEGERING: Aus Luthers Frühzeit 1916. Den publicerar en nyupptäckt brefsamling från de kretsar, med hvilka Luther stod i beröring under sin Eisenach- och Erfurt-tid; samlingen synes ha gjorts af någon samtida till Luther, men först nu dragits fram i ljuset. Degering beledsagar brefsamlingen med en undersökning, däri han tror sig kunna konstatera, att flere bref äro af Luther själf. Detta gäller bl. a. tvenne bref från 1501 och 1503, hvilka i så fall skulle med ens flytta vår första kännedom om Luther själf som skrivande från 1507 ända upp till 18:åringens begynnande studenttid. Brefvet 1501 är undertecknad af Martin Viripolitanus. Då någon ort Manstadt eller dylikt ej finnes, låter sig Viripolitanus lättast tolkas som »från Mansfeld». Och från Mansfeld fanns då ingen annan Martin-student i Erfurt än Luther. Svårigheten ligger däri, att den skrivande redan tillhör Himmelsporten-bursen, under det att Luther enligt Scheel bott i St. Georgs-bursen, ända tills han som jurist 1505 öfverflyttades till Himmelsporten. I Archiv für Reformationsgeschichte har emellertid den Degeringska dateringen

godkänts som bevisande. I samlingen ha vi ock ett förut okänt bref af Luther från 1507, däri han inbjuder ännu en bekant till sin primiz. Någon väsentligt ökad kännedom om Luthers inre utvecklingsgång synes ej dessa öfverraskande breffynd ha medfört. — Detsamma gäller G. BUCHWALD's edition af »Lutherpredigten in Koburg 1530» 48 s., 0,80 M. 1916. Predikningarna äro utgifna från originaltexterna, men på moderniserad tyska, och afse att kunna tjäna till folkläsnig. För en svensk edition af Luther skrifter bör den lilla boken blifva af värde.

I Sverige har denna höst medfört en värdefull tillökning till våra öfversättningar af Luther-skrifter. Ingen af dessa lämpar sig bättre än »En kristen människas frihet» att i kort sammandrag ge Luthers religiösa totalåskådning och lära känna honom själf i hans själs renhet och djup. Den har förut varit öfversatt till svenska ett par gånger. Äfven den sista, värdefulla, öfversättningen af Fr. Fehr 1891, i samlingen »I religiösa och kyrkliga frågor», är emellertid utgången ur bokhandeln. Den innehöll ej heller det sändebref till påfven Leo X, hvarmed Luther beledsagade skriften, och som är af betydelse för kännedomen om den miljö och anda, i hvilken skriften kom till. G. NORRMAN har därför gjort en tacknämlig gärning, när han nu utgifvit såväl skriften som sändebrefvet i en samvetsgrant genomarbetad svensk text. Lyckligt är, att han därvid lagt Luthers utförligare och bättre latinska text (den som sändes till Rom; Luther utgaf äfven en kortare tysk originaltext) till grund, sådan den publicerats i Weimarupplagan. Den Norrmanska editionens (Lindblads förlag, Uppsala, III s., pris 7,50) värde förhöjes däraf, att den är försedd med en rätt utförlig, klart och enkelt skriven historisk inledning, därvid man dock saknar hänsynstagande till Kalkoffs forskningar. Själfva öfversättningen flyter lätt, stundom bättre, stundom kanske mindre märgfull än Fehrs något tyngre språkform. Ej fullt lyckad synes mig den andra punkten i Luthers bekanta grundtema vara återgifven: »En kristen människa är alltings mest tjänstvillige tjänare». Måhända bör här företräde lämnas åt Fehrs »alltings tjänstaktige tjänare», eller en full parallellism mellan båda satserna återges äfven på svenska (liksom i den tyska texten) genom: »En kristen människa är fri herre öfver allting och ingen underdånig» — »En kristen människa är lydig tjänare under allting och hvar man underdånig». I hvarje fall är det nog mycket bra, att vi ha Norrmans bok att tillgå. Äfven här skulle man dessutom önska, att Luthers lilla skrift funnes i en snygg billighetsupp-

laga till några örens pris. Likaså vore det önskvärdt, om G. Bergströms öfversättning af Luthers stora kyrko- och socialpolitiska skrift »An den christlichen Adel» (1889, 96 sid., 0,25) kunde finna efterföljare. Svenska kyrkans diakoniförlag planerar en stor Luther-edition på svenska, i omkr. 6 stora band, där öfversättningen skall verkställas efter rent vetenskapliga grunder, och skrifterna förses med korta inledningar. Om möjligt skulle redan till reformationsfästen nästa år två band föreligga färdiga.

Om vi nu vända oss till årets Luther-biografier, så möter som den både till tiden på året och till innehållets tyngd första Tübingen-professorn O. SCHEEL's »Martin Luther», Vom Katholicismus zur Reformation, I. Auf der Schule und Universität, Mohr 1916, 12 + 309 sidor stort format och 11 afbildningar. Scheel utlofvar till 1917 tre delar, förande teckningen fram till 1517. Det är emellertid knappast oriktigt att förmoda, att Scheels afsikt är att, om tid och kraft beskäres honom, så småningom genomgå hela Luthers lif och sålunda söka ge den allt fort saknade, stora protestantiska Luther-biografien, en pendang till Montauban-professorn Doumergues stora Calvin-biografi och en grundligare och mot Luther mera rättvis lefnadsteckning än jesuiten Grisars omfångsrika, trebandiga arbete (förut anmälldt i Årsskriften). Ej heller torde den förmodan vara oriktig, att just Grisars bok, en »verkappter Denifle» och därför farligare än Denifles rena smutskastande, drifvit Scheel till verket. Hans biografi har ju de senaste åren föregåtts af skarpsinniga undersökningar, hufvudsakligen riktade mot Grisar; och vid läsningen af biografien märker den, som haft Grisar i sin hand, huru dennes framställning utan någon synbar polemik dock steg för steg undanryckes all mark genom verkligheten själf, sådan den blottas under Scheels inträngande forskningar. Häri ligger enligt anmälarens mening en af den Scheelska biografiers två stora hufvudförtjänster. Den andra ligger däri, att den med förut okänd rikedom och bredd infört hela tidsmiljön, den lokala, pedagogiska, kulturella, religiösa, som hjälpmedel att vinna kännedom om Luthers ungdomshistoria. Höjdpunkten i hela boken bildar härvid teckningen af den filosofiska undervisningen vid Erfurts universitet, med de läroböcker och den åskådning, som Luther där mötte. Men just på denna punkt möter ock en af bokens avfigsidor. Miljöteckningen blir ofta allt för detaljerad och tröttande bred; så ägnas bl. a. långa undersökningar åt städernas hus, kvarter, gator och invånarantal, utan att man kan spåra någon betydelse häraf för Luthers historia. Om

professor Hauck har rätt i sitt yttrande, att kyrkohistorieskrifningen måste vara ett konstverk, så hör näppeligen Scheels bok dit. I fråga om brist på konstnärlig begränsning af stoffet erinrar den i viss mån om Grisars, om den ock verkar vida solidare. — En annan hufvudpunkt i Scheels arbete, som både utgör ett vetenskapligt framsteg och uppkallar till kritik, är teckningen af Luthers egen inre utveckling. Scheels hela intresse går ut på att visa, att denna varit en normalkristens ända till blixstens katastrof. En sund vetenskaplig reaktion gör sig här gällande mot den allt mer romanartade utsmyckningen af Luthers ungdomshistoria, mot den öfverdrifna betoningen af ångesten som från barndomen drifkraften i Luthers hela personlighetsbildning (t. ex. Jakob Knudsens »Angst») och mot den moderna psykologiens patografiska utsväfningar på grundval af det mest obetydliga material. Scheel anför själf som exempel härpå en uppsats af Smith: »Luthers early development in the light of Psycho-Analysis» i *American Journal of Psychology* 1913, bd 24, däri bl. a. Luthers fader förvandlas till en alkoholförgiftad sälle, och spritbegäret blir en ärftlig belastning för Luther; jag förmodar, att det är samme P. Smith, hvilken 1911 utgaf en på Kawerau och Harnack väsentligen byggande, rätt god Luther-biografi. Bestående resultat af Scheels kritik mot traditionen torde bl. a. vara afskaffandet af talet om Luthers uppväxt i fattigdom och om det sätt, hvarpå han först fann bibeln. Men reaktionen har fört till öfverdrift åt motsatt håll. För att kunna häfda sin uppfattning måste Scheel underkänna eller omvärdera nästan allt, hvad Luther själf senare erinrat sig från sin ungdom. Luthers utsagor te sig för Scheels skarpblick som omdömen, hvilka färgats af hans senare vunna dogmatiska åskådning; då har hans egen utveckling måst inprässas i detta dogmatiska schema. Luther har i sina erinringar antedaterat senare frågeställningar till ungdomstiden, och därför kunna hans utsagor ej utan vidare användas som historiska dokument. Naturligen ligger någon sanning häri så till vida, som Luther väl stundom tillspetsat verkligheten genom sitt glödande temperament (t. ex. i sina omdömen om skolornas totala oduglighet). Men så som Scheel befriar sig från Luthers minne om den hårda och skräckfyllda barndomstiden, så synes mig den verkligt historisk-kritiska metoden svika för hyperkritik. Så långt Luthers själferinringar kunnat kontrolleras af klara fakta, ha de visat sig i detalj förvånande pålitliga. Von Schubert (se nedan) har t. o. m. klargjort, att det hittills som ett minnesfel framför andra anförda

uttalandet af Luther — att han kommit till insikt om den evangeliska frälsningsvägen vid förberedelse till den *andra* psalmföreläsningen — ej behöfver vara något fel, enär Luther i verkligheten ej bestämdt säger: den andra. Luthers minne har intill det sista varit sällsynt godt, äfven om ej ens han undgått felcitat ur minnet från den medeltida skolastiken och äfven bibeln (hvilket varit ett vapen för den katolska historieskrifningen att framställa honom som medveten lögnare). Den viktigaste anmärkningen mot Scheels teckning af Luthers utveckling är emellertid enligt anmälarens mening den, att den brister sönder på den punkt, där dess bärkraft skulle visa sig, den stora katastrofen i Luthers lif. För att kunna vinna en nöjaktig förklaring på Luthers beslut att gå i kloster måste Scheel gripa till utvägen att låta Luther i blixten se en verklig uppenbarelse, höra en Gudsrost, som visade honom bort från världen. Äfven mig förefaller det på grund af källornas formuleringar ej omöjligt, att Luther vid Stotternheim haft en verklig Damaskusupplevelse; men den ovissa frågan, huru därmed förhållit sig, blir enligt den uppfattning af Luthers länge fortgångna inre förberedelse för det oväntade steget, som förts fram i mina Luther-böcker, ej något väsentligt moment för förståendet af krisen i Luthers lif. — Med ökad intresse motse vi nu de kommande delarna af Scheels verk, där han får fastare historisk mark under fötterna och redan har publicerat så mycket af värde. I Tyskland fruktar man visserligen på konservativt historiskt håll, att Scheels nya delar skola blifva ett stort försök att göra Luther till bärare af nutida tysk liberal teologi. De många mestadels förträffliga, dogmhistoriska artiklar, som Scheel skrivit i den nyaste teologiska encyklopedien »Religion in Geschichte und Gegenwart» och som höra till dennas bästa, visa emellertid, att han äger många förutsättningar äfven för en gifvande analys af den begynnande lutherdomens dogmhistoriska sida. — En sammanfattning har han gifvit i uppsatsen »Zum wissenschaftlichen Weltbild Luthers» i festskriften till professor Albert Hauck: »Geschichtliche Studien etc.» 1916, s. 220—234. Denna fästschrift innehåller ock några andra för Luthers historia intressanta bidrag, såsom t. ex. REINHOLD SEEBERGS studie öfver den med Luther samtida och mot honom kämpande Löwen-teologen Johannes Driedos augustinism, en god ny belysning till äfven Luthers öfvergångstid.

Till sommarens och höstens Luther-publikationer höra mina båda arbeten: »Martin Luther» (2:a upplagan är något utvidgad

med detaljer, såsom bl. a. en fylligare skildring af förhöret i Worms samt nya dokument till belysning af Luthers personlighet, hans sociala rättfärdighetskänsla och hans ställning till kriget) och »Luther, Looyla, Calvin i deras historiska genesis», 2:a fullständigt omarbetade och till mer än det dubbla utvidgade upplagan. I båda böckerna har genom bifogade porträtt ett försök gjorts att rensa upp i kaos af ohistoriska bilder och få de erkänt äkta porträtten att intaga sin plats. Naturligen är Scheels nyssnämnda Lutherbiografi i båda utnyttjad, efter de synpunkter, som ofvan antydts. — Nyligen utkom teol. licentiaten A. RONEBERGH's lilla skrift: Luthers inre utveckling till reformator (Kristl. Studentrörelsens bokförlag, 40 sid., o,65). Den utgöres af tvenne vid sommarkurser i år hållna föredrag och är därför hållen i en, för öfrigt ovanligt väl lyckad, populär form på vetenskaplig grund. Den begränsar sig till tiden från Luthers inträde i klostret till tesernas spikande, med en kort blick framåt. Inom detta skede af Luthers lif håller den sig så strängt till det af titeln angifna ämnet, att det yttre biografiska knappast skymtar fram. Så t. ex. antydes ej ens Luthers Romresa. Härigenom får förf. möjlighet att så mycket mera energiskt analysera det dogmatiskt-religiösa i Luthers förreformatoriska lif; därmed utfyller han på ett utmärkt sätt en punkt i Lutherbiografierna, såsom t. ex. mina. Karakteristiskt för författaren är den styrka, hvarmed han gång på gång erinrar om bibelstudiets betydelse för Luther under hela dennes utveckling, liksom betoningen af, att till sist den exegetiska bibelinsikten ensam ej kunnat föra till evangelisk klarhet, om icke ett irrationellt moment tillkommit, Guds ledning med Luther. Lärorik är författarens utveckling af, hvad rättfärdiggörelsen genom tro för Luther verkligen innebar, liksom analysen af, hvad Luther meddelade i föreläsningarna öfver Psaltaren och Romarbrefvet 1513—1516. Då förf:s föreläsningar höllas, förelåg ännu ej von Schuberts nedan nämnda lilla skrift; eljes hade där en intressant synpunkt varit att få för occamismens ej blott negativa utan positiva betydelse för Luthers närmande till evangelisk åskådning under klosterkampen. Förf. synes kanske allt för kort affärda occamismen som religiöst kylig och torr; Scheels arbete låter oss se, att åtskilligt mera och värdefullare där gömde sig. I *Stockholms Prästsällskaps Årsbok* 1917 utför Runebergh vidare sin teckning fram till riksdagen i Worms, under titeln: Luthers frihetskamp. Därsammastädes har G. MONTAN en intressant studie: Luthers sociala tankar. I Linköpings prästers julbok har Lutherforskaren

kyrkoherde J. SJÖHOLM gifvit lösen: Tillbaka till Luther. — Eljest känner jag ej till några svenska Luther-teckningar från i år, om jag ej dit räknar Linderholms bok (se nedan) pastor G. ANKARS uppsats »Lutherdomens egenart», Diakonistyrelsens bokförlag 1916, och professor G. AULÉNS sammanfattning af hans stora arbete: »Den lutherska kyrkoidén», i skriften »Evangelisk kyrklighet» (72 sid., 1 kr.) på samma förlag som Runeberghs. Det äro förträffliga och klara öfversikter, som här ges; de böra icke förbigås af någon, som vill söka förstå, hvad Luther och lutherdomen gifvit oss. — Inom kort lär på Lindblads förlag utkomma en svensk öfversättning af RICARDA HUCH: Luthers Glaube 1916. Det är en egendomlig bok, som lätt kan misstolkas, om den kommer i profana händer. Författarinnan är äfven här i Sverige känd genom sina romaner med historiskt stoff (»Från forna ofredsdagar», 2 bd 1916, med skildring af 30-åriga krigets tid), där en rik fantasi och ett mindre vanligt språkkonstnärskap paras med djärf och bred om än brokig och tröttande tidskaraktistik. Nu har hon — som så ofta både pennans och penselns konstnärer — lockats af Luthers gestalt och fördjupat sig i Luthers skrifter. Resultatet har blifvit en bok, däri hon i ramen af en lätt antydd erotisk själfuppleffvelses(?) mystik återger Luthers innersta religiösa lif med instinktiv säkerhet och poetisk skönhet, men där ock modernistisk anda och ett djupt förakt för teologerna och deras Lutherforskningar beröfvar författarinnan både vilja och möjlighet att förstå det tidshistoriskt betingade hos Luther.

Härmed ha vi åter kommit till den tyska litteraturen. Mycket af det yppersta, som publicerats om reformationen, har framkommit genom »Verein für Reformationsgeschichte» i dess värdefulla skriftserie allt ifrån det senaste stora reformationsjubileet 1883. Nu i höst har som n:o 124 i skriftserien kommit ett häfte för 1 Mark med två små teckningar: H. VON SCHUBERT: Luthers Frühentwicklung bis 1517—19, 34 s., och G. KAWERAU: Luthers Gedanken über den Krieg, 20 s. Namnen på två af den tyska kyrkohistoriska forskningens främste borga för uppsatsernas värde. Den senares aktualitet i dessa dagar behöfver ej påpekas. Ständigt söker sig den protestantiske kristne tillbaka till Luther för att se, om reformationens profet äfven här kunnat med sin centralt religiösa och djupt evangeliska anda visa vägen till lösning af det oerhörddt svåra och trots ångestfullt brottande allt fort olösta problemet om den kristne medborgaren och kriget. Olika meningar komma nog att råda, om

Luther här tänkt problemet till slut, eller om han liksom i fråga om den religiösa kampen med maktmedel, intoleransens problem, ej själf kunde helt genomföra konsekvensen af sin evangeliska ståndpunkt. Men visst är, att man ej kan finna en säkrare och objektivare vägvisare än Kawerau vid utredningen af den historiskt ömtåliga frågan, hvad Luthers innersta mening varit. Man jämföre här ock motsvarande parti i docenten EMANUEL LINDERHOLM's i somras utkomna stora arbete: *Kristendomen och Kriget i historisk och principiell belysning*, Norstedt, 358 s., 4,50, Kap. 7, *Krig och kristendom under reformationens och motreformationens tid*, eller W. Walthers broschyr om Luther och världskriget strax efter dettas utbrott. — Von Schubert fortsätter i här ofvan nämnda skrift sin metod att i korta, välskrifna uppsatser komma med grundläggande nya belysningar och forskningsresultat öfver centrala detaljer i den lutherska reformationens historia, äfven om denna skrift i betydelse knappast mäter sig med t. ex. »Reich und Reformation», »Bündniss und Bekenntniss», »Bekenntnissbildung und Religionspolitik». Han antyder, att krigets oro inverkat äfven på det seminariearbete, ur hvilket denna teckning af Luther framgått. Det värdefullaste i denna är måhända den analys af occamismens positiva betydelse för Luther under dennes genombrottskamp i klostret, som vi redan antydtt. Likaså afvinner von Schubert Luthers kamp ökad klarhet genom det energiska framhåfvandet af botproblemet som den katolska religiositetens brännpunkt och därför också den punkt, där Luther måste bryta igenom katolicismen, om en verklig reformation skulle blifva resultatet. Von Schuberts analys har utnyttjats i andra upplagan af min »Luther, Loyola, Calvin». Hans skrift utgör för öfrigt ett nytt bidrag till kritiken af Grisars konstruktion af Luthers religiösa utveckling. Beträffande Grisars famösa »upptäckt», att lutherdomens andliga kloak haft sin upprinnelse på en verklig kloak, Wittenberg-klostrets afträde, sluter sig von Schubert till Harnacks antagande, att ordet colaca i en handskrift till »Tischreden» tillkommit genom felaktig senare utfyllning af den i en annan handskrift förefintliga förkortningen cl., hvilken helt visst åsyftar ordet capitulum — såvida ej hela den beryktade satsen är ett senare tillägg, hvarför åtskilligt talar. — För Luthers utveckling före klostertiden sluter sig von Schubert måhända väl nära Scheel; äfven han finner intrycket af en normalutveckling förstärkt.

I ett universitetsprogram har den kände medeltidsforskaren professor G. VON BELOW tecknat »Die Ursachen der Reformation»

(talet äfven intaget i Hist. Zeitschrift 116). Man har helt visst här mycket af klargörande öfverblickar att hämta; tyvärr har jag ännu ej kunnat åtkomma denna undersökning. Ej heller har jag, när detta skrives, fått i händerna den 3:je upplagan af GEORG BUCHWALD: Doktor Martin Luther 1917, 8 M. Redan i den 2:a, bättre illustrerade upplagan 1913 (1914) framträdde detta arbete som den ojämförligt bästa populära Luther-biografien på vetenskaplig grund. — Luthers kristendom i dess principiella egenart tecknas af den för någon tid sedan aflidne Leipzig-professorn TH. BRIEGER's postumt utgifna »Luther und wir» 1916, 106 s., 2 M. med företal af B. Bess. Författaren själf är väl nu i Sverige mest känd genom sin del, Reformationen, i Pflugk-Harttungs Weltgeschichte, band IV, hvilket nyligen kommit i den svenska öfversättningen. Den utvidgning med ungefär en tredjedel till, hvori denna framställning föreligger separat i Brieger: Die Reformation 1914, lär af professor Hauck ha betecknats som det i sitt slag yppersta, som den kyrkohistoriska litteraturen äger (man observere ock professor H. HJÄRNE's glänsande skrifna inledning till den svenska editionen af nyssnämnda band IV). I boken »Luther und wir» möter samma konstnärliga klarhet vid analysen af den lutherska religiositeten. — En annan öfversiktlig teckning af Luthers tro och lutherdomens grunddrag har i höst kommit från Graz, hos KARL SAPPER: Der Werdegang des Protestantismus in vier Jahrhunderten 1917, 8 + 393 s., 5 M. Framställningen af Luther har jag funnit enkel och god, utan några öfverraskande nya vändningar eller synpunkter. Boken synes vara ganska praktisk som grundlinjer för studium af protestantismens religiösa historia, ehuru framställningen behärskas af en utpräglad teologisk tendens, modern tysk liberal, med skarp blick för individualismen hos Luther men med föga sinne för äkta luthersk kyrklighet. Beträffande Luther betonar dock Sapper, att dennes storhet ej blott är reformatorns, utan lika mycket den praktiske själasörjarens, hvilken kunde som ingen annan gripa tag i det dagliga lifvets enkla praktiskt-sedliga frågor och där verka välsignelsebringande. Synpunkten förtjänar att understrykas. Boken är trefligt utstyrd.

Mest betydande af alla årets Lutherböcker i fråga om källforskningar och märkliga resultat däraf är den i utvidgad form som själfständig bok utkomna PAUL KALKOFF: Luther und die Entscheidungsjahre der Reformation, 293 s. och flere porträtt, 4 M. 1917. Vi känna delvis hans framställning från inledningen till Borcherdts

ofvan nämnda Lutheredition band II 1914. Redan om denna undersökning, hvilken sammanfattade resultatet af årtiondens forskning i italienska arkiv och en mångfald lärda specialpublikationer, kunde med fog sägas, att ingen kommande reformationshistoria, från de lärdaste verk till de enklaste skolböcker, bör förbigå den samma. Kalkoffs forskning har visserligen mig veterligen ännu ej hunnit i nämnvärd grad inarbetats i någon af de nyaste tyska Luther-biografierna, ej ens i 1913 års upplagor af Böhmers eller Buchwalds förträffliga arbeten eller hos Köhler (se nedan). Men i vidsträckt grad äro de utnyttjade såväl i min »Den lutherska reformationens historia» 1915, som i »Luther, Loyola, Calvin» 1916. I fråga om nedgörande kritik af Luthers katolska motståndare och polemisk skärpa mot katolsk historieskrifning är Kalkoff hänsynslös — liksom han å andra sidan ger Cajetan en fullständig Ehrenrettung. I bägge fallen synes han kanske gå för långt. I sin nya bok har Kalkoff till framställningen hos Borchardt lagt ytterligare 100 sidor, behandlande Luthers kallande till Worms och riksdagens förlopp. Delvis är denna nya dels innehåll känt och af mig utnyttjad från Kalkoffs tryckta förarbeten: »Entstehung des Wormser Edikts» m. fl.; delvis bringar den fullständigt nya forskningsresultat. Till dem hoppas jag i annat sammanhang återkomma.

Vi ha redan erinrat om, hvilken dragningskraft Luthers gestalt utöfvar på vitterhetens idkare; och vi ha som exempel härpå anført Jakob Knudsen och Ricarda Huch. Nyligen har en annan tysk romanförfattare gripit ämnet. PAUL SCHRECKENBACH gäller i Tyskland för mästare på den historiska romanens område. Han har bedrifvit grundliga akademiska studier i historia, särskildt reformationens; hans dissertation handlade om »Luther und der Bauernkrieg». Så öfvergick han till litteraturen. Fullt slog han igenom med romanen »Die von Winzingerode» 1905; sedan följde nästan hvarje år nya, af hvilka särskildt må framhållas »Der böse Baron von Krozigk» 1907, »Der König von Rothenburg» 1910 och »Der deutsche Herzog» 1914, där »der grosse Schwedenkönig» är hjälte. Nu har han återvänt till sin första kärlek, Luthers gestalt, och i höst utgifvit »Martin Luther, ein Bild seines Lebens und Wirkens», bunden 10 Mark. Framställningen är kort (42 s.) och kärnfull, på en gång konstnärlig och folklig. Nya forskningsresultat bringar den knappast; dess särskilda betydelse ligger däri, att den ger åskådlig utgestaltning åt den bild af Luther, som nästan med nöd-

vändighet måste forma sig för det tyska folk, hvilket liksom en gång Luther kämpar nästan ensamt mot en hel värld. Äfven om vi finna bilden stämningsmättad, få vi ej förundra oss öfver eller tadla, att i denna situation det blir tysken Luther, inkarnationen af den tyska nationens bästa egenskaper, som främst målas. I sin ställning till de många nya hypoteserna om Luther (t. ex. af Scheel, Barge m. fl.) intager S. genomgående en sund kritik. Schreckenbach har också skrivit ett biografiskt bihang, med korta karakteristiker öfver de flesta mera framträdande personligheterna rundt omkring Luther och hans historia. Särskildt intresse tilldrager sig illustrationsmaterialet. Det utgöres af omkr. 400 bilder på 116 sidor, hufvudsakligen från Luthers egen tid, några i fyrfärgstryck på konstpapper. Med Luther samtida teckningar, porträtt och taflor ha fått lämna lejonparten; principiellt har senare tidens fantasiprodukter förbigåtts. Denna del af verket har ombesörjts af den genom sin »Goethe-Bilderbuch» kände FRANZ NEUBERT. Den utgör bredvid W. Köhlers: »Luther » i »Im Morgenrot der Reformation» 1912 och Th. Briegers ofvannämnda »Reformation» i Pflugk-Harttungs världshistoria de, så långt jag känner, bästa hjälpmedlen till en historiskt-kritiskt vald illustrationssamling öfver Luthers lif (för Luthers porträtt förblir E. FLECHSIG: Cranachstudien I 1897 grundläggande; en liten god vägledare är HANS PREUSS: Lutherbildnisse, i Voigtländers Quellenbücher u. å.; jfr ock den nedan nämnda »Buch der Reformation»). Schreckenbachs bok är så uppställd, att först kommer Lutherbiografien, så den omfångsrika bilddelen och slutligen det biografiska bihanget.

Vid »Allgemeine Evangelisch-Lutherische Konferenz»s årsmöte i Herford i Westfalen i maj detta år, däri anmälaressen deltog; öfverlades bl. a. om skrifter till Luther-minnets firande. Två sådana ha redan i höst genom konferensens försorg utskickats. Den större och för en bildad läsekrets afsedda är författad af den ortodoxa tyska lutherdomens främste Luther-kännare, Rostock-professorn W. WALTHER: Luthers Charakter, 214 sid., 3,80 M., daterad 1917. Det första, som ögat vid bokens öppnande möter, intresserar en svensk. Försättsbilden utgöres af ännu ett original, från Wolffebüttel, af samma Cranachporträtt från 1526 af Luther, som finnes i Nationalmuseum i Stockholm (och i Kaufmanns galleri i Berlin) och som enligt Flechsig är »det historiskt bästa af alla Cranachs» (reproduktioner af Stockholmsoriginalet i mina Luther-böcker). Walthers innehållsförteckning väcker tämligen blandade känslor;

i den ter sig hans bok nästan som en gammal dogmatisk afhandling om Guds egenskaper. Så här ser den ut: Kap. 1: Offenheit. Warhaftigkeit; kap. 2: Selbstlosigkeit; kap. 3: Demut. Selbstbewusstsein; kap. 4: Mut. Selbständigkeit. Optimismus; kap. 5: Leidenschaftlichkeit; kap. 6: Gemüt. Hvar och en af dessa egenskaper särslägges dessutom i underafdelningar. Men när man går till studiet af boken, finner man, att den i verkligheten ger en sorts Luther-biografi, fast stoffet ej har grupperats kronologiskt utan som belysning för olika sidor af Luthers personlighet. Så t. ex. kommer under synpunkten af Luthers mod en ingående skildring och analys af resan till och de stora dagarna i Worms. Som en grell belysning af Luthers ytterliga ärlighet anföres bl. a., huru han själf ansåg sig hafva handlat oärligt i Worms, när han i sitt svar förklarade sig vilja återkalla blott *om* han kunde med Guds ord eller klara skriftbevis öfverbevisas. Luther visste, *att* han *ej* kunde öfverbevisas. Men därför borde han aldrig ha följt vännernas råd och gifvit sitt yttrande formen af ett »om»; detta tedde sig för hans samvete efteråt som ett hyckleri, hvaraf han länge led, och för hvilket han väntade ett rättvist straff. — Öfverhufvud blir Walthers framställning i sak om också ej i form en ny apologetik till de många, som han utgifvit gent emot katolska angrepp på Luthers minne, främst »Für Luther wieder Rom» 1906. Man kan säga, att man här får Walthers apologetiska insats i förkortad, lättläst form. Naturligen spelar nu ock hänsyn till Grisar indirekt in. Då Grisar stämplar Luther som behäftad med nästan patologiskt lögnsinne och lägger fingret på Luthers hållning i landtgreffvens af Hessen dubbeläktenskapshistoria, fullföljer Walther här Böhmers och Köhlers utredning af denna saks verkliga art. Han går ända därhän att helt rentvå Luther, såsom den där kämpade för den reala sanningen gent emot katolikerna, som vilja betona de formella sanningens vikt på bekostnad af den verkliga sanningen. Här kan jag ej helt följa Walther; nog ligger i Luthers hållning ett underevangeliskt moment, ehuru han helt visst själf följde, hvad som syntes honom vara rätt, och därför hade ett godt samvete. — Walther förlägger liksom de flesta nyutkomna vederhäftiga Lutherböckerna (t. ex. de nedan nämnda af Preuss och Köhler) Luthers framträngande till verklig insikt om den evangeliska frälsningsvägen till hans preparation för psalmföreläsningarna hösten 1512 eller våren 1513. Denna datering får väl nu anses vara definitivt erkänd, då den ju accepterats äfven af Böhmer i 3:je upplagan af dennes Lutherbok 1913. Som slutomdöme om Walthers

bok kan sägas, att den är en både lättläst och värdefull vägvisare, när man vill ordna om det historiska stoffet öfver Luthers lif för att få fram hans personlighet, och att boken därvid ger både nya belysningar och nytt material. Något schematisk ter den sig dock alltid, och den ger trots sin utförlighet knappast någon djupare psykologisk analys; en så framträdande sida i Luthers personlighet som hans humor får blott en half sidas omnämmande. Walthers bekanta obegränsade försvar för Luther ger äfven här framställningen färg, trots enstaka ansatser till att erkänna brister hos hjälten.

Konferensens andra Luther-bok utgöres af en rent folklig, för massspridning afsedd och därför kortfattad, enkel och billig biografi med en mängd bilder inströdda i texten. Som författare har likväl förvärfvats en ansedd vetenskapsman. HANS PREUSS: Unser Luther, III sid., 0,80 Mark, har ock löst uppgiften på ett godt sätt. Lutherhistorien tecknas i råska drag, med konkretare utförlighet på några viktigare punkter (särskildt klar och belysande är teckningen af af-latshandeln), utan sentimentalitet eller lättköpta effekter. Öfver hufvud ligger den lilla skriftens värde däri, att den låter äfven de breda lagren läsa en tillförlitlig, på vetenskaplig grund fotad skildring, där ändtligen det myckna, för folkskildringen eljes till synes oundvikliga, romantiserandet försvunnit. Då de omkr. 70 bilderna taga stor plats, blir textens omfång ytterligare begränsadt, så att den verkar nog för kortfattad och obetydlig. Men nytta gör boken helt visst. Som man kan vänta af Preuss, äro bilderna valda med hänsyn till deras historiska värde. Som titelbild möter en radering i anslutning till samma Lutherporträtt, af hvilket dublett, som ofvan sagts, finnes i Nationalmuseum. Bland Lutherporträtten finna vi äfven en helsidesreproduktion af det ovanligt väl bibehållna Cranach-porträtt af Luther, som Oberburghauptmann von Cranach på Wartburg 1913 påträffade, och som genom hans vänliga tillmötesgående blifvit mig möjligt att återgifva i min bok »Martin Luther». En utmärkt färgreproduktion af detta porträtt — väl det enda med säkerhet äkta från Luthers äldre dagar — finnes nu till salu för billigt pris i bokhandeln. Preuss daterar det till år 1542. De flesta kapitlen i Preuss' bok sluta med en lättförklarig, stolt anknytning till temat: unser Luther.

Ännu starkare klingar detta igenom i titeln till ett par andra, med Preuss' konkurrerande folkskrifter. HERMANN PETRICH har förut fästat uppmärksamheten på sig genom sin biografi »Paul

Gerhardt» 1907, i den 2:a betydligt utvidgade upplagan 1913 den förnämsta insatsen hittills i Gerhardt-forskningen. Nu har Petrich ock upptagit jubelårets ämne till behandling i två böcker: »Der deutsche Luther, Lebens- und Seelenbild aus der deutschen Vergangenheit für die deutsche Gegenwart und Zukunft» (140 s. och 10 bilder, 1,80 M.), och »Die deutsche Reformation. Von den Quellen unserer Kraft» (152 sid. och 9 bilder, 1,80 M.), båda från i höst. Jag har ej hunnit läsa dem; men titlarna ange tillräckligt den synvinkel, hvilken ej kan undgå att förhärskas i Tyskland vid Lutherminnets firande midt i världskrigets nöd och bragder. — Ett originellt bidrag till reformationsminnet har under årslångt arbete samlats och utgifvits från en Unterstand framför Verdun af K. KAULFUSS-DIESCH: Das Buch der Reformation, geschrieben von Mitlebenden, 532 sid. och 139 af O. Clemen utvalda bilder från Luthers samtid, 5 Mark. Här komma ledande män i den för-lutherska och lutherska tiden, äfven humanisterna och katolikerna, själfva till tals. Boken är därför närmast att betrakta som en källpublikation, med ett lyckligt populärt grepp; den utgör en god hjälpreda för att komma in i en mera tidshistoriskt trogen miljö vid Lutherbildens utformning, än några moderna biografier kunna ge. Den kortfattade biografi, som är inlagd i boken i form af sammanbindningsstycken af författaren mellan urkunderna, lider dock af vissa brister i sakligt afseende. Illustrationerna är i allmänhet valda bland förut ej alls eller föga kända.

Den vetenskapligt förnämsta småskriften från året 1916 torde vara W. KÖHLER: Luther und die deutsche Reformation, 135 sid. 1 Mark, i den bekanta samlingen »Aus Natur und Geisteswelt». Den konkurrerar ej med Böhmers berömda Luther-studie i samma samling. Köhlers bok tar väsentligen sikte på den tyska reformationen i dess helhet och blir därför blott till 1521 en biografi af Luther; sedan träder dennes lif mera i bakgrunden. Den nu 46-årige professorn i Zürich är en af de intressantaste nutida forskarfysiognomierna inom det kyrkohistoriska arbetet. Han har framträdtt som liberal teolog och som bredvid Troeltsch en af de främsta representanterna för religionshistorisk metod inom kyrkohistorien; men han har därvid ock visat sig obunden af skolans schematisering och kommit med positiva insatser. Han har inom det protestantiska lägret representerat en långt gående sträfvande att ge erkännande åt katolicismen och att ej öfverdrifva reformationens insatser (t. ex. i fråga om toleransen); men han har också mera energiskt än de flesta upp-

trädt till försvar för Luther gent emot den moderna katolska historieforskningen (t. ex. i den utförliga, mot Grisar riktade monografien: *Luther und die Lüge* 1912). I fängslande framställningskonst och gifvande synpunkter kan han sättas vid sidan af Hauck och von Schubert. Hans breda teckning af Luthers historia till 1521 i praktverket »Im Morgenrot der Reformation» 1912 innebär ej blott ett vetenskapligt framsteg öfver alla föregående genom mera inträngande kritik af källmaterialet, särskildt beträffande Luthers barndom och ungdom; den hör öfver hufvud till den kyrkohistoriska framställningskonstens mästerverk. I detta afseende når ej Köhlers här anmälda Luther-bok till samma höjd. Bristen på tillräckligt utrymme för konkreta detaljer och därmed hopandet af synpunkter har gjort boken tyngre; folkskrift är den ej. Fram till 1521 blir den väsentligen ett sammandrag af nyssnämnda bredare skildring, men med karakteristiska olikheter i detaljer, hvilka visa, att författaren allt fort arbetar vidare med materialet. Till Scheels nya Luther-bok tar han därvid hänsyn; han hade ju i det hela 1912 gifvit uppslaget till den tolkning af Luther-katastrofen och inträdet i klostret, som Scheel utfört (med någon ändring äfven gent emot Köhler, i det att Scheel bredvid det förhastade löftet på grund af skrämsel äfven betonar Luthers ifver att frälsa sin själ och vinna en nådig Gud redan vid inträdet i klostret, faktorer hvilka Köhler anser väckas till lif först genom klosterlifvet). Egendomligt nog märkas i Köhlers bok 1916 ej några hänsyn till Kalkoffs forskningar om den lutherska processen i Rom, hvaremot han här för fram några påtagligen nya egna rön. Köhler drar sig ej för tydliga hänsyftningar på dagens händelser. I samband med Karl V:s hållning mot Luther i Worms fällas orden: »Tyskland förstår ej en kejsare, som bortstöter dess älskling; det har ej heller förstått sin kejsare vid Bismarcks afskedande». Skildringen af dagarna i Worms är f. ö. gjord med konkret åskådlighet och bredd och stor kraft, hvilken kulminerar i teckningen af innebörden af hvad som då skedde, när Luthers »En kristen människas frihet» ställdes på det hårdaste prof, som kunde gifvas, och bestod profvet. Det afgörande var samvetspliktens kategoriska imperativ, och därför blef i sinom tid den vise i Königsberg protestantismens och ej katolicismens filosof. »Es ist ein von den Momenten, da mit einem Ruck der Zeiger der Weltenuhr weiterrückt und die Menschheit mit ihm emporrückt zu neuer Menschenheitshöhe.» — I fråga om oroligheterna i Wittenberg under Luthers frånvaro på Wartburg delar Köhler i det hela Karl Müllers

uppfattning, ehuru han i viss mån kan ge rätt äfven åt Barge. Köhlers originalforskningar lysa starkast igenom i den utan någon vetenskaplig apparat försedda boken, när framställningen berör författarens nuv. fädernesland eller dess ledande personer. Så t. ex. accepterar Köhler tydligen von Schuberts märkliga undersökning om Marburg-samtalet, enligt hvilken bristen på tillmötesgående låg hos Zwingli och ej hos Luther. Men han förer saken vidare genom att påvisa de i schweiziska politiska förhållanden liggande motiv, som nödgade Zwingli att gå sin ödesdigra väg bort från Luther. Det var för honom enda sättet att sönderslita de katolska intrigerna i hans eget land. Öfverhufvud tecknar Köhler Zwinglis ställning under nya synpunkter: nattvardskampens förande på dubbla fronter, med däraf följande kyrkopolitiska konsekvenser. — Som redan antydts, frikänner Köhler liksom Walther Luther helt i landtgreffvens dubbeläktenskapshistoria. Denna var enligt Köhler intet annat än reformationens kulturproblem, tillspetsadt på den känsligaste punkten, där bibelauktoritetens lösgörande från och lyftande öfver all samfunds- och sedeauktoritet bragte denna senare och det rent kristna motivet i konflikt. Luther handlade enligt Köhler »inför hela frågan med beundransvärd klarhet och följdriktighet». »Det sårande för den moderna känslan ligger i Luthers premiss; vår tid har på denna punkt öfvervunnit den hårda motsatsen mellan kristendom och kultur, i det att den utsöndrar patriarkernas exempel om förkristligt och underkristligt». Beträffande Moritz' af Sachsens dubbelspel framställer Köhler den intressanta hypotesen, att han möjligen eftersträfvat kejsarkronan.

Vi kunna ej fortsätta med detaljer. Köhlers hela framställning andas den varmaste beundran och kärlek inför Luther. Sin totaluppfattning preciserar han, med tydlig adress till Troeltsch, så, att den tyska reformationen till sist är Martin Luther och allt annat blott »ein verworrener Quark», och att reformationen trots allt har skapat en ny grundval äfven för vår tid. Vi sluta ock med Köhlers ord: »För lutherdomens nutidsvärdes skull gå vi till reformationsfesten 1917. Ett dött förgånget fira vi icke. Lif vilja vi ösa ur Luther och hans verk».

Lund nyårsafton 1916.

Hjalmar Holmquist.

Nya kyrkohistoriska handböcker.

Världskriget har naturligen lagt en tung hand äfven öfver det kyrkohistoriska arbetet i de krigförande länderna. Man måste beundra den själens spänstighet, som i Tyskland öfverhufvud kunnat frambringa nya vetenskapliga forskningar och skrifter, midt under det att folket kämpar för sin existens mot mer än halfva världen. Den öfversikt öfver Luther-litteratur, som jag här bifogat, torde visa, att en sådan spänstighet allt fort finnes, om ock produktionens omfång och kraft måst minskas. För kort tid sedan fick jag en värdefull dissertation för doktorat af R. Gerhardt: »Über die Akten des hl. Anthimus und des hl. Sebastianus». Förf. är en teol. studerande, som vid krigsutbrottet mobiliserades och var med i de första svåra striderna, till dess han blef svårt sårad i det bekanta återtågsslaget från Marne i sept. 1914. Efter tillfrisknandet blef han placerad som officer vid ett reservregemente och kämpade åter, först i Somme-distriktet och sedan vid det berömda genombrottet på ostfronten vid Gorlice-Tarnow. Där blef han åter svårt sårad och hänvisades till Jena för att återvinna hälsan. Under rekonvalescenstiden därstädes författade han ofvannämnda arbete. Det vill något säga att samla sig om vetenskaplig utredning af gamla handskrifter, när man har kanondånet i öronen och krigsspänningen i blodet och ser fram mot nya dödsfyllda dagar. Jag har nämnt härom för att blott med ett litet exempel bland de många ge en illustration åt, hvad världen nu upplefver af äfven andlig dådkraft midt i det oändliga lidandet.

En form af vetenskapligt arbete har emellertid nästan helt fått stå tillbaka: de kyrkohistoriska handböckerna. Jag känner intet nytt mera betydande orginalarbete härutinnan efter krigets utbrott från något af de krigförande länderna.¹ Alldeles utan tillskott har denna gren af kyrkohistoriskt författarskap dock ej blifvit från Tyskland. Vi syfta på den andra, fullständigt omsedda och ändrade upplagan af teol. lic. H. APPEL: *Kurzgefasste Kirchengeschichte für Studierende*, Leipzig Deichert 1915, 21 + 712 sid., med tabeller och ett flertal kartor M. 8,80, bunden 10 M. Jag har förut anmält första upplagan och framhållit dess förtjänster och brister. Denna nya upplaga innehåller flera väsentliga förbättringar. Den är sammanförd till ett band, som fått en god utstyrsel, med

¹ Nu har ett nytt häfte kommit af K. MÜLLER: *Kirchengeschichte* (anm. vid korr.-läsning).

hållbart papper och mycket billigt pris trots kriget. Nu har ock hvarje paragraf fått före sig en om än kort förteckning på litteratur, ett erkännansvärdt plus i bokens värde. En förändring af diskutabel innebörd är ökningen af olika stilar; man kan nu påträffa ända till ett dussin på samma sida. Öfverhuvud blir boken genom detta hänsynslösa inrättande för examinandens praktiska behof onjubar annat än som repetitorium för tentamen; som sådan har den stora förtjänster och går enligt min mening i detta afseende före Heussi genom större öfverskådlighet och mindre hopande af fakta. Ändock innehåller den alldeles för mycket fakta och för litet konkret stoff (skildringar, personkaraktistiker etc.) för att vara lämplig handbok för vanlig kurs i våra teologie kandidatexamina; för högre betyg har jag med påtagligt godt resultat kunnat rekommendera den. Bittert blir det för en svensk att se, huru äfven denna andra upplaga nästan helt förbigår den svenska kyrkans historia eller ger den några obetydliga, delvis felaktiga notiser. För att blott taga ett exempel: Den skandinaviska reformationshistorien behandlas så, att först ägnas Danmark något öfver en sida, och sedan får Sverige mindre än $\frac{1}{4}$ sida, som ett sorts bihang till den danska reformationen. Då hvarje historiker vet, att den svenska reformationen gick nära ett årtionde före den danska och tog en gent emot den tyska lutherdomen mera själfständig utveckling än den danska, och då därtill kommer, att det var det svenska folket under Gustaf II Adolf som räddade den tyska lutherdomens existens, hade man haft rätt att vänta något mera intresse i det lutherska Tyskland för vår svenska kyrkohistoria. Den här gjorda anmärkningen gäller nämligen ej blott Appels bok utan lika mycket Heussi eller Hermelink (den senares framställning af svenska reformationen är ett hopande af fel eller halvesanningar), lika väl som de tyska encyklopedierna, där ej svenskt ingripande framtvingit någon förbättring (professor Hauck har länge visat intresse och uppskattning af den svenska kyrkohistoriska utvecklingen; »Religion in Geschichte und Gegenwart» har däremot ej ens anlitat någon svensk kyrkohistoriker som medarbetare; art. Schweden är skriven af en dansk). — Ett särskildt loford förtjänar Appel i den nya upplagan för det bifogade lilla kartatlas; kartans betydelse för historiskt studium har ännu ej vunnit det erkännande, som behöfves.

I de skandinaviska länderna, som förskonats från kriget, har däremot arbetet på kyrkohistoriska handböcker varit ovanligt lifligt. Både Sverige, Norge och Danmark ha lämnat bidrag. Mina

arbeten ha anmälts i föregående årgång af Kyrkohistorisk Årsskrift. Här må uppmärksamheten riktas på de betydande insatser, som kommit både från danskt och norskt håll. År 1909 begynte Fr. Nielsens välbekanta Kirkehistories andra bands andra del häftesvis utgifvas af V. AMMUNDSEN: Den nyeste tid. Utgifvandet gick långsamt på grund af den högt ansedde författarens tidvis vacklande hälsa. År 1916 kom emellertid det 4:e häftet i ordningen af denna nya del, hvilken därigenom gifvit oss en väsentligen avslutad helhetsteckning öfver upplysningen och rationalismen. (Köpenhamn, Gyldendalske, 256 s., 4 kr.). Det återstår blott en del af paragrafen om upplysningens motståndare i Tyskland samt upplysningen i Norden och de kalvinska områdena. Med denna framställnings fullbordan har Ammundsen skänkt oss ett mycket betydande bidrag, både till de kyrkohistoriska handböckerna och till originalforskningen öfver upplysningstidens svårgripbara utveckling. Som handbok kommer framställningen kanske mindre i fråga. Den är därtill för utförlig; de föregående delarna af Nielsen sakna tillräckligt klart utmejslade hufvudlinjer för att lämpa sig för uppgiften. Desto mera värde har den som monografi. Ammundsens framställning är alltid lättläst och fängslande, utan att förlora i saklig pålitlighet; och han visar sig här äga en god del af Nielsens förmåga att genom en konkret situationsbild eller ett karakteristiskt citat på några få rader ge hardt när romanens berättande åskådlighet (t. ex. teckningen af Hume). Men hvad som särskildt imponerar, är det egna genomplöjande af källorna, som öfverallt lyser igenom. Särskildt gäller detta den engelska deismen och supernaturalismen. Just detta område har i allmänhet legat kyrkohistorici fjärran; desto mera intressant är det att följa en omdömesgill forskare, som tydligen i utsträckt grad själf studerat de engelska hufvudarbetena från 1700-talets ledande personer inom det religiösa värld. Föga mindre intresse tilldrager sig författarens skildring af den franska upplysningen, Voltaire och främst Rousseau. I fråga om Voltaire erinrar man sig ock gärna den bitande skarpa karakteristik af mannen och hans fördärfliga inflytande öfver franskt andelif, som Ammundsen gifvit i sin högst intressanta, visserligen mot Tyskland orättvisa men dock behärskad (man jämföre hvad som eljest från danskt håll här presterats af bl. a. teol. professor Bang eller den katolske konvertiten Jörgensen) skrifna krigsbok: »Krig og krigsförende kristne» (Gad, Köpenhamn 1916, 266 s., 2:a uppl. utkommen). Af den tyska upplysningen har man

ju utmärkta öfversikter från tyskt håll (bl. a. Troeltschs artiklar i RE och H. Hoffmanns artiklar i RGG). Men Ammundsen läses äfven här med behållning. Ej minst stannar eftertanken vid hans teckning af Kant och försök att påvisa en bro från den teoretiska till den praktiska »verkendelse» hos Kant.

Förf. disponerar sin framställning så: Först ges som inledning en utförlig analys af upplysningens uppkomst och säregna kännetecken. Därpå tecknas upplysningens historia i England och i Nordamerika. Sedan skildrar förf. den katolska världen under upplysningens tecken, hvarvid den franska upplysningen behandlas först och avslutas med en värdefull skildring af franska revolutionen och dess innebörd. Därefter följer upplysningens inträngande i den romerska och i den ryska kyrkan, samt påfvedömet och jesuitordens upphäfvande; slutligen skildras katolicismen under 1700-talet i Tyskland och Österrike. Det 4:e kapitlet ägnas åt protestantismen på Europas fastland under upplysningstiden; därunder behandlas först upplysningen i tysk kultur och filosofi, sedan upplysningen i tyskt kyrkolif. — Som synes af denna redogörelse har författaren känt omöjligheten af att genomföra en sammanhängande genetisk teckning och i stället valt vägen att taga vissa geografiska eller kulturella områden hvar för sig. Härmed följer med nödvändighet upprepningar och ett vandrande fram och åter i tiden, som i viss mån beröfvar framställningen nödig utsikt öfver totalutvecklingens grundlinjer. Och faktorer, som ligga midt uppe i denna kyrkohistoriska period, såsom herrnhutismen eller metodismen, ha fått hänvisas till en helt annan del af kyrkohistorien. Då anmälaren under sitt arbete på detta tidsskede sökt finna en annan och bättre indelning, har detta emellertid visat sig ytterst svårt. Jag vet knappast något århundrade i kyrkans historia, där det mött sådana svårigheter att ge framställningen en öfverskådlig disposition. Den bäst grupperade teckning af upplysningens gång, som jag känner, är den nyssnämnde Bern-professorn HEINRICH HOFFMANN's lilla skrift »Die Aufklärung» i Religionsgesch. Volksbücher 1912, 48 s., öfverhufvud en sällsynt klar framställning som vittnar om förf:s fulla herravälde öfver materialet och tiden. Men ej heller den anordningen räcker, när man skall skriva en öfversikt öfver tidehvarfvets hela kyrkohistoria. — Jag har f. ö. icke sett nyssnämnda skrift eller Hoffmanns värdefulla artikel »Rationalismus» i RGG anförd bland litteraturen i Ammundsens 1914 och 1916 utkomna häften, ehuru förf. där eljes citerar ännu nyare litte-

ratur (såsom t. ex. H. Osterdag: *Fr. der Grosse* 1913, A. Schweizer: *Gesch. des Leben Jesu Forschung* 1913, L. Koch: *Oplysningstiden i den danske Kirke* 1914—15, m. fl.). — Med citaten har berörts en anordning i Ammundsens verk, som erbjuder åtskilliga fördelar. Det hänvisar i fortlöpande noter ej blott till de ställen i källskrifter, hvarpå förf. stöder sin framställning, utan ock till nyare litteratur i erkännansvärdt omfång. En del biografiska detaljuppgifter äro ock förlagda till noterna, hvarigenom själfva texten kan göras ännu mera lättflytande. Man kan säga, att Appel och Ammundsen beteckna två konträra motsatser i kyrkohistorisk handboks metod.

En tredje linje följer det nu färdigliggande norska arbetet af professor A. BRANDRUD: *Den kristne kirkes historie, et grundrids*, Kristiania, Aschehoug 1915, 10 + 470 sid., 9 kr., bunden 11 kr. Nyligen har jag utförligare anmält denna bok i *Norsk teologisk tidskrift* 1916. För närvarande är den den enda moderna kyrkohistoriska handboken med ett för teologiska studier någorlunda afpassadt omfång. Måhända kräfves dock en något utförligare framställning af vissa partier för våra svenska examensfordringar. Jag har emellertid infört den i Lunds teologiska fakultets nya studieplaner som ett tillåtet alternativ. Det är också en både vacker och nyttig bok. Tryck och utstyrsel äro värda beröm; och det rika illustrationsmaterialet har i allmänhet väl valts och utgör därigenom ett positivt tillskott äfven till bokens undervisningsvärde. — Det måste ha kostat författaren en kraftig själföfvervinnelse att begränsa stoffet, så som skett. För att blott taga ett exempel, så behandlas hela den arianska striden med alla dess viktiga händelser, personer och partibildningar på två sidor. Det är lätt att skriva utförligt; det konstnärliga och fullkomliga herraväldet öfver stoffet visar sig i förmågan af begränsning, ej minst när det gäller teologiska läroböcker. I det stora hela har förf. här lyckats att vid det nödvändiga bortskärningsarbetet träffa det riktiga och få fram en klar och sammanhängande teckning af utvecklingens hufvuddrag.

Författaren uppgift har varit dubbel; dels att ge en handbok för teologiska studier, dels en för allmänheten läsbar skildring. Förf. finner uppgiften ej ha varit lätt; anmälaren, som har ett liknande uppdrag här i Sverige, känner det nästan olösligt. I några afseenden synes mig den dubbla uppgiften ha påtvingat Brandruds bok ett visst men. Det pedagogiska har blifvit lidande, därigenom att läsbarheten förhindrat den skematiserande kompendiemeto-

den, som dock med förstånd brukad kan göra mycken nytta i en lärobok, som hjälp både för minnet och för en klart fixerad bild af de religiösa rörelserna och deras innebörd. Och den af läroboksuppgiften oblidkeligt fordrade och prisvärdt iakttagna kortheten har ibland beröfvat författaren möjligheten till den konkreta fyllighet, som ger verkligt lif och individuell färg åt framställningen. Härmed sammanhänger en viss brist på pointering. Den sakkunnige läsaren märker nog, huru förf. tagit kännedom om och gång på gång sökt inarbeta det nyaste af värde från den tyska forskningen. Men hänsyn till kortheten har gjort, att det nya ej kunnat med nödig bredd framställas som ett intressant nytt rön eller ett ännu omstridt problem. Så glider läsaren lätt öfver de intressantaste momenten utan att märka det. Blott två exempel. Vid skildringen af striden mellan Gregorius VII och Henrik IV har förf. anslutit sig till Haucks geniala men allt fort häftigt omstridda omvärdering af gången till Canossa som en seger för Henrik IV. Detta uttrycker förf. sid. 135 klart nog men blott på två rader och utan något observandum, om så får sägas. Anmälaren har experimenterat med att i tentamina på Brandruds bok ett par gånger fråga tentanderna om förf:s ställning till Canossaproblemet; ingen hade lagt märke därtill. — Ett annat exempel af samma art är behandlingen af problemet om genombrottet till evangelisk frälsningsuppfattning hos Luther. Förf. sluter sig, enl. min mening med rätt, till den af de sista Luther-arbetena allmänt accepterade (se anm. af 1916 års Lutherlitteratur) dateringen till 1512—13; men krafvet på koncentration har omöjliggjort för förf. att ge läsarna en föreställning om, att här ett nytt forskningsresultat brutit sig fram till erkännande under ihärdigt motstånd från olika sidor. Så halkar läsaren ock allt för lätt öfver saken.

Att utge en handbok i kyrkohistoria är att våga utsätta sig för kritik. Ingen kan grundligt behärska ett å omfattande fält, och på hvarje detaljområde kan man vänta, att specialister med lätthet påvisa bristfälligheter eller fel. Naturligen har äfven anmälaren på åtskilliga punkter önskat framställningen annorlunda eller saknat hänsyn till nyare forskningsresultat af vikt. Men detta är ingen anmärkning mot arbetet; det är endast konstaterandet af ett faktum, under hvilket hvarje läroboksförfattare måste böja sig. Förf. har ock varit synnerligen samvetsgrann i kontrollen af de lämnade fakta; det vimlar ej af slarffel, som eljes inom denna litteratur är vanligt. Flera af de fel, som anmäl. vid läsningen an-

tecknade, fann jag sedan vara rättade redan af förf. själf i en särskild kolumn (hvarför gör förf. där rättelsen af orden under bilden s. 214? de äro ju fullt riktiga, och ett fynd af Buchwald 1911. Däremot begynte kätteriprocessen i Rom mot Luther s. 216 redan före förhöret inför Cajetan; detta innebar ju blott öfvergång från det ordinarie till det »summariska» rättsförfarandet, enl. Kalkoff). På tal om Luther må påpekas den sammanfattning af dennes ledande grundtankar under striden 1517—20, som Brandrud ger sid. 219. Den är enkel och praktisk, verkligt värdefull i en lärobok. Att fortsätta diskussionen om bokens detaljer är omöjligt och ofruktbart. Blott en principiell fråga må här, liksom i nyssnämnda recension i Norsk teologisk tidskrift, ställas under öfvervägande.

Den gäller, huruvida beteckningar, hvilka historiskt framvuxit kring och fått sitt innehåll genom bestämda historiska företeelser, skola utsträckas till mer eller mindre analoga företeelser inom andra tidsskeden. Två exempel. 1) Begreppet frikyrka har framväxt som beteckning på separation ur de med staten sammanknutna kyrkorna, mest typisk på engelsk folkbotten mot slutet af 1500-talet. Beteckningen frikyrka förutsätter historiskt sedt motsättning till en statskyrka och innebär ett principiellt förkastande af förbindelsen mellan stat och kyrka. Kan då denna beteckning, såsom numera blifvit modernt och som äfven förf. gör, med historisk rätt ges den kristna kyrkan före Konstantin, därför att den i olikhet mot andra religionssamfund förföljdes af staten? Enligt min mening leder beteckningen frikyrka här, så lockande den än är som motsättning till termen rikskyrka, lätt till en reellt oriktig uppfattning både af det allmänna religionsläget och af den förkonstantinska kristendomen som samfund. Och visst är, att hvad denna kristendom uträttade, får ej af frikyrkorörelsen i våra dagar tagas till intäkt för dess samfundsidé. Den första frikyrkliga företeelsen inom kristendomen var historiskt sedt donatismen. — 2) Pietismen är i historien den specifika skapelse, som den individualistiska reaktionen vid 1600-talets slut fick på *luthersk* mark, visserligen under påverkan från katolska och framförallt kalvinska inslag (så ock Brandrud). Pietismen är den kända företeelse inom kyrkan, som begynner med Spener och Francke. Ritschl, som betonade dess förberedelse i Holland, gaf burskap åt beteckningen »den nederländska pietismen». Sedan ha allt flera företeelser inom kyrkohistorien blifvit pietism, den medeltida mystiken eller jansenismen katolsk pietism, döparerörelsen i den första reformations-

tiden spiritualistisk pietism (Brandrud betecknar s. 228 Zwickauprofeternas, Karlstadts m. fl. rörelser kort och godt pietism), puritansen kalvinsk pietism etc.; och ibland hotar hvarje allvarlig och på lifspraxis inriktad kristendom att betecknas som pietism. Man förstår kanske, huru direkt begreppsförvirrande ett sådant lekande med termen *kan* bli, när man af framstående historiker får höra Luther betecknas som pietist! Måne ej de kyrkohistoriska läroböckerna här ha en uppgift att bromsa och söka fixera historiska termer till deras verkliga innebörd. En annan sak är ju att påpeka vissa analogier hos andra rörelser med t. ex. pietismen för att belysa gemensamma interkonfessionella företeelser inom den allmänreligiösa utvecklingen, eller för att genom termen »pietistiskt färgad» o. dyl. göra den ena eller andra strömningen mera konkret gripbar för läsaren.

Dispositionen af de stora perioderna i kyrkans historia är hos Brandrud densamma som i mina utgifna arbeten (till 1546). Beträffande den efterlutherska tiden synes mig förf:s periodindelning vara den enklaste och mest praktiska. — Särskildt äro vi i Sverige tacksamma för den relativa utförlighet, som ägnats åt Norges kyrkohistoria. Därom finnes eljes icke mycket att få i gängse handböcker. I en svensk handbok i allmän kyrkohistoria skulle visserligen en motsvarande anordning för Sveriges vidkommande vara praktiskt ogenomförbar. Vid våra universitet kräfves med rätta en så fyllig kännedom om vår svenska kyrkas rika och i flera afseenden egenartadt själfständiga historia, att den blott kan tillmötesgåas genom en särskild handbok i svensk kyrkohistoria.

Tilläggas bör kanske, att dansken L. BERGMAN's i sitt slag förträffliga, för seminarierna afsedda lärobok »Kirkehistorie» i 2 band (1908—10, äfvenledes förut af mig anmäld) 1915 utkommit i ny upplaga. Likaså kan med viss rätt fästas uppmärksamheten på H. HAAR och J. NÖRREGAARD: Kirkehistoriske læsestykker, Köpenhamn Pio, I 1915, 128 s., II 1916, 179 s. Jämförelsen ger sig här närmast med vår motsvarande svenska H. LEVIN: Ur kyrkohistoriens källor 1908. Den senare äger företrädet af svenskt material. Men beträffande den allmänna kyrkohistorien är den danska läroboken trots något mindre omfång betydligt rikhaltigare. Levin är här allt för knapp; det hade varit bättre, om trycket ej varit så vackert och spatiöst, och det i stället hade stått mera på sidorna. När man t. ex. hos Levin saknar Johan Arndt och Paul Gerhardt, Oliver Cromwell och George Fox, Bossuet och Fénelon, Wesley och

Whitefield, Lessing och Voltaire, Kant och Bismarck, Wilberforce och Kingsley, Newman och den katolska modernismen — då är man vid undervisningen glad att kunna gå till den lilla danska boken, där brottstycken från alla dessa finnas. Ett önskemål för vårt kyrkohistoriska studium vore, att Levin kunde utge en ny, betydligt fylligare men föga dyrare upplaga af den välbehöfliga läseboken. För universitetsstudium förblir tills vidare lämpligast att använda H. RINN och J. JÜNGST: *Kirchengeschichtliches Lesebuch*, grosse Ausgabe, 3:je utvidgade upplagan 1915, XV + 430 sid. Den är snarast för innehållsrik, fast Sverige naturligtvis är alldeles bortglömdt. Vill någon på enklaste sätt få en kortfattad samling utdrag af Luthers viktigaste uttalanden och skrifter, kan han med fördel gå till Rinn-Jüngsts läsebok, hvilken sålunda ock kan bli en bok för årets stora minne.

Lund i dec. 1916.

Hj. Holmquist.

Augustinus-litteratur.

WILH. THIMME, *Augustins geistige Entwicklung in den ersten Jahren nach seiner »Bekehrung«*, 386—391. (Drittes Stück der Neuen Studien zur Geschichte der Theologie und der Kirche, herausgegeben von N. Bonwetsch und R. Seeberg.) 255 s., Trowitsch & Sohn, Berlin 1908.

HEINR. SCHOLZ, *Glaube und Unglaube in der Weltgeschichte*. Ein Kommentar zu Augustins *De Civitate Dei*. VI + 244 s. J. C. Hinrichs, Leipzig 1911.

ERNST TROELTSCH, *Augustin, die christliche Antike und das Mittelalter* im Anschluss an die Schrift »*De Civitate Dei*«. XII + 173 s. R. Oldenbourg, München und Berlin 1915.

Af de många vidtutseende och betydelsefulla problem, som Augustinusforskningen har att syssla med, är det två, som upptagas till behandling i de här föreliggande tre arbetena. THIMME behandlar med ledning af de äldsta bevarade skrifterna af Augustinus hans andliga utveckling närmast efter omvändelsen, SCHOLZ och TROELTSCH innebörden och betydelsen af hans senare mannaålders stora verk *De civitate Dei*, som i nyare tider nog blifvit mera berömdt än studeradt och analyseradt.

Thimmes undersökning, hvars hufvudresultat han ock sammanfattat i en uppsats med titeln »Grundlinien der geistigen Ent-

wickelung Augustins» (i Zeitschrift für Kirchengeschichte, bd 31, 1910, s. 172—213), kan genom sitt ämne göra anspråk på en särskildt hög grad af intresse. Den klassiska teckningen i Konfessionerna af Augustini själsutveckling stannar ju strax efter omvändelsen den underbara sensommardagen 386 i trädgården i Milano; men just vid denna punkt börjar i stället serien af hans bevarade skrifter och bref, genom hvilka man kan följa det inre arbetet i hans rastlöst verksamma ande vidare från denna dag. Och dessa skrifter ge vida mera omedelbara och direkta inblickar i hans själ än Konfessionerna, som äro skrifna mer än ett decennium senare än de sista händelser de skildra. Thimme vill nu teckna Augustini utveckling under de 5 åren närmast efter omvändelsen — en i sig tämligen afrundad period, väsentligen ägnad åt studier och författarverksamhet och avslutad genom prästvigningen och det direkta inträddet i kyrkans tjänst — och han gör då detta genom ingående och grundliga analyser af skrifterna från dessa år. Dessas innehåll är öfvervägande filosofiskt, något som bidragit till, att de blifvit mindre beaktade än de förtjänade: man har haft svårt att se deras samband med hufvudriktningen i Augustini lefnadsgång och hvilken roll de spelat i hans utveckling. Härom ger Thimme godt besked. Efter att inledningsvis ha redogjort för ifrågavarande skrifers kronologi och de tidigare stadierna i Augustini lif behandlar han skrifterna i kronologisk ordning och uppvisar, huru de där afhandlade problemen uppkommit för Augustinus och huru han löste dem. Arbetet är långa stycken rätt tungläst — till god del beroende på de behandlade problemens beskaffenhet —, men hufvudresultaten, som ytterligare sammanfattats i några slutord, träda dock rätt klart fram.

Hvad som allra mest fängslar i boken, är gifvetvis skrifterna från Cassiciacumtiden, de lyckliga höst- och vintermånaderna närmast efter omvändelsen och före dopet (påsk 387). Det är ett antal dialoger: *Contra Academicos* (3 böcker), *De beata vita*, *De ordine* (om världsordningen, 2 böcker) och *Soliloquia* (samtal med sig själf, 2 böcker). Ett och annat ur dessas innehåll må här i anslutning till förf. medelas; men först ett par reflexioner om det filosofiska intressets plats i Augustini lif vid denna tid.

Vi veta af Konfessionerna, att omvändelsen inträffade omkring 3 veckor före vinskördsferierna, och att Augustinus vid feriernas inbrott med glädje drog åstad med sin mor och sina vänner till Cassiciacum, vännen Verécundi villa, som man får tänka sig någonstades bland Alpernas lägre sluttningar, kanske vid någon af de nordita-

lienska sjöarna, ej långt från Milano. Dialogerna ge i sin inramning och ett och annat smådrag en föreställning om det angenäma landtlif man där i filosofiskt lugn lefde. Augustinus var husfader och öfvervakade landtbrukssysslorna, Monnica skötte hushållet, ett par släktingar voro med, därjämte vännen Alypius och två af Augustini unga lärjungar från staden, Licentius och Trygetius, hvilkas olika läggning och intressen skickligt karakteriseras. Studierna från retorskolan voro ej alldeles lagda åsido: Augustinus explicerade äfven här Virgilius för lärjungarna. Men hufvudintresset ägnas åt filosofien. Man samlas till filosofiska samtal ute under ett träd eller, om vädret är dåligt, inne; en stenograf (notarius) får uppteckna samtalen, och sedan ger Augustinus ut dem, helt visst med någon bearbetning, så att formen skall bli tillfredsställande. Så ha dialogerna kommit till, efter förebilden af Ciceros Tusculaner o. s. v. — där bakom åter ligga Platos dialoger.

Man är här genast benägen att fråga: hur stämmer detta med Konfessionerna? En omvändelse, ett det kristna lifvets genombrott, sådant som det Konfessionerna tecknar, borde väl inte som sin omedelbara följd ha en ifrig hängifvenhet åt filosofiskt tankearbete? Och då Cassiciacumintressenas läggning är utomordentligt starkt dokumenterad, så får man kanske gripa till den utvägen att försvaga Konfessionernas trovärdighet, tala om »Bekehrung» endast inom citationstecken, såsom förf. gör i titeln på sin bok, och mena att »omvändelsen» icke betecknar ett så afgörande insnitt i Augustini lif; som han själf sedan i Konfessionerna påstått? Utvägen kan synas ligga nära till hands, men visar sig ändock vid närmare insikt i Augustini utveckling ohållbar, såsom icke minst det material förf. rör sig med visar. Man måste endast göra klart för sig hvad omvändelsen, såväl efter Konfessionerna som äfven efter Thimmes mening, innebar. Den medförde icke någon ny insikt eller öfvertygelse: öfvertygad om kristendomens sanning var han egentligen redan förut; hvad han nu vann, var kraften att slå in på den nya lefnadsbana, som dittills väl på afstånd lockat honom och förefallit honom riktig och önskvärd, men som han i sedlig vanmakt icke orkat besluta sig för — att genom dopet inträda i den kristna församlingen, att nedlägga retorikprofessuren, att lefva i celibat. Omvändelsen innebär alltså för Augustinus — såsom för många andra i kristenhetens historia — en sedlig frigörelse, och är ur den synpunkten den afgörande händelsen i hans lif, som för honom öfver från tvekan,

vacklande, kompromissande med samvetet till det afgjorda kristna livets klarhet, fasthet och konsekvens.

Nu är det emellertid ett faktum, djupt grundadt i det dåtida andliga läget och Augustini individuella lefnadsgång, att sanningssträfvandet, filosofien, hör med till detta nya lifsideal. Ciceros entusiastiska väckelserop till filosofiens studium, »Hortensius», hade en gång i ungdomen öppnat hans ögon för dess skönhet och höghet; men sedan hade den inbringande modevetenskapen, retoriken, med dess formellt-estetiserande litteraturstudier tagit honom fången och icke gifvit honom tid att syssla med de verkliga stora problemen. Nu är omvändelsen från retoriken också en omvändelse till filosofien, en frigörelse till att på allvar hänge sig åt sanningssträfvandet. Det är anmärkningsvärdt, hur nära förbundna det filosofiska och det religiösa intresset ha varit hos honom ända från ungdomen: »Hortensius» eggjar honom att gripa till Skriften och, då han ej förstår denna, att ansluta sig till manikeismen såsom den förmenta rätta filosofiska religionen; nyplatonismen för honom närmare kristendomen: nu kan han ändtligen förstå och uppskatta Paulus. Och den lägsta punkten på hans bana inträffade, då skepsis och sedlig hållningslöshet i förening kväfde både det religiösa och det filosofiska sträfvandet. Frågar man, hur han under Cassiciacumtiden lägger till rätta för sig förhållandet mellan religionen och filosofien, så blir svaret väsentligen det, att religionen är en nödvändig förutsättning för sanningssökandet. Det är den alexandrinska tankegången om πίστις och γνῶσις: man måste tro för att kunna veta, d. v. s. man ansluter sig till kyrkan och accepterar hvad den ålägger en att tro för att sålunda föras vidare på vägen till den högre insikten. Kristendomens öfverlägsenhet öfver andra religioner angifves ligga väsentligen däri, att den kräver sedlig renhet. Och sådan renhet jämte bön och ensamhet med Gud är, vid sidan af högre bildning (liberales disciplinæ), ett oundgängligt villkor för vinnande af insikt.

Ser man denna sammansmältning af kristendom och filosofi från den filosofiska sidan, så är att anmärka, att också Plotinus kräver hjärterenhets, ensamhet och bön såsom nödvändiga förutsättningar för sanningssökandet, och att äfven accepterandet af en religions auktoritet och anspråk på uppenbarelse ingalunda strider mot nyplatonsk tankegång. Kristendomen åter synes i denna förbindelse ha svårare att komma till sin rätt; Augustinus har tydligen själf senare den uppfattningen, då han i Konfessionerna säger, att

Cassiciacumskrifterna ännu smaka af retorskolans högmod. Att (i teorien åtminstone) reducera kristendomen till en tro, som är lika med antagande på auktoritet, och en hög moral är ju emellertid vanligt nog under gamla kyrkans tid; och beträffande den senare punkten, moralen, kan man ju säga, att den betydelse han ger kristendomen ganska väl öfverensstämmer med hvad han själf upplefvat genom sin omvändelse: en sedlig revolution, som frigjorde honom till sanningssträfvandet. Denna punkt bör f. ö. också ses i relation till de hedniska religionernas svaghet i etiken, som sedan länge var anmärkt och beklagad af den filosofiska religionskritiken. Att den kristna kulten fordrar en hög moral, är ett af de särmärken hos densamma, som mest äro i stånd att verka frapperande och tilldragande på en bildad och ideellt lagd hedning — därom kan man öfvertyga sig t. ex. genom att läsa 2. boken af *De civitate Dei*, där just den hedniska kultens brist på etiska kraf skarpt belyses.

Hvilka filosofiska problem är det då han arbetar med i Cassiciacum? *Contra Academicos* gäller kunskapsteorien: är det möjligt att finna sanningen eller måste man stanna i skepsis? Han hade själf tidigare hållit sig till akademikernas skepsis — Karneades, som han kände genom Cicero —; nu brottas han för att komma loss därifrån. 1. boken är en förpostfäktning: de båda lärjungarna diskutera, huruvida människans lycksalighetsbehof tillfredsställes genom sanningens ägande eller blott genom sträfvan därefter. Augustinus drar den praktiska konklusionen: hvilketdera alternativet vi än bestämma oss för, böra vi i hvarje fall söka sanningen med den största ifver. Denna bok är hans »cohortatio» till filosofiens studium, en motsvarighet till Ciceros Hortensius, hvars tankar ock delvis här återklinga. Han återknyter sålunda vid den bok, som 13 år tidigare satte det andliga arbetet i gång i hans sinne. Hans eget svar på frågan kommer i *De beata vita*: endast sanningens ägande ger oss lycksaligheten. Hans brinnande ande kan ej nöja sig med blotta sökandet; den vill ock finna.

De senare två böckerna af *Contra Academicos* innehålla hufvudargumenteringen mot skepsis, som försvaras af Alypsius. Augustinus söker här visa, att det finns vissa sanningar, som äro upphöjda öfver allt tvifvel, förnämligast den, att sanningen själf (*veritas* = *sapientia*) existerar. Den vise är vis endast därigenom, att han har del i sanningen eller visheten; och äfven akademikerna anse sig ju som visa. Och sanningen är oförgänglig, ty om den skulle gå under, så vore det sant att den så gjorde, men denna sats skulle i sin tur

endast kunna vara sann genom delhafvande i sanningen. Det finns också vissa satser i dialektiken (d. v. s. logiken), som äro upphöjda öfver allt tvifvel, och likaså de matematiska förhållandena, talen. Sinnesförnimmelsernas område prisger han däremot åt skepsis. Det är lätt att se, att det är platonska tankar — det klara och motsägelselösa begreppets realitet — han bygger på. Att en sats är själfklar, beror på att den svarar mot en evig, oföränderlig verklighet.

Man ser hur i Augustini själ Plato, resp. Plotinus strider mot Karneades, resp. Cicero och segrar. Har striden sålunda endast filosofisk betydelse? Nej, äfven religiös; det ligger för visso ett religiöst behof på botten hos Augustinus och drifver på — hans sanningsträfvän är ett med hans gudslängtan. Kristendomen begagnar sig så att säga af antikens djupast religiösa filosofi för att öfvervinna dess antireligiösa tänkande.

Hvilken makt akademismen verkligen haft öfver honom, kan man här se, icke minst på den utväg han finner att alltjämt bevara sin beundran för dessa tänkare liksom för Cicero: de ha, menar han, dolt sin verkliga mening och fört ett skeptiskt resonnemang för att bekämpa stoa, hvars materialistiska metafysik — som äfven mött honom såsom en ingrediens i manikeismen — han djupt ogillar; i själfva verket ha de esoteriskt varit platonister. — Hvad tänker han då om Plato och dennes ställning till kristendomen? Vi få en glimt däraf i en senare skrift (*De vera religione*, från 388—390). Han önskar där, att han själf eller någon annan af Platos lärjungar kunnat få tala med mästaren om Kristus. Tillfället skulle ha varit lämpligt, då mästaren föredragit sin lära om de två världarna, idévärlden och sinnevärlden. Tänkom oss alltså, att lärjungen då skulle ha frågat honom, hvad han skulle säga, ifall det uppstode en stor och gudomlig man, som kunde förmå folken att tro dessa tankar, som de ju ej kunna fatta. Då skulle Plato utan tvifvel ha svarat, att något sådant skulle ingen människa förmå, såvida ej Guds vishet själf upplyst och benådat honom, hvarför man ock borde visa en sådan samma ära som Guds vishet (*sapientia* = *logos*) själf. Nu är det just detta som har inträffat, säger Augustinus; och kunde de gamla filosoferna bevittna det, skulle de med ändring af några få ord och meningar (*paucis mutatis verbis atque sententiis*) bli kristna, såsom de flesta nutida platoniker också bli. Så nära hvarandra stå för honom platonismen och kristendomen!

De beata vita är ett samtal på Augustini födelsedag (i nov. 386). Endast den vise är lycklig. Hvem är då vis? Ett stoiskt-cicero-

nianskt dygdeideal sammansmältes här med ett nyplatoniskt: vis är den som äger sapientia, det högsta utflödet från Gud, det nyplatonska nus, idéernas idé, som identifieras med de kristnas logos, Guds Son. Så länge vi ännu söka Gud, äro vi ännu icke mättade, ännu icke visa, ännu icke lyckliga. Diskussionen af det gamla filosofiska problemet röjer stoicismens och platonismens brottning i etiken — och gudsökarens längtan.

De ordine vänder sig till betraktelsen af världen. Det finnes en stor harmonisk världsordning, hvilande i Guds hand. Stoiska tankar komma här med, äfvenså estetiska synpunkter, som af gammalt lågo Augustinus nära. Det onda och fula är såsom skuggan på taflan, som förhöjer dennas skönhet. Hur förhåller det sig då med dess ursprung? Möjligheterna äro endast två: antingen har det onda sin orsak i världsordningen och därmed också i Gud, eller också utanför världsordningen. Här afbrytes resonnemanget, och alternativten utföras icke, ehuru det förra antydningssvis afvisas. Det tycks, som om han i denna fråga, hvars betydelse i hans tänkande vi nog samt erfara i Konfessionerna, ännu kände sig osäker; han har där tidigare ej sett någon annan förklaring än manikeismens tvåsubstanslära. — Ett par år senare har han lärt att äfven på denna punkt dra konsekvenserna af sin platonism; i 1. boken af *De libero arbitrio* (från 388; hela arbetet färdigt först i Hippo 391) utföres, hurusom det onda är icke-vara, frånvaro af godt (*privatio boni*); människan blir ond, då hennes vilja nedsjunker från syftningen på Gud, det högsta goda, till att åtrå de lägre tingen. Så är tvåsubstansläran öfvervunnen.

Denna gång synes han emellertid ha funnit världsproblemet ännu öfverstiga hans krafter; i slutet af *De ordine* ställer han detta problem på framtiden och anger Gud och själen såsom forskningsarbetets viktigaste föremål. Och dessa närmar han sig så i nästa skrift, *Soliloquia*. Den har sin säregna karaktär: där är det inte diskussioner i vänkretsen, utan »ensamma samtal», förda mellan honom själf och »Ratio», förnuftet, hans högre och bättre jag, som rannsakar hans afsikter och undervisar honom. Det är den tidigaste skrift af Augustinus, där vi se honom afslöja sina innersta tankar med den utomordentliga förmåga af själfanalys, som vi senare beundra i Konfessionerna. Och den blir särskildt gripande därigenom, att vi här icke möta en själ, som efteråt ser tillbaka på sina irrvägar, utan en som är midt i striden, full af sökande och längtan och på väg fram till klarhet. — Skriften börjar med en lång, brinnande hjärteutgjutelse med lofprisning af Gud såsom univer-

sums skapare och behärskare, lifvet, sanningen, det godas, det skönas, det intelligibla ljusets Gud, den eviga, oändliga och oföränderliga substansen — idel filosofiska bestämningar, bland hvilka de specifikt kristna nästan alldeles saknas —; därefter samlar sig bönen i detta enda: att bedjaren må kunna nå fram till honom själf. »Ad te mihi redeundum esse sentio: pateat mihi pulsanti janua tua; quomodo ad te perveniatur doce me. Nihil aliud habeo quam voluntatem; nihil aliud scio nisi fluxa et caduca spernenda esse, certa et æterna requirenda. Hoc facio, Pater, quia hoc solum novi; sed unde ad te perveniatur ignoro. Tu mihi suggere, tu ostende, tu viaticum præbe. Si fide te inveniunt qui ad te refugiunt, fidem da; si virtute, virtutem; si scientia, scientiam!» Så börjar samtalet. Ratio frågar: Hvad är det alltså du vill veta? — Allt detta som jag bedit om. — Sammanfatta det kort! — »Deum et animam scire cupio». — »Nihilne plus?» — »Nihil omnino.» — Då börjar Ratio pröfva honom, om han också har den sinnets renhet, som är en betingelse för den högsta kunskapen. Samvetsrannsakan är lång och förödmjukande: den bringar honom ända till tårar öfver den egna svagheten. Så kan man börja, och då blir det själen, undersökningen gäller: det sökes bevis för dess odödlighet, och beviset hämtas ur de platonska tankarna: själen är odödlig, emedan den har del i sanningen. Denna fattas ju som en evig, liffylld realitet, som själen kan upptaga i sig och därmed också själf vinna odödlighet. — Man väntar, att nu också frågan om Guds väsen skall tagas upp, men detta sker icke ännu utan först i *De libero arbitrio* och *De vera religione* (omkr. 388—390); konstruktionen göres då trappstegsformigt genom tingen uppåt: esse—vivere—intelligere—veritas (idévärlden) —Gud.

Detta må vara nog som axplockning ur Thimme. En god, om än helt kortfattad sammanställning af Augustini åskådning under dessa år har man i LOOFS' artikel om honom i HAUCKS Realencyklopedi (bd II, s. 270—4); där kan man dock inte som hos Thimme i detalj följa arbetet med problemen, hvilket ju alltid har sin sär-egna tjusning.

Loofs anmärker i slutet af denna sammanställning, att de nyplatonska tankar, som man så tydligt kan följa i skrifterna från nämnda år, ha förblifvit den grundval, hvarpå Augustini senare teologiska tänkande uppbyggdes. Det är en sats, som man icke så sällan kan verifiera äfven vid studiet af *De civitate Dei* och dess nyaste kommentatorer. Mellan Cassiciacum och det »magnum

opus et arduum» han som en frejdad kyrkans pelare vid nära 60 års ålder begynte ligger ju ett fjärdedels århundrade, hvarunder han på ett helt annat sätt än förut lefvat sig in i kyrkans lif, tankevärld och heliga skrifter. Det finns därför långt mera kristendom i *De civitate Dei* än i ungdomsskrifterna; arbetets syfte medför ock en långt vidare horisont — här ha vi ju en »Auseinandersetzung» med snart sagdt hela den antika andliga odlingen; men när denna odling nu med ett väldigt grepp skall lösgöras från sina förutsättningar i hednisk religion och i stället sammansmältas med kristendomen — då träffa vi platonismen igen, då kommer det Augustinus väl till pass, att hans åskådning fortfarande är på ett egendomligt sätt rotbefryndad med den ädlaste riktningen i antikt tänkande.

SCHOLZ' arbete om *De civitate Dei* sammanhänger med seminarieöfningar af HARNACK öfver samma verk under sommarsemestern 1909. Scholz har företagit sig att analysera och samlägga tankeinnehållet i det stora verket, och han gör det efter systematiska synpunkter. Först kommer under rubriken »Förutsättningar och grundbegrepp» en framställning af Augustini åskådning om Gud, världen, människan, om etikens hufvudproblem, om kristendomens sanning, uppenbarelsen och skriften. Därefter analyseras hvar för sig de båda centrala tankekretsarna i boken, först begreppen *civitas Dei* och *civitas terrena*, »Weltstaat» och »Gottesstaat», sedan uppfattningen af historien, »Världshistoriens drama». Till sist kommer en intressant exkurs om begreppet »*fructio Dei*», dess förstadier, betydelse hos Augustinus och senare historia i teologi och mystik ända in i nyare tid.

Det är ett i många hänseenden värdefullt arbete Scholz har presterat. Han är i det hela en kunnig och pålitlig vägvisare i Augustini tankevärld och har goda undersökningar öfver föregångare och paralleller till dennes tankar. Och på vissa viktiga punkter har han gifvetvis befrämjat en bättre insikt i *De civitate Dei*'s egentliga mening.

Själfl grupperar han de nya insikter han genom sina studier vunnit kring två punkter af central betydelse för *De civitate Dei*-forskningen. För det första gäller det tolkningen af begreppen *civitas Dei* och *civitas terrena*, Guds rike och världsriket, de båda makter, hvilkas kamp utgör temat i Augustini arbete. Scholz menar, att den påtagliga svårigheten att komma till rätta med dessa begrepp beror på, att de hos Augustinus ha två olika betydelser, en ideell och en empirisk, hvilka i utförandet hopblandats. Ideellt

sedt betyda de Gudsriket och världsriket som rent andliga potenser, det godas och det ondas eller trons och otrons rike. Detta är den primära betydelsen; det är den som ger Scholz anledning att kalla *De civitate Dei* en bok om »Glaube und Unglaube in der Weltgeschichte», och att för sin egen bok välja just denna titel, icke utan hänsyn till ett Goethecitrat, som talar om »der Kampf des Glaubens und des Unglaubens» såsom »das grösste Thema der Weltgeschichte». Empiriskt sedt åter är *civitas Dei* den hierarkiskt organiserade kyrkan och *civitas terrena* staten, speciellt det romerska riket. På uttalandena i denna riktning har den medeltida papalistiska kyrkotanken uppbyggts.

Det betydelsefulla i denna Scholz' konstruktion ligger i betonet af den förra, »ideella» sidan af begreppen. Den äldre tolkningen gick allt för mycket i den andra riktningen och var benägen att väsentligen fatta *De civitate Dei* som en bok om kyrka och stat. Scholz har emellertid här haft en betydande föregångare, den framstående kyrkohistorikern H. REUTER, hvars »*Augustinische Studien*» (1887) i flera afseenden äro grundläggande för den nyare Augustinusforskningen. Hos Reuter finns särskildt en skarpsinnig exeges af hufvudstället för *civitas Dei*'s identifiering med kyrkan, kap. 6—9 i 20. boken, ett af de mest berömda och återopade ställena i *De civitate Dei*. Det är det ställe, där Augustinus vid utläggningen af Apok. 20,1—6 afvisar kiliassen och hänför den första uppståndelsen, djäfvulens bindande och det tusenåriga riket till kyrkans nuvarande lif: uppståndelsen är frälsningen från synden, djäfvulen är nu bunden, så att han ej kan skada de utkorade, och de tusen åren — ej att taga bokstafligt — betyda kyrkans nutid alltifrån dess grundande, hvarunder de heliga regera med Kristus. Reuter visar nu, att allt detta är vida mer platoniskt-spiritualistiskt än hierarkiskt tänkt: regerandet är att fatta andligen, och Augustini motvilja mot den krassa kiliassen kommer af samma spiritualistiska motiv som hos de gamla alexandrinerna. Öfverhufvud har hela tankegången mera tycke af en exegetisk teori för tillfälligt behof än af någon länk af fundamental betydelse i Augustini åskådning. Scholz ansluter sig här i det väsentliga till Reuter och presterar yttermera en detaljerad bevisning för, att Augustinus lånat nämnda exegetiska teori från sin landsman, reformdonatisten Ticonius. (Att Augustinus i sin utläggning af Apok. är beroende af Ticonius, påpekar redan BOUSSET 1896 i sin kommentar till denna bok i MEYERS kommentarverk, s. 65, hvilket Scholz, så vitt jag kan se,

icke nämner.) Att det hierarkiska kyrkoidealet genom den »empiriska» tolkningen af gudsrikesbegreppet i alla fall finns i *De civitate Dei*, försäkrar dock Scholz och hänvisar därvid äfven till bokens medeltida efterverkningar.

Den andra punkt, där Scholz kommit till nya resultat, gäller bokens syfte: den är icke, såsom man i allmänhet menat, i främsta rummet en historiens filosofi, utan en apologi för kristendomen, det sista och betydelsefullaste alstret af den gammalkyrkliga apologetiska litteraturen; det historiefilosofiska inslag, som där finns, är endast ett medel för apologetiken och får en ganska begränsad räckvidd, enär hela den jordiska historien knappast intresserar författaren så mycket som den spekulativa förhistorien och eskatologien. Det är ju karaktäristiskt, att af böckerna 11—22, som skola teckna de båda rikenas historia, de fyra första ägnas åt »begynnelseerna» — skapelsen, änglavärlden, människans ursprungliga beskaffenhet, fallets följder etc. — och de fyra sista åt eskatologien, medan de fyra mellersta, som skulle behandla den jordiska historien, öfvervägande syssla med bibelhistorisk krönika fram till Kristus, medan samtidshistorien så godt som alldeles saknas.

De kritiska reflexioner, hvartill Scholz på en eller annan punkt kan ge anledning, kunna lämpligast framföras i samband med TROELTSCHS arbete. Detta är till en del skrifvet för att utfylla en lucka i »Soziallehren», där Augustinus blifvit allt för styfmoderligt behandlad, men därjämte ock — såsom förf. i förordet anmärker — för att bidraga till en klar afgränsning mellan »den kristna idéns stora perioder och hufvudformationer». Den stora tesen är, att Augustini verk i vida högre grad är att beteckna som en afslutning på antiken än som en grundval för medeltiden; däraf bokens titel: »Augustinus, die christliche Antike und das Mittelalter». Den är skriven i förf.s vanliga idéhistoriska stil med öfversikter i stora drag och detaljerna i noter.

Redan anknytningen till »Soziallehren» visar, att det är fråga om social etik, och Troeltsch menar ock, att *De civitate Dei*'s främsta betydelse är, att Augustinus där framträder såsom skapare af kristendomens första stora kulturetik — han har, efter tidigare svagare ansatser (Clemens Alexandrinus), för första gången tagit upp det stora problemet om kristendom och kultur i hela dess vidd och sökt lösa det från principiella synpunkter. Verket är skrifvet midt under fruktansvärda historiska katastrofer, och nu under världskriget ha — säger Troeltsch i förordet — dess problem på nytt blifvit på ett

säregt sätt aktuella. Liksom Fichte i sina »Reden an die deutsche Nation» ville också Augustinus undervisa sina samtida om tidens faror, uppgifter och förhoppningar, ställa in det närvarande ögonblicket i ett stort sammanhang och visa vägen ut ur skräck och bekymmer. De båda tänkarna komma emellertid till diametralt motsatta resultat, och man kan i dessa studera hela skillnaden mellan den senantika och den moderna kristna idealismen.

Jämförelsen med Fichte är ett djärft grepp, just i Troeltsch's stil, och det ligger ju något i den. Men Augustini stora verk har ju växt vida ut öfver hänsyn till det ögonblickets behof, som föranledde dess påbörjande midt under det fruktansvärda intrycket af goternas eröfring af Rom. Beträffande dess syfte i det hela godkänner Troeltsch Scholz' resultat. Syftet är praktiskt-apologetiskt; det historiefilosofiska inslaget är af ringa betydelse. Han tillägger blott därtill, att apologiens positiva del (böckerna 11—22) i historisk inramning ger en nästan uttömmande dogmatik och etik; det är ju etiken, som intresserar honom, och han skjuter för dess skull — efter en kort öfversikt af verkets innehåll — undan allt annat. På den etiska totalåskådning, som här kan uppsamlas, och dess konsekvenser i olika riktningar har han ju ock ett vida klarare och kraftigare grepp än Scholz.

Ett studium af *De civitate Dei* själf ger nu också tydligt vid handen, att den i främsta rummet är att betrakta såsom ett apologetiskt verk — den heter icke förgäfves med fullständig titel »*De civ. Dei contra paganos*». Men det är en apologetik, som icke nöjer sig med en ingående vederläggning af den hedniska religionen, utan därjämte griper sig an med att lösgöra den antika odlingen speciellt i dess mest betydande produkter, den grekiska filosofien och den romerska staten, från dess samband med denna gamla religion och förbinda den med kristendomen, och till den ändan också ger en utförlig framställning af denna i frälsningshistorisk ram. För att riktigt klart fixera detta syfte synes det mig, att en monografi som Scholz' icke borde ha försummat att någorlunda utförligt följa gången af författarens argumentering i ordning genom alla böckerna; man finner då lätteligen, hvad som för författaren är hufvudsak och hvad som är bisak. Man får då också bokens bakgrund klarare för sig: man lär känna en sällsam rad antika religiösa, filosofiska och historiska föreställningar, som Augustinus med sitt verk vill slå ned eller ta i besittning för kristendomens

räkning, men hvilka ingendera af de här ifrågavarande kommentatorerna synnerligen intresserat sig för.

Är nu emellertid detta hufvudsyfte säkerställt, så synes det mig dock, att man icke kan reducera problemet Augustinus och historien till så obetydliga proportioner, som båda dessa kommentatorer göra. HJÄRNE har i en berömd uppsats, »Historiska världsbilder» (1902; äfven i samlingen »Svenskt och främmande» 1908), framhållit, huru den profetiska och kristna historieskrifningen står öfver den antika genom tron på en mening i historien — en gudomlig ledning och ett slutligt mål, en fulländning. Hur torftigt än Augustini historiska skema i senare delen af *De civ. Dei* är — dessa tankar finnas där dock, hämtade naturligen ur det vanliga kristna trosinnehållet, men aldrig förut så mäktigt framburna. Att historiens väsentliga innehåll är Guds rikes kamp med världsriket fram till dess slutliga fullkomning, det har Västerlandet kunnat lära ur denna bok på ett intrycksfullt och oförgätligt sätt, och det var nog för att införa en ny epok i historieskrifningen.

Och vidare har i de 5 första böckerna ett energiskt arbete nedlagts på den dåtida historiefilosofiens behärskande problem: det romerska väldets storhet och de olycksbådande tecknen till dess förfall, »grandeur et décadence des Romains». Det var ur apologetisk synpunkt en bjudande nödvändighet att ta itu med detta problem, ty den gängse hedniska opinionen löste det helt enkelt så: så länge statens gudar dyrkades, gåfvo de Rom seger; nu ha de öfvergifvits, och då kommer förfallet. Mot denna tankegång presterar Augustinus en utförlig bevisföring, som icke nöjer sig med att kritisera sönder polyteismen med dess virrvarr af motsägande föreställningar och moraliskt underhaltiga kultbruk, utan äfven ger en ny historietolkning från kristen synpunkt, som går ut på att visa, att och hvarför Gud gifvit Rom dess makt, äfvensom att tidens olyckor icke förmå bringa de kristna ur fattningen — de äga ju i Gudsriket oförgängliga skatter, som tidens växlingar icke nå. Hans sysslande med detta problem har äfven satt direkt frukt i ett historiskt arbete; han satte nämligen en af sina lärjungar, presbytern Orosius, att skriva en världshistoria med dessa synpunkter. Dennes *Historiarum adversus paganos l. VII* är i själfva verket den första världshistoria från synpunkten af Guds ledning af människosläktet och med Gudsrikets historia såsom den röda tråden; det romerska väldet är tecknad efter Augustini idéer, ehuru Orosius icke riktigt kan hålla sig kvar på mästarens filosofiskt-spiritua-

listiska nivå med hänsyn till Gudsriket, utan bemödar sig att visa, att samtiden — »Christiana tempora» — äfven i yttre hänseende icke är så dålig som hedningarna mena.

Inför sådana fakta är man uppenbarligen berättigad att vindicera åt De civ. Dei en icke ringa historiefilosofisk betydelse, om det också är fullkomligt sant, att dess utläggningar i denna riktning endast ingå som ett moment bland andra i dess stora apologetiska syfte.

En annan fråga är, i hvad mån den kristna historieuppfattningen verkligen också har slagit igenom i Augustini religiösa åskådning. Af Scholz' sammanställningar ledes man snarast till den slutsatsen, att denna syn på tingen ändå icke riktigt kommer till sin rätt på grund af de filosofiskt-spekulativa synpunkternas starka inflytande. Han tycks ändå vara mera platoniker än profet. Historiens stora kamp är i grunden endast en Guds omväg, nödvändiggjord genom Adams fall, för att nå fram till det en gång för alla fastställda facit: fyllandet af de predestinerade heligas antal. Uppenbarelsehistorien blir knappast någon verklig historia, då civitas Dei existerat på jorden alltsedan skapelsen och dess förinnan i änglavärlden. Profeternas af den högsta spänning fyllda aktgifvande på, om Guds sak går framåt eller tillbaka i världshändelserna, märker man just ingenting af, ty den kristnes lifsfär ligger allt för mycket i den tidlösa idealismens utanför och ofvanför — världshändelserna beröra honom egentligen icke. — För att fullt komma till botten med detta problem, som är ett af de betydelsefullaste i Augustinusforskningen, borde emellertid långt djupare undersökningar göras och då naturligen utsträckas äfven till andra af hans skrifter, särskildt ock tillfällighetsskrifterna, predikningarna, brefven o. s. v.

Beträffande begreppen civitas Dei och civitas terrena går Troeltsch längre i spiritualiserande tolkning än Scholz. Det är inte så, att begreppen hos Augustinus från början ha två betydelser, en ideell och en empirisk, utan de ha endast en — den ideella. Det är rent andliga potenser, det goda och det onda, frälsningens och förtappelsens rike, Guds och djäfvulens riken i änglavärlden och bland människorna. Till det förra höra de människor, som lefva »secundum Deum», de predestinerade, de som älska Gud och förakta sig själfva, till det senare de som lefva »secundum carnem», de som älska sig själfva och förakta Gud. Det hela är i grunden spiritualistiskt och individualistiskt tänkt; den hierarkiska kyrkan

spelar här ingen roll, och civitas terrena kan visserligen manifestera sig i staten, så vidt som denna är behärskad af själfviskt, jordiskt sinnelag, men detta betyder icke något förkastande af staten i för sig eller något underordnande af densamma under kyrkan i medeltidens stil.

Det förefaller mig, som om detta grepp vore afgjort mera lyckadt än Scholz' besynnerliga »Ineinander» af ideell och empirisk betydelse. Augustinus är verkligen i detta arbete vida mer kristen platoniker än hierark; i andra sammanhang — särskildt i striden mot donatismen — ligger ju saken annorlunda. (Civitas Dei bör därför på svenska öfversättas med »Guds rike», ej med »Guds stat», då det förra uttrycket ger bättre associationer i den riktning Augustinus afser.)

För att se hur Augustini statslära från Troeltsch's utgångspunkter gestaltar sig, må här dess hufvuddrag antydast — tillika såsom exempel på Troeltsch's ofta mycket instruktiva utförande af kulturetikens specialproblem. — Man kan se staten ur tre synpunkter: 1) staten i och för sig, sådan den skulle vara af naturen efter sitt ideal; 2) staten under inflytande af synden, sådan den faktiskt blifvit; 3) staten sådan den kan bli, då den renas genom kristendomen. — Under 1) framhålles, att människan af naturen är en samfundsvarelse, anlagd på ett fredligt samlif, liksom i familjen, så ock i staten. Fullföljandet af denna linje leder till småstatsidealet: lyckligast vore, om alla riken vore små och lefde i fredlig och god grannsämja utan eröfringslustar. — 2) Nu föranleder emellertid synden — själfviskheten och kärleken till temporalia bona i st. f. till Gud — tvist om sådana bona; däraf krigen och det faktiska statsväsendet med dess härskande synd, »libido dominandi», maktbegäret. Staten blir storstat och eröfrarstat. Här har det onda, terrena civitas, ett stort insteg. Härskar maktbegäret allena, så gäller det bittraste af alla Augustini ord om statslifvet: att rikena blott äro »magna latrocinia», stora rövvarband. Men icke alltid behöfver detta gälla; det kan ges en relativ uppskattning äfven af det hedniska statslifvet, hvarpå omdömet om romarnas medborgardygder, som af Gud förtjänat framgångens belöning, är ett exempel. — 3) Blir staten emellertid kristen, kan den renas och helgas. Det blir en stat utan »libido dominandi», helst efter småstatsidealet, men dock tänkbar äfven som storstat, om härskarne styra rättfärdigt-patriarkaliskt, sörja för att Gud får sin rätta dyrkan, älska Gudsriket högre än det jordiska och ge föredöme i dygd

och goda seder. Här tecknas alltså ett kristet kejsarideal. — Men det allra sista ordet är icke heller detta: man hade ju kristna kejsare och dock hade förhållandena så föga ändrat sig — det sista ordet är den kristnes främlingskap i världen och längtan efter civitas Dei's himmelska fulländning.

Troeltsch's stora tes, att Augustinus hör till den kristna antiken och icke till medeltiden — af G. GRÜTZMACHER (i *Theologie der Gegenwart* 1916, s. 122) jämförd med hans försök att hänföra Luther till medeltiden i st. f. till nyare tiden — grundar sig just på hans uppfattning af Augustini sociala etik. Hvarken det medeltida »sacerdotium» — den rättsligt-hierarkiskt organiserade påfliga universalkyrkan —, ej heller det medeltida »imperium» — den kristliga universalstaten med gudomlig gloria —, ej heller den kyrkligt-statliga kristna enhetskulturen existera ännu på Augustini tid. Och han ger enligt Troeltsch icke heller programmet till allt detta i sin bok; den är orienterad efter hela andra och fullkomligt antika frågeställningar. Utvecklingen rör sig i det följande ingalunda i rät linje från hans ståndpunkt: de barbariska århundradena omstörta ju antiken och medföra gestaltningar af en struktur, som ligger alldeles utanför Augustini horisont.

Grützachers jämförelse är så till vida träffande, som Troeltsch här liksom i sin mycket omdiskuterade Lutheruppfattning uppenbarligen är starkt influerad af kulturhistoriska synpunkter. F. ö. har nog Troeltsch denna gång träffat riktigare än rörande Luther. Där måste han ju dock medge, att Luthers religiösa ståndpunkt var principiellt ny, och där med var hans tes egentligen ur kyrkohistorisk synpunkt fallen — ty hvar skulle kyrkohistorien sätta periodgräns, om icke vid religiösa nyskapelser? Här är det däremot icke så: det måste fullt ut erkännas, att Augustini religiösa ståndpunkt lika väl som hans etik och hans kulturella ställning hänvisar honom helt till den kristna antiken med dess säregna förhållanden och problemställningar. — Ett märkligt bevis därpå bland många kan anföras ur *De civ. Dei's* 10. bok. I en diskussion med Porphyrius, Plotini lärjunge, kristendomsbekämparen, nämner Augustinus (X, 23) utan märkbar förvåning, att hans antagonist från sin filosofiska ståndpunkt kommit till en i det väsentliga riktig uppfattning af treenigheten. Han anger nämligen enligt Augustini referat såsom urprinciper (*principia*) *Deus Pater* och *Deus Filius*, hvilken han kallar »paternus intellectus» eller »paterna mens» (*πατριὸς νοῦς*), och talar ock om den som står emellan dem (*horum medius*),

hvilket stämmer med den Helige Ande. Han uttrycker sig visserligen härutinnan som filosof mera fritt; vi — säger Augustinus — hålla oss i dessa ting till en bestämd formel (*ad certam regulam*); med det är i alla fall hans mening att säga, att Porphyrius dock väsentligen träffat det riktiga. Visar icke detta bättre än långa utläggningar, hur genomdränkt Augustini tankevärld är af den sentantika idealismen? Nyplatonikernas nusbegrepp hvilar på den tankenödvändigheten, att en förmedlande länk måste finnas mellan den öfvervärldsliga gudomen och den skapade världen. Den kristna spekulationen står under samma tankenödvändighet, ger åt Kristus denna ställning och benämner honom ofta i öfverensstämmelse därmed Guds *sapientia* e. d. Om nu platonikern också talar om ett mellanväsen mellan Gud och nus — hvilket är den ställning som den västerländska trinitetsspekulationen anvisar åt Anden —, så kan alltså en den kristna antikens tänkare medge, att filosofen egentligen har treenighetsläran. Skillnaden mellan dem båda ligger inte på den punkten; hvar den ligger, säger Augustinus med all önskvärd tydlighet strax efteråt (X, 24): den ligger naturligen däruti, att filosofen icke vill erkänna, att nus-logos-sapientia blifvit människa i Kristus — i inkarnationens mysterium alltså. Går man nu till den medeltida tankevärlden, så finner man där just den spekulativa treenighetsläran prisas såsom kristendomens allra högsta öfverförnuftiga hemlighet; då är den antika utomkristna filosofien död; man har inte längre den att mäta sig med — och i viss mån känna sig befryndad med.

Kommer man till slutomdömet beträffande Augustini ställning till medeltiden, så får man väl emellertid säga som Grützmacher, att Troeltsch icke riktigt har fått fram hela sanningen. Vi veta, hur saken ligger på dogmhistoriens område: Augustini tankar ha utöfvat den starkaste inverkan på medeltiden, men förkortade och förgrofvade och ingalunda alltid i de sammanhang han själf gifvit dem. Så är det förvisso också med de tankegrupper, som föreligga i *De civ. Dei*. Påfvar ha i en barbarisk tidsålder, då den antika bildningsvärlden sjunkit i grus och man utnyttjade de stycken af den, man ägde i behåll, efter sin egen tids enklare behof, flyttat Augustini Gudsrikesbegrepp ned på det krasst hierarkiska planet, ansedt sig därvid äga stöd i hans Apokalypsutläggning utan att det minsta fråga efter dennas plats i hans åskådning och så skapat en viss tradition för tolkningen af *De civ. Dei* och gjort det beundrade verket till ett argument för sina syften vid uppbyg-

gandet af »sacerdotium» i dess typiskt medeltida mening. Karl den store har älskat boken, uppbyggt sig af dess kristna kejsarideal — säkerligen utan att bekymra sig mycket om andra nyanser i Augustini komplicerade statstankar —, och så har den spelat sin roll vid uppbyggandet af det nya »heliga romerska riket». Har Augustinus förutsatt och velat allt detta? Visst icke, men tankar verka stundom i nya situationer och sammanhang på annat sätt än den som först tänkte dem åsyftat — därpå har kristendomens historia många exempel.

Knut B. Westman.

Ett bidrag till den svenska predikans historia.

JOHAN DELLNER, *Sven Baelter*, En homiletisk studie, Akad. afhandl. XVI + 308 s. Uppsala 1916.

Den svenska predikans historia ligger ännu till stor del oarbetad. Detta beror icke på bristen af material. Våra bibliotek gömma på en ganska rikhaltig svensk predikolitteratur ända från reformationstidens dagar. Det beror snarare på bristen af personliga krafter, som ha tillfälle och lust att ägna sig åt teologisk forskning. Med glädje måste därför hvarje bidrag till kännedomen om den svenska predikan under gångna tider hälsas. Ett sådant lämnar också föreliggande afhandling om domkyrkoadjunkten i Uppsala, sedermera hofpredikanten i Stockholm, slutligen domprosten i Växiö Sven Baelter.

Ämnesvalet måste sägas vara lyckligt. Sven Baelter hörde otvifvelaktigt till sin tids framstående predikanter. Dessutom infaller hans verksamhet som predikant under 1740- och 50-talen, en tid, som väl kan betecknas som en brytningstid. En ny filosofisk strömning — den Leibnitz-Wollfska filosofien — gör sig gällande först i Lund, sedan ock vid rikets främsta universitet och lämnar nya vapen till bekämpande af tidehvarfvets direkt kristendomsfientliga riktningar, äfven dessa redan nu icke utan inflytande i vårt land. Herrnhutismen ger ett nytt inslag i den på religiösa rörelser så rika tiden, under hvilken alltjämt den gamla fäderneärfda kyrkofromheten otvifvelaktigt upptog den bredaste strömfåran, mottagande tillflöden från dem alla. Tacksam och gifvande måste därför den uppgift vara, som förf. till föreliggande afhandling ställt upp för sig, att undersöka den svenska kyrkliga

predikan i en af dess fullödiga representanter, som måste äfven genom själfva platserna för den längsta delen af sin predikoverksamhet — Uppsala och Stockholm — hafva stått midt uppe i tidens andliga strömningar.

Klart är, att värdet af en homiletisk studie såsom bidrag till predikans historia i hög grad beror på, i hvad mån förf. förmår att ställa predikanten in i sitt andliga sammanhang och teckna de inflytelser, under hvilka han stått. Förf. har också haft blicken öppen för detta kraf, och inledningen och första kapitlet af afhandling afse bl. a. att teckna den bakgrund, mot hvilken, och det sammanhang, i hvilket föremålet för hans studie måste ses för att riktigt bedömas.

I inledningen ger förf. oss en öfversikt öfver »de lutherska predikoriktningarna i Tyskland och Sverige under 1700-talets första hälft». Framställningen af den tyska predikan under denna tid bygger så godt som uteslutande på M. Schian, *Orthodoxie und Pietismus im Kampf um die Predigt*, 1912. En kortfattad karakteristik lämnas af den ortodoxa, den pietistiska och den »filosofiska» predikoriktningen, utvidgad genom ett på sina punkter alltför detaljeradt och för det hela rätt betydelselöst exemplifierande. Därvid ha emellertid den ortodoxa predikans skuggsidor väl ensidigt framhåfts. Schian drager visserligen fram dessa, men framhåller vid sidan däraf vissa fakta och synpunkter, som icke oväsentligt modifiera totalbilden, såsom t. ex. när han erinrar om att predikanter som Grossgebauer, H. Müller och Sriver äfven måste räknas som representanter för den lutherska predikan under ortodoxiens tidehvarf. Detta förbigås nästan fullständigt af förf. Man saknar vidare en teckning af den herrnhutiska förkunnelsen, hvilken visserligen faller utanför gränserna för Schians arbete, men som här hade varit så mycket mer påkallad, som Baelter själf, enligt hvad senare påvisas, rönt intryck i sin predikan af herrnhutismen.

Beträffande den svenska predikan under denna tid lämnar öfversikten intet nytt, utöfver hvad vi redan känna genom Quensels, Lizells o. a:s arbeten, om man bortser från en del mycket utförliga referat af enskilda predikningar, hvilkas plats i detta sammanhang från metodisk synpunkt måste starkt ifrågasättas. Tre riktningar kunna enligt förf. för ifrågavarande period iakttagas inom den svenska predikan: den konfessionalistiska, den kyrkliga pietismens och den herrnhutiskt påverkade. Rubriken: den kyrkliga pietis-

mens predikan, har förf. från Lizell, men synes icke hafva observerat ett påpekande af L., som tillika innebär en viss reservation mot själfva rubriken, det nämligen, att denna riktning, som är själfva »hufvudlinjen inom 1700-talets svenska predikan», visserligen mer eller mindre står under pietistiska inflytelser, men »på samma gång betecknar en direkt fortsättning» af den praktiska, man torde kunna tillägga, uppbyggliga svenska predikan under 1600-talet. (Svedberg och Nohrborg s. 252.) Äfven Quensels öfversikt öfver predikans historia ger i själfva verket en varning för att tillmäta pietismens inflytande på den svenska predikan för stor betydelse och räckvidd därigenom att han betecknar den främsta gruppen af 1700-talspredikanterna såsom stående under den »ARNDTSKA pietismens» inflytande, d. v. s. under en *för-pietistisk*, praktisk uppbygglig predikoriktning. Det synes anmälaren, som om man, icke minst efter det resultat Schian i sitt ofvan nämnda arbete kommit till och som utvisar huru ringa positiv inverkan pietismen haft på den lutherska, ortodoxa predikan i Tyskland, med all rätt kunde sätta ifråga, om icke rubriken: pietistisk på hufvudlinjen inom den svenska predikan under 1700-talets första hälft är missvisande. Borde man icke, när det gäller historisk framställning och alltså äfven när det gäller tecknandet af predikans historia, helt reservera ordet för den ur Speners och Franckes verksamhet framsprungna rörelsen och för den härur direkt påverkade förkunnelsen, och skulle icke därigenom linjerna inom predikans historia klarare framträda? Egendomlig vore, om icke Schians resultat skulle bekräfta sig äfven på svenskt område och om icke den s. k. kyrkliga pietismens predikan skulle visa sig med sina rötter gå tillbaka till förpietistiska förebilder såsom Arndt, Scriver, hvilka betydte så mycket hos oss, och till en kanske själfständig, faktiskt förefintlig, praktiskt uppbygglig svensk predikan under 1600-talet, under det att den typiskt pietistiska predikans inflytande varit mycket begränsadt, äfven om denna, som bekant, öst ur samma källor (Arndt, Scriver m. fl.).

Förf:s framställning ger ett exempel på hvilken fara den gängse terminologien på detta område kan medföra. Enligt hans teckning hafva vi under ifrågavarande period företrädesvis att räkna med en ensidig och urartad konfessionalistisk predikan, vidare med den »kyrkliga pietismens predikan», till hvilken grupp nära nog allt synes hänföras, som fanns af lifsduglig förkunnelse, och slutligen under sista decenniet den herrnhutiska. Därtill kommer

att som exempel på hufvudriktningens representanter en Tollstadius och en Murbeck utförligast behandlas, alltså några af den hallensiska pietismens mest typiska målsmän i vårt land. Detta ger emellertid en bild af den svenska predikan, som redan på grundval af Quensels och Lizells framställningar måste sägas vara missvisande, och för hvilken anmälarer efter Schians arbete är hågad sätta ett ännu större frågetecken. Det som vilseledt förf. har uppenbarligen varit den gängse terminologien.

Teckningen af den bakgrund, som förf. afsett att i inledningen gifva åt Sven Baelter som homilet, är alltför onyanserad och schematiserad för att vara historiskt tillförlitlig. Den blir därför heller icke till stort gagn, när det gäller att bestämma Baelters plats i utvecklingen på predikans område, i all synnerhet som B. icke tillhör någon ytterlighetsriktning.

Första kapitlet af afhandlingen ägnas åt en biografi öfver Baelter. Förf. har här haft en del tryckt biografisk litteratur att tillgå såsom Westin, Hofcleresiets historia och Sundelin, Sven Baelters lif och homiletiska karaktär. Äfven om man icke spårar någon kritisk granskning af härifrån hämtade uppgifter, så stannar icke förf. vid sina tryckta källor. Han framdrager en hel del nytt stoff till teckningen af Baelters lif, framför allt hämtadt ur de Gjörwellska brefsamlingarna å KB, som äfven innehålla en rätt vidlyftig korrespondens mellan Gjörwell och Baelter från dennes senare år. Det största kyrkohistoriska intresset knyter sig emellertid till skildringen af Baelters verksamhet som riksdagsman, för hvilken förf. genomgått prästeståndets riksdagshandlingar för den riksdag 1751—52, det här gäller. Bland kyrkliga frågor, i hvilkas behandling Baelter tagit del, redogöres särskildt för försöken att få till stånd en ny bibelöfversättning, i hvilken fråga Baelter, som hörde till ifarne för en dylik, afgaf ett ganska intressant memorial, däri han på ett mycket skickligt sätt bemöter de invändningar, som framkommit mot företaget.

Man kan sätta ifråga, huruvida en så pass vidlyftig biografisk skildring som denna bör falla inom ramen för en afhandling, som betecknas som en homiletisk studie. Men låt vara att detta är en rätt betydelselös formell fråga vid en dylik afhandlings disponering, så torde likväl det krafvet vara ofrånkomligt, att hufvudvikten lägges vid att främst få utredt spörsmålet om de andliga inflytelser, under hvilka ifrågavarande person stått och hvilka kunna tänkas ha utöfvat inflytande på honom som homilet.

Tyngdpunkten måste naturligtvis läggas på de punkter i hans lif och utveckling, som hjälpa oss att förstå hans predikan. Förf. lämnar också i detta kapitel en del intressanta upplysningar härom.

Det största intresset knyter sig till Baelters tioåriga studietid i Uppsala, där han som domprosten O. Celsius' adjunkt också kom att få sin första prästerliga tjänstgöring förlagd under åren 1739—44. Vi få veta, att han stått i förbindelse med sin nations inspektör domprosten Djurberg och att han genom honom kommit under pietistiska inflytelser. Vi få vidare i hans bref till Gjörwell höra honom själf tala om sin första bekantskap med herrnhutismen. Slutligen meddelas något om de vänskapliga förbindelser, i hvilka han stått till Anders Knös, en anhängare af Wolffianismen, som genom sin afhandling: *De principiis et nexu theologiæ naturalis et revelatæ* kom att blifva hufvudpersonen i en akademisk strid för och mot nämnda filosofi, hvarom Annerstedt i sin Uppsala Universitets historia berättar. Af förf:s framställning får man emellertid den uppfattningen, att Baelter själf då stått uteslutande negativ till denna nya filosofiska strömning, som vid denna tid höll på att tillkämpa sig plats vid Uppsala universitet. (se sid. 52, 53.)

Men utöfver de allmänna antydningarnas gräns för förf:s undersökning knappast. Någon klarhet om, huruvida någon af tidens andliga riktningar på något afgörande sätt inverkat på Baelter, har icke vunnits. Och likväl har man det bestämda intrycket, att förf. med det förefintliga materialet bort kunna nå betydligt längre. Anmäl. vill blott hänvisa till en intressant upplysning, som kunnat hämtas hos Annerstedt. Här skildras bl. a. den strid, som utspann sig mellan teol. fakulteten och representanterna för den Wolffska filosofien rörande den nämnda Knöska afhandlingen. Vi få veta, att när disputationen ändtligen trots teologernas protest kommer till stånd på hösten 1742 genom något liknande en öfverrumpling, så är Baelter förste opponent. Då det här icke kan vara fråga om annat än ett frivilligt åtagande från Baelters sida — han är vid denna tidpunkt icke genom något officiellt band knuten till universitetet — så synes denna notis visa, att han aktivt deltagit i striden och detta *icke* på teol. fakultetens sida. — Härom har emellertid förf. intet att förtälja. Han har öfverhufvud icke använt denna hufvudkälla för vår kännedom om dåtidens Uppsala.

Dels på grund af det nu anförda, dels ock på grund af några af Baelters tryckta predikningar från denna tid har anmäl. kommit till en motsatt uppfattning till förf:s rörande den viktiga punkten

om Baelters ställning vid denna tidpunkt till den tidens moderna, fiolsofiska strömning. Utan att här vara i tillfälle utförligare leda det i bevis synes det anmäl. mer än sannolikt, att Baelter stått i direkt positivt förhållande till Wolffianismen redan under sin Uppsalatid. Var icke detta bl. a. anledningen till att så många samlades kring hans predikstol just i Uppsala både af lek och lärd och att han där kom att utöfva ett vidtgående inflytande på de präster, som utgingo därifrån, hvarom Wieselgren talar? Han har helt visst äfven i sin predikan stått som representant för det nya, som rörde sig i tiden, och han har förstått att använda sig af de vapen till försvar för kristendomen, som den nya filosofien ville gifva. Förf. framhåller visserligen, att Baelter längre fram från o. 1748 röner stort inflytande af den filosofiska predikoriiktningen. På nyss anförda grunder bör påverkan från detta håll säkerligen dateras betydligt tidigare, från hans Uppsalatid.

Biografien, som förf. ger i kap. 1, är alltså på viktiga punkter ofullständig och lämnar därför icke det bidrag, den bort kunna gifva till förståendet af B:s predikan. Under sådana förhållanden faller så mycket mer i ögonen den planlösa vidlyftighet, hvarmed förf. utbreder sig om en del andra delvis alldeles oväsentliga detaljer ur Baelters lif. Så synes mig förf. lämnat ett alltför stort utrymme åt Baelters resa till Ryssland som legationspredikant hos ambassaden år 1744.

Hufvuddelen af afhandlingen utgöres af det andra och tredje kapitlet, det förra handlande om »grundtankarna i Baelters förkunnelse», det senare om »Baelters homiletiska förebilder». Förf:s framställning i 2 kap. ger oss en mycket fyllig bild af innehållet i Baelters predikan. Man får ett rätt starkt intryck af allsidigheten och på samma gång koncentrationen i denna. Men när det gäller att få fram »grundtankarna», så saknar man äfven här de klara distinktionerna och skarpt uppdragna gränserna. Man får t. ex. veta, att ett stycke af den pietistiska och den herrnhutiska och äfven vissa typiska drag från den »filosofiska» predikan har ingått i Baelters. Men om man kan spåra någon dess personliga egenart, därom lämnas vi i allmänhet i ovisshet, såvida man icke själf drager konklusionerna ur det framlagda materialet. Nu är det visserligen uppenbart, att Baelter icke är en så skarpt utpräglad typ som en Nohrborg eller en Schartau. Men det går dock bestämda gränslinjer mellan hans predikan och den exklusiva pietismens och herrnhutismens, liksom den heller aldrig förfaller till den de-

monstrerande predikometodens intellektualistiska ensidigheter. Linjer, som utvisa detta, saknas icke, men de hade skarpare och fullständigare än här skett bort utdragas och markeras.

Den genomgående grundtanken i B:s predikan finner förf. vara »föreningen med Jesus genom tron». Detta är ju ett mycket intressant resultat af undersökningen. Men i samma andetag nämner förf., att B. realiserat tanken om att man framför allt skall behandla salighetens ordning i predikan till den grad, att han knappast någonsin underlåter på mer eller mindre utförligt sätt framställa den». Bägge påståendena passa icke riktigt väl ihop. Af en visserligen icke alltför grundlig bekantskap med den Baelterska predikan får man emellertid det intrycket, att det förra är det riktigare, och att det senare bör modifieras. Visar icke detta, att den är mera i släkt med den Arndt-Scriterska kristendomstypen med dess mystiska inslag än med den Hallensiska pietismen? Men förf:s egen framställning ger oss intet svar på en så afgörande punkt. (se sid. 91.)

Skulle den antydda uppfattningen af B:s predikan vara den riktiga, skulle det alltså visa sig, att denna går tillbaka till den för-pietistiska, praktiskt uppbyggliga predikan af viss mystisk färg, som framför allt i Arndt har sin fader, samtidigt som den bygger på de nya kunskapsteoretiska förutsättningar, som den tidens moderna filosofi och teologi skapat.

I samma oklarhet lämnar förf. oss rörande B:s predikan i dess förhållande till den herrnhutiska. Det framhålles, att »försonings-idén var hans älsklingsidé» och att han på denna punkt mottagit starka intryck af herrnhutismen. Det är också anmälarens mening, att dylika inflytelser uppenbarligen kunna spåras. Men den här afgörande frågan: till hvilken grad? lämnas obesvarad. Ja, äfven mot nyss citerade omdöme om försoningsidéns plats i hans förkunnelse kan ett annat ställas som förf. på följande sida fäller, nämligen att Baelter i allmänhet i sina predikningar »kort afhandlar läran om försoningen». (sid. 93, 94.)

Hufvudsyftet med en homiletisk studie måste väl vara att kunna inränga objektet för undersökningen bland någon af tidens predikoriktningar eller att kunna uppvisa dess själfständighet och personliga egenart i förhållande till dessa. Trots att en mycket fyllig bild af Baelters predikan gifves, når förf. likväl icke fram till några klara och bestämda resultat på denna punkt.

I det tredje och sista kapitlet framlägger förf. sitt arbetes egentliga och bestående resultat, uppvisandet af den Baelterska

predikans beroende af framförallt utländsk prediko- och uppbyggelse-litteratur. Undersökningen har omfattat ett 40-tal af B:s tryckta predikningar, icke hälften af dessa, hvilka naturligtvis blott utgjorde en bråkdel af hela hans produktion. I detta sammanhang må blott framhållas önskvärdheten af att förf. gifvit en fullständig förteckning på B:s tryckta predikningar. Detta hade då lämpligen bort ske i källförteckningen. Vid läsningen af förf:s arbete känner man ofta bristen af en dylik.

På grundval af förf:s undersökning kan den iakttagelsen göras, att det råder en bestämd gradskillnad i beroendeförhållandet mellan de af B. själf utgifna och de först efter hans död tryckta predikningarna. Utaf dessa senare omfattar undersökningen ett 30-tal, af de förra blott ett 10-tal, hvarvid dessa af B. själf utgifna genomgående äro själfständigare och rörande hvilka endast i ytterst ringa grad något verbalt beroende öfverhufvud låtit sig påvisa. Detta förhållande, som ställer de tryckta predikningarnas beroende af källor i ett gynnsammare ljus, hade af förf. bort tydligare påpekas och öfverhufvud närmare undersökas.

Så intressanta de resultat än äro, som förf. härmed framlagt, måste man dock beklaga, att förf. i allmänhet nöjer sig med att uppvisa det rent formella och verbala beroendet. Frågan om det materiella inflytande, som resp. predikningar kunnat ha rönt af sina källor eller om de tilläfventyrs skilja sig på någon väsentlig punkt från dessa, lämnas i allmänhet obesvarad. I detta kapitel gifves därför icke heller någon karaktäristik i egentlig mening af B:s predikan.

I inledningen till kapitlet försöker förf. visserligen att gifva en dylik karaktäristik, men den resulterar hufvudsakligen blott i ett fastslående af vissa beröringspunkter med ortodoxi, pietism m. fl. riktningar, som skapat en viss predikotyp. Och när förf. härvid understundom fastslår släktskapen på grundval af upptäckta källor, som användts af B., så kan däremot invändas, att ett äfven verbalt beroende i mindre väsentliga punkter eller ifråga om loci communes kan väl stå tillsammans med en materiell, väsentlig själfständighet för öfrigt gentemot källan eller den riktning, den representerar. Endast genom en analys af innehållet kan nämligen ett materiellt beroende fastslås. Härvid framträder också starkt en brist i själfva dispositionen, som låtit kapitlet om grundtankarna stå alldeles fristående och utan sammanhang med detta sista kapitel. — Ännu mer förvånande är uppställningen af detta, i hvilket

förf. först behandlar de efter B:s död utgifna predikningarna i tidsföljd och sedan de af B. själf utgifna. Låt vara att denna första grupp är tacksammare för en undersökning, som är inriktat på att finna de källor B. använt, så är själfva denna anordning förvillande och hindersam för uppspårandet af en utveckling i den Baelterska predikan.

Det sagda må vara nog. Anmälaren har mindre än som i en recension kanske är lämpligt låtit förf. genom referat af hans bok själf tala. Detta beror delvis på att man, när det gäller en homiletisk studie, näppeligen kan genom ett kortfattadt referat ge en föreställning om innehållet. Man nödgas hålla sig till resultaten. — Anmälaren har ock utförligast framfört sin kritik. Detta beror delvis på att anmälan framkommit på grundval af en fakultetsopposition, i hvilken kritiken är hufvuduppgiften.

Till slut bör tilläggas, att man läser förf:s bok med god behållning och att särskildt vissa partier af densamma äro af stort intresse. Den icke minsta förtjänsten är den, att förf:s framställning ger en lefvande bild af en verkligt kristen karaktär och af en centralt evangeliskt orienterade förkunnelse, hvilken trots allt beroende synes hafva återspeglat en varm och rik personlighet på ett egenartadt sätt.

Författarens bok måste därför otvifvelaktigt sägas hafva lämnat ett välkommet bidrag till den svenska predikans historia, icke minst genom det material, den framlagt.

Tvååkers prästgård den 11 januari 1917.

Otto S. Holmdahl.

HJ. HOLMQUIST: *Engelsk Högkyrka, Lågkyrka, Frikyrka (anglikanism, puritanism, kongregationalism) i deras historiska tillkomst 1559—1689.* J. A. Lindblads förlag, Upsala. 234 s. Pris 3,25.

Föreliggande arbete är det första kända försöket, som ej ens i Englands egen litteratur har någon motsvarighet, att teckna *hela* Englands religiösa historia och ställa denna på basis af den växelverkan, som ägt rum mellan de båda stora hufvudriktningarna: den episkopalkyrkliga och den frikyrkliga. Helt naturligt afsätter denna metod på många punkter nya resultat, och deras innebörd belyses bäst genom att följa tankegångens hufvuddrag.

Protestantismen gjorde sitt inträde i England i form af schweiziskt modifierad lutherdom. Först under drottning Elisabeth

skedde *den egentliga anglikanska kyrkans bildande*. Då hade ställningen blifvit en annan. Själf religiöst indifferent, gynnade Elisabeth protestantismen endast för att i sitt land bryta Roms makt, d. v. s. på grund af den politiska motsättningen mellan påfven och hennes person. Däremot stod den inträngande kalvinska åskådningen med sin radikalism, sin demokrati och sin teokratiska anda i vägen för hennes maktinstinkt. Protestantism, men utan kalvinsk bundenhet, relativ kyrklig själfständighet, men under statlig kontroll blef programmet — alltså en egendomlig kompromiss mellan kalvinism och lutherdom. — Härtill kom som 2:dra faktor en påverkan af renässansen, som Elisabeth var personligen tillgifven. Anglikanismens karaktär af förblifvande renässanskyrka är en af de nya och ledande synpunkterna i Holmquists framställning. — De 2 konvokationerna, som författningsenligt skulle afgjort öfver reformationverket, behärskades ännu af katolicism. Elisabeth såg sig därför hänvisad till parlamentet, som i och med suprematsakten 1559 gaf regenten makt öfver det kyrkliga lifvets organisation samt öfver konvokationernas beslut och biskopstillsättningar — en 3:dje faktor af betydelse, som ej utesluter ett starkt moraliskt inflytande från kyrkans representanter. Vidare skulle kyrkan administreras efter de delar af den kanoniska lagen, som ej strede mot allmän lag eller konungens supremat, och uniformitetsakten sanktionerade Common Prayer Book med många katolskvänliga gudstjänstanordningar. För att underlätta katolikernas anslutning tilläts genom en särskild förordning, att prästerliga nattvardsdräkter o. d. delvis skulle få behållas. Det relativt stora utrymmet för katoliserande tendenser är anglikanismens 4:de särdrag. Nydaningen genomfördes anmärkningsvärdt lätt, och snart hade man ett reformationssinnadt episkopat med anspråk på att vara direkt fortsättning från apostlarna, hvarpå prästernas auktoritet och sakramentsförvaltning hvilade, och kring hvilket kyrkan faktiskt samlade sig. Såsom lärourkund antogos *de 39 artiklarna*, som med luthersk formulering förbinda en kalviniserande moralism och en katoliserande nattvardslära och ritualism i riktning mot ämbets- och sakramentskyrka. Bredvid kontinental lutherdom och kalvinism uppstår således en tredje hufvudform: anglikanismen, en af politiska förhållanden framtvingad kompromiss mellan lutherdom, kalvinism och zwinglianism, uppblandad med romerska element och påverkad af renässansen ända därhän, att den kan betraktas som renässansens genuina kyrkliga skapelse i Europa.

Puritanismens utgångspunkt är den *kontinentala kalvinismen*, hvilken den alltid bibehöll. Obs! att puritanismen var en inomkyrklig opposition, ej en separation. Sekterism var under 1500-talet det sista en puritan tänkte på. Målet var i stället att skaffa sig ledningen af kyrkan och tvinga in motståndarne under sitt religiösa schema. Bibeln blef kodex för de yttre anordningarna; inga ceremonier skulle bibehållas, som ej bibeln uttryckligen befälde. De puritanska prästerna vägrade att bära den föreskrifna mässdräkten. Staten gick i vissa afseenden till mötes, och de moderatare puritanska prästerna föredrogo då att kvarstå i konformitet med kyrkan — konformister. De extremare däremot — nonkonformisterna — accepterade icke kompromissen, och förföljelser mot dem började.

De af påfven understödda försöken att göra Maria Stuart till Englands regent gjorde kampen mot katolicismen ånyo aktuell. Under trycket af den hotande faran lefde de kyrkliga uniformitetssträfvandena enligt de 39 artt. och Common Prayer Book upp med ökad styrka 1571, men kommo att vända sin udd ej blott mot katolicismen utan samtidigt också (särskildt genom de 39 artt.) mot kalvinismen. Många afsättningar följde, och puritanerna tvingades till en mer aggressiv politik.

Därmed började puritanismens 2:dra skede. Frågan om ceremonier och klädedräkt ersattes af den om en ny form för kyrkostyrelse. Mot kyrkans hierarki proklamerades »biblisk» presbyteriansk författning som mönster. Ärkebiskopsämbetena skulle upphöra, biskopars och diakoners ställning reduceras till apostolisk enkelhet och ej minst »jämlighet». Prästen skulle väljas af församlingens äldste. Biskopsämbetet behölls som omnämndt i bibeln, men blott som mantel kring den presbyterianska kyrkoordningen; innehafvarne skulle utses af kyrkan, ej af staten. Där rörelsen gick fram, afskaffades praktiskt taget Common Prayer Book; dräkter och gudstjänstformer förenklades. Det visade sig, att mellan puritanerna med deras slutna kalvinska lärosystem inkl. etik och anglikanismen ingen öfvergång var möjlig. Krisen måste bli långvarig och hård, och detta skede slöts med att alla nonkonformister utvisades ur riket 1593.

Frikyrkorörelsen, hvars begynnelse Holmquist bestämmer ej såsom independentism utan såsom kongregationalistisk separatism, går *vid sidan* af puritanism och anglikanism. Den uppstod ungefär samtidigt med nonkonformisternas undertryckande. Äfven

frikyrkorörelsen framväxte i viss mån ur kalvinismen med dess intensiva individualism, men genombröt den puritanska och den gammalprotestantiska kyrkostatsliga enhetsidén och kräufde individens och den enskilda församlingens fulla religiösa och kyrkliga själfbestämmelserätt.

Holmquist uppkastar nu frågan: är frikyrkorörelsen en produkt blott af engelsk kalvinism? Eller har den påverkats af den holländska döparrörelsen (anabaptisterna), eller af spiritualismen eller af bådadera? Svaret blir, att sådan den först skapades af R. Browne stannade den icke vid spiritualismens organisationslösa allmänreligion, men icke heller vid döparnes samfundsidé, sekten, utan fasthöll vid begreppet *kyrka* låt vara i en nära sekt stående form af löst organiserad frikyrka. Bestredo de engelska separatisterna *statskyrkan* till förmån för en frivillig sammanslutning, så blef dock äfven denna sammanslutnings ideal *kyrka*, och det var f.ö. ej ens främst statskyrkan, oppositionen gällde, utan det puritansk-presbyterianska synodtvånget. *Som antipuritaner blefvo separatisterna i början trots sitt ursprung antikalvinister.* Separationen skulle upphöra, när en reformerad fri statskyrka genomförts. Under H. BARROWE blef dock deras separatism princip och utbildades till ett ideal, som afvisade 1) hvarje form af statskyrka (episkopal, presbyteriansk m. m.), 2) hvarje form af auktoritetsbestämd frikyrka, som lägger band på den enskildes samvete för konformitetens skull. Den sanna kyrkan, congregatio, når sitt ideal i hvarje enskild församling af verkligt troende; hvarje sådan congregatio bör vara fullt autonom i kult, disciplin, lära m. m. Önskvärd är en fri sammanslutning af de olika församlingarna öfver hela landet, således ett slags folkkyrka, men denna får ej utöfva någon rättslig makt öfver den independentistiska församlingen; både episkopal- och synodalförfattning är af ondo. 3) fränkännes prästerna hvarje prerogativ framför lekmännen, hvilkas rätt att fullgöra de religiösa handlingarna och tolka bibeln betonas. Bestämmas bl. a. den dogmatiska ståndpunkten efter hvarje enskild församlings godtfinnande, så blir den normala ordningen en blandning af *olika* religiösa samfund, som i fri konkurrens hvar på sitt sätt söka sanningen. Brownes stränga predestinationska kalvinism fick sålunda lämna plats för ett spiritualistiskt sanningsbegrepp, som icke tillerkänner något samfund den fulla sanningen framför andra. Här föreligger således en tydlig spiritualistisk påverkan, och denna bereder också rum för ett

lutherskt inslag, allt under blandning med puritanska idéer. I detta program ligger *den egentliga början till modern frikyrkorörelse* under medveten motsats till anglikanism och konformistisk såväl som presbyteriansk puritanism. Den af BARROWE organiserade lokalförsamlingen i London måste 1593 emigrera till Holland.

Den anglikanska kyrkans fulla utformning var ej fullbordad genom ELISABETH's verk, så långt detta än nådde. Reformationen behöfde kompletteras med en reorganisation. Arbetet på denna reorganisation är hufvudfaktorn i Englands kyrkohistoria under de båda decennierna före och efter 1600. R. BANCROFT utbildade en själfständig anglikansk teologi, som mer än något annat vändt den engelska protestantismen från puritanism till episkopalism. R. HOOKER gaf med sitt stora verk om kyrkoförfattningen det fasta underlaget för biskoparnas ställning; han visade episkopalsystemet såsom grundadt i naturlag och förnuft och såsom harmonierande med Englands politiska statsform. Mot puritanernas kalvinska gudsbegrepp (Gud såsom den stränge domaren, hvilken kräfver världsförsakelse och kamp mot det världsliga) ställde han såsom *fundamental motsats* det förnuftiga anglikanska gudsbegreppet: Gud såsom den gode fadern, mysteriöst närvarande i världen framförallt i sakramenten, hvilken anvisar oss att verka just i världen och att glädjas åt allt godt däri. Trots detta sökte han efter en allmänt religiös basis, där plats bereddes åt puritaner och andra oliktänkande. Hans moralism, hans betonande af naturrätten och förnuftet, hans tolerans, allt visar honom såsom lärjunge af den senrenässans, som under Elisabeth uppblomstrade i Erasmus och Colets England och som går igen i Shakespeares diktning. (Det vanliga antagandet om arminianskt inflytande har ej bekräftat sig). Så fick anglikanismen genom honom för alltid den rationaliserande renässansstämpel, för hvilken den redan genom sin tillkomst var predisponerad.

JAKOB I började sin regering med en grundlig uppgörelse med puritanerna, hvilka ställdes inför alternativet: antingen landsflykt eller underkastelse under den anglikanska kyrkan; för tillfället valde de det senare. Till lön för kyrkans medverkan vid de föregående underhandlingarna satte konungen nu i gång en kyrklig »rekonstruktion» enligt de ledande kyrkomännens, främst BANCROFT's, fordringar. Denna skedde i och med 1604 års 141 canones, som åsyftade att införa full uniformitet och på alla punkter undertrycka puritanerna. Redan öppen kritik af kyrkans tro upphäfde

medlemskapet i henne. Vidare förpliktades prästerna att underskrifva bl. a. de 39 artt., »emedan *alla* artt. innehölle den rätta tron». (Puritanerna hade tolkat sin underskrift enligt äldre formulär såsom gällande *endast* de artt., som innehölle den rätta tron.) »Det blef på visst sätt efter dessa begge linjer, som den slutliga boskillnaden mellan statskyrkan och frikyrkan i England uppgjordes.» Härmed utstöttes egentligen all puritanism med lagens arm ur kyrkan. Afsättningar och utvandring i stort antal blef följden. Men på samma gång utgöra dessa canones positivt det centrala momentet i kyrkans rekonstruktion under JAKOB I *och bilda en epok i engelska kyrkans historia. De utgjorde den första kompletta och systematiska kodifieringen af engelsk kyrklig praxis efter reformationen*, och de upphöjde denna till en grundlag för kyrkan, som i hufvudsak följts under tre århundraden. — Att den engelska kyrkans egentliga utgestaltning sker i och med denna rekonstruktion under JAKOB I är Holmquist den förste, som påvisat. — Hand i hand med den nya förordningen gick ett höjande af prästernas bildning, deras ekonomi, biskoparnas och de kyrkliga domstolarnas makt o. s. v., det senare dock under kompromiss med parlamentets fordringar.

Från BANCROFT's tid datera sig de båda riktningar, som senare kallats högkyrklig och lågkyrklig. *Högkyrkoriktningens skapare* är L. ANDREWES, som i polemik mot BELLARMIN framställde den anglikanska kyrkan såsom den enda sanna katolska, som stödde sig på Skriften och historien och som bevarade kyrkofädernas lära, men afvisade nyare påfund från Rom. Denna vädjan till historien såsom bekräftande anglikanismens rätt har sedan blifvit normativ för den engelska högkyrkan. — I gudstjänsten sökte ANDREWES inlägga så mycken prakt som möjligt med ljus, rökelse, mässdräkter, knäfall o. s. v. Åt biktinstitutet gaf han lif och innehåll. Genom W. LAUD lyckades det att bringa högkyrkan ännu närmare katolicismen. Han afskydde kalvinismen och satte som mål att krossa all nonkonformism. Kult och kyrkoförfattning blefvo genom honom *definitivt hjärtpunkten i engelskt kyrkolif*. På konformitet härutinnan hvilade den andliga enheten; däraf hans hårdhet mot de kultiskt och författningsmässigt oliktankande puritanerna. Dogmatiska frågor intresserade honom däremot föga, och han medgaf här vidtsräckt religionsfrihet. Faktiskt var det endast påfveinstitutionen, som skilde honom från Rom.

Högkyrkans normer, hvilka LAUD för alla tider fastställt,

äro: 1) teokratisk uppfattning af monarkien; 2) episkopal statskyrka af gudomlig instiftelse; 3) riter och kultformer hafva det högsta värde; 4) världsöppenhet i motsats till puritansk askes; 5) frihet i dogmatiskt afseende.

Om högkyrkligheten öste ur holländsk arminianism, så öste den *lågkyrkliga puritanismen* ur holländsk präcicism. Tonvikten lades på väckelse, medveten omvändelse, i st. f. på kyrkligt samfundslif, historisk kontinuitet och kult. Lågkyrkan kunde ej om skapa anglikanismen till kalvinism, men den hindrade den från att blifva romanism och bevarade så England åt protestantismen. Den sökte motverka den allmänna osedligheten och nöjeslystnaden, ofta i ensidigt puritansk riktning. Ett exempel på hvad den förmådde, är den s. k. »engelska söndagen», som f. ö. tydligt visar omgestaltningen från gammalkalvinism till nykalvinism. Som oppositionsparti var lågkyrkan alltjämt utsatt för LAUD's våldsåtgärder. 1629—40 emigrerade o. 20,000 af dess medlemmar till Amerika.

Bredvid de partier, som befunno sig i opposition mot anglikanismen: 1) lågkyrklig puritanism, 2) presbyteriansk puritanism och 3) enstaka separatister, ställde sig från början af 1600-talet *independentismen*. Den är, såsom Holmquist märkligt nog funnit, icke en folkrörelse utan på visst sätt en produkt af *öfverklasskultur*, framsprungen ur några religiöst öfverkänsliga akademis längtan efter bättre kyrkliga förhållanden. Upphofsman är H. JACOB. 1605 föreligger independentismens program klart uttaladt. Äfven här inför Holmquist en nyhet. Independentismen är en puritansk-kalvinsk statskyrkorörelse och den står t. v. i motsats till frikyrkorörelsen, som är antipuritansk och antikalvinistisk, jfr ofvan sid. 56. Puritanerna borde organisera sig *inom* kyrkan men i kongregationer genom kovenant på sektförsamlingarnas sätt: Hvarje församling inom kyrkan borde sköta sina angelägenheter själf utan både biskopar, klasser, presbyterier, synoder etc. — alltså en presbyteriansk kongregationalistiskt ordnad men nationell och med staten förbunden kyrka. Dessa idéer fingo längre fram stor utbredning i England. T. v. verkade de starkast i Holland, dit de spredos och där barrowistförsamlingen i Leiden lämnade sin principiella separatism och med J. ROBINSON som ledare blef independentistisk. Från denna församling skedde 1620 en utvandring till Amerika, och här fingo independentisterna stor betydelse. T. v. höllo de hårdt på sin tillhörighet till nationalkyrkan och ville ej medge fri kyrkobilddning för andra. Blott independentistiska

kalvinister hade fulla kyrkliga och politiska rättigheter. Den trängre nattvardsförsamlingen — de troende — utgjorde församlingens kärna, men alla barn döptes och bildade sedan som vuxna utan att särskild pånyttfödelse ifrågasattes en vidare allmäntkristlig krets kring de troende. Så blef independentismen statsreligion i Nya Englands kolonistater.

1629—1640 skedde den förut omnämnda massutvandringen af puritaner till Amerika. Äfven dessa puritaner kände starkt sin samhörighet med kyrkan och voro ej separatister. Den form af församlingslif, som de i Amerika funno före sig hos de holländska independenterna med en kyrka, ordnad i själfständiga kongregationer o. s. v., gaf sig för dem nästan af sig själf. Den lilla holländska emigrantförsamlingens betydelse ligger således däri, att *dess independentistiska kyrkoideal bemäktigade sig den stora strömmen af engelska konformistiska eller presbyterianska puritaner*. Till detta har den presbyterianska andan hos de invandrade puritanerna lagt principen om gemensamma synoder, visserligen utan bestämmanderätt öfver de enskilda församlingarna. Den rådande dogmatiska kalvinismen visade sig i antagandet af Westminsterkonfessionen o. 1647.

Den engelska frikyrkorörelsen, sådan vi lämnade den under Browne och senare Barrowe, fick o. 1594 ett nytt tillskott genom baptismen, som är en produkt af mötet mellan engelsk kongregationalism och holländsk döparerörelse. Den första baptistiska församlingen (i Campen) synes snart ha upphört. Men exemplet verkade. 1608 utvandrade en separatistisk församling i Gainsborough under J. SMYTH som ledare till Amsterdam; här blef SMYTH baptist och verkställde o. 1609 vederdopet på sig själf och andra enligt mönster från Campen. Från en församling, som separerat sig från SMYTH's i Amsterdam, utbreddes baptismen i England, »*generalbaptismen*». Åskådningen var där ej helt kalvinsk utan mera arminiansk med förkastande af predestinationsläran. Till o. 1640 funnos blott tre frikyrkoformer i England: brownister, barrowister och baptister. Den engelska baptismen hade äfven för en kort tid afläggare i Amerika.

1641—42 begynte den stora engelska *partikularbaptismen*. Impulsen hade utgått från en del af H. JACOBS independentistiska församling i London, som 1633 blifvit separatistisk och snart drogs med i baptismen. Men här härskade JACOB's stränga kalvinism

med hård predestinationslära, afsky för generalbaptisternas arminianism och fordran på immersion.

En form af den *organisationslösa spiritualismen* i England vid denna tid är de s. k. seekers, en apokalyptisk strömning, som liknar de senare Irvingianerna. På sista tiden har denna riktning härledts ur holländsk spiritualism, rhijnsburgers, kollegianter. De senare voro indirekt arftagare efter reformationstidens spiritualister, SCHWENCKFELDT och FRANCK. Således skulle (Troeltsch m. fl.) utvecklingskedjan gå i rak linje från FRANCK m. fl. genom kollegianterna fram till seekers, som i sin ordning haft betydelse såsom utgångspunkt för kväkarne. Holmquist visar emellertid, att seekers' åskådning måste vara 10 år äldre än kollegianterna. Seekers och kollegianterna äro *båda* en hybridform af nästan kvietistisk mystik, rationalism och sektanda med det förstnämnda momentet som ledande. De ha sålunda utgått från *samma* förutsättningar, men växt upp fullständigt oberoende af hvarandra. Hvad kväkarne angår, är deras moderssköte icke blott seekers utan äfven en annan med dem närbesläktad grupp, the scattered (förskingrad) flock. Det gemensamma draget hos den organisationslösa spiritualismen i England är tonvikten på Gud såsom ande, på Kristus inom oss (hvilken gör den troende syndfri redan här på jorden) i st. f. Kristus utanför oss, på det inre ordet i st. f. det yttre, därför underskattas ock allt yttre såsom sakrament, predikoämbete, kyrkoordningar m. m.

Holmquist sammanfattar resultatet af denna framställning i ett grafiskt schema öfver frikyrkorörelsens genealogi, som med stor åskådlighet uppdrager förbindelselinjerna mellan å ena sidan rörelsens skilda utgångspunkter och å andra sidan de senare utlöparne. De själfständiga uppslag, som förf. afvunnit sitt material, komma till synes icke minst på de punkter, där linjerna brytas genom tillkommande nya insatser, hvilka dels stå i strid mot, dels i växelverkan med hvarandra. Denna fullständigt originella genealogi visar, hur det lyckats förf. att tillvarataga det inre sammanhanget i utvecklingskedjan, samtidigt med det att han följer hvarje förgrening ut till dess yttersta spets.

CARL I:s och LAUD's hänsynslösa katoliserande antipresbyterianska reformpolitik i Skottland ledde 1639 till uppror och återgång till de tidigare ordningarna. I England hade LAUD proklamerat kronans oinskränkta rätt öfver kyrkan såsom grundad i Guds bud och naturrätten och edlig förpliktelse till kyrkans lära,

disciplin och styrelse såsom nödvändig för salighet (»etceteraeden»). Men det politiska läget gynnade utsikterna till organiseradt motstånd, och så kom *revolutionen 1640—42 och presbyterianismens segertid 1643—49* under »det långa parlamentet» som ledande kraft. Sympatierna voro delade mellan *högkyrklig episkopalism, lågkyrklig sådan* och *antiepiskopalism*, men då Karl vädjade till vapenmakt, måste det i religiöst afseende splittrade *borgerliga* frihetspartiet söka stöd hos puritanerna och därmed taga parti *mot* episkopalsmen. Så förklarade parlamentet 1642, att den rådande episkopalstyrelsen var hinderlig för reformationen. För att revidera det religiösa systemet konstituerades 1643 ett teologkonvent, den s. k. Westminster synoden, som väl ej var något verkligt kyrkomöte, men dock snart skaffade sig en ledande ställning i kyrkliga frågor. Episkopalsmen bröts i och med parlamentets antagande af den berömda Solemn League and Covenant 1643, som förenade England och Skottland i bl. a. ett religiöst kovenant till försvar för de båda kyrkornas reformation under gemensam bekännelse, kyrkoförfattning, gudstjänstordning och undervisning. Enligt presbyterianska principer aflägsnades nu katolska dekorationer ur kyrkorna, och en rensning företogs bland präster och universitetslärare.

I teologiskt afseende resulterade Westminster synoden i *Westminsterkonfessionen*, som parlamentet antog 1648. Den blef alla presbyterianska kyrkors enhetsbekännelse och gjorde på så vis skotsk uppfattning i mycket bestämmande för kommande anglo-amerikansk kristendom.

I st. f. episkopatets guddomliga rätt trädde presbyteriatets. Formligen sanktioneradt blef detta först genom Form of presbyterian church 1647, hvaremot presbyteriatets guddomliga rätt afvisades. Den presbyterianska kyrkan blef emellertid den lagliga statskyrkan. I Skottland ha Westminsterdokumenten alltfört förblifvit normgifvande.

Hvad England angår, så segrade presbyterianismen aldrig så i folkstämningen som i parlamentet. Mycken episkopalism lefde kvar. Och just samtidigt med revolutionen hade den separatistiska kongregationalismen (partikularbaptismen) och den organisationslösa spiritualismen tagit fart. Men den närmaste utvecklingen gick i independentismens tecken, puritanska independenter immigrerade i stort antal från Amerika. Det var dess kamp för tolerans-tanken, som vann åt den dess två förnämste bärare, MILTON och

CROMWELL. CROMWELL var ursprungligen puritan. Då han deltog i inbördeskriget mot CARL I, var det genom religiös hänförelse och eggelse till strid för religiösa ideal, som han gjorde sin trupp och, allteftersom han själf avancerade, sina trupper, oemotståndliga. Men hans soldater tillhörde skilda religiösa strömningar, och den puritanska ofördragsamheten skulle leda till splittring. Här kom det independentistiska toleransidealet till pass. I hären fanns redan ett talrikt independentistiskt element; 1646 tog CROMWELL steget fullt ut *från presbyterianism till independentism*. Därmed blef ock motsatsen mellan presbyterianer och independenter centrum i händelsernas utveckling. Stödd på den af independentism nu behärskade hären framträdde CROMWELL öppet i opposition mot parlamentet med dess presbyterianism och det religionstvång, som däraf skulle blifvit följden. CROMWELL omsatte independentismens idé om individens frihet, jämlikhet och själfansvar till ett politiskt program, en ny statsåskådning, som fått stora efterverkningar ej blott för den anglosaxiska rasen utan för mänskligheten öfver hufvud — individens på folksuveräniteten grundade rätt mot en allsmäktig statsmakt, den må heta kungamakt eller parlament. Vid sidan af independentismen gick emellertid en strömning, som från den radikala döparrörelsen (hvilken legat nere sedan Münsterkatastrofen 1535) via Holland kommit öfver till England och där lefde upp i revolutionen. Den var apokalyptisk och såsom sådan revolutionär; man ville realisera det tusenåriga riket genom att störta de världsliga väldena. Därför förfäktades ock monarkomakiska idéer; visade sig monarkens person som ett hinder, måste den offras. Denna principiella republikanism hade spridit sig bland independenterna och beredde CROMWELL med hans nyktrare och utprägladt legitimistiska åskådning stora svårigheter. Han måste intaga en mellanställning till förmån för kungadömet, men i motsats mot episkopaler och presbyterianer bekämpa allt kungligt och parlamentariskt tyranni. (Hans häraf förestafvade politik har ofta missförståtts.) På grund af konungens oresonlighet vanns CROMWELL småningom för den monarkomakiska tankegången. CARL, som fallit i hans händer, afrättades 1649.

Redan året dessförinnan hade presbyterianerna med militärens hjälp våldsamt aflägsnats ur parlamentet. Men de kvarvarande independentisterna kunde lika litet som förut parlamentet i sin helhet afhjälpa det rådande kyrkliga kaos, ej minst förorsakadt af prästbristen sedan den stora rensningen under presbyterianis-

mens makttid. 1653 lät CROMWELL därför upplösa parlamentet, och s. å. infördes republik med Cromwell såsom protektor.

Cromwell skulle nu åstadkomma hvad det independentistiska parlamentet ej förmått, att ersätta det presbyterianska systemet med något bättre. Resultatet blef en *independentistisk statskyrka* 1653—59 med predikanternas och församlingarnas religiösa uppfattning såsom en ur statssynpunkt likgiltig sak. I öfrigt existerade en brokig blandning. Samma församling kunde ena året ha en högkyrklig pastor, andra året en independent. Frikyrkoförsamlingar kunde fritt bildas, själfva aflöna sina pastorer eller taga aflöningen från staten — hur de ville. Prästen i en friförsamling kunde samtidigt vara präst vid en statskyrkoförsamling o. s. v. Det enda slag af uniformitet Cromwell kräfde af sin kyrka var puritanisk seditränghet. Det var det första försöket att i ett helt land principiellt genomföra toleranstanken, låt vara, att det ock hade sin af förhållandena gifna begränsning. Det egendomliga är emellertid, att denna period utan dogmatiskt tvång bars upp af en bestämd dogmatisk grundåskådning så stark, att den kunde manifestera sig i en trosbekännelse, Savoydeklarationen af 1658, hvars kalvinism är nästan identisk med Westminsterkonfessionens. I England hann den aldrig få någon betydelse, men så mycket mer i Amerika. Är independentismen, såsom Holmquist förfäktar, innerst en statskyrkorörelse (jfr. ofvan sid. 59), blir CROMWELL's kyrkopolitik lätt förklarlig. Den hvilar på ren och klar independentism och genomför konsekvent independentistiska ideal.

Frikyrkorörelsen bekämpade väl hvarje förbindelse mellan stat och kyrka och således äfven den CROMWELLSKA statskyrkan, med drog dock fördel af den nyinförda religiösa friheten. Ett brokigt konglomerat af frikyrkor utbildades, förnämligast efter tre hufvudlinjer. Grupp 1) utgöres af den egentliga frikyrkobildningen, partikularbaptismen under J. BUNYAN, som rönt en viss inverkan af grupp 2); grupp 2) af de radikalrevolutionära svärmeandarna, en rent holländsk anabaptistisk sektbildning, som nu inkommit i England. Här härskade kiliasm och religiös individualism ända till ett slags kristlig anarki. Den 3:dje gruppen, de organisationslösa spiritualisterna, fick med sin mystik starkast resonans bland independenterna och stod för öfrigt nära grupp 2), den individualistiska anabaptismen. MILTON kan under sina senare år räknas dit. Af dess olika samfund intressera närmast »The scattered flock» och »seekers». Hur den exalterade stämningen i vissa fall förledde till an-

tinomism och utsväfningar, kunna vi här förbigå. I nära samband med seekers stå *kväkarne*. Hos seekers och vissa likartade former af baptism återfinnas alla kväkarnes egendomliga drag; därifrån kommo ock deras första medlemmar. Originalitet fick kväkarrörelsen först därigenom, att alla dessa förut utbildade åsikter och former omsmältes i stiftarens G. Fox' personlighet. Förf. följer rörelsens historia och påvisar, hur den i samband med restaurationsrörelsen i och med den växande hårdheten i förföljelser 1660 omgestaltades från organisationslös till samfundsbildande. En författning uppsattes, och efter 1661 är den en kongregationalistisk kyrka, visserligen med bevarande af sitt individualistiska och djupt mystiska grunddrag. Utmärkande för kväkarrörelsen är betoningen af det inre ljuset = det inre lifvet, än tolkad i form af mystisk andeingivelse, än mer rationalistiskt i form af den mänskliga andens förnuft; tanken förtunnades efter hand till att betyda en från intellektuella ansträngningar befriande, bekvämare metod att vinna religiös kunskap, i kraft hvaraf bibel, sakrament och allt ordnad borgerligt och religiöst samfundslif förlorade sin vikt. Utmärkande är vidare föreningen af kvietism med entusiastisk och excentrisk profetism och religiös agitation. Utmärkande är också deras gudstjänstform »silent meetings», ett arf från seekers, där deltagarne sitta tysta utan predikan och sakrament, tills andeutgutelsen kommer öfver någon.

Det independentistiska statskyrkliga systemets öde var sammanknutet med CROMWELL's person. Hans död betydde slutet på dess segertid. 1660 återupprättade parlamentet presbyteriansystemet under våldsam behandling af döparesvärmiska och spiritualistiska riktningar. De förföljda förvandlades i många fall från svärmeandar till sociala och religiösa rationalister, hvilka direkt förberedde 1700-talets kultur, eller ock funno de räddning för sin mystik i Cambridgeskolans nyplatonism. De som bevarade sin entusiastiskt mystiska grundstämning uppgingo i allmänhet i kväkarne, hvilkas grund visade sig fastare och djupare än de andras: i st. f. upplösning kom för dem organisation och ökad styrka.

Presbyterianismens förnyelse blef emellertid kortvarig. Redan 1661, året efter CARL II:s tronbestigning, återställdes det episkopala anglikanska kyrkosystemet, dock med den allmänna lagen såsom i sista hand bestämmande instans. Folkstämningen var gynnsam. En våg af anglikansk reaktion gick ut öfver hela landet och fordrade undertryckandet af alla nonkonformister. 1662 gjordes

en reviderad Common Prayer Book till den enda lagliga gudstjänstboken; stränga straff stadgades för olydnad. Ett dråpslag mot *lekmännens* presbyterianism, resp. kongregationalism var Corporation Act 1661, som förpliktade alla kommunala tjänstemän till att aflägga ed på kyrkans författning, tro och gudstjänstordning m. m.

Härmed var engelska kyrkans långa kamp mot den protestantiska nonkonformismen (och mot Rom) principiellt afgjord, och i det skick hon nu erhöll har hon alltsedan bestått väsentligen orubbad med det apostoliska episkopatet och bönboken bredvid bibeln såsom grundvalen för nationens religiösa lif. Hon förmodade obestriddligen både att ge näring åt verkligt fromhetslif och att ge väckelse åt teologisk forskning. En förlamande inverkan spårades dock från den växande fåfängan och njutningslystnaden.

Lågkyrkan representerade den renare protestantiska andan och den strängare sedliga kraften. Dit slöto sig många independentister och presbyterianer, som ej ville formligen lämna statskyrkan utan hellre offrade sitt kyrkoförfattningsideal. Deras nykalvinska pietism sammanföll nästan med de puritaners, som hamnat i frikyrkan, hvilkas särmärke därutöfver blott var fordran på separation. Här började nu religiösa sällskap, föreningar i praktiskt och uppbyggligt syfte, för socialt arbete m. m.

De puritanska präster, som ej gånge efter för uniformitets- och korporationsakterna, — o. 2,000 — måste lämna sina ämbeten. Det innebar puritanismens undergång som själfständig kyrkohistorisk företeelse. Kring de fördrifna bildades nu i st. f. de independentistiska eller presbyterianska *statsförsamlingarna* nya separatistiska samfund. 1) Den forna *inomkyrkliga* kongregationalismen, independenterna, blef nu en *kongregationalistisk frikyrka* vid sidan af baptister, barrowister och kväkare m. fl., och det är till denna, man hänför namnet kongregationalism. 2) Den puritanska presbyterianismen blef en *presbyteriansk frikyrka* med sin presbyterianism modifierad efter kongregationalistisk modell: religiös tolerans och relativt själfständiga lokalförsamlingar. De båda mot varandra förut så fientliga riktningarna independenter och presbyterianer hade så tvingats närmare hvarandra, hvilket 1689 ledde till union. Därmed *förvandlades frikyrkorörelsens religiösa art*. Ursprungligen innebar den opposition mot kalvinismen. Nu fick den puritanska religiositeten öfvervikt och inom de äldre dissenters partikularbaptismen, som renast bevarat kalvinsk anda.

Så blef frikyrkorörelsen i st. f. puritanismens motståndare *dess religiösa och teologiska arftagare* och kalvinsk i st. f. förut antikalvinsk. Först nu och genom tvång blefvo således independenterna separatister. Först genom dessa puritanska, ofrivilligt separatistiska element, som med ett slag blefvo de talrikaste inom den förut antikalvinska frikyrkorörelsen, skedde dennas kalvinisering. Härmed har förf. följt frikyrkorörelsen fram till den typ, efter hvilken man vanligen bestämt äfven dess tidigare utvecklingsstadier. Att denna typ innebär så många afvikelser från den ursprungliga independentistiska, och att dess separatistiska och kalvinistiska drag inträda, först när anglikanismen genom restaurationen under Stuartarna nått den maktställning, att den ej behöfde tåla independentistiska sträfvanden inom sig, är ett af bokens mera själfständiga inlägg i problemet rörande frikyrkorörelsen. Englands folk var härefter uppdeladt i två skilda läger: *kyrkan* med hennes tre hufvudriktningar och *dissenters*. Som tredje riktning tillkommer det lilla katolska partiet.

Under hela CARL II:s regering sökte parlament och kyrka undertrycka dissenters. Episkopalkyrkan ville ej tåla någon nonkonformitet bredvid sig. Stränga straff påbjödos och tillämpades, jfr konventikelakterna af 1664 och 1670. Carl sökte tillvälla sig rätt att dispensera från dessa lagar genom indulgensdeklarationen 1672, men då denna deklaration var ett led i konungens sträfvande att skaffa katolikerna herraväldet, kräfde äfven dissenters intolerans mot dem. Parlamentets svar på deklarationen var den kända testakten 1673, som fordrade nattvardsgång enligt engelska kyrkans ritus och en förklaring *mot* transsubstantiationen af alla civila och militära tjänstemän. Därmed var katolicismens ställning i England faktiskt undergräfd. Dissenters hade som lön för sitt välförhållande under striden fått rätt till fri gudstjänst inom kyrkan utan att binda sig vid hela Common Prayerbook, men äfven de träffades af testaktens hårdhet. Bl. a. blefvo kväkarne föremål för förföljelse, hvilken hade som följd deras utvandring till Amerika, där de genom W. PENN's åtgärder erhöilo en fristad, i den stat, som efter Penn fått namnet Pennsylvania. Under 150 år ha Englands ledande kyrkomän kämpat för testakten som sitt dyrbaraste skydd.

JACOB II återupptog af samma katolskvänliga motiv som sin broder försöket att skaffa frihet åt nonkonformisterna och utfärdade till sist 1687 en indulgensförklaring till förmån för nonkon-

formisterna af så genomgripande natur, att den engelska kyrkan därmed faktiskt var bortdispenserad. Liksom förut stödde de protestantiska nonkonformisterna kyrkans motstånd. Då WILHELM III ORANIERN på uppmaning af de ledande partierna d. 5 nov. 1688 med sin eröfringshär landade i England, hade han för sig alla de protestantiska partiernas sympatier.

Läget var nu sådant, att nonkonformisterna ej kunde förvägras existensrätt, då de väsentligen medverkat till landets räddning. Många faktorer bidro till att motverka religiöst förtryck. De växande merkantila intressena fordrade allmän rörelsefrihet; den sedan Elisabeths dagar starka renässansen ifrade i sin litterära alstring mot religionsförtryck såsom obildadt. Den naturvetenskapliga spekulationen utbredde skepsis mot dogmer och kyrkans ensamrätt. Den idealistiska filosofskolan i Cambridge reagerade mot det trångbröstade i alla religiösa riktningar och fordrade tolerans, likaså den kartesianska filosofien. Härtill kom spiritualistisk, armeniansk och sociniansk rationalism, som haft tillhåll i de svärmisk-mystiska rörelserna. Den sammansmälte nu med renässans, Cambridgeskola, kartesianism och naturvetenskap till den allmänna kulturbotten, från hvilken 1700-talets »upplysning» byggdes upp.

Redan under restaurationstiden bar denna uppblandade renässans frukt i tre religionsfilosofiska riktningar, som alla arbetade för tolerans: agnosticism, naturvetenskaplig deism och inomkyrklig — »bredkyrklig» — latitudinarism. I Lockes statslära fick den religiösa toleranstanken sin rättsfilosofiska begrundning. Som ett naturligt uttryck för denna grundstämning framkom toleransakten 1689, som väl ställde starka gränser för toleransen, men beredde rättsgiltigt underlag för frikyrkornas existensrätt bredvid staten. Staten var hänvisad till att alltmer sekulariseras, under det religionen kunde individualiseras. Så kunde också lågkyrkan, som alltjämt bevarat åtskilligt af nonkonformismens teologiska och religiösa anda, gifva impulser, som kommo högkyrklig religiositet till godo. Den religiösa grundstämning, som Cromwells verk inledt, var alltjämt möjlig trots all kyrko- och sektklyfning. Vidgande af toleransen, stadgande af det säregna anglokatoiska draget, och hvad därbredvid fanns af det protestantisk-evangeliska samt närmandet och sammanslutningen mellan dissenters blef sedan särmärket för Englands fortsatta kyrkohistoriska utveckling.

Afslutningen för således förf. in på ett problem, som äfven vid andra tillfällen varit föremål för hans speciella intresse — toleransproblemet. Och han har belyst det från en ny sida genom att ge en sammanställning af de kulturella och religiösa krafter, som under senare delen af 1600-talet i England skapat toleranstänkens seger och både deismens och latitudinarismens framväxt.

Det öfver 300 namn starka personalregistret ger en antydan om arbetets innehållsrikedom. Många skola vara tacksamma för denna fullständighet, andra åter önska, att förf. taxerat deras kunskapstörst något lägre.

Endast förstahandsforskningen kan slutgiltigt döma öfver i hvad mån Holmquists nya inlägg i debatten äro afgörande. De omvärderingar, han företagit, äro både många och genomgripande; flera af de häfdvunna teorierna ha fått vika. Men äfven de nya hypoteserna gifvas på ett slående och öfvertygande sätt, framställda som de äro med stor skicklighet och — såsom af litteraturförteckningen framgår — under ett utomordentligt kräfvande materialstudium. Så vidt jag förstår, lutar ock den större tillförlitligheten åt deras sida.

Den klara och åskådliga stilen samt det underhållande framställningssättet behöfva väl ej särskildt framhållas.

D. Fehrman.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen.

Publikationer 1900—1909.

Se *Systematiskt Register till Kyrkohistorisk Årsskrift med bilagor årgångarne 1900—1909*, utarbetadt af GUSTAF WALLI. Upsala 1910.

Publikationer 1910.

I: 11. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XI:te årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1910. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: EMIL LIEGREN. J. O. Wallins ungdomsutveckling, betraktad med hänsyn till hans senare verksamhet. H. LEVIN. Bidrag till Visby stifts historia. H. LUNDSTRÖM. Ur själfbekännelser från början af förra århundradet. NAT. BECKMAN. Hven har döpt Olof Skötkonung? I. COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea. VII. Till frågan om Vita Katharinæ's tryckår och Strängnäsmissalets tryckort. VIII. En Upsalabokbindare år 1519. IX. Till de första föreläsningarnas historia vid Upsala universitet. A. B. CARLSSON. En bön af Axel Oxenstierna »öfver alla ens egne och gemene åligganden». I. COLLIJN. Johannes och Olaus Magnus i Upsala Universitets bibliotek förvarade bref till Johannes Dantiscus.

II: 4. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Andra serien. Strängnäs stift. Andra häftet. Upsala 1910. Pris i bokh. 2 kronor. (Denna urkundsamlings *första serie*, innehållande *Synodalakter från Upsala ärkestift 1526—1800*, var fullständigt utkommen år 1908.)

Publikationer 1911.

I: 12. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XII:te årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1911. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: ALB. HAUCK. Motsatser inom den senaste medeltidens kyrkobegrepp. E. LINDERHOLM. Om norrländska kyrkostadgar från 1500- och 1600-talen. H. LUNDSTRÖM. Äkta martyrakter från de första århundradenas kristendomsförföljelser. III. Apollonius' martyrium. N. BECKMAN. Ett par ord om Skara biskopskrönika. K. B. WESTMAN. Sveriges kyrka och Englands, ett kommittébetänkande. ISAK COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea. X. Manuale Upsalense 1487. XI. Canonbilden i Missale Upsalense 1513. XII. Brask »Keyserlige mandata». XIII. Den i Stockholm år 1628 tryckta ryska katekesen. J. RUDBECK. Frågor eller spörsmål öfver vår kristendoms eller katekesens hufvudstycken.

- II: 4. Svenska Synodalakter efter 1500-talets utgång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Andra serien. Strängnäs stift. Tredje häftet. Upsala 1911. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer 1912.

- I: 13. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XIII:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1912. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HERMAN NEANDER. Den ortodoxa kyrkan i Grekland. G. WESTLING. Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid 1761—1780. NAT. BECKMAN. Ärkestiftets äldsta kalendarium. OLOF BERGSTRANDH. Det kristliga och kyrkliga lifvet inom Hernösands stift under 1800-talets förra hälft. HERMAN LUNDSTRÖM. Ett förslag från 1700-talets början om närmare förbindelse mellan Englands och Sveriges kyrkor. I. COLLIJN. Bibliografiska Miscellanea. XIV. Psalterium rituale Upsalense. Stockholm, omkr. 1487. XV. Smärre bidrag till Hans Brasks sista lefnadsår. XVI. Ett bidrag till det s. k. Würzburgsbibliotekets historia. YNGVE BRILIOTH. Om ett vittnesförhör angående visitationerna i Linköpings stift hållet år 1328.

Bilaga:

HERMAN LUNDSTRÖM. Fynd och forskningar. Kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område. Första häftet. Upsala 1912. Pris i bokh. 2 kr.

Innehåll: I. Hvem har döpt Sveriges förste kristnade konung? II. En medeltida, hittills obeaktad likvorist-fråga. III. Om äktheten af Johan III:s berömda tal till Smålands och Ölands prästerskap på Borgholms slott den 28 april 1588.

Publikationer 1913.

- I: 14. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XIV:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1913. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: JOHNNY ROOSVAL. Till frågan om Gotlandskyrkornas kronologi. H. D. HALLBÄCK. Några ord om Olof Lambatungas dödsår. GOTTFRID CARLSSON. Några anteckningar om de teologiska studierna i Upsala under universitetets första tillvaro. G. WESTLING. Den religiösa ställningen inom Linköpings stift under 1800-talet. ALEXANDER RYDBERG. Peter Murbecks lif och verksamhet i Stockholm (med 2 porträtt). YNGVE BRILIOTH. De svenska medeltidsbiskoparnes visitationes liminum ss. apostolorum. HERMAN LUNDSTRÖM. Biskopsvigningen i Upsala domkyrka år 1575. HERDER BLOCK. Till de kyrkliga förpliktelsearnas och invigningarnas historia i Sverige. HERMAN LUNDSTRÖM. Constitutiones in Nycopensibus comitiis a clero sancitæ svetice. Nycopiæ 1611. KNUT B. WESTMAN. Två handskrifter af Birgittas revelationer.

Publikationer 1914.

- I: 15. *Kyrkohistorisk Årsskrift*. XV:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1914. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: NILS JACOBSSON. Upsaladocenten Gradins deputationsresa till patriarken i Konstantinopel 1739—40 — ett led i Zinzendorfs mis-

sionsplaner. J. NORDLANDER. Urgamla kyrkliga traditioner i Norrland. EMANUEL LINDERHOLM. Teologi och pietism. H. D. HALLBÄCK. J. O. Hoof och Hoofianismen. GUSTAF BRANDT. Carl Olof Rosenius. NATHAN SÖDERBLOM. Ärkebiskop Stefans invigning i katedralen i Sens år 1164. ERNST LUNDSTRÖM. Hvem var den egentlige opphofsmanden till den berömda s. k. Skytteanska skolan i Lycksele? MARTTI RUUTH. Karl XII i den mystiska separatistiska profetians ljus. HERMAN LUNDSTRÖM. Liturgisk ordning vid svenska biskopsvigningar under 1700-talet. KNUT B. WESTMAN och OSKAR LUNDBERG. De äldsta kända påfvebrefven för Östra Aros. HERMAN LUNDSTRÖM. Prästerskaps underdåniga anhållan vid 1647 års riksdag om konkordiebokens konfirmerande och antagande såsom symbolisk bok i Sverige. *In memoriam*: D:r ANTON CHRISTIAN BANG och D:r HOLGER F. RØRDAM.

Bilaga:

HERMAN LUNDSTRÖM. *Fynd och forskningar. Kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område. Andra häftet.* Upsala 1914. Pris i bokh. 2 kr.

Innehåll: IV. Ett nyupptäckt synodalcirkulär från år 1513. V. Till frågan om Olof Skötkonungs dop. VI. Till konfirmationens historia i Sverige.

Publikationer 1915.

I: 16. *Kyrkohistorisk Årsskrift.* XVI:de årg. utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Upsala 1915. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: K. V. ZETTERSTÉEN. En anonym biografi öfver biskop Rabbūlā i Edessa († 435). Öfversatt från syriska. GOTTFRID CARLSSON. Vår förste lutherske ärkebiskops Wittenbergsstudier. HERMAN LUNDSTRÖM. Efterskrift till nästföregående undersökning. OSCAR HIPPEL. Jämförelse mellan kyrkolagskommitténs förslag, utarbetadt vid höstsammanträdet 1838, och det Thomanderska kyrkolagsprojektet af 1837. GOTTFR. WESTLING. Uno von Troil såsom biskop i Linköpings stift. H. D. HALLBÄCK. J. O. Hoof och hoofianismen. (Forts. och afslutning från årg. XV.) EMIL LIEDGREN. Walins läroår som psalmdiktare 1806—1812. Med en inledning om religionens plats i sjuttonhundratalespoesien och den estetiskt motiverade psalmboksreformen. — HERMAN LUNDSTRÖM. Är den gamla uppgiften riktig, att «wedenborg efter sitt misslyckade frieri till Polhems dotter »svurit en dyr ed», att han aldrig skulle tänka på att ingå äktenskap? ELOF HALLER. «Haqvin Spe-gels visitationsakter år 1687. C. G. WAHRENBERG. En episod ur herrnhutismens historia i Sverige. OSCAR HIPPEL. Biskop Agardh mot Lundateologien på 1830-talet. HERMAN LUNDSTRÖM. Biskop Laurelius' visitationsordning. FR. WESTLING. Några meddelanden om Ösels kyrkliga förhållanden under åren 1645—1650. ERNST HJ. J. LUNDSTRÖM. Efterskrift till föregående meddelanden. B. RUD. HALL. Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619—1628.

UNIVERSITY OF MINNESOTA
wils,per arg.16

Kyrkohistorisk arsskrift.

3 1951 001 346 525 U